د خوشال خان خټک د زوکړې د څلورسومې کالیزې په ویاړ

ننګیالي د زماني

لیکوال

سرمحقق زلمی هیوادمل

۱۳۸۰ ل کال

سرليك	مخ
ز: ترکيب بند	۲۲۶
د خوشحال خان د سبك پيروان	
۱- اشرف خان هجري	۲۴۸
۲- عابد خان	۲۴۹
۳- عبدالقادر خان	۲۴۹
۴- سکندر خان ختك	۲۵۲
۵- صدر خان ختك	۲۵۲
۶- گوهر خان ختك	۲۵۳
اتم څپرکی	
مفکر، عالم او فيلسوف خوشحال خان	۲۶۲
الف: د يني او فقهي علوم	۲۶۳
ب : تصوف	۲۶۳
ج: اخلاقي مضامين	۲۶۴
د : طب	۲۶۴
ه : هيئت او نجوم	۲۶۵
و : جغرافيا	۲۶۶
ز: تاريخ	۲۶۷
ح: اتنو گرافي او اتنولوجي	۲۶۸
ط: کلتوري انترو پالوجي	۲۶۸
ی: باز داري	۲۶۹
ك : حربي مسايل	۲۷۰
ل: ادبپوهنه	۲۷۱
۱- د ښوونې او روزنې نظريه	۲۷۳
۲- ملي نظريه	۲۷۶
۳- انتقادي مفکورې	۲۷۸
الف: سياسي انتقادونه	۲۷۸
ب : اجتماعي انتقادونه	۲۸۰
ج: پر ځان انتقاد	۲۸۳
نتيجه او وړانديزونه	۲۸۷
ماخذونه	۲۹۴

دخپرندوېي ټولنې یادښت

دافغانستان دکلتوري ودې ټولنې ـ جرمني لپـاره دډېرې خـوښۍ ځای دی چې دافغانستان دنومیـالي لیکوال اوسترنابغه افغان. خان علیین مکان سترخوشال بابا د زوکړې دڅلورسومې کلیزې پـه ویـار، د هېواد د نومیالي لیکوال ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل دااثر(ننګیالی دزمانې) خپروي.
لکه څنګه چې څرګنده ده خوشال بابا نـه یـوازې دزمانې یوسترننګیالی و، بلکې یوسترفرهنګیالی هم و. بابا د پوهې، سیاست، هنراو ادب یـوه لویه خزانه وه. دنړۍ ددغـه سترعظیم شاعراومفکرپـه بـاب تراوسـه پـه سلګونوکتابونه اوپه زرګونومقالې لیکل شوي خوبیاهم دځان دژوند ټول اړخونه رابرسېره شوي نه دي اونورو څېړنو ته هم اړتیالري.
ښاغلي سـرمحقق زلمـی هېوادمـل پـه یـوه بـې سـارې زیـاراو هـڅې د خوشحالپوهنې په لړکې دادی یربل ګټورګام پورته کړ او داسې یـو جامع اثریـې ولیکـه چـې هـم عامولوستونکوته خـورا ارزښتمـن دی اوهـم د پوهنتون ځانګوالو محصلینوته ځانګړی ارزښت لري.
ددې اثرپه چاپ سره به د ژبو او ادبیاتو پوهنځي دمحصلینوهغه ربړه هم ترزیاته بریده حل شي چې د(خوشال پـېژندنې) مضمون په برخـه کې یې دیومنظم، سیستماتیك اوتدریسي کتاب دنشتوالي له امله درلودله.
موږ په داسې حـال کې چې ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمـل تـه ددې کتـاب دچاپ لـه املـه مبـارکي وایـو، دکاراوزیارستاینه یـې کـوو. درنولوستونکو هم ته دیو ټکي یادول ضروربولواو هغه داچې داکتاب موږ یوځل له سریزې اواصل متن سره کمپوزکړ او بیامو په تریس کاغذ

کې راوویست، خو چاپ ته لاتللی نه و چې دنباغلي مولف له خواپه سریزه کې نوي معلومات زیات شول، یانې دپخوانی سریزې پرځای دا اوسنی سریزه له کتاب سره مل شوه.

ددې نوې سریزې په یوځای کېدو سره دکتاب داخځونوپه تسلسل کې بدلون پیښېده اودې سره موږ اړ وو دکتاب په کمپوزکې له سره بدلون راولو. دوخت اوکمپوزلګښت دسپما په خاطر اړ شو داخځونوتسلسل پرپخواني حالت پرېږدو، یانې داچې دعمومې اخځونوپه تسلسل کې چې دکتاب په پای کې راوړل شوي تر(۷) شمارې اخځونه په پخوانی سریزې پورې اړوند دي چې ځینې یې په نوې سریزه کې هم راغلي خوپه تسلسل نه. خوتر(۷) شمارې وروسته اخځونه دکتاب له اصلي متن سره بشپړ منظم دي او دنوې سریزې اخځونه دسریزې په پای کې راغلي دي.

هیله ده درانه لوستونکي اوپه تېره بیا ځیرمن څېړونکي دا تکی یوه تخنیکي نیمګړتیا وبولي نه علمي.

په درنښت

دافغانستان دکلتوري ودې ټولنه

سریزه

د خوشال قدر که اوس په هیچا نشته
پس له مرګه به یې یاد کا ډېر عالم
(خ.خ.خ)

خوشحال خان ختک چې په لوړ بیت کې د ځان په باب کومه پیشبیني کړې ده ، هغه ډېره سمه وختله او ترمړینې وروسته یې په راوروسته دریو پېړیو کې بر خپلو خلکو سربېره د نړۍ ډېرو خلکو وپیژاند او د ده په خپله اصطلاح ډېر عالم یاد کړ .

د خوشحال خان تر مړینې لږ وروسته یې لمسي افضل خان ختک په تاریخ مرصع کې دده د ژوند پېښو په باب ان تر مړینې ډېرې خبرې وکښلې او د تاریخ مرصع تر بشپړېدو (۱۱۳۶ هـ ق) کابو پنځه شپږ کاله وروسته ، د پښتو تر اوسه ښکاره منظمه تذکره پټه خزانه (د تالیف وخت ۱۱۴۱-۱۱۴۲ هـ ق) کې د خوشحال خان احوالو ځای وموند .

د نولسمې پېړۍ په اوایلو کې چې افغانستان ته د انګرېزانو مخه شوه ، ددغو ځینو انګرېزانو او بیا وروسته د نورو اروپایانو په اثارو کې د خان په باب یادونې ، څېړنې او تبصرې نشر شوې . دده اثار په نورو ژبو ترجمه شول او په غرب کې د شرقي اثارو لوستونکي د خان له نامه او مفکورو سره اشنا شول

په اروپایي پوهانو کې مونت ستوارټ الفنستن (۱۷۷۹-۱۸۵۹ م) غالباً لومړنی اروپایي پوه دی ، چې د خان ځینې اثار یې په انګرېزي وژباړل او دده په باب یې ځینې یادونې خپرې کړې د الفنستن دغه پیل کړی کار په نولسمه پېړۍ کې د انګرېزانو او نورو اروپایانو له خوا ښه وپالل شو او په شلمه پېړۍ

کې يې ساحه پراخه شوه او د ختيځپوهنې په ځينو اروپايي، امريکايي او اسيايي ځانګو کې د پښتو د تدريس او تحقيق په ترڅ کې دخوشحال خان ختټك مطالعه هم مزې رواڼه شوه او تر اوسه لا يو ځای نيم جريان لري.

دختيځپوهنې په ځانګو کې د خوشحال خان د ژوند او اثارو دځېړنې په ترڅ کې دده اثار هم په ځينو اروپايي او اسيايي ژبو وژباړل شول. ختيځپوهانو په انګرېزي ، روسي ، فرانسه يي، جرمني، ډنمارکي، ناروېژي، چکي، ازبکي ، پولينډي او ايتاليايي ژبو د خان په باب يادونې او څېړنې کړې دي او دده دکلام منتخبات يې لږ و ډېر پرې ژباړلي دي.

د شلمې پېړۍ په دويمه لسيزه کې په اوسني افغانستان کې د خوشحالپوهنې مطالعات پيل شول.

اروابناد غلام محی الدين افغان (۱۲۷۹-۱۳۳۹ هـ ق) په ۱۲۹۴/۱۹۱۵ م کال د (حالات خوشحال خان ختټك) تر عنوان لاندې مقاله وليکله او په همدې کال په سراج الاخبار افغانيه کې خپره شوه . دا مقاله د ده د اثارو په مجموعه کې هم راغلې ده. (۱) د افغان تر مقالې څو کاله وروسته په معاصر افغانستان کې کښل شوې د افغاني شاعرانو او فاضلانو تذکره (سکينه الفضلا) يا بهار افغاني کې هم خوشحال خان ته د يو افغان شاعر په توګه ځای ورکړل شو (۲) دخوشحال خان په باب د سکينه الفضلا ماخذ هم د اروابناد غلام محي الدين افغان يوه ليکنه ده. د پښتو د ادبي تاريخ د منابعو پېژندنه او ارزيابي نومي اثر په ۴۳۴ مخ کې راغلي دي:

((ما په متن کې ليکلي دي ، چې مولانا ودسکينه الفضلا مولف مولانا عبدالحکيم رستاقي د خوشحال خان په باب مطالب د غلام محي الدين افغان د سراج الاخبار له ليکنې اخيستي دي، دا خبره سمه نه ده د سرحد ازاد په مجله کې يې د ده له خپرې شوې مقالې استفاده کړې ده)) دا يادښت يو بل ثرك هم په لاس راکوي او هغه دا چې اروابناد افغان سرحد ازاد ته هم د خوشحال خان په باب مقاله ورکړې وه. نو پدې توګه وينو چې د معاصر دوران افغانستان کې خوشحالپوهنه افغان پيل کړې ده.

د افغان له خوا د خوشحال دمطالعاتو پر دې ايښې خښته وروسته نورو

دوه

افغان پوهانو ، فرهنګیانو او د فرهنګ د لارې لارویانو د خوشحالپوهنې مانۍ ودانه کړه ، په لسګونو کتابونه ، رسالې په سلګونو مقالې او یادښتونه ، دخوشحال خان په باب په نورو ژبو د کښل شویو اثارو ترجمې ، دخان خپل اثار او نور په افغانستان کې خپاره شول ، ډېرو تذکرو ، سیاسي او ادبي تاریخونو ته د خوشحال نامه او کارنامو لاره پیداکړه . د ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې د خوشحالپوهنې څوکۍ پرانیستل شوه او خوشحالپوهنه د یوه څانګړي مضمون په توګه د څانګې په درسي نصاب کې ومنل شوه . باید ووایو چې په افغانستان کې د خوشحالپوهنې کارونه په پښتو او دري ژبوشوي دي ، دتاریخي افغانستان په شرقي برخو (اوسنی پښتونخوا) کې دخوشحال خان مطالعه تر اوسني افغانستان لږ وروسته پیل شوې ده . زمادمعلوماتوله مخې اروابناد پروفیسورعبدالمجید افغاني (۱۸۸۲_۱۹۴۷م) لومړنی افغان دی چې په دې سیمه کې یې دخوشحال خان د مطالعې کار پیل کړی دی . ده د خان د کلیات هغې چاپي نسخې ته یوه مقدمه لیکلې ده ، چې په ۱۹۲۹ م کال په رحماني پریس خواجه ګنج هوتي کې چاپ شوې ده . پر دې نسخه د پروفیسور افغاني ۸ مخیزه مقدمه راغلې ده (۳) .

تر دې مقدمې وروسته په ټوله پښتونخوا کې د خوشالپوهنې کارونو پراختیا پیدا کړه ، د خوشحال خان خپل اثار ، دده د اثارو ترجمې چاپ شول او د خان پر ژوند ، اثارو او افکارو کتابونه ، رسالې او مقالې ولیکلې شوې ، د پېښور پوهنتون د پښتو څانګې د ماسترۍ (M.A) د تحصیلي دورې په درسي نصاب کې د خوشحال خان مطالعه مضمون شامل کړای شو .

د ۱۹۸۰ م کال د اپرېل پر دویمه د (خوشحال ریسرچ سل) په نامه د خوشحالپوهنې یو مرکز بنسټ کېښودل شو او په ۱۹۸۲ م کال کې یې د پېښور پښتو اکاډمۍ د ننه په کار پیل وکړ او د ۱۹۸۴ م کال له پیله یې د (خوشحال ریویو) په نامه یوه دري میاشتنۍ څېړنیزه مجله هم خپره کړه (۴) .

په پښتونخوا کې د خوشحالپوهنې په اړه اثار ، په پښتو ، اردو او انګرېزي ژبو لیکل شوي او خپاره شوي دي .

د هند په نیمه وچه کې دخوشحال مطالعه له پښتونخوا سره کابو یو وخت

ننګیالی د زماني

PROPERTY OF ACKU 9764

لیکوال

سرمحقق زلمی هیوادمل

PROPERTY OF ARIC Established 1988

۱۳۸۰ ل کال

پیل شوي ده. علامه اقبال لاهوري (۱۸۷۳ یا ۱۸۷۷ - ۱۹۳۸ م) لومړنی هندوستاني عالم دی، چې د خوشحال خان په باب یې په انګرېزي ژبه یوه مقاله لیکلې او نوم یې ورته ایښی دی، (افغان جنګیالی شاعر خوشحال خان خټک) دا مقاله په حیدراباد دکن کې دخپرېدونکې islamic culture نومې مجلې د ۱۹۲۸ م کال د جولای په ګڼه کې چاپ شوې ده.

د علامه اقبال لاهوري د مقالې د نشر پرکال ۱۹۲۸ م مېرمن خدیجه بېګم فېروز الدین په پنجاب کې پر خوشحال بابا کار شروع کړ او د خپلې د کتبوری (PH.D) تیسس یې په انګرېزي ژبه د خوشحال خان پر ژوند او کار باندې لیکلی دی.

دا تیسس پر خوشحال خان لومړنی لیکل شوی تیسس دی، چې له نه کلن کړاو وروسته یې بشپړ کړی دی.

دا تیسس دوې برخې لري، لومړۍ برخه یې لس فصله لري، چې دوه یې د خان پر کورني او اسلافو دي او اته بابه یې د ده پر ژوند لیکلي دي، چې له زوکړې تر مړینې ټول حالونه را چاپېروي.

علامه اقبال له دې تیسسه خبر و او مېرمن خدیجې ته یې ددې تیسس په باب مشورې هم ورکړې وې. لکه چې خدیجې د تیسس په مقدمه کې لیکلي دي: ((زما بلـه مجبوري ذاتي نوعیت لري او هغه دا چې د خدای بخښلي سر محمد اقبال سره د یوې وعدې له کبله پذې پړه وم چې زه به د خوشحال په سیاسي سرګرمیو یو باب په خپله مقاله کې ځایوم. زه امید لرم چې زما دغه ارتکاب جرم به قابل معافي وګڼلی شي)) (۴).

په دې ډول په تېرو دوو پېړیو کې په ختیځ کې د خوشحال خان خټک په باب کارونه پیل شول. دغه کارونه زیاتره په علمي او تحصیلي موسسو او اکادیمیو کې سرته ورسېدل. منفردو اشخاصو هم برخه پکې واخیسته. په پښتونخوا او افغانستان کې ځینو تعلیمیافته افغانانو د خوشحال خان په نامه ځینې فرهنګي موسسې او ټولنې هم جوړې کړې چې خپل فرهنګ ته د نورو کارونو تر څنګه د خان په باب هم کارونه وکاندي، لکه:

۱/ خوشحال اکادمي، چې بنسټ یې په ۱۹۵۱ م کال په اکوړه کې ایښودل

شوی دی او د (پاکستان ، خوشحال ادبي جرګه) د ننه فعالیت کوي. دا جرګه او اکادمي مشاعرې او غونډې جوړوي او ځینې اثار خپروي.

دخوشحال خان طب نامه (دښاغلي همېش خلیل ترتیب) همدې اکادمي او جرګې چاپ کړې ده. (فرهنګ ادبیات پښتو ۹۳/۳۰)

۲/ مرکزي خوشحال ثقافتي او ادبي جرګه ، یوه بله فعاله ټولنه ده چې دا هم په اکوړه کې جوړه شوې ده. دا ټولنه ډېره فعاله ده ، ډېرې غونډې، سیمینارونه اومشاعرې یې جوړې کړې دي. د خان په باب یې اثار خپاره کړي دي. د (پلوشه) په نامه یوه کالنی خپرونه هم لري .

۳/ خوشحال فرهنګي ټولنه ، دا ټولنه په ۱۳۶۹ / ۱۹۹۰ م کال په کابل کې جوړه شوه. د شمشاد په نامه شپږ میاشتنی خپرونه لري. دنورو فرهنګي کارونو تر څنګه د خوشحالپوهنې مطالعاتو ته هم توجه لري.

د خوشحال خان خټک په باب او دده په درناوي د یاد غونډو، مشاعرو، او سیمینارونو جوړول هم د شلمې پېړۍ له دېرشمو کلونو را پیل شوي دي ، په پښتونخوا کې دا لړۍ نو ښار پښتو ادبي جرګې (دجوړېدو کال ۱۹۳۲ م) له خوا رانښلول شوې ده ، دې جرګې د خوشحال خان خټک پر مزار یا ذ غونډې او مشاعرې جوړې کړې (۵) او د دغو مجالسو رویدادونه ،مقالې او شعرونه یې چاپ کړل.

د ۱۹۵۱ م کال دجون په میاشت کې انجمن نو جوانان مصنفین په دهلي کې د خوشحال خان خټک ، کنفرانس دایر کړ، کنفرانس دوې ورځې روان و.

په افغانستان کې د خان په باب د سیمینارونو سلسله د شلمې پېړۍ په شپېتمو کلونو کې پیل شوې ده په ۱۳۴۵ هـ ش / ۱۹۶۶ م ، ۱۳۴۸هـ ش / ۱۹۶۹ م ، ۱۳۵۸هـ ش /۱۹۷۹م کال په کابل کې دخوشحال خان درې بین المللي سیمینارونه دایر شوي دي. دخوشحال خان ددرې سوم تلین په مناسبت د کابل تر څنګه په پېښور کې هم یو علمي سیمینار جوړ شو.

دهمدغو پېژندنو او څېړنو په بهیر کې دخوشحال خان خټک نامه د ختیځ او لویدیځ دایره المعارفونو او فرهنګونو ته هم لاره پیدا کړه او د شرق د یوه کلاسیک شاعر په توګه یې دمقام دتثبیت لپاره لومړني ګامونه واخیستل

شول، د ساري په ډول موږ په دې برخه کې دا لاندې دايره المعارفونه او فرهنګونه يادولای شو، چې د خان يادونه پکې شوې ده:

- اريانا دايره المعارف: دري او پښتو دواړو ايډيشنونو کې د خان يادونه راغلې دي (٧)
- اردوانسايکلوپيډيا: فيروز سنز لاهور، د ١٩٦٨ م کال چاپ.
- اردو دايره المعارف اسلاميه، په پنځم او نهم ټوکونو کې د خوشحال خان خټک په باب مواد او مطالب خپاره شوي دي (٨).
- شوروي تاجيك انسايکلوپيډيا کې د خان يادونه د افغانستان تر نامه لاندې د افغانستان په ادبياتو کې شوې او په ځانګړې ډول يې د شرق د يو ستر افغان شاعر په توګه هم يادونه راغلې ده (٩).
- د ازبکستان دايره المعارف کې خوشحال د يو ستر افغان کلاسيک شاعر په توګه پېژندل شوی دی.
- د انشنامه ادب فارسي، په دريم ټوك کې پر خوشحال خان خټك يو اوږد بحث راغلی دی. (١٠).
- انسايکلو پيډيا اف اسلام: د دغه دايره المعارف په پنځم ټوك (١١) کې يې په ځانګړي ډول معرفي کړی دی. او فقيد پروفيسور مارګنستيرن د افغان تر نامه لاندې د پښتو ادبياتو په بحث کې خان د افغانستان دملي شاعر په حيث ياد کړی دی (١٢).
- په ستر روسي دايره المعارف کې هم د خان احوالو ته ځای ورکړل شوی دی. مېرمن ارونووا او فقيد ګيورګ فيودو رو ويچ ګيرس ورته دا احوال ليکلي دي (١٢٧١ - ١٢٧٢ مخونه).
- د اسيا او افريقا د ليکوالو فرهنګ: دا فرهنګ په دوو ټوکونو کې په چکي ژبه چاپ شوی دی. د افغانستان د ليکوالو او شاعرانو برخه يې پروفيسور دوکتور ژيري بچکا ليکلې ده. ددې فرهنګ په لومړي ټوك کې هم د خوشحال خان پېژندنه راغلې ده (١٣).
- د شرقي ادبياتو فرهنګ: په دې فرهنګ کې د پښتو د زړو شاعرانو احوال دوکتور ميکنزي لکيلي دی، په دې فرهنګ کې د خوشحال

خان لنډه پېژندنه راغلې ده (۱۴) . دا فرهنګ په انګرېزي ژبه دی.
د شلمې پېړۍ په جریان کې په ځینو پوهنتونونو کې د P.H.D (دوکتورۍ) د دورې ځینو محصلانو ته د تیسس لپاره پرخوشحال خان باندې موضوع ټاکل شوې ده . پر خوشحال باندې لیکل شوي ماته معلوم تیسسونه دا دي:

- د خوشحال خان ختګ ژوند او کارونه : د مېرمن خدیجه فېروزالدین لکه چې دمخه یې هم یو ځای یادونه وشوه پر خوشحال خان کښل شوی ، لومړنی تیسس دی، چې د بشپړېدو کال یې پروفیسور پریشان خټک په پښتون کوټ ؟ (۱۳) کې ۱۹۴۲ م ښودلی دی. ما خپله پردې تیسس کومه سنه نه کړه پیدا . دوکتور اقبال نسیم خټک چې ددې تیسس مقدمه پښتو کړې ده، پدې مقدمه کې راغلي ، چې خدیجه بېګم فېروز الدین پر خوشحال خان خټك دا کار په ۱۹۲۸ م کال کې پیل کړی او له نه کلن کړاو وروسته یې بشپړ کړی دی.(۱۵) . چې په دې حساب یې د بشپړ ېدوکال باید ۱۹۳۷ شاو خوا وي . خو په همدې مقدمه کې مېرمن خدیجه علامه اقبال لاهوري مړیاد کړی دی . څنګه چې د علامه د مړینې کال ۱۹۳۸ م دی ، نوکیدای شي چې داتیسس دې په ۱۹۲۸م کې پیل شوی وي ، خوپای ته رسېدل یې تر۱۹۳۸م کال وروسته دي. مېرمن خدیجه خپل تسس په انګرېزي ژبه لیکلی دی.
- د افغان کلاسیك شاعر خوشحال خان خټك ژوند او هنري تخلیق : داروانښاد پوهنوال دوکتور ګل محمد نورزي د P.H.D تیسس دی چې په ۱۹۶۹ م کال بشپړ شوی دی او د مسکو دولتی پوهنتون ورته پرې (دوکتورۍ) ورکړې ده . دا تیسس په روسي ژبه لیکل شوی دی.
- خوشحال او جمالیات : د دوکتور اقبال نسیم خټك د P.H.D د تیسس عنوان دی ، چې د پېښور پوهنتون د پښتو اکادمي له خوا چاپ شوی دی.
- د خوشحال خټك لیریك : د ښاغلي پلوین میخاییل سرګیویچ د

P.H.D تیسس دی ، چې په ۱۹۹۲ م کال بشپړ شوی دی. او د سان پترزبورګ د دولتي پوهنتون له خوا ورته پرې دوکتوري ورکړل شوې ده. دا تیسس هم په روسي ژبه دی. ددې تیسس یوه درنه برخه په یو پنډ کتاب کې په ۲۰۰۱ م کال (د خوشحال خان ختمک) په نامه په سان پترزبورګ کې چاپ شوې ده.

د خوشحال خان څېړنې او خوشحالپوهنې په دې کابو درې سوه کلن بهیر کې د خوشحال خان نامه ډېرو تاریخي ادبي او فرهنګي څېړنیز و اثارو ته لاره پیدا کړې ده. په سلګونو مقالې یادښتونه او تبصرې پرې لیکل شوي دي. دغه مقالې که د خان په باب ځانګړیو غونډو ته لیکل شوې ، که سیمینارونو ته او یا ځانګړې ، ډېرې زیاتې دي. خو ددغو مقالو ځینې مجموعې چاپ دي، چا د خپلو مقالو په مجموعو کې د خوشحال خان په باب مقالوته ځانګړي ځای ورکړی دی. د خوشحال خان په باب د مقالو چاپ شوې مجموعې دادي:

- ښاغلی پښتون: دامجموعه په ۱۹۴۰ م کال د نوښار ادبي جرګې له خوا د محمد نواز خان ختمک په اهتمام چاپ شوې ده (۱۶). پدې مجموعه کې د خان په باب د اروانباد سید رسول رسا (۱۹۱۰-۱۹۹۰ م) یوه اوږده مقاله او د څو شاعرانو شعرونه چاپ شوي دي(۱۷).
- د توري او قلم خاوند: د خوشحال خان د مزار د افتتاحي تقریب د تقریرونو ، مقالو او د مشاعرې د نظمونو مجموعه ده. مزار د ۱۹۴۹ م کال د مۍ ۸ مه پرانیستل شوی و . دا مجموعه اروانباد محمد نواز خان ختمک (۱- ۱۹۸۲ م) تدوین کړې ده او تر (۱۹۶۱م کال پورې درې ځله د اداره اشاعت سرحد پېښور له خوا چاپ شوې ده.
- پښتون اعظم: دا مجموعه د هغه کنفرانس د مقالو ، پیامونو او شعرونو مجموعه ده ، چې د ۱۹۵۱ م کال د جون پر ۱۳-۱۴ مه د دوو ورځو لپاره د انجمن نو جوان مصنفین له خوا د خوشحال خان

اته

ختټك په باب په دهلي کې داير شوی و. پختون اعظم نومې مجموعه په ۱۹۵۱ م کال په دهلي کې چاپ شوې ده.

- ننګيالي پښتون : د خوشحال خان ختټك د نړيوال سيمينار د مقالو مجموعه ده . دامجموعه په ۱۳۴۵ هـ ش کال په کابل کې چاپ شوې ده.

- توريالي پښتون : دخوشحال خان د دويم نړيوال سيمينار د مقالو مجموعه‌ده. دا سيمينار په ۱۳۴۵ هـ ش کال د اير شوی و، دمقالو مجموعه يې د توريالي پښتون په نامه په ۱۳۵۰ م کال په کابل کې چاپ شوه.

- فرهنګيالي پښتون : د خوشحال خان د دريم نړيوال سيمينار (په ۱۳۵۸ هـ ش کال په کابل کې د اير شوی) د مقالو مجموعه ده ، دا مجموعه په ۱۳۵۹ هـ ش کال استاد حبيب الله رفيع ته د بيا کتنې او چاپ ته اماده کولو په منظور ورکړل شوه . د فرهنګيالي پښتون دا نوم هم دوی ورته خوښ کړی و. خو کله چې رفيع صاحب مهاجر شو ، نو بيا دا مجموعه ښاغلي عبدالواجد ته وسپارل شوه ، خو چاپ شوې نه ده.

- خوشحاليات : پدې مجموعه کې دخوشحال خان له ژوند او اثارو سره د مربوطو ځينو نکتو او هم د خان د ځينو زامنو په باب لنډ لنډ يادښتونه او يا دونې راغلي دي. دا مجموعه کې په ۱۹۷۵ م کال په پېښور کې د يو ځانګړي اثر په توګه چاپ شوې ده.

د اروابناد عقاب تر مړينې وروسته ما د عقاب له ځينو نورو مقالو سره دده د خوشحاليات مجموعه هم يو ځای کړه او د خوشحالنامه نوم مې پرې کېښود او په ۱۳۶۵ هـ ش / ۱۹۸۶ م کال په کابل کې د قبايلو وزارت له خوا چاپ شوه.

- خوشحالنامه : د خوشحال خان ختټك ددرې سوم تلين په مناسبت په ۱۹۸۰ کال په پېښور کې د جوړ شوي سيمينار د مقالو مجموعه ده. دا مجموعه په هماغه کال د اباسين ارټس کونسل پېښور له خوا

بسم الله الرحمن الرحيم

دکتاب ځانګړنې

نوم	:	ننګيالی د زمانې
ليکوال	:	سرمحقق زلمی هېوادمل
خپرندوی	:	دافغانستان دکلتوري ودې ټولنه_ جرمني
چاپچاری	:	عبدالغني (هاشمي)
کمپوز	:	کاوون کمپيوټر، جلال کوټ افغانستان
کمپوزر	:	عبدالهادي (شېرين)
دخپرونو لړ	:	(۳۱)
چاپشمېر	:	۱۰۰۰ ټوکه
چاپکال	:	۱۳۸۰ ل_۲۰۰۱ م کال

يادونه اومننه : ددې کتاب د چاپ لپاره بناغلي ډاکټر رحم الدين يعقوب عزيز(۱۰۰۰) جرمني مارکه مرسته کړې، چې ټولنه ترې مننه کوي.

چاپ شوه. مرتبین يې پروفیسور پرېشان خټک او ظاهر غزنوي دي.

- خوشحال شناسي: د خوشحال خان په باب په اردو ژبه د تحقيقي مقالو مجموعه ده چې مېرمن زيتون بانو او ښاغلي تاج سعيد راټوله کړې ده او په ۱۹۸۲ م کال په لاهور کې چاپ شوې ده.
- جشن خوشحال: د مقالو او نظمونو مجموعه ده، چې د مرکزي خوشحال ادبي ثقافتي جرگې اکوړه خټک له خوا د مثل خان راهي په اهتمام راټوله شوې او په ۱۹۸۶ م کال په لاهور کې چاپ شوې ده.
- درگوهر: د خوشحال خان خټک او رحمان بابا په باب د ښاغلي عرفان خټک دوې عمده مقالې دي، چې د پيل مقاله يې د خوشحال خان ده (۱۸). او تر ببلا ببلو سرليکونو لاندې يې د خوشحال خان د شاعرۍ موضوعي شننه په کې کړې ده. در گوهر مجموعه په ۱۹۹۵ م کال په اکوړه خټک کې چاپ شوې ده.
- فرهنگيالي خټک: د خوشحال خان او د خټکو دنورې کورنۍ د ځينو شاعرانو او ليکوالو په باب د سرمحقق عبدالله بختاني د مقالو او علمي خبرنو مجموعه ده، چې په لومړۍ برخه کې يې په خوشحال خان پورې مربوطې لس مقالې خوندي شوې دي. له اصل نه عنوان خوشحال نامه
- (پنځه مقالې): د خوشحال خان خټک په باب څلور مقالې او يوه د کرلانيو د باچهي په باب مقاله په کې خوندي شوې دي. دا پنځه سره مقالې په ۱۳۶۷ / ۱۹۸۸ م کال په کابل کې د (لس مقالې) په نامه چاپ شوي دي. پنځه مقالې د اکاډميسين پوهاند عبدالشکور رشاد د مقالو مجموعه ده.
- خوشحال او رحمان: دا د هغه سيمينار د ليکو نو او نظمونو مجموعه ده، چې د اسلام اباد پښتو ادبي سوسايټي جوړ کړی و. په دې مجموعه کې په اردو او پښتو ژبو د خان په باب ځينې مقالې شته. مجموعه په ۱۹۹۱ م کال کې چاپ شوې ده.
- خورې ورې مرغلرې: د پروفيسور پردل خان خټک د مقالو مجموعه

ده، چې لومړی ځل په ۱۹۸۹م کال او دویم ځل په ۱۹۹۶ م کال چاپ شوې ده. ددې مجموعې د پیل پنځه مقالې د خوشحال خان خټك په باره کې دي (۱۹).

- د خوشحال اخلاقي ایډیال: اروابناد کاندید اکاډمیسین سرمحقق محمد صدیق روهي (۱۳۱۲ _ ۱۳۷۵ هـ ش) د خوشحال په باب څه یادښتونه او مقالې لیکلې دي، له هغو مقالو څخه پنځه عمده مقالې په یوه مجموعه کې راټولې دي، چې (د خوشحال اخلاقي ایډیال) نوم پر اینبوول شوی دی.
- پښتو مجله: د پېښور د پښتو اکاډمۍ خپرنې ارګان پښتو مجلې تر اوسه د خوشحال خان خټك درې ځانګړي نمبرونه چاپ کړي دي. یو نمبر په ۱۹۷۱ م کال، بل په ۱۹۷۶ م کال او درېیم په ۱۹۸۰ م کال کې چاپ شوي دي. دا هر یو نمبر د ځانګړې مجموعې حکم لرلای شي(۲۰).

د خوشحال خان خټك اثارو د چاپ لړۍ له ۱۸۶۹ - ۱۸۷۰ م کال را هیسې را نښلېدلې ده. له هغه زمانه تر اوسه د خان د اثارو له ځینو چاپونو علمي تحقیقي مقدمې هم ملې شوې دي، لکه:

- دخوشحال خان مرغلرې او د خوشحال خان سو اتنامې سره د اروابناد پوهاند حبیبي علمي، تحقیقي اوږدې مقدمې، له دستار نامې او فضل نامې سره د عبد الشکور او نورو مقدمې او یادونې، پرکلیات خوشحال خان خټك، د اروابناد استاد کامل علمي او هر اړخیزه مقدمه له ارمغان خوشحال سره د سید رسول رسا مقدمه. له دستار نامې ،طب نامې، او د خوشحال رباعیات سره د اروابناد پوهاند رښتین یادونې. له خوشحال خټك کلیات لومړي ټوك سره د دوکتور نورزي مقدمه، د کابل چاپ کلیات له دوارو ټوکونو سره د استاد روهي مقدمې، له فراقنامې، پښتو باز نامې او دري بازنامې سره د زلمي هېوادمل مقدمې، د دیوان خوشحال خان خټك له دوارو حصو سره دکېنو کسانو مقالې. له اخلاقنامې، فالنامې او له تاریخ مرصع استخراج کړیو ناموسره د استاد رفیع مقالې، له طب نامې سره د اروابناد پروفیسور تقویم

یولس

الحق کاکا خېل مقدمه ـ له طب نامې ، سواتنامې، اخلاقنامې، فراقنامې او باز نامې سره د ښاغلي همېش خليل مقدمې . دا ګرده د خوشحال پر ژوند پېښو، افکارو او اثارو په خپله برخه کې خبرې لري او د خوشحال خان په مطالعاتو کې نښې هېرېدائي.

په تېره د خوشحال مرغلرې مقدمه . د کابل چاپ سواتنامې مقدمه (دواړه د استاد حبيبي) د کليات خوشال خان ختك مقدمه (د استاد کامل مومند) او د ارمغان خوشحال مقدمه (د سيد رسول رسا) هره يوه د کميت او کيفيت په لحاظ د يو ځانګړي اثر په سطح د يادونې قابليت لري. پر ارمغان خوشحال د رسا مقدمه د يو ځانګړي اثر په توګه يو نيورستي بك ايجنسي پېښور چاپ کړې هم ده.

د خوشحال خان ختك په باب د شلمې پېړۍ له څلوېښتمو کلونو راپدې خوا ځينې مستقل کتابونه او رسالې هم چاپ شوې دي. دغه کتابونه د خوشحال خان پر ژوند، اثارو او افکارو خبرې لري. ځينې يې دخوشحال خان د اثارو او مفکورو ځينې اړخونه راسپړي او ځينې هم د خوشحالپوهنې د ځينو ربړو له اوارولو سره مرسته کوي.

دا مستقل کتابونه ، ځينې تحقيقي او ځينې تحليلي بڼه لري ، ځينې غټ او ځينې واړه دي. دغه راز ماته معلوم مستقل اثار په لاندې ډول ښيم:

- خوشحال ختك څه وايي ؟ د اروابناداستاه بېنوا (۱۲۹۲ - ۱۳۶۳ هـ ش) اثر ، لومړی چاپ ، بمبي ۱۳۲۷ هـ ش / ۱۹۴۸ م ، دويم چاپ کابل ، ۱۳۲۹ هـ ش / ۱۹۵۰ م
- خوشحال خان ختك : په اردو ژبه اروابناد استاد کامل (۱۹۱۵ - ۱۹۸۱ م) د ۱۹۵۱ م کال د پېښور چاپ پښتو ترجمه يې د ښاغلي لطيف طالبي ، د ۱۳۷۰ / ۱۹۹۱ م کال ، کابل چاپ.
- خوشحال ختك کيست؟ په دري ژبه ، د مېرمن معصومه عصمتي وردګ ، د ۱۳۳۴ هـ ش / ۱۹۵۵ م کال د کابل چاپ .
- د خوشحال ختك يو شعر : د اروابناد استاد حمزه شينواري (۱۹۰۷- ۱۹۵۹ م) کال د پېښور چاپ). خوشحال اقبال : د اروابناد مير

دولس

عبدالصمد خان (۱۹۱۴-۱۹۸۳ م) په اردو ژبه ، ۱۹۶۱ م کال د پېښور چاپ.

- ملي قهرمان : د اروابناد استاد الفت (۱۲۸۸-۱۳۵۶ هـ ش) د ۱۳۴۴ / ۱۹۶۵ م کال د کابل چاپ.
- افغان کلاسیك شاعر خوشحال خان ختك : د اروابناد پروفیسور عبدالحفیظ غني یف او مېرمن تمارا ابایو وا ، په ازبکي ژبه ، د ۱۹۶۷ م کال د تاشکند چاپ.
- د خوشحال خان په باب د خارجي پوهانو اثارو ته ژوره کتنه (ON A Foreign Approach to Khaushal) د استاد دوست محمد کامل په انګرېزي ژبه ، د ۱۹۶۸ م کال د پېښور چاپ، پښتو ترجمه یې د جنرال شېر محمد کریمي، د ۱۳۶۳ هـ ش کال د کابل چاپ.
- اورنګزیب عالمګیر اور خوشحال خان ختك کې کشمکش. د اروابناد سر فراز خان عقاب ختك (۱۹۱۱-۱۹۸۴ م) په اردو ژبه ، د ۱۹۷۵ م کال د پېښور چاپ.
- خوشحال خان ختك او دده ادبي مکتب : د دوکتور عارف عثمان ، د ۱۳۶۱ ۱۹۸۲ م ل کال د کابل چاپ.
- زنځیري : د خوشحال خان د زنځیري خط په باب یو علمي تفسیر، د استاد حبیب الله رفیع ، د ۱۳۶۱ هـ ش / ۱۹۸۲ م کال د کابل چاپ. دویم چاپ . پېښور- پښتو اکادمي، ۱۹۸۶ م.
- خوشحال خان ختك بابای شاعري پشتو: د ښاغلي شاه جهان خان ، په اردو ژبه . د ۱۹۸۵ م کال د پېښور چاپ.
- نګاهی به اشعار دري خوشحال خان ختك : د پوهاند دوکتور جاوید ، د ۱۳۶۴ ۱۹۸۵ م کال د کابل چاپ.
- پشتو کا عظیم شاعر خوشحال خان ختك : د نعیم تقوی. په اردو ژبه لومړی چاپ، ۱۹۷۸ م کال پېښور او دویم چاپ ۱۹۸۳ م کال.
- د یو تنقید باز ګشت: د ښاغلي همېش خلیل د خوشحال خان په باب د فضل احمد غازي د یوې انتقادي مقالې په ځواب کې لیکل شوې

دیارلس

رساله د پېښور چاپ.

- عالمي ادب او خوشحال خان : د خوشحال خان او عالمي ادب په باره کې د استاد اجمل ختټك يوه اردو تلويزيوني خطبه ، ښاغلی م. ر. شفق له اردو په پښتو اړولې او د يوې رسالې په ډول په ۱۹۸۹ م ل په پېښور کې چاپ شوې ده.
- خوشحال خان خټك او تاريخ نويسي : د وقار علي شاه کاکا خېل ، د ۱۹۹۲ م کال د پېښور چاپ.
- دبدبه خوشحال : دشبير افضل خان بريکوټي. د ۱۹۹۵ م کال د لاهور چاپ
- د ستر خوشحال افکار : د ښاغلي عرفان خټك . د ۱۹۹۷ م کال چاپ.
- ګام په ګام له خوشحال سره : د استاد محمد اصف صميم د ۲۰۰۰ م کال د پېښور چاپ.
- خوشحال بابا او تاريخ ګويي : د ښاغلي محمد زبير حسرت ، د ۲۰۰۰ م کال د پېښور چاپ.

له دغو لوړو يادوشويو مستقلو کتابونو او رسالو سربېره پروفيسور پرېشان خټك په خپلو دوو اثرونو :

پښتون کون ؟ (۲۱) او (پښتو شاعري کی تاريخ) کې پر خوشحال خان خټك ښايسته زيات اوږده بحثونه کړي دي. چې د (پښتون کون) هغې خو سوونو مخونو ته رسي او د (پښتو شاعري کی تاريخ)له داخلي مباحثو سر بېره په پای کې پرخوشحال خان يو ځانګړی بحث لري (۲۲) د پروفيسور خټك دا دواړه اثره د ځانګړيو اثارو حکم لرلای شي

تر دې ځايه ما په اجمال د هغو کارونو يادونه وکړه . چې په وروستيو دريو پېړيو کې د خوشحال خان په باب تر سره شوي دي د کابل پوهنتون کتابخانې په ۱۳۵۸ هـ ش ۱۹۹۷ م (خوشحال خان خټك د مطبوعاتو په هنداره کې) په دوو ټوکونو کې خپور کړ. په دې دوه ټوکيز فهرست کې د خوشحال خان او کورنۍ په باب دشوي کار ۴۹۱ موارده ښودل شوي دي. له هغه وخته اوس

ښایسته کلونه تېر دي او په دې کلونو کې دخوشحال خان او خوشحالپوهنې په باره کې نور ډېر کارونه هم شوي دي او له دې سربېره د هغه فهرست دچاپ تر مهاله پورې د خوشحال خان په باب ټول شوي کارونه هم پکې نه دي یاد شوي.
د دې ټولو یادوونو او یادګېرنو مقصد دا دی ، چې د خوشحال خان او خوشحالپوهنې په اړه ډېر کار شوی دی. مقالې یادښتونه ، تبصرې، مقدمې، ځانګړې رسالې او مستقل کتابونه په خروارو لیکل شوي دي. نو دلته پوښتنه پیدا کېږي. چې ایا له دغه ټولو موجودو کارونو سره سره بیا هم دې ته اړتیا لیدل کېږي ، چې پر خوشحال خان نور کار وشي .
دې پوښتنې ته مونږ د خوشحالپوهنې په اثارو کې دوه ډوله ځوابونه موندلای شو:
۱/ د خوشحال خان په باب شوی کار کافي دی، نور کار ته اړتیا نه شته. پوهاند رښتین (۱۲۹۸ -۱۲۷۷ هـ ش) په همدې ارتباط یو ځای لیکلي دي :
((د خوشحال خان په باب په دې شلو دېرشو کلونو کې دومره څه ویل شوي او دومره مقالې او کتابونه لیکل شوي دي ، چې نور به هېڅ ضرورت نه وي پاتې ... یوازې ننګیالی او توریالی پښتون دوه کتابونه ... د ده د معنوي، ملي او پښتني مقام د ښودلو لپاره کافي ګڼل کېږي...)) (۲۳).
۲/ د خوشحال خان نظر یې لا تر اوسه نه دی څېړل شوي ، په دې اړه لاهورو کارونو ته اړتیا شته. استاد روهي لیکلي وو: ((دده (خوشحال خان) نظر یې نه یوازې د هغه وخت پښتنو نه دی درک کړي، بلکې زمونږ په عصر کې هم . لکه څنګه چې ښایي په کافي اندازه نه دي څېړل شوي... ددې پر ځای چې خوشحال وستایو بهتره به دا وي چې هغه ویېژنو او دده نادره عقیده تشریح کړو (۲۴).
د استاد روهي د دې لوړې نظر یې له رایې نه کلونه کلونه پخوا کله چې په ۱۹۲۸ م کال علامه اقبال لاهوري پرخوشحال خان ختك مقاله کښلـه . نو یې په دې مقاله کې یو ځای لیکلي وو: ((زه غوارم چې د اسلامیك کلچر لوستونکو ته د خوشحال خان د شاعرۍ څخه داسې نمونې وړاندې کړم چې دهغې په قیمت او اهمیت باندې پښتانه لاتر ننه نه دي رسېدلي ...) (۲۵).
پنځه لس

نیولیك

سرلیک	مخ
سریزه	(الف-م)

لومړی څپرکی

کورنۍ، زوکړه، دکوچني والي او نوې ځوانۍ حالونه	۱
کورنۍ حال	۷
د خوشحال خان زوکړه	۱۲
د کوچني والي ځینې مهمې پېښې	۱۴
زده کړه	۱۴
په سیمه ییزو جګړو کې لومړنی ګډون	۱۷
د خوشحال خان لومړنی واده	۱۸
د بلړ جنګ او د شهباز خان مړینه	۲۰

دویم څپرکی

د قبیلې مشر، سردار او منصبدار خوشحال خان	۲۲
د کانګړې سوبه	۲۳
له داراشکوه سره ملاقات	۲۶
د بلخ او بدخشان جنګي پېښې	۲۶
د اصالت خان مړینه	۳۱
د هندو بار سفر	۳۲
بهادر خان ته مېلمستیا	۳۵
له شاه جهان سره ملاقات	۳۶
د بهادر خان مړینه	۳۷
د شیخ رحمکار مړینه	۳۷
له بنګښو سره جګړې	۳۸
د هند د مغلي امپراتورۍ پر تاج و تخت جګړه او د خوشحال خان موقف	۳۹
له یوسفزو سره جګړه	۴۱
د تیرا مهم	۴۱
له یوسفزیو سره جګړې	۴۲
یوه پېښه	۴۳

د دغو نظریو د راوړلو تر څنګه باید ووایم چې:
د استاد رښتني خبره سمه ده، چې د خوشحال خان په باب د هر کار شوی دی، خو که موږ ووایو چې شوی کار کافي دی او نور باید په دې اړه څه ونه کړو، مانا دا چې موږ د نویو نظریو او نویو اندیښنو مخنیوی کوو. دخوشحال په اثارو او افکارو کې د هرې نا څېړلې خبرې شته. د ننګیالي پښتون او توریالي پښتون له چاپ اوس پنځه د برش او د برش کلونه تېر دي، په دې کلونو کې د خوشحال خان ځینې نا چاپ اثار چاپ شول. ځینې ورک اثار یې پیدا شول. چې دا ګرده نوي خبرې لري او دده له ژوند او نظریو سره په اړتباط کې څېړلو ته اړتیا لري. بله خبره دا چې پر۱۳۵۸ل کال د خوشحال خان ختک د درې سوم تلین نړیوال سیمینار په کابل کې دایر شو. ځینې داسې مسایل پکې مطرح شوې او څنې داسې مقالې ورته ولیکلې شوې چې هغه مسایل او دا مطالب په ننګیالي پښتون او توریالي پښتون کې نه دي راغلي. ددې خبرې مانا دا ده چې د څېړنو کار انتها نه لري، نوې څېړنې د نویو نظریو په رڼا کې نوي مسایل مطرح کوي او نوې خبرې ترې را پیدا کېږي. موږ په هېڅ موضوع کې د څېړنو ورونه نشو تړلی.
په تېره بیا د خوشحال خان ختک غوندې یو ستر څوبعدي شخصیت په باره کې څېړنې د توقف وړ تیا نه لري، که به موږ دا خبره هم کړو، څوک به یې له موږ سره ونه مني.
زه خپله په هره موضوع کې د نویو څېړنو پلوی یم او د خوشحال اثار د څېړنو دومره خواوې او پراخې زمینې لري، چې تر پېړیو پېړیو به خلک مصروف کاندې او له نویو، زاویو او نظریو مفکورو سره به دده په باب د هرې نوې څېړنې وشي.
اوس راځم دې خبرې ته چې ددې حاضرې رسالې د لیکلو اړتیا څنګه پېښه شوه؟
په جرمنۍ کې دخوشحال خان ختک د زوکړې د څلورسومې کالیزې په ویاړ د جوړېدونکي سیمینار د کار ډلې په غونډو کې چې ددې سیمینار د درناوي لپاره د ځینو اثارو چاپېدل منل کېدل. نو دوکتور خوشحال روهي پیشنهاد

وکړ چې د خوشحال خان خټک پر ژوند او اثارو دې یوه ځانګړې رساله هم ولیکل شي او پدې مناسبت دې چاپ شي دوستانو ماته مخ راواړاوه چې زه څه ووایم.

ما د کار ډلې ته وویل: د خوشحال خان پر ژوند او اثارو ډېر مستقل کتابونه او رسالې کښل شوې دي، چې تر ټولو ښه او منلی کتاب په کې د استاد کامل مومند (خوشحال خان خټک) دی، چې زما په پوهه تر اوسه بې جوړې دی. غلطۍ یې ډېرې لږې دي. خو ډېر مفصل دی. دا کتاب پښتو ترجمې هم لري. چې یوه په کې د ښاغلي لطیف طالبي ده، چې د پښتو څېړنو بین المللی مرکز له خوا په ۱۳۷۰ هـ ش کال چاپ شوه په ۱۹۹۹ م کال چې زه په پېښور کې وم، د پېښور - پښتو اکاډمۍ علمي غړي ښاغلی پرویز مهجو رخیشکی هم دا کتاب ترجمه کاوه.

نو که تاسې غواړئ. چې دې سیمینار ته دې مرو مرو د خوشحال خان خټک پر ژوند او اثارو یو کتاب چاپ شي. نو زما پیشنهاد دا دی. چې:

۱/ د طالبي ترجمه دې خلاصه شي، یوه مقدمه دې پرې ولیکل شي. زیاتونې کېدای شي په حاشیو او مقدمه کې پرې وشي او یا دې پو تعلیق پرې وکښل شي.

۲/ که د طالبي ترجمه نه وي میسره. نو به ښاغلي مهجور ته خبر ورکړو، چې له خپلې ترجمې یوه خلاصه تهیه کاندې او لازمې زیاتونې پرې وکړي او توضیحات ورسره مله کړي.

زما د دې خبرو پر وړاندې ښاغلي دوکتور خوشحال روهي وویل چې د استاد کامل د کتاب له چاپه ینځوس کاله تېر دي. پدې پنځوسو کلونو کې د خوشحال خان په باب ډېر کارونه شوي دي. موږ غواړو، چې د غو نویو کارونو او د خوشحال خان نویو پیدا شویو اثارو ته په پاملرنه د خوشحال خان پر ژوند. اثارو او افکارو یوه لنډه رساله نوې ولیکل شي.

د کار د ډلې د غړیو نظر دا و چې دا کار باید زه وکړم. خو زه خپله په دوو دلیلو نو دې کار ته اماده نه وم.

الف: ما د پښتو نظم تاریخ لیکل پیل کړی وو. شپږ فصله یې کابو بشپړ وو ا

اوه لس

ښه په مزې سره په کې مخ پورته روان وم، ددې کار تر څنګه مې د بل کار د پیلولو تابیانه درلوده.
ب: د خوشحال خان خټک او خوشحالپوهنې په باب لازم مواد ګرده له ماسره نه وو، نو ځکه مې دې کار ته هم زړه نه شو ښه کولای.
اما د دوستانو مکررو غوښتنو زه هم اړ کړم، چې کار ومنم. دوستانو یوازې دانه غوښتل چې زه دې رساله ولیکم، بلکه دا یې هیله وه، چې رساله دې ژر ولیکم، چې تر سیمیناره باید چاپ شي. ما دغو غوښتنو ته په پاملرنه کار پیل کړ او لومړنی کار مې دا وکړ، چې په خپلو موجود و کتابونو کې مې موضوع ته مربوط ماخذ ویلټل.
له ماسره د خان اثار ټول نه وو. خارجي منابع راسره وو او د یادښت په کتابچو کې موضوع ته مربوط کافي یادښتونه هم راسره وو. ما لومړی د ماخذ د دستي بشپړولو لپاره کار شروع کړ.
ښاغلی انځور صاحب پېښور ته روان و، ده ته مې لیکونه ورکړل، چې ځینې اثاریې راولوروول. استاد رفیع د خان ځینې اثار او د استاد کامل د خوشحال خان خټك فوټو کاپي د انځور صاحب پر لاس راواستول او ښاغلي انځور د خوشحال خټك کلیات د کابل چاپ (دویم ټوك) را ته تهیه کړ.
ښاغلیو استاد صمیم اومهجورخیشکي هم ځینې اثار راتهیه کړل. په دې ډول په نسبي ډول پر ماخذنو لاس بری شوم. خو زما په ماخذو کې یوه مهمه کمبوتي د تاریخ مرصع نشتوالی و، ځکه بې د تاریخ مرصع له کتلو د خوشحال خان خټك په باب څه لیکل نیمګړې دي. خصوصا د ژوند پېښو او اموالو په باب یې ډېر څه له تاریخ مرصع څخه تر لاسه کېدای شي. خو د اندېښنه مې تر یوه حده هغه وخت رفع شوه. چې د استاد کامل د خوشحال خان خټك اردو متن فوټو کاپي راورسېده، ځکه استاد دا اثر د تاریخ مرصع پر استناد لیکلی دی. له دې سربېره په بېلا بېلو نورو اثارو کې مې له موضوع سره مربوط د تاریخ مرصع ځینې اقتباسونه هم پیدا کړل.
باید دا خبره هېره نه کړو، چې د تاریخ مرصع تر چاپ او عامېدلو د مخه چې د خوشحال خان په باب څه کښل شوي دي زیاترو څېړونکیو د انګرېزانو د

اثارو . خورشید جهان . حیات افغاني او دې ته ورته خیني دویم لاس او دریيم لاس مواردو استفاده کړې ده او دا مواد زیاتره له غلطیو او ناسمو خبرو ډک دي. اوراښاد استاد کامل یوازینی خوشحالپوه دی، چې د تاریخ مرصع تر چاپ د مخه - سره له دې چې تاریخ هم دده په همت چاپ شو - یې ددغه کتاب د خطي نسخو له مخې د همدې تاریخ په استناد (خوشحال خان ختک) نومې کتاب وکښ.

اښاد کامل په خپل دغه مغتنم اثرکې د ټولو هغو تېروتنو او ناسمو خبرو یادونه کړې ده ، چې د ده تر کار د مخه د خوشال خان په مطالعاتو کې پیښې شوې دي. په دې رساله کې د دوی یادې شوې تېروتنې نه یادوم ، خو هغه تېروتنې چې د استاد کامل له کاره وروسته دخوشحال خان په مطالعاتو کې پیښې دي هغه تر خپلې وسې په دې اثر کې یادې شوي دي.

د حاضرې رسالې په تاریخي برخو کې زما ډېره اتکا د استاد کامل پر خوشحال خان ختک ده او زیاتې برخې یې له همدې کتابه ترجمه شوي دي. د پروفیسور پرېشان ختک په (پشتون کون؟) کې د خوشحال برخه هم د خوشحال د ژوندانه د خینو څنګونو پر روښانولو کې سرې ته ډېر خه په لاس ورکوي، حتی یو نیم ځای یې د (خوشحال خان ختک) نومې کتاب تېروتنو ته هم اشارې کړې ده. زه د خپل اثر په تاریخي برخو کې د استاد کامل له (خوشحال خان ختک) سربېره د (پشتون کون؟) او د خوشحال له کلیات . فراقنامې او سواتنامې څخه هم استفاده کوم. که احیانا له نورو ماخذو استفاده وشي هغه پر خپل ځای ښودل کېږي. که له څنې متنو نو او یا هم نورو څېړنو - چې اوس یې اصلي منابع زما په لاس کې نه شته - له یوې بلې لارې استفاده کوم نو په دې صورت کې زه اصلي ماخذ نه ، بلکه ددې بل دویم لاس اثر - چې ماترې استفاده کړې ده. نوم اخلم خو د اوږ اقتباسونه که زه له خپلو اثارو وکړم خو بیا اصلي ماخذ ته حواله ورکوم او هغه په دې دلیل چې هغه اثار پخوا مالیدلي دي.

د اثر په لیکلو کې له تاریخي - تشریحي میتود څخه استفاده شوې ده. خو په تشریح کې د لنډیز خیال ساتل شوی دی او په څینو برخو کې د کره کتنې چاشنې هم پر ګډه شوې ده. زه په خپل ځان ډېر بریالی احساس کړم ، که چېرې

نولس

دا اثر له هدف سره سم لیکل شوی وي.

ما دا اثر دخوشحال خټك دزوکړې د څلورسوومې کالیزې د سیمینار په غوښتنه ولیکه ، د ۲۰۰۰ م کال له اکتوبره د ۲۰۰۱ م کال د مې د میاشتې تر ۲۸ مې یې د موادو په مطالعه او ترتیب بوخت وم ، البته رسالې مواد او یادښتونه د کلونو کلونو مطالعې نتیجه ده. ما ته دخوشحال خان خټك تلپاتې اثارو د مطالعې موقع له ۱۳۵۱ / ۱۹۷۲ م کاله میسره شوې ده.

هغه وخت زه د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي محصل وم- پدغه کال زما استاد پوهاند عبدالشکور رشاد وظیفه راکړه ، چې د خوشحال خان قصیدې له (ارمغان خوشحال) نه راواخلم او بیا یې ټایپ ته وسپارم ، چې د پښتو څانګې د څلورم صنف لپاره د درسي متن په توګه د ګستنر لپاره تکثیر شي.

ما د استاد په لارښوونه هسې وکړل او قصیدې مې چاپ ته اماده او د ګستنر له لارې زما په اهتمام تکثیر شوې له هغه وخته په دې کابو دېرشو کلو کې پر خوشحال خان د څه نورو کارونو موقع پر لاس راغله ، چې تفصیل یې ددې ځای کار نه دی.

لنډه یې دا چې رساله ما د کابو اتو میاشتو په موده کې تکمیل کړه او د مې پر ۲۸ مه مې د ښاغلي خوشحال روهي په ملتیا یو شناخته افغان ته وسپارله چې پېښور ته یې یوسي او هلته یې د چاپ لپاره پوهنیارمحمداسمعیل یون ته وسپاري ، د ډېرې خواشینی خبره وه ، چې د ورونکي د کالیو بکس پر لاره ګډ وډشو او پېښور ته ونه رسېد کله چې ښاغلي انځور صاحب خبر را کړ چې بکس نه دی رسیدلی او ددوی نور ورکړې محموله یې وررسولې ده دې خبر ترسخت فشار لاندې راوستم. او هغه ټولې خوارې چې د رسالې کښلو په جریان کې را باندې تېرې وې، ټولې یوه یوه ذهن ته راغلې ، هیڅ چاره نه وه. زړه ته مې الله تعالی دصبر قوت و باخښنه او پرېکړه مې وکړه ، چې دوباره به یې له سره لیکم ، داځکه چې پر موضوع باندې مطالعه لاهسې زما په ذهن کې تانده وه او یادښتونه هم را څرګند وو. چې چېرې دي او نور اثار هم ټول ښکاره ایښي وو. نو مې ځکه د لوی څښتن په مرسته په بیا لیکلو لاس پورې کړ او له الله تعالی نه مې د برې توفیق وغوښت.

شل

زه چې اوس د دې رسالې پر دې دويم (تحرير) دا سريزه دلته پای ته رسوم، خپله وظيفه بولم چې په سر کې له ښاغلي دوکتور خوشحال روهي مننه وکړم، چې د دغسې يو اثر د ليکلو نظريه يې راته وړاندې کړه او بيا د خان د سيمينار د کار ډلې ومنله او زه يې پر دې کار مامور کړم.
ښاغلی زرين انځور د ډيرې منني وړ دی، چې له پښتو ره يې ډېر اثار راته راورسول او د ځينو نورو ماخذونو په برابرولو کې يې راسره مرسته وکړه.
استاد حبيب الله رفيع دځينو اثارو فوتو کاپي او د ځينو متنونو د چاپي نسخو په رالېږلو زما ملاو تړله. د استاد محمد اصف صميم او ښاغلي پرويز مهجو رڼيشکي پېرزوينې هم دځينو اثارو په برابرولو کې د هېرولو نه دي.
اکادميسين سليمان لايق او ښاغلي مبارز ساپي هم د اثارو په برابرولو کې راسره مرسته کړې ده، زه له دغو ټولو ښاغليو د زړه له کومې مننه کوم.
د رسالې د لومړي تحريراپر وخت د سيد رسول رسا له جوړ کړی (ارمغان خوشحال) له ماسره نه و، ما چې کومې حوالې له دې کتابه ورکړې وې، هغه مې د خپلو نورو اثارو په استناد ورکړې وې. د خوښۍ خبره دا وه، چې زموږ د دوست ښاغلي دوکتور انجنير عزيز پکتياني(خوستي) په کور کې مې (ارمغان خوشحال) پيدا کړ او ده په مينه راوسپاره او پدې وسيله د خوشحال خان د اثارو کابو ډېره برخه تر لاسه شوه او په دې وسيله له دوکتور عزيز نه هم د زړه له کومې مننه کوم.
د حاضرې مقدمې تر ليکلو وروسته انځور صاحب زيری راکړ، چې کتاب پيدا شو. نو ځکه دنور متن دويم تحرير ته اړتيا پېښه نه شوه. يوازې د مقدمې دويم تحرير ورسره مل شو او زړه مقدمه ترې وايستل شو. داخبره بايد ضرور وکړم، چې دا کتاب په ډېره بيړه ليکل شوی، د نيمګړتياوو او تېر وتنو احتمالات په کې شته، هيله ده، چې په بل چاپ کې يې نيګړتياوې پوره شي.

کتلي اثار:

(۱) هېواد مل زلمی: د غلام محی الدين افغان افکار او اثار. کابل پوهنتون د لوړو او مسلکي تحصيلاتو مطبعه. ۱۳۶۰ هـ ش ۷۷ ـ ۸۳ مخونه.

سرلیک	مخ
له باغیانو سره مقابلې	۴۴

درییم څپرکی

د مغلي امپراتورۍ قیدي خوشحال خان	۴۵

څلورم څپرکی

مبارز او ملي اتل خوشحال خان	۶۷
د لنګر کوټ ورانول	۶۹
د مور او مشرې مېرمنې مړینه	۷۱
ناروغي	۷۱
د خوشحال خان په فکر د بغاوت او سرکشۍ لومړنۍ څرګندونې	۷۲
د محمد امین خان د کابل صوبه داري	۷۳
د ایمل خان شورش	۷۵
د خیبر ستره پېښه	۷۶
د مغلو سره د خوشحال خان څرګند مخالفت	۸۳
د واکمنو په لاسوهنه د خان په خپل کور کې مخالفتونه	۸۷
ښکار او تفریح	۹۵
له افریدو سره جرګه	۹۵
د سرک جوړول	۹۶
پر نوښار حمله	۹۶
روه ته د شجاعت خان راتګ	۹۷
د کړپې جنګ	۹۹
پر کوهاټ د دریا خان ناکام برید	۱۰۰
د تیرا سفر	۱۰۱
حسن ابدال ته د اورنګ زیب راتګ	۱۰۴
د خاپښ جنګ	۱۰۷
د افغانانو پر ضد د حکومت نورې هڅې	۱۰۷
د یوسفزو سیمو ته د خوشحال خان سفر	۱۰۸
صوات ته روانېدل	۱۱۵
د ملتفت خان فوجداري او د خوشحال خان موقف	۱۱۷
د اورنګ زیب بیرته تګ	۱۱۸

(۲) رستاقي ، مولاعبدالحکيم : سکينه الفضلا (بهار افغاني) ، دهلي ، جديد پريس ، ۱۳۵۰ هـ ق ، ۶۷ ، ۷۳ مخونه .
(۳) رفيع ، حبيب الله : پښتو کتابښود د بيهقي کتاب خپرولو موسسه ، کابل ، دولتي مطبعه ، ۱۳۵۶ هـ ش . ۱۰۲ مخ .
(۴) هېواد مل ، زلمی : فرهنګ ادبيات پشتو ، جلد سوم ، کميته دولتي طبع و نشر ، کابل ، مطبعه دولتي . ۱۳۶۶ هـ ش ص ۹۱ .
(۵) خديجه ، بېګم فېروز الدين : د خوشحال خان ژوند اوفن (مقدمه) د دوکتور اقبال نسيم خټک پښتو ترجمه جشن خوشحال ، مرکزي خوشحال ادبي ثقافتي جرګه (اکوړه) شرکت پرنټنګ پريس لاهور ، ۱۹۸۶ م ، ۱۹ مخ .
(۶) رفيع ، حبيب الله : ژبپالنه . د افغانستان د علومو اکاډمي ګوندي مطبعه ، کابل ، ۱۳۶۱ هـ ش ، ۱۳۷-۱۳۹ مخونه .
(۷) : اريانا دايره المعارف پښتو : پنځم ټوک ، اريانا دايره المعارف ټولنه ، کابل ، دولتي مطبعه ، ۱۳۵۴ هـ ش ، ۸۶۰ - ۸۶۱ مخونه . دري ايډيشن ، ۵/ ۴۳۵۳ - ۴۳۵۴ .
(۸) اردو دايره المعارف اسلاميه : نهم ټوک ، ۴۹-۵۳ مخونه ، پنځم ټوک ، د انشګاه پنجاب ، لاهور ، ۱۹۷۱ م ، ۶۳۹ مخ .
(۹) شوروي تاجيک انسايکلو پيډيا ، اتم ټوک ، دوشنبه ، ۱۹۸۸ م - ۴۷ مخ .
(۱۰) انور شا حسن : د انشنامه اُدب فارسي ، جلد سوم ، وزارت فرهنګ و ارشاد اسلامي - تهران ۱۳۵۷ ل ص ۳۷۷ - ۳۸۰ مخونه .
(۱۱) انسايکلو پيډيا اف اسلام : پنځم ټوک ، ليډن ، ۱۹۸۶ ، ۷۲ - ۷۳ مخونه .
(۱۲) مارګنستيرن ، پروفيسور ګيورګ : پښتو ادبيات . اسنايکلو پيډيا اف اسلام ، ۲۲۱ مخ :
(۱۳) بېچکا ، دوکتور ژيرى : خوشحال خان خټک ، د اسيا او افريقا د ليکو الو فرهنګ لومړى ټوک ، پراګ ، ۱۹۶۷ ، ۴۰۴ مخ .
(۱۴) ميکنزي : خوشحال خان خټک . د شرقي ادبياتو فرهنګ ، لندن ،

۱۹۷۴ م ، ۱۰۶ مخ .
(۱۵) جشن خوشحال ۱۱۰ مخ .
(۱۶) هېواد مل ، زلمی: د پښتو د ادبي تاریخ د منابعو پېژندنه او ارزیابي د افغانستان د علومو اکادمي ، د لوړو او مسلکي تحصیلاتو مطبعه ۱۳۶۷ ، ۳۹۰ مخ .
(۱۷) ختک ، خالد خان: خوشحالیات اباسین ارټس کونسل ، پېښور ، د پروفیسور پرېشان ختک او خاطر غزنوي په زیار ، ۱۹۸۰ م ، ۲۱۹ مخ .
(۱۸) ختک ، عرفان : درگوهر ، نیو صدیقي ارټ پریس ، اکوړه ختک ، ۱۹۹۵ م ، ۳ - ۱۳۴ مخونه .
(۱۹) ختک پردل خان : خوږې ورې مرغلرې ، دویم چاپ پښتو ادبي مرکز ، سرای نو رنگک ، ماسټر پرنټرز پېښور ۱۹۹۶ م ، ۵ - ۷۸ مخونه .
(۲۰) د پښتو د ادبي تاریخ دمنابعو پېژندنه او ارزیابي ۳۹۱ - ۳۹۲ مخونه .
(۲۱) ختک ، پروفیسور پرېشان : پښتون کون؟ پښتو اکادمي ، پشاور یو نیورستي ، جدون پریس ، پېښور ۱۹۸۴ م ، ۲۹۵ - ۵۸۴ مخونه .
(۲۲) ختک : پروفیسور پرېشان : پښتو شاعرۍ کې تاریخ ، اکادمي ادبیات پاکستان ، کرسټل پرنټرز بلیو ایریا ، اسلام اباد ، ۱۹۸۸ م ۸۳ - ۴۴ مخونه .
(۲۳) رښتین ، پوهاند صدیق الله : نومیالي شاعران ، تاج محل کمپنۍ پېښور ، ۱۳۷۰ هـ ش ، ۷۸ مخ .
(۲۴) روهي ، کاندید اکادمیسین محمد صدیق : ادبي څېړنې ، ننگرهار پوهنتون د لوړو او مسلکي تحصیلاتو مطبعه ۱۳۶۰ هـ ش ۲۳۲ - ۲۳۳ مخونه .
(۲۵) لاهوري علامه اقبال : افغان جنگیالی شاعر خوشحال خان ختک : (پښتو ترجمه) پښتو مجله د ۱۹۵۸ م کال ۲ مه گڼه ، ۳۳ مخ .

درویشت

سرليک	مخ

د گنبت جنگ	۱۱۹
شهزاده معظم ته د افغانانو مهم سپارل	۱۲۱
د اميرخان سوبه داري او افغانان	۱۲۶
د ډوډې جنگ	۱۲۸
د خوشحال خان او اشرف خان خوابدی	۱۳۰
د اشرف خان نيول کېدل	۱۳۶
د افغاني نهضت څورېدل	۱۳۸
پنځم څپرکی	
په کړاونو کې راگير خوشحال خان	۱۴۱
(د ژوند وروستي کلونه او مړينه)	
د کورنی د ځينو غړيو مړينه	۱۵۲
د قهرمان مړينه	۱۵۵
د مړينې تاريخي قطعې او مرثيې	۱۵۵
د ملي اتل وروستی وصيت	۱۶۱
د ننگيالي مزار	۱۶۲
د خوشحال خان ختک عقايد . اخلاق او عادتونه	۱۶۴
د خان اولاد	۱۶۸
شپږم څپرکی	
فرهنگيالی خوشحال خان	۱۷۰
الف: منظوم آثار	۱۷۵
۱- کليات	۱۷۷
۲- فراقنامه	۱۸۴
۳- پښتو منظومه بازنامه	۱۸۴
۴- سواتنامه	۱۸۵
۵- فضل نامه	۱۸۶
۶- فالنامه	۱۸۷
۷- طب نامه	۱۸۸
ب : منظومې ترجمې	۱۸۹
۱- تام حق	۱۸۹

((۱))

لومړۍ څپرکی
د خوشحال خان خټک ظهور

(کورنۍ، زوکړه، د کوچنيوالي او نوې ځوانۍ حالونه)

په ۹۳۲ هـ ق کال په هند کې د افغانانو پاچاهي د بابر (۸۸۸-۹۳۷ هـ ق) په وسيله ړنګه شوه. ددې پاچهۍ په ړنګولو کې خپله پښتنو له مغلو سره لاس ورکړی و. د قصور او پښتـانه نومـي اخـر ليکـوال يـو ځاى ليکـي چـې خيشکو پښتنو دپاني پت پـه جنګ کـې دمغلو پـه پلوي ډېرې تـورې ووهلې. پدې جنګ کې اووه سوه کسـه پښتانـه ووژل شول او داهـم وايـي چې ابراهيم لودهي سليم خان زمند وژلـی او لـه پيـل نـه لاندې راغـوځار کړی و. وايي يو وخت دغـه سليم خـان د سلطان العـادل شېرشاه سوري ليدو تـه ورغلـی و، شېرشاه ويلي وو، چې کـه اوس دده ګېډه خيرې شي، نـو ابراهيـم لودهي بـه پکې ښکاره شي.[8]

خوشحال خان خټك هم د پښتنو دغه چلند ډېر صريح کړلی دی. پدې باب لوی خان ويلي دي:

[8] هېواد مل سرمحقق زلمی: په هند کې د پښتو ژبې او ادبياتو د ايجاد او دوې پړاوونه شرکت پرنټنګ پرس لاهور ۱۹۹۴ م، ۳۲ مخ.

پښتانــه پــه عقــل پوهــه څه نــاکس دي
کــبوته ســپي د قصابـــانو دجـــوس دي

پادشــاهي يــې د مغــل پــه تنــکو بايلــه
دمغـــل د منصبونـــو پــه هـــوس دي

اوښ لــه بــاره پــه خپــل کــور کــې ورغلــی
په ولجـــه د اوښ د غـــاړې دجـــرس دي (۹).

علامه اقبال لاهوري د لوی خان دغه لوړه وينا يو ځای داسې راغبرګه کړې وه!

اشــــتری يــــابد اګر افغـــان حـــر
بـــا يـــراق و ســـاز و بـــا انبـــان در

همــــت دونــــش از ان انبـــان در
ميشـــود خشـــنود بـــا زنـــګ شـــتر (۱۰)

افضل خان ختټك هم د تاريخ مرصع په مقدمه کې دې موضوع ته داسې اشاره کړې ده:

((د پښتنو بادشاهي چې په سبب سره يې څو کاله وکړه ، چې مدد ګار يې بيوقوف وو، خپله توره يې برهم کړه . بېګانه يې له خپله لاسه راوستل، توره يې تلف کړه ، په دا اميد و چې توره دمغل امرايي . دموږ چې توره دمغل

---

(۹) ختټك ، خوشحال خان؛ د خوشحال ختټك کليات ، لومړی ټوك . پښتو ټولنه کابل، دولتي مطبعه . ۱۳۵۹ هـ ش ۳۶۱ مخ .

(۱۰) لاهوري ، علامه اقبال : کليات اشعار فارسي مولانا اقبال لاهوري، به کوشش احمد سروش ، تهران ۱۳۴۳ هـ ش ص ۳۶۹

قایمه نه وه، ددوی امرایي قایمه وه، چې توره دمغل قایمه شوه ، فکر یې وکړ چې دې قوم چې خپله توره برهم کړه د موږ سره به څه وفا وکا. لایق د امرایي نه دي. په وار وار یې امرایي ځینې واخیسته اوس یې ګاځره بها نشته ....))[11]

په هند کې د پښتنو لودیانو دسلطنت له سقوط (۹۳۲ هـ ق) وروسته که څه هم په هند کې یو ځل بیا د پښتنو سوریانو پاچهي ټینګه شوه له مغلو یې واك ببرته تر لاسه کړ سوري شېر شاه (۹۴۷-۹۵۲ هـ ق) او دده اولادې څه موده پر هند حکومت وکړ. خو دا واکمني ډېره پایښتي نه وه او د بابر زوی همایون په ۹۶۲ هـ ق کال بیا دهلي ونیو[12]. پر هند باندې د مغلو د واکمنۍ په اوږده دوران کې د تاریخي افغانستان شرقي برخې ترکابل او شاو خوا سیمو پورې ګرده دکابل د صوبې په نامه ددې واکمنۍ تر تسلط لاندې وې. د افغانستان نورې سیمې هم ځینې د هندي مغلو څه هم د صفویانو او څه هم د ماوراء النهر د خانانو ترولکې لاندې وې او پر ځینو سیمو د هندي مغلي امپراتورۍ او نور و متجاوزینو جګړې هم کېدې. تر احمد شاهي ستر واکې پورې (۱۱۶۰ هـ ق) زموږ د هېواد د زیاترو برخو همدا حال و.

دهند د مغلو امپراتورۍ تر ولکې لاندې افغانستان کې د امپراتورۍ د حکامو په وړاندې همېشه د پښتنو مقاومتونه موجود وو . د ساري په توګه د جلال الدین اکبر (۹۶۳ - ۱۰۱۴ هـ ق) له زماني د اورنګزېب عالمګیر (۱۰۶۸ - ۱۱۱۸ هـ ق) ترزماني پورې یوسفزیو پښتنو په پوره متانت او خپلواکۍ دمغلي امپراتورۍ د حکامو او لښکرو په وړاندې مقاومت وکړ[13].

---

(۱۱) ختك افضل خان: تاریخ مرصع ، د دوست محمد کامل په زیار ، یونیورستي بك ایجنسي، پېښور ۱۹۷۴ . ۱۱ مخ.

(۱۲) حبیبي ، پوهاند عبدالحی: تاریخ مختصر افغانستان ، چاپ دوم ، پشاور، ۱۳۶۸ هـ ش ص ۲۰۱.

(۱۳) کامل دوست محمد خان: خوشحال خان ختك ، اداره اشاعت سرحد پشارو، ۱۹۵۱م ص ۱۸۲.

دلسمې حجري پيړۍ په دويمه نيمايي کې د افغانستان په همدې تر مغلي واکمنۍ لاندې برخو کې روښاني غورځنګ راوټوکېد . او مغلي واکمنو ته يې د سر په کاسه کې اوبه ورکړې او د حالنا مې د لاندې بيان له مخې روښانيان او يا کاله له مغلي واکمنو سره په جګړه اخته وو په حالنامه کې راغلي دي:

((چهار پشت خاندان پيرد ستګير قدس در قبايل افغانان حاکمی کرد و هفتاد سال کم وبيش با مردم پادشاهی عداوت وحرب داشت و ګاه غالب و ګاهی مغلوب بوده اند.... و هيچ عدو دست برايشان نيافتند که به موجب ان مغلوب ومطيع کسی شده باشد مګر به سبب مخالفتی که در ميان خاندان پيدا شد واز يك ديګر جدا شدند و اطاعت پادشاه قبول نمودند)) [۱۴]

ترجمه : ((د پير دستګير دکورنۍ تر ځلور پښتو په افغاني قبايلو حکومت وکړ او زيات وکم او يا کاله يې د پادشاه له خلکو سره عداوت او جنګونه درلودل، کله به غالب او کله به مغلوب وو...... هيڅ دښمن پر هغوی بری ونه موند خو هغه مخالفت چې ددوی په کورنۍ کې پيدا شو،له يو بل نه بېل شول او دپاچا اطاعت يي ومانه)) بدې ډول مورږ وينو چې د خوشحال خان خټك له زوکړې کابو ۹۰ کاله د مخه په هند کې دپښتنو واکمني پای ته رسېدلې وه او دده د ظهور په دوران کې دده پلرني ټاټوبي ، تاريخي افغانستان زياتې برخې د پښتنو پر ځای ناستو . د هند مغلي امپراتورانو، حکامو او صوبه دارانو اداره کولې.افغانانو خپل حکومت نه درلود او لکه چې يې د مخه بيان تېر شو دتاريخي افغانستان زمکې دبېلا بېلو استعماري ځواکونو له خوا اداره کېدې . افغانستان او افغانان د پردو استعماري ځواکونو دظلم او جبر په ژرندو کې دل وو.

پوهاند دوکتور حبيب الله تږي د پښتانه نومي اثر د تحليلو له مخې سرې ويلای شي چې د لسمې هجري شاوخوا پښتانه کوچيان او مالداران وو.خو

---

(۱۴) مخلص علي محمد : حالنامه به کوشش نورالله ولسپال اکادمي علوم افغانستان ، ۱۳۶۴ ه ش ص ۶۳۶

کلیوالي اوښاري ژوند هم رواج شوی و.[۱۵] ځینو ورو کوزنیو صنایعو هم رواج پکې موندلی و. د دغو صنایعو په وده کې د همسایه ګانو ونډه زیاته وه. په پخوانیو زمانو کې د پښتني سیمو واړه کسب ګر زیاتره نور خلك وو، چې له نوروځایونوراغلي وو او د پښتنو په قبایلو کې یې ژوند کاوه.

د خوشحال خان د ظهور په دوران کې د افغاني ټولنې عمده برخه ، شپنو اوبزګرو جوړولې. جاګیرداران او دقبایلو مشران د ټولنې ممتاز قشر و. جاګیر دارانو به منصبونه درلودل او له ځینو قبایلي مشرانو سره یو ځای دهند د مغلي امپراتورۍ دحکامو په خدمت کې وو. د لارو ساتل ،له خلکو د باج او مالیې ټولول، راهدارۍ اخیستل . د امپراتورۍ دمخالفانو ټکول او نور د دوی په فرایضو کې شامل وو.

د افغاني ټولنې د بېلا بېلو اقشارو ځینې کسان په فوجي خدمتونو بوخت وو. روس افغان پوه پروفیسور ایګرمیخایلویچ ریسنر (۱۸۹۸-۱۹۵۸ م) د انګرېز ختیځ پوه (ایروین) دکتاب (دهندي مغلو پوځ) په حواله ، په خپل کتاب (په افغانستان کې د فیوډالیزم پرمختیا او د افغانانو ددولت جوړېدل) کې راوړي دي چې د هندي مغلو دپوځ له دریوبرخو څخه یوه برخه له پښتنو قبایلو څخه جوړه وه.[۱۶] روحانیت او ملایان دهغه وخت دافغاني ټولنې یو بل ممتاز قشر و چې ځینو به یې له جاګیرداران اوحکامو سره سازو باز درلود. دسوداګرو او کسب ګرو قشر هم دا وخت په افغاني ټولنه کې موجود و، چې په بېلا بېلو اجتماعي کارونو ، سوداګرۍ او ځینو کوزنیو صنایعو بوخت وو. له بخارا او چیني ترکستان نه د مالونو کاروانونه د کابل له لارې پېښور ته راتلل او له پېښور نه به دهندوستان ځینو سیمو ته کاروانونه له همدې ځمکې بارېدل. الفنستن لیکلي دي چې د پنجاب او شمال هندوستان تجارت له

---

(۱۵) تړی ، پوهاند دوکتور حبیب الله : پښتانه د پښتني فرهنګ د ودې او پراختیا ټولنه (جرمني) دانش کتابخانه پېښور، ۱۳۷۷ هـ ش، ۱۶۱ مخ.

(۱۶) عثمان ، دوکتور عارف: خوشحال خان خټك او دده ادبي مکتب، دپښتو څېړنو بین المللی مرکز ، دولتي مطبعه ۱۳۶۱ هـ ش ۳۹ مخ.

پېښور سره دی[۱۷] دغسې د هندي مالونو کاروانونه له پېښوره کابل او بیا مرکزي اسیا ته ورل کېدل.

ځینو پوهانو د خوشحال خان دظهور د زمان افغاني ټولنې په جوړښت کې مریيان هم شامل ګڼلي دي. مګر ځینې نورپوهان پدې عقیده دي چې په پښتنورکې مریتوب نه دی راغلی الیته ځینې شواهد داسې شته چې له نورو ځایونو به یې مریيان راوستل او دلته به پلورل کېدل. د پښتني ټولنې په طبیعي جوړښت کې ددغسې را وستل شویو مریانو نقش د یادونې وړ نه دی.

دخوشحال خټک دظهور په زمان کې سوادد پښتنو په بېلا بېلو سیمو کې یو څه دا نکشاف پرلورګامونه اخیسي وو، په دیني او روحاني حلقو ، د خانی او سرداری په کورمو او عامو پښتنو کې سواد یو څه خور شوی و. کتاب او لیك لوست ته خلکو یو څه اړتیا حس کړې وه.

په مسجدونو کې د دیني نصاب او دنظم ونثر کتابونو لوست او دسواد زده کړه رواج شوي او د تاریخي افغانستان په ځینو ګوټونو کې درسګا وې او مدرسې هم موجودې وې. دافغانستان په شرقي سیمو او ښارونو کې پېښور هغه زمان د دیني علومو یوه درسګاه وه.[۱۸] الفنستن چې دنولسمې پېړۍ په لومړیو کې پېښور ته راغلی و، دپېښور دعلمي حیثیت په باب لیکي : ((پېښور په ټول هېواد (افغانستان) کې تر ټولو زیات یو علمي ښار دی، له بخارا څخه هم ډېر شاګردان دزده کړو لپاره پېښور ته راځي (افغانان ص ۱۸۹). د پېښور تر څنګه په هشنغر کې هم دغسې مدرسې او د رسګاه وې موجودې وې.

دغه مهال د افغانستان په ځینو برخو کې شاعران او لیکوالو ژوند کاوه. د بایزید روښان او اخوند درویزه په کورنیو او شاګردانو کې دپښتو اثارو د ایجاد او ودې لپاره هڅې پیل شوې وې. له دې سربېره په ولس کې هم د هنر

---

(۱۷) افغانان ص ۲۷۴.

(۱۸) خټك ،پروفیسور پرېشان : پښتون کون؟ پشتو اکیډیمي پشارو یونیورسټي،جدون پریس، ۱۹۸۴، ۳۴۶ - ۳۴۷ مخونه

د ایجاد لپاره شرایط، زمیني او اړتیاوې موجودې وې. په ولس کې نارینه وو او ښځینو خپلې ولسي سندرې ایجادولې. ولسي شاعران په کلیو او بانډو کې په ملي اوا زونو پښتوشعرونه ویل. د خوشحال خان ختک په لاندې بیتونو کې د پښتو شعر همدغو ولسي جوړښتونوته اشاره شوې ده:

بند و بست د پښتو شعر ما پیدا کړ
ګنه شعر دپښتو و غیر سال

نه یې وزن نه تقیطع نه یې عروض وو
دوه مصراع یې د خفیف بحر دوه طال

که موږد خپلو ځینو ولسي بدلو ، بګتیو او چاربیتو جوړښتونه ترنظره تېر کړو نو موږ ته راښکاري چې دوې مسرې یې اوږدې دي او دوې لنډې.

دخوشحال خان ختک دظهور په دوران کې دافغانانو دهېواد ،سیاسي ،اجتماعي ، اقتصادي او فرهنګي وضع دا وړ وه،لکه چې لوړ یې یو تت انځور وایستل شو.او خان په همدې شرایطو کې د ختکو دخانی او سرردارۍ په کورنۍ کې دنیا ته سترګې پرانیستې.

کورنی حال:

خوشحال خان ختک په دستارنامه کې یو ځای خپل نسب تر ختک پورې رسولی او خپله کورنۍ اونسب یې داسې ښودلی دی: ((..... ابتدا به یې له خپله نمسیه کړم چې افضل خان دی. افضل خان د اشرف خان ، اشرف خان دخوشحال، خوشحال دشهباز خان ، شهباز خان دیحیی خان.یحیی خان د ملك اکوړي، ملك اکوړی دچنجو، چنجو دتومن ، تومن د حسن ، حسن دشېخ علي ، شېخ علي د هوتي ، هوتي دبتی ،بتی دلقمان،لقمان دبرهان ،برهان

دري زويه : لقمان چې ختك ياد يږي ،سليمان چې افريدى دى ،اتمان چې اتمانخېل دى.....))[19]

لوى خان چې د خپلې كورنۍ كومه شجره لوړه راوړې ده او بيا يې تر ختك او ورپسې كرلاڼي پورې رسولې ده،دپښتو د انسابو او تاريخ په كتابونو كې هم له ځينو جزيي توپيرونو سره ، دغسې ده. زما په پوهه دده دخپلې كورنۍ په اړه دا شجره د هيڅ شبهې وړ نه ده خو تر ختك او بيا كرلاڼي پورې چې دغسې شجرې رسېدلې دي . د شك وړ دي. ځكه دا قومونه او دا نومونه ډېر زاړه او پخواني ښكاري او دا شجرې كه سړى ارزيابي كړي ، هومره زړې نه راځېږي.

دا خبره بايد وكړو ، چې د پښتو عنعني نسبنامې ختك په كرلاڼيو وركډوي او كرلاڼي بيا په سړه بن پورې نښلوي.

خپله خوشحال خان هم په خپله يوه رباعي كې د كرلاڼي نسبت له سړه بن سره داسې ښودلى دى:

پښتون له اصل سړه بني دي
يا غور غوښتي دي ، يا بېټني دي

لودي، غلجي دي دبېټني له لوره
په سړه بن پورې بيا كرلاڼي دي[20]

اما خان په خپله يوه قصيده كې خپله كورنۍ داسې ښودلې ده:

---

(19) ختك ، خوشحال خان: دستار نامه ، د پروفيسور پردل خان ختك په زيار پښتو اكيډيمي ، پېښور ، حميديه پريس ۱۹۹۱ م كال ، ۱۵۴ مخ .
(۲۰) ختك ، خوشحال خان : ديوان خوشحال خان ختك ، دويمه حصه ،محكمه ثقافت صوبه سرحد جدون پريس پېښور د چاپ كال نه لري ۱۳۳ مخ

زه خوشـــحال د شـــهباز خـــان یم
چـــې تـــورزن یم کـــان پـــه کـــان

شـــهباز خـــان دیحیـــی خـــان و
چـــې بـــل نـــه وهســـې ځوان

یحیـــی خـــان د اکـــوړي و
چـــې پـــه تـــوره شـــو ســـلطان

د اکبربادشـــــاه پـــــه دور
شـــو دخپـــل ولـــس ترخـــان (۲۱)

دخان دکورني حال د راوړو په برخه کې زما کار هم له همدغو اشخاصو سره چې په لوړو بیتونو کې یاد شوي دي او داځکـه چې دخان دکورنـی سرداري او خاني له ملك اکوړي څخه پیل کېږي.

ملك اکوړی د درویش عرف چنجو زوی ، لومړنی خټك و ، چې شهرت یې وموند او د خپل خدای(ج) ورکړی استعداد او قابلیت له امله یې د جلال الدین اکبر توجه جلب کړه . ده ته ملك اکو هم وایي .

دی (تری) خټك و او د استاد کامل دخېړنو له مخې د تیري په توابعو پوري مربوط د کربوغې اوسېدونکی و، چې لـه خپلو خپلوانو سره د خپګان په وجه له هغه ځایه (خوړې) ته راغی او له خپل تولي سره به د سونیالی په دره کې په چپاوونو مشغول و [۲۲].

(۲۱) خټك، خوشحال خان : دخوشحال خټك کلیات دویم ټوك، پښتو ټولنه کابل، اریانا مطبعه ۱۳۶۹ هـ ش ۹۷-۹۸ مخونه.
(۲۲) خوشحال خان خټك ، ۱۸ مخ

اما پروفیسور پرېشان خټك (۲۳) دمنشي ګوپالداس د تاریخ ضلع پشاور د ۳۰۶ ـ ۳۰۸ مخونو په حواله وایي چې ملك اکوړ خان دکربوغې نه و، بلکې دی دخوټرې (ځوټره) اوسېدونکی و او له هغه ځایه یې کوچ کړی دی. پروفیسور پرېشان خټك له څو ترې سره ددې کورنۍ په ارتباطاتو پوره رڼا اچولې ده او دملك د اصلي ځایګي په باب یې دګو پالداس نظریې ته نور هم قوت ور بخښلی دی.

پروفیسور پرېشان هم وایي چې ملك اکوړی د چراټ خوړې ته راغلی دی، دی او ملګري به یې په چپاوونو اخته وو او د کاروانونو لار ترې خوندي نه وه.

کله چې په ۹۸۹ هـ ق کال جلال الدین اکبر د میرزا حکیم د تعاقب لپاره روه ته راغی نو ده د لویې لارې د ساتلو لپاره له سردارانو او مشرانو سره خبرې وکړې. هغوی ورته د ملك اکوړي یادونه وکړه او دایې ورته وویل چې ملك اکوړي دېر ستر نوم پېدا کړی دی. اکبر باچا دی راوغوښت، پرده یې زیاته مهرباني وکړه، ده هم شاهي ملازمت غوره کړ. دا وعده یې وکړه چې دی او قبیله به یې د باچا وفادار او خدمتګار وي.

باچا له خیراباده تر نوښاره پورې زمکه ملك اکوړي ته په جاګیر کې ورکړه . پر لاره د ځارویو دتګ راتګ دمحصول اخیستو اختیار یې ورکړ او دشاهي سړك ساتنه یې هم ده ته وسپارله.

اکبر باچا ته د ملك اکوړي د لیدلو د سپارښت په اړه د استاد کامل د (خوشحال خان خټك) په ۲۰ مخ کې راغلي دي (ترجمه) ((... اکبر باچا په نیلاب کې د شاوخوا سیمو سرداران راوبلل)) .

پروفیسور پرېشان خټك دغه موضوع لږه نوره هم څرګنده کښلې ده چې زما په پوهه یې دلې راغبرګول بې ګټې نه ایسي. (ترجمه) (((اکبر) په نیلاب کې دربار جوړ کړی و. دشاهي سړك دساتلو پر مساً له خبرو لپاره یې د پېښور دوادي مشران راغوښتي وو دوی ته یې ولو وعده وکړه، چې دوی به په سړك کې

(۲۳) پښتون کون؟ ۳۱۳ ـ ۳۱۸ مخونه

بدامني نه پېښوي، خو عبدالرحمن خورنګ مير يخېل او ځينو نورو ملکانو اکبر باچا ته ورېل چې موږ خو له خپله لوريه ضمانت درکولای شو ،خو د ملك اکوړي ضمانت موږ نشو کولای ، له هغه سره خپله خبرې وکړه ...)) (پښتون کون؟ ۳۲۸ - ۳۲۹ مخونه) موږ وينو چې ملك اکوړی د خوشحال خان غورنيکه په دې ډول دهند دمغلي امپراتورۍ منصبدار کېږي.

ده د خپل جاګير په سيمه کې دلويې لارې پر سر په اوسنۍ اکوړه ختك يا پخوانۍ ملك پور کې سرای جوړ کړ او دا اوسنۍ سرای اکوړه د همدغه ملك اکوړي نامه ته منسوبه ده (خوشحال خان ختك ، ۲۰مخ)

خوشحال خان ختك په دې باب ويلي دي:

رحمت په اکوړي شه چې يې ونيو ځای سرای
چې ښه فهم پې وکړې باور وکړه ځای دی ځای

تورغر يې دهوډي دی تر تېراه پورې سم تللی
نيلاب ولنډي دواړو عجب سرايښې په پای

پرې سازه لويه لار د هندوستان و خراسان ده
ګذر يې داتګ دی چې ترې ترس کا شاه ګدای
(دخوشحال ختك کليات ۱/ ۳۳۰)

د ملك اکوړي دغه جاګيرداري او منصبداري دده او لادې ته په ميراث پاته شوه او دده په کورنۍ کې کلونه کلونه له يونه بل ته رسېدله .

کله چې ملك اکوړی له خپل زوی يوسف خان او ملګرو سره د نازو خان بولاق ختك له لاسه ووژل شو ، له ده اته زامن پاتې وو چې مشر يې يحيی خان و او قبيلې دی د خپل مشر په توګه ومانه . ده ژر د خپل پلار او ورور انتقام

واخيستې. دغه وخت دختکو دخپلونو تر منځ خپل منځي شخړې موجودې وې. ځيني خپلونه ديحيى خان پر سردارۍ راضي نه وو.

ددغو دښمنيو او شخړو درې څلور کاله شوي وو چې يوه ورځ يحيى خان نو ښار ته روان و، سينيو ختکو ورته لار نيولې وه ، دى او دده زوى عالم خان دواړه يې ووژل. ديحيى خان تر مړګ وروسته قبيلې شهباز خان ختك (۱۰۰۰-۱۰۵۰ هـ ق) خپل مشر وټاکه . شهباز خان دخپل پلار او ورور د انتقام د اخيستو لپاره د سينيو ختکو پر کليوحملې وکړې او سيني ختك غرو ته وختل دملك ښادي خان زوى ووژل شو . د ختکو سر د اري پدې توګه تر شهباز خان ختك پورې ورسېدله.

د خوشحال خان زوکړه :

خان په خپله قصيده کې «راشه واوره داستان ....» کې د خپلې زوکړې کال داسې ښودلى دى:

د هجرت زر دوه ويشت سن و
چې زه راغلم په جهان

او په تاريخ مرصح ۲۵۸ مخ کې يې دزوکړې تاريخ په درې ژبه داسې راغلى دى:

تاريخ خوشحال خان ختک در ربيع الثاني
امد چون درين کهنه رباط خاني

حق ګردانا و مرد راخير رسان
تاريخش ګشت (خيرعالمياني)

(خیر عالمیاني) دده دزوکړې تاریخي ماده ده، چې دابجد په حساب (۱۰۲۲) ترې راوزي.

خوشحال خان دهمدغه ۱۰۲۲ هـ ق کال د ربیع الثاني په میاشت کې زوکړی دی.

دا چې د ربیع الثاني پر کومه ورځ زوکړی دی، پدې باب زما دمطالعې لاندې اثارو کې ما څه نه کړل پیدا. باید ووایو چې د ۱۰۲۲ هـ ق کال د ربیع الثاني میاشت د ۱۶۱۳ م کال د می په یوویشتمه برابرېږي او د جون په ۱۸ مه پای ته رسي[۲۴].

نودده زوکړه د میلادي تقویم له مخې په۱۶۱۳ م کال د می یا جون په میاشتو کې واقع شوې ده. دا چې دپښتون کون؟ په ۳۴۶ مخ کې یې دا کال ۱۶۱۷ م ښوولی دی، دتاریخي تقویم له معاد لاتو سره سمون نه لري.

دخوشحال خان دزوکړې په وخت کې ددهلي دمغلي امپراتورۍ واګې د جلال الدین اکبر د زوی نورالدین جهانګیر (۱۰۱۴-۱۰۳۷ هـ ق) په لاس کې وې. ددوی د کورنۍ دجاګیر دارۍ کابو درې دېرش کاله تېر و. پلار یې شهباز خان دده د زوکړې پر کال ددوه ویشتو کالو ځوان و. سرای اکوړه ددوی دسردارۍ مرکز و. خوشحال خان په همدې سرای اکوړه کې دنیا ته سترګې پرانیستې[۲۵].

په دانشنامه فارسي (ج ۳ ص ۳۷۷) کې یې اکوړه (الکوره) لیکلې او دا ځای یې داپرېدو سیمه ښوولې ده دا خبرې سمې نه دي.

---

(۲۴) هاشمي ،عبدالقدوس : تقویم تاریخي ، اداره تحقیقات اسلامي، اداره تحقیقات اسلامي پرس اسلام اباد ۱۹۸۷ م ص ۲۵۶ .

(۲۵) حبیبي ، پوهاند عبدالحی : پښتانه شعراء ،لومړی ټوك پښتو ادبي مرکز سرای تورنګ ، نصرت پر نټنګ پرس لاهور ۱۹۹۳ م ، ۱۳۷ مخ .

د. کوچنیوالي ځینې مهمې پېښې :

د تاریخ مرصع په ۲۷۲ مخ کې یې راوړي دي. چې خوشحال خان دشپږ اوو کالو و ، چې دلنډي سین په غاړو کې یې لمبل ، دی په اوبو کې ډوب شو. ځینو مېړمنو دسیند پر غاړه کالي مینځل. د اصف مور دولتۍ دسیند په اوبو کې دخوشحال خان ویښتانو پورې تړلي وربښم لیدلي وو. وربښمو ته یې چې لاس اچولی و له وربښمو سره خوشحال خان له اوبو راووت. چیغې سورې یې پیل کړې وې. نورې خدمتګارې هم راټولې شوې وې. د خوشحال خان نس له اوبو ډک و . د خولې او پوزې له لارې داوبو له وتلو وروسته په هوښ راغی ددې پېښې تاریخ ۱۰۲۸ هـ ق کال راخېژي. دا چې دپښتو ادبیاتو تاریخ (۱۳۶مخ) کې داکال ۱۰۲۹ ښودل شوی دی، سم نه ښکاري. غالبا چې چا پې تېروتنه به وي.

بله پېښه په اته کلنۍ کې ور دوخاره شوې وه. دګرمۍ موسم و خوشحال له ماشومانو سره دیوې څپرې لاندې لوبې کولې له څپرې پرې په ډېرې تېزۍ ډبره راپرېوته د تاریخ مرصع په قول چې کانی دوه ټوټې شو او د خوشحال خان وچولی یې هم دوه ځایه کړ بې هوښه شو. کابو یوه اونۍ له مرګ سره لاس اوګرېوان و. په اوومه ورځ په هوښ راغی او روغ شو. داپېښه به په ۱۰۳۰ هـ ق کال شاو خوا واقع شوې وي.

زده کړه:

په د ستار نامه کې راغلي دي: ((زموږ استاد شاه اویس صدیقي ملتاني ډېر بزرګ متبرک سړی و. د علوم ظاهري او باطني بهره ور وه .....)) [۲۶]

---

[۲۶] د ستار نامه ، ۳۹ مخ.

له دې لوړې یادونې سره دومره پوهېږو چې خوشحال خان له شاه اویس ملتاني نه زده کړه کړې وه، هغه یې استاد و. خو لکه استاد کامل چې ویلي دي:

((دانه ده ښکاره چې له هغه نه خوشحال خان کله، څېرې او څومره وخت زده کړه کړې ده)) (۲۷)

پروفیسور پرېشان خټک ویلي ، چې دځینو خلکو دا خیال دی، چې خان په ملتان کې هم درس ویلی دی، خو ځینې بیا وایي کېدای شي چې شاه اویس ملتاني دې په پېښور کې تدریس کاوه ځکه چې پېښور هم ددیني علومو مرکز و. (۲۸)

د خوشحال بابا د زده کړې په باب سره دا ویلای شي، چې ده د کور په جومات او یا سیمه ییزه مدرسه کې درس ویلی دی. اما دانه ده ښکاره چې ده څومره وخت او د ژوند تر کوم کال پورې د زده کړې لړۍ جاري ساتلې ده. په استادانو کې یې یوازې د شاه اوېس ملتاني نوم څرګند دی. نور استادان یې نه دي معلوم.

اما د خان له دې لاندې بیتونوښکاري چې دښکار مینه دومره پر ده غالبه وه، چې درس او دعلم حصول ته یې نه پرېښود ، لکه چې یې ویلي دي:

طبیعت مې عطا یې نه د تحصیل دی
که خبریم د املا په استعمال

یو ساعت به مې په درس شل مې په ښکاروو
کله ښکار پرېښو م په کسب د کمال

(۲۷) خوشحال خان خټک ، ۲۵ مخ .
(۲۸) پښتون کون ؟ ۳۴۶ - ۳۴۷ مخونه.

د جـهان تحصیـل بــه کــل واړه زمــا و
کــه اختــه تــه وای د ښکــار پــه اشتــغال

خو که چېرې سړی د خوشحال بابا ټول اثار مطالعه کړي ، نو ورته ښکاري چې دده خارق العاده استعداد د زده کړو اومطالعې له لارې روزل شوي دی اودغو زده کړو یې بیا په اثارو کې خپل ځان ښکاره کړی دی.

علامه پوهاند حبیبي د خوشحال مرغلرې د مقدمې په ۱۸ مخ کې لیکلي دي: ((خوشحال خان په کوچنیوالي کې د خپلې زمانې مروج علوم ټول ویلي وو. دده له کلامه ښه ښکاره کېږي چې ده اسلامي علوم لکه : فقه ، حدیث تفسیر او نور عقلي او فلسفي علوم ، لکه منطق ، حکمت او ادبي علمونه، د فصاحت او بلاغت اصول ، لکه معاني، بیان ، عروض ، قافیه او نور ټوله ویلي او عالم و)) [۲۹].

د خپل وخت له ځینو مشهورو عالمانو سره یې ناسته ولاړه هم درلوده. هغو څخه یو هم مولانا عبدالحکیم سیالکوټي (۱۰۶۷ هـ ق مړ) دی . دی د جهانګیر او شاه جهان په دورانونوکې د نیمې وچې له جیدو عالمانو څخه و.

خوشحال خان په دستار نامه کې راوړي دي: ((عالم العلما مولانا عبدالحکیم سیالکوټي مې په خپله ویوښتېده، لکه : مسطور شول....)) دستار نامه ، ۷۰ مخ).

په کلیات کې یې دده په باب لولو:

مولا نا عبدالحکیم د دنیا د دین حکیم
د جوګیانو وګروه ته په تعظیم و په تکریم
(دیوان ، ۳۵۸/۲ مخ)

---

[۲۹] ختک : دوکتور راج ولیشاه : د پښتو ادبي تحریکونه ، پښتو اکېډیمي، جدون پرنټنګ پرېس ، ۱۹۸۹ ، ۱۵۸ مخ.

مير عبدالصمد خان په خپله يوه مقاله کې چې (لاهور خوشحال خټک کا دلپسند شهر) نومبړي او په نواى وقت نومي اخبار کې چاپ شوې ده، د خوشحال خان دهمدغو يادونو له مخې دې نتيجې ته رسېدلی دی چې خوشحال خان له مولانا عبدالحکيم سيالکوټي نه ډېر متاثر و (پښتون کون؟ ۳۳۷ مخ)

په سيمه ييزو جګړو کې لومړنی ګډون:

خوشحال خان خټک د ديارلسو کالو و، چې باکوخان يوسفزي د بولاقو خټکو پريوه کلي حمله وکړه. دخوشحال خان پلار شهباز خان خټک له يو وړوکي لښکر سره د باکو خان مقابلې ته ووت. خوشحال خان هم له خپل پلار سره ملګری و، دواړه خوا وې په جهانګيري کې سره مخامخ شوې. په لومړي سر کې خټک غالب ښکارېدل، خو ژر له ماتې سره مخامخ شول [۳۰] ډېر خټک پکې ووژل شول، د خټکو پاتې لښکر له خپل سردارسره په تېښته ځان ځينې خلاص کړ. دا پېښه په ۱۰۳۵ هـ ق کې واقع شوې ده [۳۱]

د تاريخ مرجع د بيانونو له مخې دخټکو او يوسفزو منډړو دمخالفتونو يوه وجه دا وه چې د کابل دسيند هغې بلې خواته زمکې چې د يوسفزو وې، خټکو هغه ترې نيولې وې. افضل خان وايي چې خټکو يوسفزي له مصري کوټ- سراى اکوړې ته مخامخ دکابل سيند په شمالي غاړه واقع دی- نه وايستل. مصري کوټ ته اوس مسري بانډه وايي.

---

[۳۰] روهي، سر محقق محمد صديق: د خوشحال خټک لنډه پېژند ګلوي، د خوشحال خټک کليات، لومړی ټوک، پښتو ټولنه دولتي مطبعه، کابل، ۱۳۵۹ هـ ش اته ويشتم مخ

(۳۱) صميم، محمد اصف: ګام په ګام له خوشحال سره د افغانستان دکلتوري ودې ټولنه (جرمني) ۲۰۰۰ م کال ۳ مخ.

استاد کامل ويلي دي، چې ددې مخالفتونو او جنګونو بل علت دا و، چې خټک د مغلي واکمنوپلويان وو او يوسفزي مندړ يې مخالفين او سر کشي يې ترې درلوده. (خوشحال خان خټک ۲۲ مخ) اما پروفيسور پرېشان خټک بيا وايي: شهباز خان پر خټکو د خپلې سردارۍ دمنلو او خپلې کورنۍ ته د همدردۍ د جلبولو لپاره دا لاره غوره ګڼلې وه، چې له يوې بلې پښتنې قبيلې سره بايد مستقل جنګ اختيار کاندي. شهباز خان له مندړو يوسفزو سره جنګونه دمغلي حکومت دنماينده په حيث نه، بلکې ديو خټک سردار په توګه کړي وو (پښتون کون؟ ص ۳۳۶). بايد وويل شي چې شهباز خان تر خپلې سردارۍ د مخه لا د خپل پلار د سردارۍ په دوران کې د يوسفزيو خلاف جګړې او حملې پيل کړې وې.

ترلوړې يادې شوې واقعې (د باکو خان د حملې) درې مياشتې وروسته. شهباز خان بيا لښکر راټول کړ او د باکو خان پر کلي مانيرۍ يې حمله وکړه. له څه قتل او غارت وروسته بېرته راوګرځېد. باکو خان هم خپلې لښکرې راټولې کړې او خټکو پسې ور رهي شول، د دواړو خواو تر منځ چې کومې جګړې وشوې، يوسفزو ماته وخوړه او مړي يې په ميدان کې پرېښودل. د خټکو او يوسفزوتر منځ دا ډول جګړې هغه وخت روانې وې.

د خوشحال خان لومړنی واده:

خوشحال خان خټک د اتلسو کالو و، چې لومړی واده يې وکړ. دده لومړی واده د ۱۰۴۰ هـ ق کال په وروستيو شپو ورځو (۱۶۳۱ م جون، جولای) کې شوی دی. خان د واده ورځو کې سخت ناروغ و، په لويه تبه پروت او داسې ناروغ و، چې خپلوانو او اقاربو يې له ژونده لاس وينځلی و.

په ناوې پسې د خسر کور ته نشوای تللای، ناوې يې انا (قذيفې) راوسته دی له تبې تاوېده لوڅاپوڅې يې درلودې. دده دخولې کولو لپاره يې مور او څو نورو ښځو برستن پر ټينګه کړه. تر دې حده چې خان خان بې هوښه داسې فکر کېده چې مړ دې وي. ښځو شور فغان پيل کا، مګر الله تعالی دی وساته

، سا يکي وغړېده . دولس ورځې وروسته خوله پر راغله . لر پر حال راغی، خلك يې وپېژندل او خپله ناوې يې ولیده، چې سرته يې ناسته وه.

دا و دخوشحال خان د لومړي واده لنډ بیان چې تاریخ مرصع په ډېر تفصیل او په زړه پورې بیان کړی دی. خو دا باید وویل شي ، چې خوشحال خان څو نور ودونه هم کړي وو، چې شمېر او وختونه يې څوشحالپوهانو نه دي ښودلي او دخان په اثارو کې بې هم یاد نه دی راغلی.

استاد دوست محمد خان کامل په خپل مشهور اثر (خوشحال خان خټك) ۳۱ مخ کې لیکلي دي. چې د ۱۰۴۰ هـ ق له وروستیو نه د ۱۰۵۰ هـ ق کال تر وروستیو پورې شاوخوا لسو کالو په موده کې دخوشحال ژوند پېښې نه دي ښکاره .

داستاد کامل په همدې لس کلن نخښنه کړي دوران کې هم دده په ژوند کې ځینې مهمې پېښې شته ، لکه په شعر ویلو لاس پورې کول. چې دده نوم او شخصیت ته يې تلپاتې شهرت ګټلی دی.

په همدې دوران کې شهباز خان د باغي افغانانو د ټکولو لپاره تیراه ته ولاړ چې کله د تیراله مهمه بېرته راګرځېده نو ده په کوهاټ کې د تری او بولاقو سردارانوسره پر ځینو مسایلو جرګه کوله. دغه مهال شهباز خان خوشحال څو تريې ته ولېږه. خان له هغه ځایه پر عیسی خیلو حمله وکړه ډېر غنیمت مالونه او روپۍ يې لاس ته راوړې او بېرته راوګرځېد. شهباز خان د خپل زوی له دې کار روایېو ډېر خوښ و. (خوشحال خان ختك ، ۳۲ مخ)

پر عیسی خېلو د خان برید، اروابناد عقاب خټك (۱۹۱۱-۱۹۸۵ م) په ۱۰۴۲ هـ ق کال کې ښودلی دی [۳۲] پروفیسور پرېشان خټك بیا ویلي دي ، چې موږ په صحیح ډول دا نشو ویلی چې خوتري ته د تګ په وخت کې دده عمر څومره و، خو له قراینو داسې ښکاري چې دده لومړنی واده شوی و. او دده دویم زوی اشرف خان هجري پیدا شوی و. [۳۳] که موږ پر عیسی خېلو

[۳۲] خټك ، سرفراز خان عقاب: خوشحالیات ،پېښور، ۱۹۷۵ م . ۲ مخ.
(۳۳) پښتون کوښ؟ ۳۵۴ مخ.

دخان برید د اروابناد عقاب په قول ۱۰۴۲ هـ ق کال منو او داهم ښکاره ده چې خان څوترې ته له تګ وروسته له هماغه ځایه پر عیسی خېلو برید وکړ. نو څو ترې ته دده تګ هم باید همدغه ۱۰۴۲ هـ ق کال وي. دا مهال دده لومړۍ واده شوی و خو اشرف خان هجري لانه و زوکړی. ښاغلی محمد اصف صمیم هم د هجري زوکړه پر عیسی خېلو تر برید وروسته ښودلې ده[۳۴].

د بلرّ جنګ او د شهباز خان مړینه :

په تاریخي اثارو کې راغلي دي چې اکا خېلو (د مندړ قبیلې په کمال زي ښاخ پورې اړه لري) د مالیې په ورکولو کې ناغېړي کړې و. په همدې اساس نود ۱۰۵۰ هـ ق کال په رمضان (۱۶۴۰ / ۱۶۴۱م) کې شهباز خان ختک له یوه واړه لښکر سره دیوسفزو پرسیمه ور ننه ووت . د اکا خېلو پر کلي یې یرغل وکړ. پدې یرغل کې له شهباز خان سره دده دوه زامن خوشحال خان او جمیل بېک او وراره ساقي بېک هم ملګري وو. یرغلګرو دا کاخېلو ډېر څاروي ونیول او بېرته ستانه شول. دشهباز خان د لښکر له ستنېدو سره سم اکاخېلو هم خپل لښکر راټول کړ او دختکو په لښکر پسې وخوځېدل . لږ وروسته یې په بلرناله نومې ځای کې د ختکو لښکر رالاندې کړ. د دواړو لوریو تر منځ همدلته جګړه ونښته .

پدې جګړه کې خوشحال خان هم زخمي شوی و. پلار یې غشی خوړلی وو او ورور یې جمیل بېګ پر لاس پر غشي لګېدلی و. په تاریخ مرصع کې راغلي ، چې هیڅ سپور ختک داسې نه وو چې نه دې وي ټپي شوی.

په دې جګړه کې د یوسفزو پله درنه وه. د جګړې په پای کې شهباز خان د ټپونو له لاسه پراس دسپرېدو طاقت هم له لاسه ورکړی و. کله چې شهباز خان بېرته راستون شو ، حالت یې ورځ تر بلې خرابېده . د سر ټپ یې د ښه کېدو

(۳۴) ګام په ګام له خوشحال سره ، ۴ مخ.

نه و او له دې سربېره فلج شوی هم و. تر جګړې پنځه ورځې وروسته د پنځوسو کالو په عمر وفات شو. خوشحال یې د مړینې تاریخي قطعه په دري ژبه داسې ویلې ده:

روز ادینه اخر رمضان	خان مارخش طرف میدان راند
گشت فیروز بر غنیم لیم	لیک زخمي زتیر براو ماند
روز پنجشنبه اول شوال	ایزد اورا به سوی خلد بخواند
گشت سال شهاد تش زخرد	که به خمسین والف اسپ جهاند

د لوړې قطعې په لومړي نیم بیتي کې د اخر کلمه د قطعې په تاریخي ارزښتونو کې څه ستونزې پیښوي. د استاد کامل دې مسالې ته پام شوی دی او ویلي یې دي که چېرې مور د (اخر) کلمه او اخر واخلو، نو دا ستونزه حلېږي. د شهباز خان د جګړې او ټپي کېدلو ورځ جمعه د رمضان ۲۵ م او د وفات ورځ یې پنجشنبه دشوال لومړی ورځ ده.[۳۵]

په تاویخ مرصع کې یې پدې باب کښلي دي: ((پس له پنځو ورځو چې په اخر درمضان زخمي شوی و، په پنجشنبې د شوال له دارفنا و دار بقا ته کوچ وکړ......)).

(۳۵) خوشحال خان خټک، ۳۶ مخ.

PROPERTY OF ACKU 9764

((۲))

دويم څپرکى

د قبيلې مشر، سردار او منصبدار خوشحال خان

د شهباز خان ختك څلور زامن وو. خوشحال خان او جميل بېك (له يوې مور) شمشېر خان او ميرباز خان. پدې څلورو زامنو کې خوشحال خان تر ټولو مشر و. له قبيله يي دودونو سره سم خوشحال د قبيلې مشر او سردار وټاکل شو. دا وخت په قمري حساب دى څه د پاسه اته ويشت کلن و. د ده تره بهادر خان هم له دې انتخاب سره موافق و. نوره کورنۍ او تره زامن ټول ملا تړلي ورته ولاړ وو.

تر سردار کېدو وروسته په څلوېښتو ورځو کې يې خپل زخم جوړ شو. له رغېدو دوه درې ورځې پس لومړى ښکار ته ولاړ، بيا د حضرت شيخ رحمکار کاکا صاحب ليدو ته ورغى. د هغه خدمت ته له حاضرېدو او دعا غوښتنې وروسته بېرته خپل کلي ته راغى.

له يوسفزيو نه يې د خپل پلار د غچ اخيستو لپاره لښکر راټول کړ او د يوسفزيو سيمې ته يې مخه کړه. که څه هم تره يې بهادر خان دى منع کاوه، خو دى نه منع کېده او پر يوسفزيو يې يرغل وکړ، ددوى سيمې ته داخل شو د اکاخيلو څو کلي يې وسوځول. خپل لښکر ته يې د قتل وغارت حکم وکړ. له مرګ ژوبلې وروسته يې اکاخېلو ته نږدې د يوسفزيو دوه درې نور کلي هم وسو ځول او مازيګر بېرته له خپل لښکر سره خپل کلي ته روان شو.

د شا وخوا کمال زيو، امازيو او سه صديو چې دا حال وليده، نو يې ډېر ژر يو شپږ زره کسيز لښکر تيار کړ او په خټکو پسې روان شول. خټکو چې د دوی لښکر وليد، بېرته ورپسې راوګرځېدل، د اتفاق له مخې د واړه لوري بيا په (بلړناله) کې سره مخامخ شول او دا هغه ځای و چې شهباز خان پکې ماته خوړلې وه او تېښې شوی و. په دې جګړه کې يوسفزيو ماته وخوړه ډېر مړګ ژوبله وشوه او ډېر کلي وسوځېدل. خوشحال خان په دې ډول دمخنۍ جګړې د ماتې او د خپل پلار غچ واخيست او بېرته خپل کلي ته راوګرځېد.

همدا مهال د ده په نامه د هند د مغلي امپراتور شهاب الدين شاه جهان فرمان هم راورسېد چې ده ته يې سرداري او منصبداري ورکړې وه.

خوشحال خان هم په خپله يوه قصيده کې ويلي دي:

هغه کال پوره پنځوس و   چې شهيد شو شهباز خان
دهغه دور بادشاه و   قدردان شاه جهان
د پلار ځای يې وماته راکړ   په ولس شوم حکمران

(د خوشحال خټک کليات ۹۸/۲)

تر دې وروسته به موږ وګورو چې خان د خپلې سردارۍ او منصبدارۍ د پاينت او سمبالښت لپاره څه کړي دي؟

د کانګړې سوبه:

د قبيلې له مشرۍ او سردارۍ سره سم د هند مغلي واکمنو ته د خوشحال خان د لومړني خدمت زمينه د کانګړې مهم برابره کړه. پېښه داسې وه:

راجه جګهت سنګهه د پيتهان زميندار و. دده زوی راجه روپ د باچا له خوا د کانګړې د غره دلمنو فوجدار مقرر شوی و. دده دفوجدارۍ په وخت کې د کانګړې د لمنو د زميندارانو تحفې شاهي دربار ته نه وې رسېدلې. راجه

روپ اوازه خپره کړه چې دده او پلار جګهت سنګهه تر منځ خوابدي پېښه ده. له بلې خوا راجه جګهت سنګهه له باچا نه غوښتنه وکړه . چې که د کانګړې دلمنو فوجداري ده ته وسپارل شي، نو د زمیندارانو او نورو بقایاوې به - چې څلور سوه زره روپۍ کېږي - هر کال شاهي خزانې ته سپاري.

باچا دده غوښتنه ومنله او د کانګړې فوجداري يې جګت سنګهه ته ورکړه. راجه جګهت سنګهه د فوجدارۍ له تر لاسه کولو وروسته په ښکاره دپاچا مطیع و. مګر په پټه يې د بغاوت لپاره کار کاوه.

لومړنی کار يې دا و کړ . چې د تاراګړ ورانه کلا يې بيا ډېره کلکه له سره جوړه کړه او خپل مرکز يې دلته غوره کړ. باید ووايو چې تاراګړ کلا په ختيځ پنجاب کې د چنبې د ښار جنوب ته او د ډلهوزي جنوب ختيځ ته واقع ده. له دې سربېره جګهت سنګهه دوې نورې ټينګې کلاوې هم درلودې. یوه د (نورپور) او بله د (مئو) . دا دواړه کلاوې د تاراګړه جنوب لوېديځ ته دچنبې له حدودو د باندې واقع دي.

کله چې باچا د جګهت سنګهه له ډغو سرګرمیو خبر شو، نو دده د ټکولو لپاره يې درې لښکرې د سید خان جهان ، سعيد خان او اصالت خان په مشرۍ مقررې کړې او ددې درې واړو لښکرو قوماندان يې خپل زوی شهزاده مراد بخش وټاکه . او وروسته بهادر خان روهيله هم دپاچا په حکم له درې زره سپرو او درې زره پلو سره شهزاده ته ورغی. د غو فوجونو د نور پور کلا ووهله او وړاندې روان وو.

راجه جګهت د تاراګړه کلا ته ورغی. دا کلا د یوه غره د پاسه جوړه شوې وه. ډېر استحکامات يې درلودل او نیول يې اسان نه وو.

زموږ شاعر خوشحال خان خټک هم د نورپو له فتحې وروسته له خپل دوه زره کسيز لښکر سره له شاهي پوځونو سره ملګرې شو. دی دا صالت خان په وسیله پدې مهم کې شامل شوی و.

خوشحال خان په خپل بیاض کې پدې باب یو بیان لري، چې لنډیز یې زه د استاد کامل د (خوشحال خان ختک) له مخې د لته راوړم ((کله چې ورسېدم . بهادر خان او اصالت خان دواړه یو ځای اوسېدل.

ټول هندوستاني لښکر پر یوې مورچې ځوځله ځانونه ستړي کړل. سټر جنګونه به وشول .خو بری به نه و.زه یې نوی راغلی ولیدم. نو یې ددې مورچې کار ماته راوسپاره. دوه زره هندوستاني توپچي پوځ هم له ماسره و- د یوې د مرۍ هم نه وو- ما بې له کوم عذره دا کار ومانه . زه لاړم مورچه مې ټینګه کړه ، د جګهت سنګه ټولولښکرو یوځل پر موږ حمله وکړه.هندوستاني توپچیان ډېر بد و تښتېدل ،اولوی پوځ ته یې ځانونه ورسول .زماپه ملګروکې چې نامردان ووهغوی هم له هندوستانیانو سره وتښتېدل. پوازې پنځوس ځوانان له ماسره په مورچه کې پاتې شول. زما ملګرو هم وویل چې نن ورځ دجنګ نه ده، که ځان خوندي کړو دا به غنیمت وي. مګر ما وویل چې دا زما لومړنی خدمت دی، دټول هندوستاني فوج سترګې ماته دي په داسې حال د ژوندي پاتېدو لپاره تېښته ؟ له دې کاره مرینه بهتره ده.زما ملګرو هم مرګ ومانه او دایې وویل چې ته مرې نوزموږ هم مرګ قبول دی. دښمن چې زموږ دلښکرو تېښته ولیده ، نو سملاسي راورسېدل او زموږ پر سرونو ودرېدل ، موږ هم یو ځل حمله پر وکړه ،خبره له توپکه او غشو ووته دتورو اوجمدړو وار راغی. دښمن په تېښته پیل وکړ، ډېر کسان تورو وخواړه.چې پاتې شول په ځنګل کې یې ځانونه پټ کړل. بیا یې هم زموږ دمورچې خواته مخه ونه کړه)).

په همدې مهم کې خوشحال د بهادر خان له لښکر یانو سره دیوې پلې مورچې په ساتنه کې هم مېړانه وښوده او دمورچې په ساتنه کې بری ور په برخه شو. د تلوا ګړه په مهم کې دخوشحال خان دټولو کوښښونو بیان باچا ته

وشو او باچا ده ته فاخره خلعت ورکړ او منصب يې ور زيات کړ.[۳۷] دا پېښنه په ۱۰۵۱ هـ ق کال کې پېښنه ده[۳۸]

له داراشکوه سره ملاقات:

شاه جهان باچا خبر شوی و چې د پارس صفوي باچا ډېر لوی پوځ له توپخانې سره د سپه سالار رستم خان په مشرۍ د کندهار د نيولو لپاره رهي کړی دی.

شاه جهان غوښتل چې خپله دده مقابلې ته ورشي .خو وليعهد داراشکوه ورته وويل چې دی دې په لاهور کې پاتې شي او دا مهم دې ده (داراشکوه) ته وسپاري. شاه جهان باچا دوليعهد خبره ومنله او دی يې د ۱۰۵۲ هـ ق د محرم پر ۲۰ له يو فوج سره هغې خواته ولېږه. خوشحال خان خټک دکوهاټ په ريسۍ کې له دارا شکوه سره وليدل. ددولت بېك قاقشال او مرزا خان کوهاټي په وينا دارا شکوه محال تری بولاق له خوشحال خان نه واخيستل.

د بلخ او بدخشان جنګي پېښې:

د توران حکمران نذر محمد خان به هر وخت د هند دمغلي سلطنت پر حدودو تېری کاوه . په بلخ او بدخشان کې فساد او بد امني خواره وو. د ۱۰۵۵ هـ ق کال د ۱۶۴۵ م کال په اوايلو کې باچا خپله غوښتل کابل ته ولاړ شي او له شهزاده ګانو يوځوك دبلخ او بدخشان دتسخيرلپاره واستوي. اصالت خان يې له عليمر دان خان سره د مشورې او ځينو ضروري کارونو دسرته رسولو په منظور دمخه کابل ته ولېږه. پدې مهم کې خوشحال خان

[۳۷] خوشحال خان خټك ۴۶ مخ ، پشتون کون ؟ ۳۷۰-۳۷۲ مخونه

(۳۸) دخوشحال خټك کليات مقدمه نه ويشتم مخ

هم له اصالت خان سره و. زموږ شاعر پدې سفر کې له هندوکش او یا د خان دخپل ضبط له مخې له هندوکوه واوښت . درې شپې یې د غاښي (کوتل) پرسر تېرې کړې او بیا له اصالت خان سره یو ځای اندراب ته ورسېدل. کومې مقابلې چې مغلي لښکرو له مقامي خلکو سره وکړې، د خوشحال خان کوښښونو نه پکې څرګند وو.

پدې سفر کې شاهي لښکرو له چور اوتالان وروسته بېرته راستون شو څه کسان یې هم له ځانه سره راوستل د پنجشېر له لارې کابل ته ورسېد. لس پنځلس ورځې په کابل کې وو، د کابل له میوو یې خوندونه واخیستل ، خوشحال خان له اصالت خان نه اجازه واخیسته جلال اباد ته ولاړ او اصالت خان چې لاهور ته تلونکی و، نو یې خوشحال خان ته وویل، چې په ده پسې دې لاهور ته راشي.

خوشحال خان د جلال اباد له سیمو دېرې په وسیله د سیند له لارې خپلې سیمې ته روان شو او له هغه ځایه په اصالت خان پسې لاهور ته ولاړ. باچا یې په منصب کې اضافه وکړه ، دخوشحال خان د قبیلې لسو ، دولسو تنو ته یې منصبونه ورکړل، دوې میاشتې په لاهور کې واوسید او له هغه ځایه ببرته افغانستان ته راغی.

د۱۰۵۵ هـ ق ذیحجه (د ۱۶۴۶ م کال فروری) شاه جهان شهزاده مراد بخش له پنځوس زره پلي او لس زره پیاده پوځ سره د بلخ او بدخشان د نیولو لپاره مامور کړ. ډېر لوی لوی مسلمان او هندو امرا هم ورسره ملګري وو.

شهزاده امر کړی و، چې څه لښکر دې د پېښور له لارې او څه دې هم د بنګښو له لارې ولاړ شي. د لښکر دواړه برخې دې په کابل کې سره یو ځای شي.

د شرقي افغانستان قبایلو لکه غوریه خېلو ، ګګیانیو، مامنزیو ، اپربدیو. ورکزیو او بنګښو ته هم د لښکرو د برابرولو حکم شوی و او پر

خوشحال خان یې هم د زړو تنو پلیو اوسپرو د برابرولو حکم کړی و او نه زره روپۍ دضروري لګښتونو لپاره ورکړې وې.

ددې مهم د نګرانی لپاره شاه جهان خپله د ۱۰۵۶ هـ ق کال د صفرې ۱۸م (۱۶۴۶ م اپریل) له لاهور نه راوخوځېد. د ربیع الاول په ۲۳ م تاریخ حسن ابدال ته ورسېد. له هغه ځایه یې شهزاده ته (خاصه خلعت) او فرمان ور واستاوه او ورته یې لیکلي وو. څومره ژر چې کېدای شي له پېښور نه کابل او له هغه ځایه خپل منزل مقصود ته ځان ورسوي. لښکرې له امراوو سره له دواړو لارو کابل ته ورسېدې. شهزاده هم د پېښور نه کابل ته ولېږدېد او بیا یې له کابله کوچ وکړ او په پای منار کې یې منزل ونیو. ځیني امرایې ولېږل.

خوشحال خان خپل زیات سړي، وروسته بهادر خان ته پرېښودل او خپله یې له پنځوسو سپرو او څو پلیو سره په بیړه ځان اصالت خان ته ورساوه. اصالت خان دا وخت پنجشېر کې و. د جون میاشت وه ،خو غاښي له واورو ډك وو. اصالت خان خوشحال خان ته حکم وکړ چې د راجپوتانو تر شا دې ولاړ شي. خوشحال خان له څو ځوانانو سره له واورو ډکو لارو تېر شو او له غاښي واوښت او د غاښي بل اړخ ته یې د غره په یوه څمڅه کې ځای ونیو. د خوراك لپاره ورسره څه نه وو. خپله د غاښي په شمال کې سراب ته ورغی، خو هلته یې هم څه ونه موندل. بیا یې داندارب او سراب شاوخواته په غلې پسې سړي واستول، خو څه یې ونه موندل. خوشحال خان او سړي یې له لوږې او سړو بدحال درلود دښیند غاړې ته راغلل. لرګو ته یې اور واچاوه او شاوخوا پرې کښېناستل. خوشحال خان اودس وکړ او دوه رکعته لمونځ یې وکړ او د لوی خدای(ج) دربار ته یې دعا وکړه چې ای مسبب الاسبابه زمونږ درزق دروازه پرانیزه. دا چې تر دې وروسته څه پېښ شول دخوشحال خان خټك په خپلو الفاظو یې ولولئ:

((په دامیان کې یو شخص د تاجك پسه تر ګردن نیولی په لور دهغې دره چې پکې (قلعه) د راجپوتانو وه ته. هغه شخص مې ځان ته وباله هر چې یې غوښتل هغه مې ورکړه اومنت مې یې په ځان بار کړ.پسه مې هغه زمان

زبح کړ، لږ مون مې چې په اور واچوه لږ څه وريت شه. له اوره مو راواخيست او اور دلوړې مو پرې مړکړ......)[39]

بيا يې يو من اوړه پيدا کړل و دپسه له څه پاتې غوښې سره يې پاخه کړل او وې خوړل او د لښکر خواته روان شول. دا وخت نو لښکر له غابنې اوښتى او د سراب حدودو ته داخل شوى و. خوشحال خان داصالت خان او بهادر خان د اوسېدن ځاى نه ځان خبر کړ او له خپلو ملګرو سره هلته ورغى. له بهادر خان او اصالت خان سره يې وليدل. دخان د مړيو په باب څه غلط فهمي پيدا شوې وې هغه يې خان ته وريادې کړې.

په دې کې خوشحال خان له اصالت خان سره اندراب ته ولاړ او له هغه ځايه نهرين ته ورغى. دا وخت د شهزاده لښکر هم هلته ورسېد. دخوشحال خان د لښکر پاتې سړي هم ورسره وو.

د خوشحال خان دلښکر له رسېدو سره سم، اصالت خان ده ته د مقامي خلکو د سرکوبۍ حکم ورکړ. دسيمې هزاره وو له جګړې پرته مورچې پرېښودې. دخوشحال لښکرو پر هغې سيمې يرغل وکړ، مرګ ژوبله وشوه. څه خلك ونيول شول څه خاروي او مالونه يې غنيمت ونيول. د مرګ ژوبلې ګزارش اصالت خان ته ورکړل شو او غنيمت مالونه يې د خپلو سړيو تر منځ ووېشل.

همدا مهال اصالت خان خوشحال خان شهزاده ته وړاندې کړ. شهزاده اصالت خان ته د کندز دتللو حکم وکړ. خو شحال خان له اصالت خان سره. کندز ته ولاړ. له کندز نه تاشقرغان ته ولاړل، بيا بېرته امام صاحب ته را ستانه شول. څه وخت وروسته بېرته بلخ په لوري وخوځېدل. دا وخت شهزاده هم د بلخ خواته مخه کړه. همدا مهال ورته دنذر محمد خان په نامه د باچا خط ورسېد. دا خط ايلچي نذر محمدخان ته ورساوه. نذر محمد خان د پاچاهي خط له امله دا ومنله چې کله شهزاده بلخ ته راشي. نو بلخ او بدخشان دواړه به ورته

(۳۹) تاريخ مرصع، ۲۱۰ - ۲۱۱ مخونه

حواله کړي. د جمادی الاول پر ۲۸م شهزاده لـه امراوو او پوځ سره په خورا دبدبه بلخ ته روان شول.

خپله شهزاده د ښار لـه دروازې دباندې ځای ونيـو او ځينې امرا يـې د ښار دتصرف لپاره د ننه واستول اونذرمحمدخان ته يې ايلچي واستاوه او دا يې ورته وويل چې زما ستا دملاقـات شوق دی کـه غـواړې تشريف راوړې نوماتـه اطلاع راکړه زه به تاته ښه راغلاست ووايم. له دې پيغامه نذر محمد خان خوا بدی شو. او وتښتېد. ځکه ده دا ګڼله چې دی مشر دی او شهزاده به ده تـه ورشي.

کله چې د نذر محمد خان د تېښتې حال څرګند شو نو امـرا د علـي مردان خان پر کورراتول شول او فيصله يې وکړه چې بهادر خان او اصالت خان دې د نذر محمد خان تعقيب وکړي. اصالت خان او بهادر خان له لښکرو سره په نذر محمد خـان پسې روان شول. زموږ خوشحال خـان خټك هم لـه اصالت خان سره ملګری شو د شپې په تيارو کې اصالت خان او بهادر خان او لښکرو سره ورك کړل. پرېشانې پيدا شوه.

شمشېر خان ترين، عـلاول خـان او خوشـحال خـان درې واړو مشوره کولـه چې څه بايد وکړي. عـلاول خـان مشوره ورکـړه، چې بېرتـه بـه ښار تـه ځو. خوشحال خان دا تجويز و نه مانه او دا يې خوښه کړه چې «خپـل لـټون جـاري وساتو لوی خدای (ج) هادي دی، ان شا الله العزيز په خپل تلاش کې به بريالی شو» شمشېر خان د ده مشوره ومنله درې واړه خوشحال خان. شمشـېر خـان او علاول خان د لويديځ خواته لاړل چې د سهار رڼايي خپره شوه، نويې وليـد چې اصالت خان اوبهادر خان دواړه د يو سيندګي پر غـاړه د لمانځه لپـاره اودسونه کوي. دوی هم هلته ولاړل، او دسونه او لمونځونه يې وکړل. غرمـه پـه يوکلي کې کوز شول. له څه ارام وروستـه يې د ماسپښين لمونځ وکړ او بيـا په نذر محمد خان پسې وخوځېدل. په لاره کې خبر شول چې نذر محمد خان په شبرغان کې دی. سره له دې چې لـه اصالت خان اوبهادر خان سره پاچاهي لښکر لږو، خو دواړو خانانو فيصله وکړه چې جنګ بـه کـوي، د شبرغان پـه

لور وخوځېدل. نذرخان محمد ماته وموندده او ازبکانو تېښته وکړه بهادر خان او اصالت خان شېږ ورځې له خپل لښکر سره په شبرغان کې واوسېدل. دا وخت د شهزاده حکم راغی ، چې بهادر خان دې د اندخوی پر لوري کوچ وکړي بهادر خان هسې وکړل، خو کله چې د شبرغان او اندخوی تر منځ یو باغ ته کوز شو ، دوې درې ورځې هلته و، چې د بېرته ستنېدو لپاره د باچا حکم ورته راغی.

تر دې وروسته د بلخ او بدخشان دمهم په اړه ځینې نور واقعات هم پېښ شول، دشهزاده او باچا تر منځ خوابدي راغی - تفصیل یې ددې ځای کار نه دی - استاد کامل وړاندې لیکلي دي((کله چې د ۱۰۵۶ هـ ق په جمادی الثاني کې مراد بخش اصالت خان او بهادر خان ته دشبرغان او اندخوی تر منځ سیمې نه د بېرته ستنېد و حکم وشو او خوشحال خان هم چې ددوی ملګری و ، بېرته راستون شو، پدې مهم کې د خوشحال خان کوم ځانګړی کردار نظر ته نه راځي)) .[۴۰]

له دې بیانه ثرګنده شوه، چې خان په دې مهم کې له کابله تر شبرغانه او بیا یو څه دمخه اندخوی ته نزدې زمکو پورې ځایونه تر پښو وایستل. ده په خپل بیاض کې د اسفرونه او واقعات کښلي دي چې افضل خان ترې په تاریخ مرصع کې اقتباسونه کړي دي.

داصالت خان مړینه :

د ۱۰۵۷ هـ ق کال د ربیع الاول پر ۲۲ م (۱۶۴۷ م اپرېل) اصالت خان په خپل مرګ ومړ. دی زموږ د شاعر خوشحال خان محسن او مربي و. له دربار سره دده د اړیکو جوړوونکی همدا اصالت خان و.

(۴۰) خوشحال خان خټک ، ۵۷ مخ ددې بخث زیاتره برخې د استاد کامل دهمدغه کتاب له اردو متن نه پښتو ترجمه شوې دي.

ځو ځله چې خوشحال خان له درباره مواجب اخيستي او منصب يې لوړ شوی .باعث يې همدا اصالت خان و.

د هندو بار سفر:

اروابناد استاد دوست محمد خان کامل کښلي دي: ((د ۱۰۵۸ هـ ق کال ربيع الاول د ۱۶۴۸ م کال د اپرېل دويم موږ خوشحال خان د اټك په بله غاړه کې مومو. پدې سفر کې ده يو اوږد نظم د ميرزا ابو الحسن اصف خان دکوم شاندار محل ، د محل د باغونو او د باغونو د زړه وړونکو مناظرو په ستاينه کې ليکلې دی)) همدې استاد بيا يو بل ځای ليکلي دي: ((د شاهنشاه شاه جهان خسر ميرزا ابوالحسن اصف خان . خان خانان په دهلي ، اګره او کشمير کې ځوعمارتونه او باغونه جوړ کړي وو او نوه حويلۍ يې په لاهور کې په شل لکه روپو جوړه کړې وه...... له دغو ودانيو ځخه ديوې عالي شانې ودانۍ . باغونو . نهرونو . او زړه وړونکيو مناظرو په باب خان يوه ۳۱ بيتيزه قصيده ويلې ده. د قصيدې له دريم او ځلورم بيت ځخه ځرګنديږي چې دا قصيده د همدغې ودانۍ شاوخوا ويلې شوېده (خوشحال خان ختك ۱۳۶۵.۵۷۰ (مخونه) دخان ددې قصيدې ځه برخې لاندې وړاندې کيږي:

چې موسم مې د ګلو نو د ګلزار شي
نرم نرم تر شح په مرغزار شي

دهغه له بختــه ځوك برابري كـا
چې په هسې وخت يې سير په ګلزار شي

نن زما طالع له ماسره مدد کا
بخت دې هر کله داهسې مدد ګار شي

چې مې ناسته دصورت په هسې ځای ده
چې ثنـــايې پـــه لتـــه دهندوبارشـــي

پـــه داځای چـــې دا بدالـــو نظـــر وشـــو
عـــاقبت بـــه پـــه همـــه جـــهان اوځارشـــي

په چمـــن کـــې يـــې اوبـــه درومـــي روانـــې
پـــه سبزه بـــاندې نـــارې د جويبـــار شـــي

پـــه دا هســـې پـــاکيزه اوبـــو سلســـالو
شـماتت يـې دکشـمير پـه شـاله مارشـي

دسرې سترګې روښانـــې زره خوشـحال کـا
چـې اوبـه دفـوارو سـره تارتـار شـي

چې لـه پاسـه نـه اوبـه راځي پـه کښته
وايـي سـپينې مرغلـرې دي نثـار شـي

هغـه ځای چـې د مرمـرو فـوارې دي
ترغـه ځای دې د ارم تماشـه ځار شـي

تـه بـه وايـې د اسـمان تنـاغو راشـوه
چـې اوبـه تـرې را روانـې دابشارشـي

چې په سر يې د حوضونو . خوک ګذر کـا
وايـي پـاس پـه ايينـو بـاندې رفتارشـي

مرغاوې یې په حوضونوکې غوپې لې
دمحل په مخ کې نلست دباز وښکارشي

ته به وایې د نمرود د اور لمبې دي
سره لاله چې په چمن کې انتشار شي

په اطراف د هر چمن شګفته شوي
د زنبقو دسوسنو هم دیدار شي

په دا باغ کې دګلونو کمی نشته
دهمه واړو دچا په ژبه شمار شي

که سل برګکه بنفشه که ارغوان دی
دهر ګل په ننداره خاطر قرار شي

د هغه صانع تر صنعه صدقه شم
چې یې هسې دقدرت په لاس نګار شي

واړه ونې یې اسمان سره سیالي کا
ولې فرق پکې د ولې دچنار شي

په هزار رنګه نوا شي دمرغونو
هغه دم چې په چنارو کې چغار شي

دا مکان به دبهشت سره داخل کا
که رضوان یې له نشا طه خبر دار شي

دابناد اصف خان له لاسه شوې
اوس په حکم دخرم پکې دا کار شي

زر اته پنځوس کالونه دهجرت وو
دنوروز په دولسم چې دا ګفتار شي

په خوشحال وو هم داهومره چې ویل شول
نوردعقل حکم نه دی چې تکرار شي

(خوشحال ختك كليات، ۱۶۶/۲-۱۶۷ مخونه)

بهادر خان ته مېلمستیا :

د ۱۰۵۹ هـ ق د محرم پر ۱۲ مه د ۱۶۴۹ م کال دجنوري پای لاهور ته خبر راغی ،چې شاه عباس ثاني پر کندهار حمله کړې ده.شاه جهان هم شهزاده اورنګزېب ، له بهادر خان او نورو ډېرو هندو اومسلمانو امراوو سره دشاه عباس مقابلې ته واستاوه.

کله چې بهادر خان له اباسینه راتېر شو ،نو هغه اخلاص چې یې له خوشحال خان سره درلود ، سرای اکوړي ته ورغی او دخوشحال خان مېلمه شو. خان دخپلې قبیلې واړه اوغټ ورته رابللي وو. خان په مېلمستیا کې افغاني او مغلي دواړه ډوله خواړه تیار کړي وو.بهادر خان دهندوستاني افغانانو په ډول ډوډۍ خوړه. تر مېلمستیا وروسته بهادر خان دشېخ رحمکار کاکا صاحب د لیدو لپاره دهغه کلي ته ورغی.

له شاه جهان سره ملاقات :

د ۱۰۵۹ م كال ربيع الاول (۱۶۴۹ م كال دمارچ اواسط) شاه جهان باچا له لاهور نه دكابل په نيت روان شو اودربيع الثاني په اواسطو كې له اباسين پورېووت ،خوشحال خان دپاچا استقبال وكړ او باچا ومانه . تر ډېره ځايه دپاچا له سورلۍ سره روان و. باچا په تخت روان كې ناست و. باچا له خوشحال خان نه لومړى ديوسفزيو د سيمې د رسم و رواج، سردارانو او پوځي قوت په باب پوښتنې وكړې.

خوشحال خان ورته ويلي وو: په غرنيوسيموكې د يوسفزيو سرداران : كچى،حميد او كاچودي ،په ميداني سيمه كې : حبيب ،بهاكو اوظريف دي . په ترتيب سره پنځه زره او پنځه سوه سواره ميدان ته حاضر ولای شي.

پاچا له خان نه دا هم وپوښتل چې دى ولې له يوسفزيو سره جنګېږي ؟ خوشحال خان ځواب وركړ:

دا ځكه چې يوسفزي ياغي دي او دى دولتخواه دى .پدې اساس ورسره جنګېږي.

شاه جهان باچا له خوشحال خان نه د هغو ختكو په باب هم پوښتنه وكړه چې د پنجاب دخوشاب او بهيرې پر سيمو باندې يرغلونه كول. دغوختكو ډېر اعوان يرغمل نيولي وو او ډېرې سيمې يې ورانې كړې وې. خوكله چې خوشحال خان سر دار شو ، نوبيا ختكو پردې سيمو له تاراج او يرغل نه لاس واخيست .

پاچا ،خوشحال ته داهم ويلي وو چې له هغو ختكو سره دده څه اړيكه ده؟ خوشحال خان ورته ويلي وو، چې زه هم ختك يم اوهغوى هم ختك دي . شاه جهان خوشخال خان له ډكې بيرته رخصت كړ. كله چې باچا كابل ته ورسېد ، نو خوشحال خان كابل ته ورغى اوله باچا سره يې وليدل په هغو ورځو كې دبهاكوخان يوسفزي زوى دحكومت ملازمت منلى و، ديوسفزيو بل سردار حبيب دكينې له مخې په شاوخوا سميوكې بدامني جوړه كړې وه او د چوراو

تالان بازار تود و. د همدغو پیښنو له امله میر بخشي له باچا څخه وغوښتل چې د یوسفزیو دسیمې د نظم و نسق کار دې خوشحال خان ته وسپارل شي. خوشحال خان هم په همدې سلسله کې کابل ته تللی و. دمیربخشي د سپارښت له مخې باچا ددې سیمو دانتظام چارې خوشحال خان ته وسپارلې.

کله چې خوشحال خان بېرته خپلې سیمې ته راغی، دیوسفزیو د سیمې په نظم او انتظام بوخت شو، څه موده وروسته چې باچا له کابله راستون شو ،خوشحال خان بیا باچا ته ورغی او ورسره یې ولیدل. باچا دیوسفزیو حال ترې وپوښته ،خوشحال خان ورته وویل چې د یوسفزیودقبیلې چارې به په تدریج په یوکال کې پای ته ورسېږي.

خوشحال خان باچا ته وویل چې له ما سره توپچي لږ دي ماته دې توپچي راکړل شي باچا ورته وویل : انتظام به یې وشي.

خوشحال خان دیوسفزودسیمې بندو بست په ډېر ښه شکل وکړ. خو لږه موده وروسته داراشکوه د بهاکوخان طرفداري وکړه او داسیمه یې د خوشحال خان له جاګیره وایسته .

دبهادر خان مړینه :

په ۱۰۵۹ هـ ق کال کې بهادر خان هم دسالنډۍ له امله ومړ. د اصالت خان ترمړینې وروسته خوشحال خان په درباري امراوو کې خپل دویم دوست هم له لاسه ورکړ.

دشیخ رحمکار مړینه :

د ۱۰۶۳ هـ ق کال د رجب د میاشتې پر ۲۴ مه نبته (د۱۶۵۳ م کال جون) دجمعې ورځ دخوشحال خان پیر و مر شد او ستر پښتون ستانه او ولي

الله حضرت شيخ رحمکار کاکا صاحب د اتيا کالو په عمر وفات شو. د هماغې ورځې ماز يګر خاورو ته وسپارل شو. د تکفين او لمبولو چارې يې مولانا قاضي ولي محمد خان سرته ورسولې. زموږ شاعر خوشحال خان هم په اخري وختونو کې د حضرت شيخ په خدمت کې حاضر و. دعا وې يې ورته کړې وې. خان يې په جنازه کې ګډون درلود او د جنازې د بازو د جګولو نېکمرغي يې په برخه شوې وه.

خوشحال خان يې د مړينې تاريخي قطعه داسې وېلې ده:

چو رفت از جهان شيخ دين رحمکار
رجب بود، جمعه به سه وسه هفت

چو احوال تاريخ جستم زعقل
چنين ګفت باما که ((بافقررفت))

((با فقررفت)) يې د مړينې تاريخي ماده ده چې ۱۰۶۳ هـ ق ترې راوزي.

له بنګښو سره جګړې:

په ۱۰۶۳ - ۱۰۶۴ هـ ق (د ۱۶۵۳ د دسمبر - د ۱۶۵۴ م کال د نومبر) کې د بنګښوله يو سردار شېر محمد خان کوهاټي سره جګړې وشوې. ددې جنګونو سبب داو چې شېرمحمد خان له باچا نه د کال د پرش زره روپو په بدل کې محال ترى بولاق اخيستل غوښتل. پخوا محال ترى بولاق د بنګښو په علاقه کې شامل و. په ۱۰۴۷ هـ ق کال کې د ترى اوبولاقو سردارانو له شهباز خان څخه غوښتي وو چې دا سيمه له بنګښو څخه بيله کړي. بيا نو داسيمه د شهباز خان او وروسته د خوشحال خلن په جاګير کې وه. خو په ۱۰۵۲ هـ ق

کال د دولت بېك قاقشال او مرزا خان کوهاټي په وينا دا سيمه داراشکوه د خوشحال له جاګيره وايسته.

کله چې خوشحال خان او نور ختټك سرداران د بنګښو د سردار له دې ارادې خبر شول، نو يې په خپلو کې مشوره سره وکړه. د محال تري بولاق خلکو خوشحال خان ته احوال ورکړ، چې ته د خپلې کورنۍ يو سړی ولېږه، مونږ مرسته ورسره کوو. خوشحال خان خپل تره بنادي خان له څو سپرو سره دوی ته ولېږه، د ختټکو او بنګښو تر منځ دجنګ په پېل کې دشېر محمد خان يو خپلوان تري بولاقو وو اژه څو تنه نور بنګښ هم ووژل شول. تر دې وروسته شېر محمد خان يو بل لښکر راټول کړ، خوشحال خان چې خبر شو نو يې خپل مشر تره بهادر خان له خپل زوی اشرف خان او يو لښکر سره جنګ ته ولېږه. شېرمحمد خان له ختټکو سره د جنګ لپاره له کوهاټ د باندې ووت. په دې جګړه کې دشېر محمد خان يو تره چې هغه هم بهادر خان نومېده ووژل شو. په دې جنګ کې هم ميدان ختټکو يووړ. په دې جګړه کې اشرف خان څرګنده توره وکړه او غوښتل يې چې بنګښ پسې تعقيب کړي، مګر نيکه يې بهادر خان اجازه ورنه کړه. څه موده وروسته د خوشحال خان يو بل تره بنادي خان تر قيادت لاندې دختټکو لښکرو بنګښو ته ماتې ورکړه. په دې جنګ کې د بنګښو درې سوه تنه سري ووژل شول او ډېر مالي زيانونه هم ورواوښتل.

د هندمغلي امپراتورۍ پر تاج و تخت جګړه او د خوشحال موقف:

د ۱۰۶۷ هـ ق کال د ذی الحجې پر ۷ مه (د ۱۶۵۷ م کال سپتمبر) شهاب الدين محمد شاه جهان د رنو متيا زو د بندښت په ناروغۍ اخته شو او د دنيا له کارو باره يې لاس وکېښ.

دا وخت نو دده ترټولومشر زوی او وليعهد دپنجاب اوملتان صوبه دار و، دبنګال صوبه دار، محمد شجاع د دکن او ګجرات د صوبو چارې په ترتيب سره د اورنګزېب او مراد بخش په واك کې وې.

د شاه جهان دناروغی په مهال داراشکوه په دربار کې موجود و. د تاج وتخت د وارث په توګه يې داموقع غنيمت وګڼله او دسلطنت واګې يې عملا قبضه کړې (۴۱)

تاج و تخت ته درسېدو دا جګړه ډېر اوږد او غم لړلی د استان لري، چې دلته يې بيان موږ له موضوع څخه لرې کوي. خو دومره بايد ووايو چې د تاج و تخت دنيولو په دې اخ وډب کې دارا شکوه او شجاع يوې خواته وو، اورنګزېب او مراد بخش بلې خواته. اورنګزيب دخپلې حکمت عملی، حيلو او تذوير په مرسته په سختی او بېرحمی پر ټولو بريالی شو او ميدان يې وګاټه. خپل پلار شاه جهان يې چې د دارا شکوه پلوی و، بندي کړ، دارايې ووژه اوشجاع يې ورك کړ. بيا وروسته يې خپل ملګري مراد بخش هم بدګمانه شو لومړی يې بندي کړ او بيا يې ووژه (۴۲)

اوس موږ ګورو چې د خپلې زمانې اتل خوشحال خان پدې اخ و ډب کې څه موقف درلود؟

افضل خان په تاريخ مرصع کې راوړي دي. چې کله په سمو ګړه کې د اراشکوه له اورنګزېب او مراد بخش نه ماتې ومونده نو يې د پنجاب خواته تېښته وکړه. دايې غوښتل چې د کابل صوبې ته مخه کړي. له لاهور نه يې يو سپور له خپلې نخښې سره خوشحال خان ته واستاوه او دايې ترې وغوښتل که ستا خوښه وي نو زه ستاسيمې ته درځم. څنګه چې خوشحال خان د محال ترې بولاق او ديوسفزيو دسيمې دجاګيرونو پرسر له ده خوابدی و، نو يې دده

(۴۱) خوشحال خان خټك ۶۷ مخ.

(۴۲) هېواد مل، زلمی: د فراقنامې مقدمه. کابل پوهنتون، دلوړو او مسلکي زده کړو مطبعه کابل ۱۳۶۳ هـ ش، ۲ مخ.

سړي ته وويل چې داراشکوه ته ووايه دې خوا ته مه راځه . ددې سيمې زميندار ستاخلاف دی.

بلې خواته بهاکو خان يوسفزي د داراشکوه په مشوره اټك ته راغی او د اباسين د غاړې موجودې بېړۍ يې ټولې قبضه کړې او په اټك کې د ېره شو د داراشکوه انتظار يې ايست. خوشحال خان خپل تره فېروز خان د دارا له پلوي بهاکو خان سره دجنګ لپاره واستاوه . جنګ وشو بهاکو خان پکې تپي شو او ورور يې سيد خان ووژل شو [۴۳] ددې پېښې تاريخ ښاغلي صميم ۱۰۶۹ ه ق د رمضان ۲۴ مه (د ۱۶۵۹ م کال جون) ښوولی دی. [۴۴]

له يوسفزيو سره جګړه:

له لوړو يادو شويو پېښو لږ وروسته له امازيو او کمالزيو سره دخوشحال خان جګړه پېښه شوه. پدې جګړه کې يو سفزيو ماته ومونده دري سوه تنه يوسفزي ووژل شول چې ځينې لوی لوی سرداران لکه : ملك چانم امازی ملك پيرو کمالزی ونيول شول، په اټك کې د وژل شويو له سر څلی جوړ شو [۴۵]

د تيرا مهم :

په ۱۰۷۰ ه ق (۱۶۵۹ م کال د تيرّا اپرېديو او ورکزيو ځه شورش کړی و او ځه بدامني يې پيدا کړې وه. دا وخت مهابت خان ميرزا لهراسپ چې د شاه جهان په وروستيو ورځو کې د کابل صوبه دار مقرر شوی و - د پېښور حاکم مير يعقوب له يومغلي پوځ سره د باغيانو د ټکولو لپاره تيراه ته واستاوه.

---

[۴۳] پشتون کون ؟ ۳۸۴-۳۸۵ مخونه

(۴۴) ګام په ګام له خوشحال سره ۹-۱۰ مخونه

(۴۵) خوشحال خان خټك ۸۱ مخ

دمير يعقوب له خوشحال خان سره دوستي وه خوشحال خان هم له شاهي پوځ سره تيراته ولاړ. شاهي پوځ پدې مهم کې بری وګاټه او خوشحال خان د ۱۰۷۰ هـ ق کال د رجب په مياشت کې د شهر محمد خان کوهاټي دمور بي ـ بي دور په بلنه له تير انه کوهاټ ته راغی. شهر محمد خان کوهاټي دا وخت له مهابت خان سره د شخصي مخالفت او يا سر کشی له امله مغضوب او په هندوستان کې و. دقبيلې د سرداری چارې يې مور بې بي سرته رسولې (پشتون کون؟ ۳۸۵ مخ)

له يوسفزيو سره جګړې:

د اورنګزيب عالمګير د واکداری په لومړيو کالونو کې يوسفزيو خپلې باغيانه سرګرمی برابرې جاري ساتلې او وخت په وخت به يې د حکومت له پلو يانو سره نښتې کېدې. د تېرا ترمهم وروسته په (۱۰۷۰ هـ ق) کال يوسفزيو ته ماتې ورکړه په دې جګړه کې دخان زامن اشرف خان ،سعادت خان او بهرام خان هم ورسره وو.

بهاکو خان څه د داراشکوه د پلوي په وجه او څه له خوشحال خان نه دخپلې زخمي کېدنې او د خپل ورور سيد خان دوژل کېدو ه انتقام اخيستو په منظور په ۱۰۷۲ هـ ق کال (د ۱۶۶۱ م کال د اګست ۲۷مه د ۱۶۶۲ م کال د اګست ۱۵ مه) د اکوزيو او مندړو يو لوی لښکر جوړ کړ. د يرې بېړی يې جوړې کړې وې او دايې اراده وه چې په همدې بېړيو کې به ګښېنې پر خير ابادءنوښار ، نړی او نورو کليو به يرغلو نه کوي اوزيان به وررسوي. يومياشت د يوسفزيو او ختيکو تر منځ جګړې وشوې، بلاخره ، بهاکو خان ماتې وخوړه او ناکام بېرته ولاړ (خوشحال خان ختك ، ۸۲ مخ).

یوه پېښه :

له جنګي پېښو سربېره، خان په خپل ژوند کې له ځینو نورو پېښو سره هم مخامخ شوی دی، خو الله تعالی په خپل فضل او کرم بچ ساتلی دی. په لومړي څپرکي کې تاسې دده له ژوند سره ځینې مربوطې پېښې ولوستې لکه.

په کابل سیند کې ډوبېدل، له څېرې پرې دکاڼي لوېدل، د لومړي واده په شپو ورځو کې مرګوني ناروغي. له دغسې مرګونو پېښو د یو شخص نجات سړی پدې باوري کوي، چې الله تعالی دی د عظیمو کارنامو دسرته رسولو اوپښتني فرهنګ ته د وجاهت ورکولو او بدایتوب په منظور له مرګه ژغوره.

د عمر په پنځوسم کال ۱۰۷۲ هـ ق کال د لړم په میاشت کې یوه ورځ دمازیګر تر لمانځه وروسته په بېړۍ کې کېناست او دسیند له لارې اټک ته روان شو.

پدې ورځو کې د اورنګزیب یو داروغه محمد حسین د اټک کلا ته راغلی و، خوشحال خان غوښتل چې له یوسفزیو سره دخپلو جګړو او بریو په باب هغه ته اطلاع ورکړي.

پدې سفر کې دده زامن سعادت خان او بهرام خان هم ورسره ملګري وو. خیراباد ته نږدې ددوی بېړۍ له یوې غټې ډبرې سره ولګېده، دوه نیمه شوه، خوشحال خان له دوه درې سړیو سره د بېړۍ پر یوه تخته پاتې شول.

څوک چې دا ټک خواته ولوېدل بچ شول. دخوشحال خان دوه زامن سعادت او بهرام خان اوځونور صحیح اوسلامت اټک ته ورسېدل خو هغه کسان چې د خیراباد خواته تل شوي وو ډوب شول. محمد خان په دې واقعه کې ډوب شو او ښادي خان بهر ته راووت. په تیاره شپه، سړو اوبو او سړه هوا کې خوشحال کابو یو ساعت دهمدې ماتې بېړۍ د تختې له پاسه پاتې شو. دا تخته د دوو ډبرو تر منځ بنده شوې وه. خوشحال خان د سړو له لاسه بد حال

درلود ، خو الله تعالی ده ته نجات ورکړ او اوبو ته غوځار نه شو، پدې کې يوه جاله راغله پرې کښېناست او د سيند کنارې ته ووت.

افضل خان ختك په تاريخ مرصع (۲۷۴ مخ) کې دا پېښه د خوشحال خان له خولې بيان کړې ده. خوشحال خان ويلي وو کله چې ببرې دوه نيمه شوه ما فکروکړ ، چې لاړې مړ شوې، خو وروسته مې احساس کړه ، چې پر تخته ناست يم مړ نه يم نوړ و ملګرو او زامنو ته پرېشانه وم . له يخنې رچېدم ، خو پدې کې مې زړه ته يو قوت پيد اشو ، حواس مې ارام شول تخته په ارامه ولاړه وه. دخدای حکمت ته ګوره چې کله موږ په جاله کې کښېناستو هغه ببړې هم روانه شوه.څنګه چې زما پلار پنځوس کلن مړشوی و، زه هم داوخت پنځوس کلن وم ، نو دامې انګېرله چې همدا د شهادت وخت دی خو الله تعالی له مرګه وژغورلم (پشتون کون؟ ۳۴۰ مخ).

له باغيانو سره مقابلې:

په ۱۰۷۳ ه ق کال (د ۱۶۶۲ م کال د اګست ۱۶ مه د ۱۶۶۳ م کال د اګست ۴ مه) کې د سرکښو يو سفزيو او د هغوی له ملاتړو ګوجرو سره دختکو مقابلې شوې دي، پدې مقابلو کې دختکو پله درنه وه.

له يادوشويو جنګونو سر ببره له يوسفزيو سره ځينې کمې سترې نورې جګړې هم شوې دي او ددې ټولو جنګونو نتيجه داشو ه چې دحکومت پلويانو باغيان مات کړل (خوشحال خان ختك (۱-مخ).

((۳))

دریم څپرکی
دمغلي امپراتورۍ قیدي خوشحال خان

نوره واړه پښتو نخوا په ځای میشته ده
خو یوزه دې زمانې پکې منصور کړم

خوشحال خان خټك دوه پنځوسو کلونو ته رسېدلی و. او ددغه دوه پنځوس کاله عمر زیاته برخه د هند دمغلي امپراتورۍ په منصبدارۍ او دولتخواهۍ کې تېره شوه او کورنۍ یې د ملك اکوړي له وخت نه د همدې امپراتورۍ په خدمت کې وه. خو ناڅاپه په همدې دوه پنځوس کلنۍ کې یې پر ژوند د غم لړې راخورې شوې او د مغلي حکامو له خوا ونیول شو.

د خوشحال خان د نیول کېدو د علتونو په باب سرې په بېلا بېلو اثارو کې بېلابېلې نظریې مینځلای شي. دا نظریې ځینې د ملي اند پښتنو تر اغېز لاندې ارائه شوې دي او په ځینو کې دیني عقایدو تر اغېز لاندې او ځینې هم په بې بنیاده هوایي خبرو متکي دي. خو په ځینو کې بیا د خان د خپلو اثارو او تاریخ مرجع له مخې تنظیم شوې دی. دا نظریات تر کومه حده چې ماته څرګند وو ما د فراقنامې په مقدمه کې راوړي دي[۴۶]

---

[۴۶] د فراقنامي مقدمه ، پنځم-شلېرویشتم مخونه.

په دې نظریو کې زما په پوهه هغه نظریې د ویسا وړ دي، چې د خان د خپلو اثارو او تاریخ مرصع له مخې تنظیم شوې دي. په نورو کې د حقایقو روښنایي ډېره تته او په ځینو کې ګرد سره نشلته.

اروابناد استاد دوست محمد کامل مومند لومړنی خوشحال پوه دی، چې دده د قیدو بند عوامل یې د خان د خپلو اثارو او تاریخ مرصع له مخې ښودلي دي، ورپسې بیا ځینو نورو هم دا کار کړی دی.

استاد کامل په خپل مشهور اثر خوشحال خان خټک (۴۷) خپله مهمه مقاله (خوشحال اور اوسکي شاعري) ۴۸ او د کلیات خوشحال خان خټك په مقدمه کې دغه نظریات راوړي دي.

زه ددې اثر د تالیف له شرایطو سره سم د خوشحال خان د بند عوامل پر (کلیات خوشحال خان خټك) د استاد کامل د کښلې مقدمې له مخې راوړم:

((په سنه ۱۰۷۴ هـ ق کال کې سید میر خوافي المخاطب په سید امیر خان چې د کابل صوبه دار و، د بادشاه سره ولیدل او ورته یې ووی چې څو پورې بعضې زمینداران ګرفتار او بندي شوي نه وي، نو تر هغه وخته پورې د راهدارۍ د باج د ممانعت د احکامو نفاذ نشي کېدای. ددغسې غشي نخښه په اصل کې خوشحال خان و، په دوهم جلوس (د ۱۰۶۹ هـ ق رمضان - د ۱۰۷۰ هـ ق رمضان) کې بادشاه د غلې او نورو اجناسو د راهدارۍ د معافی حکم کړی و، ددې حکم سره عوامو ته ډېره فایده رسېدلې وه او سرکاري امدن کې د ۲۵ لکو روپو کمی راغلی و او لکه چې ښکاره ده، ددې حکم اثر د زمیندارانو او جاګیر دارانو په امدن هم پرېوته، خو ددې خبرې هیڅ قسم شهادت نشته چې ددې حکم د نفاذ نه پس خوشحال خان د څه قسم سرکشی یا نافرمانی اظهار کړی وی. بلکې هغه هم هغسې دحکومت فرمانبردار او وفادار و، او د حکومت مخالفانو سره به یې جنګونه کول.

---

(۴۷) خوشحال خان خټك، ۸۵-۸۸ مخونه.

(۴۸) کامل، دوست محمد خان: خوشحال خان اور اوسکي شاعري، اټك کې اسپار، درضا همداني او فارغ بخاري په زیار، ګوشئه، ادب، لاهور ۳۹۰-۳۹۲

خبره دا ده چې داخل سيد امير خوافي د خپل نايب ميرزا عبدالرحيم – چې پېښور کې و – او د خوشحال خان په منځ کې د خفګان او د خوشحال ترونو بهادرخان او فېروز خان سره دسازش په سبب جوړ کړي و.

ميرزا عبدالرحيم ، سيد امير خان خوافي ته ويلي وو، چې تر څو پورې چې يو څه لوی لوی سړي بنديان نه کړې ، تر هغې ستا د صوبه دارۍ نقش نه شي کېښناستی او د خوشحال خان ترونو ورسره پنځوس زره روپۍ کړې وې. سيد امير خان بادشاه ته مبهمه او مجمله وينا کړې وه، نه يې ورته دچا خاص سړي نامه اخيستې وه او نه يې د چا د ګرفتارۍ اجازت اخيستی و، خو ورته يې وويل چې د راهدارۍ د باج دممانعت دا حکامو د نافذ کولو د پاره د زبر دستۍ د عمل ضرورت دی او چې بادشاه ورته ددې اجازت وکړو ، نو پېښور ته راغی او خوشحال خان يې دصلاح مشورې په بهانه راوغوښتو ›› (۴۹).

خوشحال خان خپله يو ځای دده په نيولو کې د ساز شيانو يادونه دا ډول کړې ده:

پند بدروز بکر حيران بهادر خان
هدايت ترين سوخته و تردامیان

شيخ ستار ماشه توپک عبدالرحيم و
د توپک کنده خدای يار جامګی کامران

د تسمو پر ځای ګويا دا نور عالم و
اسفنديار غوندې يوخوګيدي پاجيان

(۴۹) کامل ، دوست محمد خان : کليات خوشحال خان ختک ، (مقدمه) ، اداره اشاعت سرحد ۱۹۵۲ م ، ۱۷-۱۸ مخونه

په داهسې غرڅه رخ دګوزار نه و
په ازار به یې خدای ګډوډ کا جهان

په مثال خواجه خضري غرڅه خوشحال و
چې ګوزار وربناندې وشه ناګهان

(دخوشحال ختك كليات ۱\۱۵۶ مخ)
د غزلې په لومړی نیم بیتي کې (بد روز) فېروز خان ته ویل شوی دی (دکلیات خوشحال خان ختك مقدمه ، ۱۸مخ)
خوشحال خان د ۱۰۷۴ ه ق کال د جمادي الثاني پر ۱۲ مه نېټه د جمعې ورځ له کوره پېښور ته ولاړ، درې ورځې وروسته د مغلي حکامو په امر ونیول شو.
دده دخپلې وینا له مخې یې پنجیری بېړې ور په پښو کړې. د همدې شپږمې میاشتې پر ۱۹ مه یې منصب ظبط شو (۵۰)
خوشحال خان په خپل مشهور ترکیب بند ذولقافیتین کې د خپلې نیونې بیان راوړی دی. چې ځینې برخې یې زه دلته را اخلم :

څه د بدو خوب و، چې مې ولیده سحر
سترګې مې رنې کړې نا قرار شوم په بستر

پاڅېدم له کته لکه خوږ شي د چا سر
هسې شان او تر شوم نه مې لیر لیده نه ور

---

(۵۰) ختك سرفراز خان عقاب: خوشحال نامه ، د زلمی هیواد مل په زیار، د قبایلو وزرات ،کابل ، دولتي مطبعه ۱۳۶۵ ه ش، ۲ مخ.

لاړم تــر مــبرزه هســې راغلمـــه او تــر
غسـل مــې پــر ځای کــړ پــه سـنت د پيغمــبر

درسـت خلق ويـده وو واړو خــوب کـاوه خرخــر
هيڅوک خبر نه و، اشرف خان مـې کـړ خـبر

هــر چــې نصيحــت و ،لکـه بويــه د پــدر
مــاپــه کتــابت ورتــه ادا کــړ مختصــر

جوړ شوم پــښور تــه چې راوامې خيست جمدر
ونــړل ســروې نــازه پــه دوه ځايــه مکـــرر

ورځ وه د جمعــې رجــال الغيــب وو برابــر
تلــه مغـرب رويــه وو پــه دامانــه کــړ نظـر

څوک بــه وجــار باسـي مــبرم حکــم د داور
ډېر دي فراســت لــري هـنر ګنــج و لښکــر

لاړم تــر مسـجده نمونـځ مــې وکــړ پــکه تــر
سور شــوم پــه سيلی نــور مــې واچــوو پــه لــير

هسې پــه هــوا تلم، لکـه بــاد درومــې صرصـر
ګوښې تنـها تلمـه پـه نـو ښهــر وخــوت نمــر

نــه ولا دوپــهر چــې مــې ځای شــو پــښور
واسـتاوه مغـل تــه مـا هغــه سـاعت نفـر

وې مې دایم راغلم ستا په خط ستا په خاطر
کوم ساعت حاضر شم په ماکومه لرې چر

دا خواب یې راغی چې راتلـه دې وو بهتر
گانده په دیوان دې رانبکاره کړه خپل پیکر

درې ورځې شوې دیوان نه کړ گیدی ضر
دی په څو وماته زه له خانه بې خبر

شیخ دگجرات دده پېشدست ویو بشر
سر تر پایه واړه په دیدن کر یه نظر

ده وې تر ماراشه چې گنگاش کړو مقرر
بیا به دې نواب ته ویل کړو زیرو زبر

ورغلم تر ده پورې زه پاک په خپل باور
ترونه مې نا اهل مغلي شوي په داشر

لور په لور مغل تر ما چاپیر شه په هنر
مفت یې په لاس کنبیوتم په حکم د قدر

رغ وشو په نبهر دا خبر شه منتشر
هیچا نه پسندل په خدای پسنده وو مکر

کوز يې ګرم له کوټه چې يې کښوتم په جال
زر يې را په پښو کړې پنج سپري ببرې کوتوال (۵۱)

ما تر دې دمخه يوځاى د سرفراز خان عقاب خټک د خوشحالنامې په حواله کښلي دي چې: ((... د ۱۰۷۴ هـ ق د شپږمې مياشتې په ۱۲ مه نېټه د جمعې ورځ په پېښور کې دهند د مغلي حکامو له خوا اونيول شو)) [۵۲]. دا خبره د خوشحال خان له وينا سره سمون نه لري. ځکه دى پدې ۱۲ م تاريخ پېښور ته راغلى دى، درې ورځې ديوان نه لګېده، درې ورځې وروسته نيول شوى دى. نو ځکه يې ۱۲ م تاريخ دنيولو تاريخ نه دى، بلکې بايد د مياشتې اواسطو کې په ۱۵ م يا ۱۶ م تاريخ به نيول شوى وي.
خوشحال خان ترنيول کېدو وروسته دوه مياشتې په پېښور کې و، پنځوس زره روپۍ يې ترې غوښتې وې، خو خوشحال خان نه وې منلې، نو يې ځکه هند ته روان کړ، لکه چې ده ځپله ويلي دي.

تېرې شوې په بند کې زما دوه مياشتې په شمار
ملک واړه ويران شو خلقه شوه په کهسار

وغوښتې پنځوس زره روپۍ صوبه دار
ما وې دربه نه کړم يو پوچک نه يو دينار

دواړه لور يه وکړه سره داقول اقرار
يو مغل بې پته بل مې تر ونه شرمسار

(۵۱) خټک، خوشحال خان: ديوان خوشحال خان خټک، دويمه حصه، محکمه ثقافت صوبه سرحد، جدون پريس پېښور ۴۳۱-۴۳۲ مخونه
(۵۲) په هند کې دپښتو ژبې او ادبياتو د ايجاد او ودې پړاوونه، ۲۰۰ مخ

اوس خو بايده دا دی چې يې ځای وي هندو بار
زړ يې فکر بويه په تعجيل او په تلوار

زه په دا لاخوښ وم چې که ورشم تر دربار
د عمر دولتخواه وم د عزت وم طمع دار

هند ته يې روان کړم بدرقه مې مستجاب
هم ملک هم خان هم د همه غوري ارباب

(ديوان خوشحال خان خټک ۴۳۳/۲)

استاد کامل په دې اړه کښلي دي: ((کله چې خوشحال خان هند ته بيول کېده نو د ساتنې لپاره يې له مغلي سپاهيانو سربېره ، دمحب خېلو مومندو پېره وه ، د غوريه خېلو سردار مستجاب مومند او ورسره مضري خان داود زی له خپلو سړيو سره د ده بدرقه و)) [۵۳]. نوره کيسه ټوله دخوشحال خان په ترکيب بند ذوالقافيتين کې راغلې ده. چې دی يې څنګه له پېښوره روان کړ، چېرې يې شپه وکړه ، کله چې يې له خپل کلی سرای اکوړی نه تېراوه ، ده څوك وليدل او کوم حال پرطاري و. [۵۴]

خوشحال خان د شعبان په مياشت کې لاهور ته رسېدلی و، په خپله يوه قصيده :

((زمانې له ښو يارانو نه مهجور کړم
څه بلا يې مبتلا په ډېر ضرور کړم))

کې ويلي دي:

(۵۳) خوشحال خان خټک ، ۸۹ مخ.
(۵۴) ديوان خوشحال خټک ، ۴۳۳-۴۳۴ مخونه

دا بيـان مـې دغـعـد پـه کـــال ويلـــی
په شعبان چې د لاهور پـه سيند عبور کړم

(خوشحال خان ختک کليات ، ۷۹-۷۷/۲ مخونه)

بـايد ووايـو چـې لـه غـعـد نـه دا بجـد پـه حسـاب ۱۰۷۴ هـ ق راوزي. دخوشحال خان ختك كليات (کابل چاپ ۷۹/۲ مخ) په متن کې (غعد) او په حاشيه کې (عقد) راغلی دی. په هند کې د پښتو ژبې او ادبياتو د ايجاد او ودې پړاوونه (۲۰۱ مخ) کې هم (عقد) راغلی دی. درې واړه ځايه سم نه دي.

خوشحال خان تر مغلي پيرو لاندې هند ته روان و، چې ورور يې ميرباز خان، د تره زوی باقي خان او زوی يې سعادت خان درې واړه لاهور ته ورپسې ورسېدل خو دهلي ته د خـان تـر رسـېدو د مخـه دوی درې واړه د هلـي تـه رسېدلي وو او د اورنګزېب د درباريانو لـه ډلـې يې لـه محمد امين خان مير بخشي سره ليدلي وو، هغه دوی ته ډېره تسلي ورکړې وه او دايې ورته ويلي وو، چې تاسې انديښنه مه کوئ، کله چې خوشحال خان دهلي ته ورسېږي خوشې کېږي. خوشحال خان د رمضان المبارك په اواسطو کې (وسط اپريل) دهلي ته ورسېد.

محمد امين خان له خپلې وعدې سره سم باچا اورنګزېب تـه د خوشحال خان د خوشې کولو سپارښت وکړ. باچا پـه ضمانت د خوشحال خان د خوشې کېدو حکم کړی و، خو مخکې تر دې چې خوشحال خان خوشې شي. باچا ته د امير خان خوافي عرضداشت ورسېد. په عرض داشت کې يې کښلي وو، چې د خوشحال خوشې کېدل د اختلال سبب ګرځي.

خان په دې باب ترکيب بند ذولقافيتين کې ويلي دي:

زه هـم پـه وسـط درمضـان کـوچمـال کـوچمـال
ورغلـم دربـارتـــه زر ځلــور او يـــا وکـــال

ډېر ردوبدل شو په دامنځ کې ځواب سوال
حکم د خلاصی په ضمان وشو په اجمال

ځای په حویلی کې تر خپل ځنګ راکړ کوتوال
جوړشو ضمانې ته سید شمس دجلال

موږ په دافکرت وو چې په میاشت دشوال
راغی عرضداشت د سید میر په دامقال

مه پرېږده خوشحال دده پرښودل دي اختلال
بیا په منځ کې پریووت د خلاصی ډېر جنجال

دې بلې خواته دخان زوی اشرف خان دده له مصلحته پرته دجګرام هندو او خداي یار خلیل په وینا سید امیر خوافي صوبه دارته کابل ته ورغی خو صوبه دار دی هم ونیو او بیا د بهادر خان داودزي د زوی د لېر همت چې هغه وخت په کابل کې و — په ضمانت خوشې شو.

په تاریخ مرصع کې په دې اړه راغلي دي: « په دا منځ کې خان جنت نسبتان خلاف له مصلحته د خان علیین مکان د خدایار خلیل د جګرام هندو په قول راغی. لار یې ودانه کړه. امیر خان د خان علیین مکان په رنګارنګ بدوکښه. په حویلي کې د کوتوال ناست و. دخلاصی کار یې کېده، چې د امیر خان کښل ورغلل. بندیخانه شه ..... خان جنت نښان هم په مغل وږغی، ویې تاړه ... دلېر همت چې د بهادر خان زوی و. ضامن شه. خان جنت نښان یې له قیده خلاص کړ.... »[55]

(55) انځور، زرین : د زنځیرونو شاعر، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، کابل، ۱۳۶۴ هـ ش ۲۵ مخ.(د تاریخ مرصع لوړه اقتباسي ټوټه له همدغه اثره اخیستل شوې ده)

استاد کامل ليکي: ((د خوشحال خان او اشرف خان د ګرفتارۍ په وجه بدامني پيداشوې وه. د خوشحال خان نا لايقو ترونو انتظام نشو کولای. د حالاتو دښه کولو لپاره هم سيد امير خوافي د اشرف خان خوشې کول مصلحت ګڼل)) [56]

په دهلي کې محمد امين خان د خوشحال د خوشې کېدلو لپاره خپله هڅه جاري ساتله. يو ځل بيا يې دمير ميران مير خان په ضمانت باچا ته دخوشحال خان سپارښت وکړ. باچا وويل چې که خوشحال خان خپله کورنۍ (ښځې- اولادونه) ديرغمل په توګه هندوستان ته راولي، نو به خوشحال خان خوشې کړای شي. دغسې يو فرمان يې سيد امير خوافي ته هم واستاوه مير باز خان سعادت خان او باقي خان لاتړ دې وخته په دهلي کې وو د باچا له دې حکم خبر شول. خوشحال خان يې هم خبر کړ. د خان هدايت سره سم (د ۱۰۷۵ ه ق کال صفر) بېرته روه (افغانستان) ته روان شول، چې د باچا د حکم له عملي کېدو دمخه د خان کورنۍ يوه خونديې ځای ته ولېږدوي.

دخوشحال خان اوښې حمزه خان او ملك الله داد خان له ډېرو رانيزيو او باېزيو سره راغلل او دخان کورنۍ يې سيکرۍ ته ولېږدوله (سيکرۍ د مردان شمال دغره په لمن کې دجمال ګرهۍ او کاټلنګ تر منځ له مردان نه کابو يوولس ميله د بايزو په تپه کې واقع ده) (خوشحال خان ختك ۹۴ مخ) يوسفزو د خان له کورنۍ سره خپله پښتنو ډېره ښه وپالله او هغو پخوانيو جنګونو او هډ ماتيو ته يې ونه کتل.

دا جريان د خان په خپلو وينا وو کې داسې راغلی دی:

زه وم په دهلي کې ګرفتار په دا زحمت
تېرې شوې په بند کې پنځه مياشتې زيادت

[56] خوشحال خان ختك، ۹۴ مخ

بیا دمیر جمله زویه بادشاه نه په خلوت
عرض یې زما وکړ د میرخان په کفالت

دا ووې بادشاه فلانه به خلاص کړم سلامت
زن بچه که راولي وهند ته په سرعت

حکم یې داوکړ امیرخان ته وشول کښېنل
زه په بند بندي زما کور ونه راوستل

واورېده داحکم سعادت باقي میرباز
راغله یکایک یې حقیقت کړ را اغاز

میاشت وه دصفرې چې درې واړه لکه باز
ویې کړو وطن ته په رخصت زما پرواز

لاړل تر وطنه په شل ورځې یکه تاز
یو په ځای رانغی چې زمور وو سرراز

* * *

ځای په ځای پوځونه په څوکی کې کښېناستل
لار د سرای نیولې مسافر یې چلول

جوړ شول یوسفزي خټک سرای ته په وهل
څو ټټوان یې بوتلل په سحر ترې وختل

زه د يوسفزي په خان زهر وم قاتل
بل مقصود مې نه و په خدمت کې د مغل

ډېر شاهان ځوانان مې يو دبله ووژل
تېر ساعت ارمان دي پښېماني نشته حاصل

دا په خيال د چا وو يا په فکر جا ر وتل
خواست رضا د خدای وه په هر شان چې شوي شول

شا باش په هغه شه چې د ننګ وکا پالل
راغله يوسفزي لکه پېښ شو کار مشکل

يو ووبايزي رانيزي ورسره مل
لوی هلک مې واړه تر درياب پوزې وتل

لاړل تر سيکرۍ ورسره مل کورونه سل
نور ختک مې واړه په خپل خای ودرېدل

(ديوان -۴۳۶ -۴۳۸مخونه)

د خان له لوړې وينا ښکاري چې د خان له کورنۍ سره سل کوره نور ختک هم له سيندهٔ پورې وتل او د يوسفزو سيمې ته ورغلل. خان د يولوړ انسان په حيث په لوړو بيتونو کې پر خپلو اشتباهاتو اعتراف کړی او د يوسفزو ننګ پالنه يې ستايلې ده.

خوشحال خان ختک د ۱۰۷۴ هـ ق کال د رمضان له اواسطو د ۱۰۷۵ هـ ق تررجب (۱۶۶۵ م / جنوري .فبروري) پورې په دهلي کې پاتې شو. د

۱۰۷۵ هـ ق کال د رجب پر څلورمه بنديوان رنتهبورته ولېږ دول شو[۵۶] او د ۱۰۶۷ تر ذيقعدې پورې دهند د راجستان د ايالت په يوې ګوښې کې دسواى مادهپور د رنتهبور په غريز مهيب کوټ کې بندي و.

د خوشحال خان د بند ځايکی په ځينو اثارو کې د رنتهبور کوټ په ځاى دګواليار کوټ نيوول شوى دى. استاد کامل په خپل کتاب خوشحال خان خټک کې ځينو دغسې تېروتنو ته اشاره کړې ده. د استاد کامل له سمون سره سره په ورو ستيو اثارو کې بيا هم دا ځاى ګواليار راغلى دى، لکه:

ددوکتور عارف عثمان، : خوشحال خان او دده ادبي مکتب ۲۴ مخ کې د افغانان ، په ۱۹۳ مخ کې . بايد ووايم چې د (افغانستان) نومي کتاب د الفنستن دکتاب د کابل سلطنت درى ترجمه ده. البته د الفنستن دې تېروتنې ته استاد کامل اشاره کړې ده.

دغه راز د استاد کامل دکتاب خوشحال خان خټک تر ليکلو دمخه چې د(نن او پرون) مجلې د ۱۹۴۲ م کال د فروري د لسمې ګڼې (۱۹ ګڼه) په ۱۹ مخ کې هم راغلى دى، چې خوشحال خان په ګواليار کې نظر بند و.

په يوه قطعه کې يې تر دغه مهاله د خپل بند په باب ويلي دي:

په وسط د څلورمې خود په بند شوم
په رجب د بل کال وختم په ګړې

د ذى القعدې په پنځم له ګړې کوز شوم
دوه کالونه پنځه مياشتې شي دتېرې

خان د رنتهبور له کوټ نه ترکوز ېدو دوه دوه نيمې مياشتې دمخه د ۱۰۷۶ هـ ق کال د رمضان المبارك پر ۲۰ مه له همدې کوټه دعمر خان اسمعيل خېل خټك پر لاس اشرف خان ته يوه وصيت نامه ولېږله.

---

(۵۷) خوشحاليات، ۴ مخ.

خوشحال خان په فراقنامه [۵۸] کې یو ځای د رنتهبور د کوټ او ځان په باب ویلي دي:

یک تنها په کټ کې پروت یم
بندیوان د هند د کوټ یم
دا مې حال دامې احوال دی
که وایه شي ډېر مقال دی
چې په ما باندې دا حال دی
څه د پاسه یو نیم کال دی
په دا کوټ کې بندیوان دي
مسلمان دي که هندوان دي
لږ تر دوه سوه نه کم دي
بند په ظلم په ستم دي
چې یې وخت د پلار نیکه وو
هومره بند په دا ځای نه وو
چې بادشاه د هند اورنګ شو
بېدادي شوه جهان تنګ شو
د کوټو بندیان ډېر شول
تر حساب تر شماره تېر شول
هم راني راجه ګان بند دي
شیر خواره هلکان بند دي
دا چې بندله ماسره دي
په هر سنه له ما سره دي.

(۵۸) ختک ، خوشحال خان فراقنامه ، دزلمي هېواد مل په زیار ، کابل پوهنتون ۱۳۶۳ هـ ش.

خوشحال خان د ۱۰۷۶ هـ ق د ذیقعدې پر پنځه د رنتهبور له کوټه راکوز کړی شوی او بیا اګرې ته بیول شوی، هلته یې پنبې خلاصې شوې دي. بیا دهلي ته لېږدول شوی دی ، د ۱۰۷۷ هـ ق کال په رجب کې یې موږ په دهلي کې مومو. خان یوه قصیده د همدې میاشتې په څلورمه په دهلي کې ویلې ده او زه یې هغه بیتونه را اخلم چې د بند حالت یې ځینې څرګند یږي.

هند په ما باندې دوزخ شه
که په نور عالم جنت دی
بندیوان ورلره راغلم
دا یو څو میاشتې فرصت دی
هغه شان،لکه بندي وم
ترې مې لا بتر محنت دی
هره ورځ ورتله دربارته
ګوره دا څه مشقت دی
دبل حکم پرې زندان شي
چې په خپل حکم عادت دی
که بادشاه دی که خانان دي
رابنکاره یې حال حالت دی
دهیڅا برکت نشته
ځان ځاني شوه قیامت دی
ما چې داقصید ووی
په دهلي مې اقامت دی
څلورمه درجب وه
زر اوه او یا هجرت دی

نـــور څه مـــه وايـــه خوشـــحاله
کـــه څه وايـــې قبـــاحت دی

(خوشحال ختك كليات ۱۴۶/۲ مخ)

د خان له لوړو بيتونو ښکاري چې دا وخت په دهلي کې نظر بند وو هره ورځ يې بايد دربارته حاضري ورکړې وای.

خان لا په هندوستان کې و، چې دې خواته د امپراتوری دکابل صوبې د يوسفزيو په سيمه کې د بهاکو خان يوسفزي او ملا چالاك تر قيادت لاندې يوسفزيو خطر ناك شورشونه پيل کړل او يو ګمنامه ځوان يې دمحمد شاه په نامه خپل باچا اعلان کړ. دېر پاچاهي پوځونه اوجاګير دارانو لکه اشرف خان جنګي سړي يې مصروف وساتل. دېر مرګ ژوبله وشوه ، په يوه جګړه کې يوسفزو ماته وکړه کابو دوه زره يوسفزي ووژل شول.

د اټك فوجدار کامل خان د څلورو سوو يوسفزو سرونه پرېکړل او پېښور ته يې ولېږل او له نورو سرونو يې کله منارونه جوړ کړل. (خوشحال خان ختك ، ۱۱۳ مخ) له يوسفزو سره پدې جګړو کې داټك د فوجدار له پوځونو (دسيمه ييز جاګيردارانو د جنګي سړيو په شمول) سربېره ، د کابل د صوبه دار له خوا او هم د پېښور د حاکم عبدالرحيم له لوري لېږل شوي لښکرې هم اخته وې او محمد امين خان له نه زره پوځ او حربي سامان سره له هنده راروان شوی و. دغو ټولو پوځونو تر سواته پورې د يوسفزيو پر بېلا بېلو سيموباندې چپاوونه وکړل او د غو پوځونو د يوسفزيو او ددوی دسيمې په بربادولو هيڅ صرفه ونکړه.

محمد امين خان چې بېرته هند ته ولاړ نو ديو سفزيو ټول حالونه يې دربار ته ورسول.

افضل خان ختك په تاريخ مرصع کې راوړي دي چې د يوسفزيو د بغاوت په وجه په ملك کې فتور پيدا شو.

باچا خوشحال خان وغوښت او ترې وپوښتل چې دا څه وجه ده ، چې ستا د عمل په وجه يوسفزي دشاه جهان مطيع وو او اوس سرکښه شوي دي.

خوشحال خان ته هم موقع په لاس ورغله نويې باچا ته وويل ، سيد امير خوافي غافل او مغرور سړی دی. او تل دشرابو په نشه کې ډوب وي. او نايب يې ميرزا عبدالرحيم هر وخت دهلکانو په ډول چرګان جنګوي. باچا له هغوی څه توقع لرلای شي. که چېرې دا صوبه نوره هم دده تر لاس لاندې وي ، نو فساد به نور هم زيات شي. که چېرې په سيد امير خوافي کې لږ هم عقل او تميز وای نو زه چې له څو پښتونو د باچا خانه زاد يم. څنګه يې بې ګناه قيدولم؟

باچا ترې پوښتنه وکړه ، چې که داسې وي. نو بيا ستا په خيال د کوم صوبه دارعمل ښه کار ورکولای شي؟

خوشحال خان ځواب ورکړ، چې د مهابت خان عمل ښه په درد لګي. ځکه کله چې د تاج و تخت دجنګونو په وخت کې په هندوستان کې بدامني خوره شوه، ده په صوبه کې ډېر ښه امن ټينګ کړی و.

په همدې اساس باچا د ګجرات صوبه دار مهابت خان راوغوښت او خوشحال خان ته يې وويل چې د مهابت خان د راغوښتو به چا ته نه وايې مبادا چې د مهابت خان تر رسېدو دمخه به په کابل کې فساد جوړ شي.

کله چې مهابت خان دربارته حاضر شو نو يې له باچا څخه وغوښتل چې خوشحال خان ته دې هم له ده سره د تګ اجازه ورکړل شي. باچا دا خبره ومنله، خو مهابت خان ته يې وويل چې خوشحال خان بې ګناه ډېر ځورېدلی او کړېدلی دی، دا خبره به دده په زړه کې وي، داسې څه کول په کار دي چې دا خبره يې له زړه ووزي . مهابت خان باچا ته ويلي وو ، چې دی (خانه زاد) دی ، دده زړه کې هيڅ هم نشته.

د مهابت خان له دې چلند خوشحال ناخوښی و اوشکايت يې وکړ چې باچا زما په حق مهرباني کوله او تا کولای شو چې مالپاره څه وغواړې. مهابت خان

وويل چې که ما داسې نه واى ويلاى نو باچا په زړه کې شك کاوه او تا ته يې له ماسره د تګك اجازه نه درکوله.

خوشحال خان ته دخلعت او دده زامنو ته د نوکرى دورکو اختيار، باچا مهابت خان ته ورکړى و.

استاد ، دوست محمد خان کامل مومند کښلي دي ((دا نه ده ثرګنده چې خوشحال خان د ۱۰۷۹ هـ ق کال په کومه مياشت ګې وطن ته راستون شو. افضل خان ليکلي دي چې خان په ۱۰۷۹ هـ ق کال له عمده الملك مهابت خان سره وطن ته راورسېد او د همدې کال د ربيع الاول پر (۱۰ مه) د خان د هندوستانى ماينې له بطنه يې فرحت خان زوى وزوکېد)) (خوشحال خان ختك ، ۱۱۹ مخ).

دسرفراز خان عقاب ختك د خوشحالنامې د يو يادښت له مخې (۲مخ) خوشحال خان د ۱۰۷۹ هـ ق د دريمې مياشتې (ربيع الاول) پر لسمه نېټه بيا عالمګيري منصبدار شو. نو ښايي همدا مهال به دى بېرته خپل هېواد ته ستون شوى وي.

خوشحال خان په خپلو دېرو پارکولو کې د خپل بنداو قيد په باب خبرې کړي، په يوه پارکې يې ويلي دي :

قسمت څو چارې راوکړې
نندارە ددرست جهان شوم
عالمګير چې په تخت کښېناست
له قرانه په قران شوم
له بګرامه پښې تړلې
هندوستان لره روان شوم
په دهلي په رنتهبور کې
درې څلور کاله حيران شوم

په اګره کې مې پښې وا شوې
بيا نوکر د يد سلطان شوم
د شجاع په شرو شور کې
خپل وطن ته راروان شوم

(ديوان خوشحال خان ختك ۲/ ۳۲۰)

د خان دلوړ پاړ كي په وروستي بيت كې د شجاع د شرو شور يادونه شوې ده له دې شرو شور څخه مراد دا دی چې کله د اورنګ زېب وروړشاه شجاع په بنګال کې ځان ورك كړ. نو يو سړی د يوسفزو په سيمه (سوات) كې څرګند شو او ځان يې شجاع وښود. يوسفزيو او ددوی خپلوانو قبايلو يې مرسته وكړه.

دخان د سواتنامې په دا لاندې بيت:

«هر مغل چې په سوات ورشي شهزاده شي
هر سړی يې ومنصب ته اماده شي»

كې هم په سوات كې دهمدې جعلي شاه شجاع څرګندېدوته اشاره شوې ده.

د خان دنيولو، نظر بندۍ او قيد زمانه ټوله كابو د پنځو كالو شاوخوا كېږي، پروفيسور پرېشان ختك پاو كم پنځه كاله او يا څلور كاله او نه مياشتې ګڼلې ده. (۵۹)

پوهنوال دوكتورګل محمد نورزي دا دوره څلور كاله بللې ده او يو ځای يې ليكلي دي: «او له څلور كاله بند وروسته يې بيا هم ارام ته پرې نښود»

---

(۵۹) پشتون كون؟ ۳۹۴ مخ.

(۶۰) د پروفیسور پرېشان ښودلی وخت واقعیتونو ته نږدې دی او د د دوکتور ګل محمد نور زي هغې له پېښو سره سمون نه خوري. دخوشحال خان د بند ځلور کاله د۱۰۷۸ هـ ق کال په شپږمه میاشت کې پوره کېږي . حال دا چې د افضل خان د شهادت له مخې خان په ۱۰۷۹ هـ ق کال خپل هېواد ته راستون شوی دی.

تر اروابناد ګل محمد نورزي دمخه په پښتانه شعراء (۱/ ۱۳۹ مخ) او تذکرة الشعراء (۶۱) کې هم دغه موده ځلور کاله ښوول شوې ده. ددغو لیکوالو پاملرنه ښايي د خوشحال بابا یوې یادونې ته وي چې په اجمالي ډول یې یو ځای ویلي و ، چې درې ځلور کاله په بند شوم. په دانشنامه ادب فارسي (ج ۳/ ۳۷۸) راغلي دي چې خوشحال خان په یوه وینا دوه کاله اوپه بله ځلور کاله بندنه وروسته ازاد شو. خو تر ۱۰۸۰ هـ ق پورې خپل کورته د بېرته ستنېدو اجازه نه درلوده.

د نن پرون په یوه مقاله کې یې ویلي دي: ((او پوره اوه کاله یې په قید کې تېر کړل)) (۶۲) دا ټولې خبرې سمې نه دي لکه چې یې د مخه بیان تېر شو ، د خان د بند او نظر بندۍ ټوله موده ځلور کاله نه میاشتې کېږي

که څه هم خوشحال خان په دې شاو خوا پنځو کلونو کې بې حده وحصره کړاوونه او غمونه وګالل. له خپله هېواده او له خپلو خلکو لرې له خپلې کورنۍ بېل و، پرکورنۍ او بچو یې هم بدې ورځې راغلي خو له دې ټولو سره سره ، دبند ددې دورې ګټه پښتو ژبې او پښتني فرهنګ ته ورسېده.

خوشحال خان د دستار نامې غونډې یو ابتکاري اثر، دفراقنامې غونډې یو انتقادي او تاریخي وطني اثر ، دترکیب بند ذوالقافیتین غونډې یو

---

(۶۰) نورزی، پوهنوال ګل محمد : سریزه ، دخوشحال ختك کلیات ،لومړی ټوك ، کابل د افغانستان دعلومو اکاډمي ۱۳۵۹ هـ ش. ۲۱ مخ

(۶۱) سعید سراج الدین او هوتك مولوی صالح محمد : تذکرة الشعراء دڅېړندوی بختانی په زیار ،د هېواد ورځپاڼه دولتي مطبعه کابل . ۱۳۶۶ هـ ش. ۲۲ مخ

(۶۲) نن پرون ، د. ۱۹۴۲ کال فبروري ۱۰ مه ، ۱۹ ګڼه ۱۹ مخ

واقعاتي روېداد او ځينې نور متفرق اثار همدا د رنتهبور په کوټ کې ليکلي دي. په پنجاب ،دهلي او د هند او د هند په نورو ځايونو کې يې ويلې غزلې قصيدې او ټوټې هم زموږ په واک کې دي ، چې ځانګړي فکري او هنري ارزښتونه لري.

د لوی خان بند دده فکر او نظر ته يوه نوې ځلا وربخښلې ده او هغه سوی او درد چې دده د دې دوران په اثارو کې منعکس شوی دی. دده اثارو ته يې د څيړنې او مطالعې نوي ورونه پرانيستي دي.

((۴))

څلورم څپرکی
مبارز او ملي اتل خوشحال خان

د افغان په ننګ مې وتړله توره
ننګيالی د زمانې خوشحال خټک يم

د خوشحال خان خټك د قيد اونظر بندۍ د دوران په شعرونو يا حبسياتو کې يوه د ا لاندې قطعه هم راغلې ده:

پس له بنده دی دا عزم — د خوشحال د خاطر جزم
يا نيولی مخ مکې ته — يا مغولو سره رزم
يا يو کنج د غره نيولی — لمونځ روژه د لوستو بزم

(دخوشحال خان خټك کليات ۲/ ۲۳۷-۲۳۸مخونه)

ددي قطعي له لوستنه سړی لږ تر لږه پدي پوهېدلای شي.چې لوی خان دقيد او نظر بندی په دوران کې د تر بند وروستنه ژوند لپاره خپله تګ لاره ټاکلي وه.

د مغلو له منصبه يې لاس مينځلی و او دا يې غوښتل چې يا به مبارزه کوي او يا به دلوی خدای (ج) په عبادت مشغولېږي او د غره په ګوښه کې په لوستو خپل بزم تود ساتي.

اوپه يوه بله قطعه کې چې يې غالبا ترهغې لوړې قطعې وروستنه ويلې ده. په .هغې کې يې دخپل راتلونکي ژوند پيشګويي داسې کړې ده.

ته ناست يې په اګره کې — دا هم بويه په حساب
ګرته ګرځه يو څو ورځې — سعير څه وکا شهاب
خو دادرې دي بله نشته — اوآخر دی پېچ و تاب
يا خواه نا خواه منصب دی — يا يو کنج په لاس کتاب
يا رغ د سپينې تورې — کوهستان مرجع مآب

(ديوان، ۲/۳۵۸)

دا ډول پرېکړې موږ ته دلوی خان په افکارو او نظر يو کې ديو لوی تحول ډراتګ څرک په لاس راکوي او ددې تحول زړی که هر وخت د خان په ذهن کې زرغون شوی وي . د قيد او نظر بندی پدې څه کم پنځه کلن دوران کې پخوالی اوثمر ته رسېدلی و.

د خان ددغه فکري تحول په اړه د دوکتور راج وليشاه تعبير زما په پوهه زموږ د تيسس له پياوړتيا سره مرسته کوي ده ليکلي دي: ((د خوشحال خان نه وړاندې د پښتو د تهذيب يوه پوړۍ ختمه شوې وه، بله لا رسېدلې نه وه.په دغه عبوري دور کې پښتانه د يو مکمل انتشار صورت حال سره مخ شوي وو. خوشحال د خپلې ځوانۍ تروختنه شايد دمنصب د ذمه واريو اوتقاضوله سببه دې صورت حال ته پام شوی نه وي ولې ښکاري داسې چې هغه ترې يو

شعوري تاثر ضرور اخیستی و . او شاید د غه وجه وه. چې کله موقع راغله. نو هغه د یو ملي تهذیب سازولو بیرغ پورته کړو. د هغه ذهن لاشعوري طور دې منزل ته دراتلو د پاره تیاریدو او چې کله تیار شو. نو بیا ورته منصبونه او جاګیرونه هیڅ ښکاریدل . قبیلوي تعصب یې له ذهن څخه وتی و [۶۳]

خودخوشحال خان له بنده خلاصون اوهیواد ته بېرته راستنېدل - لکه چې په تېر فصل کې یې بیان تاسي ولوست - تر داسي شرایطو لاندي واقع شو چې د منصب له بېرته منلو یې چاره نه درلوده څکه باچا اورنګزیب د خلاصون تر وخته پر ده شك درلود. له دې سربېره د خلاصون او بېرته هیواد ته دستنولو په کار کې یې د مهابت خان او تر دې ډمخه د محمد امین خان او میر خان هڅې خوشحال خان ته د یوپښتانه مشر په حیث مد نظر وې . نوځکه کله چې خان بېرته هیواد ته راستون شو په لومړي سرکې یې څه په احتیاط قدمونه وچتول تردې چې یې د مبارزې علني کېدلو ته زمینه برابره شوه.

اوس به موږ د خان د ژوند ددې دوران پېښې پرله پسې سره تعقیب کړو او وبه ګورو چې زموږ پر اتل څه رادرومي: [۶۳]

د لنګر کوټ ورانول:

کله چې مهابت خان لرغوني افغانستان (روه) ته راورسېد نو یې داورنګزیب له حکم سره سم د یو سفزیو تر فشار لاندې نیولو او کابو کولو لپاره د مردان په اوسني ګړهی کپور کې د کلا د ودانولو اراده څرګنده کړه. خوشحال خان ته یې دهزاري منصب او د یوسفزیو د سیمې دسرداری اوله ده (مهابت خان) سره د مرستې وړاندیز وکړ.

[۶۳] د پښتو ادبي تحریکونه . ۱۵۹ مخ

(۶۳) ددې فصل زیاتې برخې د استاد کامل له خوشحال خان ختیك نومي کتاب نه په لنډیز ترجمه شوې دي. کوم ځای چې له نورو ماخذو استفاده شوې ده حواله لري

خوشحال خان په ځواب کې ورته وویل: پنځوس کاله زه دولتخواه وم، یوسفزي یاغیان وو، ما هغوی وژل اوپدې ډول مې د باچا اطاعت ته اړکول. له سرو مې یې ځلې جوړول. زه بې ګناه قید شوم. زما قبیله خوره شوه، خوله دې ټولو د ښمنیو سره سره. یوسفزي زما په کار شول، اوس زه څنګه مخالفت کولای شم؟ باچا ته هم مناسب نه ایسي چې دا کلا جوړه کړي، یوسفزي ستره قبیله ده. ددوی په منځ کې دا کلا قایمه نشي پاتېدلای او اخر به ناسور شي او په دې اړه یې په دري ژبه وویل:

چند گاه گل مې نمایي بې بقاد یـوار را
گرتو لنگرکوت خواهی قلع کن دمغار را

خوشحال خان مشوره ورکړې وه چې لنګرکوټ پر ځای دې په دمغار (د سوات کوهستان) کې کلا جوړه شي، دلته همدا دنوبنار چوڼي کافي ده. شمشېر خان حیات ترین چې دا وخت پدې مجلس کې حاضر و، د خوشحال خان د رایې مخالفت وکړ. شمشېرخان هیله درلوده چې که دا کلا جوړه شي، نو انتظام به یې باچا ده ته وسپاري.
خوشحال خان، شمشېر خان مخاطب کړ او ورته یې وویل:

مهم د یوسفزي درته وایمه ښکاره
دخره خسي کول دي لاس ګنده ګریوان پاره

مهابت خان د خوشحال خان له رایې سره موافقه وکړه او باچا ته یې ولیکل چې بهتره به وي د کلا د ودانولو اراده پرېږدي. اما شمشېر خان اوحیات ترین په پټه باچا ته لیکلي وو، چې د یوسفزو د مهم لپاره ددې کلا جوړول ضروري دي، باچا د شمشېر خان رایه ومنله او مهابت خان ته یې د کلا

دجوړولو دکار پیل حکم ورکړ. مهابت خان د کلا د جوړولو چارې پیل کړې او په ۱۰۸۰ هـ ق ۱۶۶۹ م کال کې یې جوړول بشپړ شول.

دمور او مشرې مېرمنې مړينه:

د لنګر کوټ د ودانولو پر کال ۱۰۸۰ هـ ق خوشحال ته دوې واقعې پېښې شوې یوه دمور مړینه او بله د مشرې میرمنې. مور یې د پلار شهباز خان ترمړينې دېرش کاله وروسته مړه شوه.

خوشحال خان دخپلې مور دمړينې په باب ویلي و:

چې د پلار دمرګمې تېر شو په قرن
د صفرې په میاشت ومړه زمامور

مشرې مېرمنې یې هم دغه مهال له دنیا سترګې پټې کړې دي . خان ویلي دي:

پوره زر اتیا کلونه دهجرت وو
چې د مور په خوا مې ومړ مشر کور

ناروغي:

خوشحال خان ته په ۱۰۸۰ هـ ق کې د اسهال ناروغي پیدا شوې وه او پوره دوه کاله په دې رنځ مبتلا و. ۱۰۸۱ هـ ق په وروستۍ میاشت کې له دې رنځه روغ شو. خان خپله په دې اړه ویلي دي:

که دعا ده که توبه ده که دارو
وخوشحال خټک ته خدای ورکړه شفا

په دوه کاله د اسهال په زنځ اخته و
تري خلاصي په ذولحجه و دغفا

•

(د خوشحال ختټك كليات ۲/ ۲۱۵)

د خوشحال خان په فکر کې د بغاوت او سرکشۍ لومړنۍ سپرغۍ:

ددې څېرکي په پيل کې مو دخان د خپلو يادونو په استناد ولوستل چې د بند او زندان په دوران کې دمغلي واکمنو. خپل منصب او خپل سر نوشت په باب ځينوپوښتنوډده په مغزو کې سراوچت کړی و اوشرايطو ته په پاملرنه يې دموقع انتظارايست. د ستر خوشحالپوه اروانباد استاد كامل دکښنو مطابق: خوشحال خان دا مصلحت وګڼله. چې بادشاهي ملازمت اختيار کړي، له مغلو سره موافقه وکړي. هېواد ته له رسېدو وروسته، سره له دې چې په زړه کې يې دغچ اخيستو اور په لمبو و، خو ده له تحمل نه کار واخيست. خو پدې کې پېښه داشوه چې مغلي واکمنو د لنګر کوټ کلا دجوړولو تابيا وکړه او خوشحال خان پدې لاره کې حکومت سره له مرستې څرګند انکار وکړ. ده دا انګار په داسې شرايطو کې وکړ، چې دمغلي حکومت ملازم و. دې انکار د پاچهي احکامو په وړاندې د احتجاج مانا درلوده، خو سره له دې يې هم تر دغه وخته د يو عملي اقدام كول مناسب نه ګڼل.

خان دلنګر کوټ له جوړولو سره د خپل مخالفت په اړه ديوه اوږده بيان په ترڅ کې ويلي دي:

لنګر کوټ مغلو ساز کړ — زه په ننګه د افغان شوم
که يوسف و، که مندړ و — زه ددواړو نګهبان شوم

(ديوان ۲/۳۲۱)

د محمد امين خان د کابل صوبه داري:

زمونږ اتل (خوشحال خان) لا د غچ اخيستلو او صبر په کش مکش کې اخته و چې دخان بل محسن امين خان د اورنګزيب له خوا د مهابت خان پر ځای د کابل صوبه دار مقرر شو.

محمدامين خان (۱۰۸۱ هـ ق کال د ربيع الاخر پر لسمه د ۱۶۷۰ م کال. اګست) پيښور ته ورسيد. دا مهال شمشير خان ترين دمغلو له لوري پر يوسفزو حکمران و. سره له دې چې د يوسفزيو شورش تکول شوی و. خو په سيمه کې بحران اوګړبړ موجود و اوشمشير ترين ورسره دوچار و.

خوشحال خان په خپله يوه قصيده کې د سيمې وضع او خپل موقف داسې ښيي:

شل زره ځوانان لرم همه له يوه ذاته
واړه يکانه شا په خدمت کې راته خمه

څه شو شمشير خان ترين که پوخ پنجهز اري دی
ما وته هيڅ نه دی مګر بې او منه شلغمه

څوبه دمنصب په زور زمها برابري کا
څه محال دګډې چې سيالي کاله ضيغمه

خوار شه يوسفزي چې ترين يې حاکمي کا
اوس که ښکارد باز کاندي هيلۍ نه ده ګرمه

زه د شاه جهان بادشاه د ننه دزړه سر وم
چارمې اورنګزيب په نادانيې کړه برهمه

دم وهلی نشم څوک مې داد دلاسه نه کا
داغ لرم په زړه کې بې طبیبه بې ملهمه

څو زره سواره دي سرګردانه په څوکاله
زه که په زړه روغ وای چار به ولې وه درهمه

سل کاله که تېر شي دا مهم به فیصل نه شي
دا رنګه چې کېږي ګوره څه وشي له همه

څو چې په څوکاله شمشېر خان ترین کارکړی
مابه په څومیاشتې واړه چار کړه مستحکمه

دا مکر فرېب چې د حیات ترین هنر دی
کلبه دا د مرد دی، دا دښځې دی عالمه

پوهه تمیز نشته دافلک په سترګو ړوند دی
ښځه دخاینې په خطاب کامکرمنه

دا انشاء املا واړه چې دي د شیطاني کا
تل باندې نفرین اوري له لوحه له قلمه

(د خوشحال ختك کلیات ۲/ ۱۳۱ ۱۳۲ مخونه)

د ۱۰۸۲ هـ ق کال د صفر د میاشتې ۱۴.مه / ۱۶۷۱م کال جون ، محمد امین خان په دربار کې لیدل کېږي . پدغه کال باچا ده ته وزارت ورکاوه . خو ده باچا ته ځیني داسې شرطونه وړاندې کړل ، چې د اورنګزېب خوښ نه وو. نوېې د کابل پر صوبه داری وټاکه. په روه یا افغانستان کې ځینې پېښې

دده دصوبه داری له دوران سره تړاو لري . او دغو پېښو په سیمه کې دیو عظیم شورش زمینه مساعده کړه نو ځکه د دغو پېښو له یاده هم چاره نشته

د ایمل خان شورش:

د محمد امین خان دصوبه داری په دوران کې یو ځل پښتانه مشران ، جمرود ته دده لیدو ته ورغلي وو. محمد امین خان شراب څښل او د کونړ فوجدار حسین بېګ هم ورسره حاضر و . فوجدار په نشه کې ډوب صوبه دار ته وویل چې د نواب سپي سلام لپاره راغلي دي. پښتانه دفوجدارله خبرې او د صوبه دارله رویې ډېر خوابدي شول.

پدې کې بله پېښه دا وشوه چې د کونړ په ساپو کې یوې میشتې پراچګۍ [۶۴] د یوې پوځي څوکۍ خوا وشا ده څه پلورلو پېر ودلو لپاره تللې وه. سپاهیانو ددې پراچګۍ بې عزتي وکړه ساپو ددې نجلۍ دغچ اخیستو لپاره له سپاهیانو سره جګړه پیل کړه او په جګړه کې سپاهیان ومړل او ساپي وتښتول. حسین بېګ د ساپو له مشرانو وغوښتل چې قاتلان ده ته وسپاري ساپو ځواب ورکړ. چې ستا سپاهیانو چې کوم بد کار کړی و نتیجه یې دا شوه.

حسین بېګ ته غصه ورغله د پوځي څوکۍ شاوخوا نور پښتانه یې راوبلل او پر ساپو یې لښکر کشي وکړه. هغه پښتانه چې په لښکر کې راټول شوي وو. د لښکر کشی د علت پوښتنه یې له یو بل نه وکړه. چې له پېښې خبر شول. نو یې ساپو ته احوال واستاوه . چې تاسې بنه کار کړی دی. موږ ستاسې دښمنان نه یو، کله چې فعلي لښکر سره ستاسې مقابله راشي موږ د ماتې په بانه بېلېږو . ستاسو چې څه زړه غواړي له مغلو سره هغه سلوک وکاندي پښتنو همداسې وکړل او مغلو د مقابلې تاب رانه ووړ او په تېښته

---

(۶۴) پښتون کون؟ ۴۲۵ _۴۲۷مخونه .

یې پیل وکا، د پر لښکر یان ومړل. له ماتې وروسته حسین بېګ پښتانه مشران ځانته وبلل چې کله پښتانه مشران دحسین بیګ دېرې ته ورغلل . ناځاپه اوازه شوه، چې مشران یې قید کړل، پښتنو دحسین بېګ دېره محاصره کړه او پدي کار دپښتنو او مغلو بې اعتباري نوره هم زیاته شوه . پښتانه مشران چې خپلې دېرې ته بېرته ستانه شول . نویې مشوره سره وکړه چې نور پر مغلو اعتبار نشته د خیر دعا به وکړو او خپل کورونه به خوندي کړو. حسین بېګ نورهم تلولی شو. په هغوشپو کې محمد امین خان صوبه دار پېښور کې و. دا ټولې پېښې یې هغه ته ولیکلې او ورویې لېږلې[۶۵]

دخیبر ستره پېښه :

د کابل صوبه دار محمد امین خان د (۱۰۸۲ هـ ق - ۷۲-۱۶۷۱ م) د یخنۍ موسم په پېښور کې تېر کړی و او دا وخت یې نو کابل ته دکوچ و. چې پدې کې د افغانانو له خوا دحسین بېګ خان له ماتې خبر شو .دغه خبر دی د افغانانو خلاف سخت برهم کړی و.

صوبه دار له خپل فوج سره د کابل لوري ته روان شو. له ده سره د سیمې اېرېدي، ورکزي او ځینې نور افغان سرداران لکه خوشحال خان ختک او ارباب مستجاب خان مومند هم شامل وو.

محمد امین خان په جمرود کې له افغان مشرانو سره مشوره وکړه . خوشحال‌خان ترې وغوښتل چې له افغانانوسره جنګ اوسخته رویه نه کېږي .دوی حکومت دمقابلې خلک ندي. محمدامین خان چې له افغانانوسره دخوشحال خان په همدردۍ پوه شو. نو یې ورته وویل: ((یوسړی خلک لیدل چې مار وهي او په کاڼو یې ولي. دې سړي مار جګ کړ او په توبره کې یې ځای ورکړ او له خلکو یې وساته خو همدې مار چې وخت پیداکړ خپل محسن

---

[۶۵] پشتون کون؟

يې وچيچه)) د محمد امين خان دا اشاره خوشحال خان ته وه. ځکه محمد امين خان دخوشحال خان دقيد او بند په دوران کې له ده سره ښه احسان کړی و. خوشحال خان چې دا پيغور واورېد. نو يې ځواب ورکړ. که د نواب همدا خيال وي. نو زه له ټولو مخکې ځم. شاهي لښکر پېشقدمي اختيار کړه، او افغانانو ته چې د صوبه دار اراده څرګنده شوه. نو دوی هم دمقابلې تياری شروع کړې او له خپلو لښکروسره خيبرته را روان شول.

استاد کامل مومند دمينوکي په حواله کښلي دي. چې په مغلي لښکر کې څلوېښت زره سپاره او دوه سوه زره پياده موجود وو. خو خوشحال خان دحکومت ځواك څلوېښت زره مغل ليکلي دي.

محمد امين خان ار باب مستجاب خان له ځينو نورو با رسوخه کسانو سره مخالفو افغانانو ته واستول او دا يې ورته وويل چې د پوځ د تېرېدلو لپاره دې لار خوشې کړي او دوی بېرته شي. په هر صورت جرګه ناکامه بېرته راغله.

محمد امين خان د توري په زور د لارې خوشې کولو او د افغانانو د شړلو لپاره له خپل پوځ سره پېشقدمي وکړه خو کله چې شاهي لښکر لنډکاني (غريب خانه) ته ورسېدل نو دافغانانو لښکر چې مومند. شينواري او اپريدي پکې وه د ايمل خان تر مشری لاندې لوړو ژورو کې د مقابلې لپاره تيار وو. شاهي پوځ چې دوی وليدل له ښي اوکيڼ لوري يې پر افغانانو حمله وکړه. افغانانو پرشاهي پوځ دتېرو باران جوړ کړ. د ډبرو اورول ډېر موثر ثابت شول. شاهي پوځ يې وارخطا کړ. پيلان اسونه او سړي يو پر بل لوېدل. د پيلانو داسالې قوماندان محمود خان خيشکی- چې هندوستاني افغان و- له خپلو ډېرو ملګرو سره ووژل شو. او پاتې سپاهيان يې له پيلانو سره په شاشول. دشاهي پوځ دې ډول ماتې د افغانانو حوصلې ډېرې لوړې کړې.

مغلي فوج بيا تياری وکړه او مقابله يې پيل کړه. تمامه ورځ جګړه وشوه. په شاهي پوځ کې شاملو افغانانو له جنګه ډډه کوله. بوازې خوشحال خان او ده سرېو دمغلو په طرفداري ډېر زيار ويوست. خوبې ګټې. په پای

کې مغلي فوج له زیاتې تباهۍ وروسته د نورې مقابلې تاب رانه وړ او په تېښته یې پېل کړه. محمدامین خان دخپل غرور اوغیرت له امله دجنګ له میدانه ژوندی تلل نه غوښتل خو نوکرانو یې دی په مشکل د بلا له خولې راویوست. مات لښکر پر بېلا بېلو لارو روان شو ،پر پاتې فوج په تاتره کې افغانانو تباه کنه حمله وکړه، تارو مار یې کړ او پدې ډول د خیبر ستره پېښه پای ته ورسېده.

پدې جګړه کې له ټول پوځ نه ډېرلږ خلك بچ شول. په زرګونو مړه او څه اسیر شول، ټوله خزانه او مالونه د افغانانو لاس ته ورغلل.

پدې پېښه کې د محمد امین خان یوه وړه لور، خور، مور او ځینې نورې ښځې افغانانو اسیرې کړې وې، مېرمن زوی او دخور مېړه یې په دې پېښه کې ووژل شول.

خوشحال خان او نواب مستجاب خان له پاتې فوج سره د تاترې له لارې مخ په پېښور روان شول، خوشحال خان له خپلو زامنو سره - چې په جګړه کې ورسره وو- په مشقت پېښور ته ورسېد. ارباب مستجاب هم ورسېد . په پېښور کې خوشحال خان مستجاب خان د مشورې لپاره وباله . خو هغه زانغی څنګه چې مو ولوستل خوشحال خان - له مغلو سره ضدیت سره سره - په دې جګړه کې دمغلو په پلوي په جنګ کې شامل شو. که څه هم خوشحال خان صوبه دار محمد امین خان له افغانانو سره له نښتې منع کړی و. خو هغه پیغور ورکا او وده ته یې خپل احسانونه وریاد کړل. خوشحال خان د خپلې شخصي دوستۍ په وجه ورسره ودرېد او چې کله ورسره ودرېد لکه یو افغان مشر یې ورسره دو رنګي ونه کړه او له زړه وجنګېد خو بې فایدې. خان د خیبر پېښه په یوه قصیده کې بیان کړې ده، او هلته یې ویلي دي:

چې دانا تر نادان لا وژني بتر
مګر نه دی دا ژوندون څه معتبر

چې مې فهم فکر وکړ باور وکړه
په داباغ کې ګل له خار دی برابر

چې له کومو غرونو راغي چېرته درومي
ابا سيند لاپه دا هيڅ نه دی خبر

د شلمان غرونه په دا کله خبر دي
په شلمان کې چې زرګونه شول ډېر

نه اسمان ځینې خبر دی نه دا زمکه
چې عالم شو په توفان زېر و زبر

په یوه زمان کې څه قدرت ښکاره کا
څه قادر دی توانا الله اکبر

مکافات د کوم ګناه د کوم شامت دی
چې ډېر د مير جمله شو د رست تبر

چې دا هسې يې پيرې کړلي بنيادې
د فلک په سرکې شته څه شوروشر

نه په ډېر ده نه په لږ د خدای په کړه ده
لږ لښکر په ډېر لښکر مومي ظفر

څه شينواري څه مومند څه اپرېدي وو
چې يې مات کړ دصوبې واړه لښکر

دا توفان چې په مغولو باندې ساز شو
په کشتن په او لجو هيڅ مه کړه نظر

که اسونه که پيلان که اسبابونه
په انبار انبار سپين زروو يا سره زر

هغه ښې پري پيکرې د پالکيو
همګي پرې پورې لال وو، درګوهر

په زرګونو پښتنو کړې تر ځان لاندې
دابه څوک کا د مغول له زړه بدر

داکينه به يو په سله ترې وباسي
که يې لاس شي پر جمله پښتانه بر

پښتنو څخه که شته څه عقل پوهه
ايل،ياغي دې ځنې کاندي اوس حذر

دامتل دزماني دی څه اوس نه دی
چې نامرد ضر به پالان وهي نه خر

مستجاب مومنـــد کـــه چـــرګه د مغـــل ده
زه خوشحال ختک خو باز يم ،ځاى مې غـــر

(دخوشحال ختك كليات ۲/ ۳۰ -۳۱)

استاد کامل ليکلي دي: ((د قصيدې له مضمون او لب ولهجې څخه څرګند برې ، چې له خپل دوست او محسن محمد امين خان سره يې همدردي کړې ده)) .(خوشحال خان ختك . ۱۴۲ مخ).

اما د سر او لاف کرو په پښتانه کې يوځاى حتى خوشحال نه ددفاع په مورد کې راغلي دي، چې خوشحال دمحمد امين خان پر ماتې خوښي څرګنده کړه(پښتانه. ۳۶۰ مخ) دا قصيده . لکه څنګه چې استاد کامل ويلي دي، دمير جمله دټبر پر ډېرېدو د افسوس څرګندونه کوي، نه دخوښی.

د خان په ربا عياتو او ټوټو کې هم د خيبر ددې پېښې يادونې شوې دي، په يوه رباعي کې يې ويلي دي:

کـامل د غفـج و پـه خيـبر کـې هـــورې
مغلـې بنـد شـوې هـم ګونـډې بـــورې

مومنــد ، شــينواري ، څو افـــريدي وو
واړه وهلـــــې د يــــاد و تــــورې

بايد ووايو چې د خوشحال خان ديوان ۲۴۲/۲ مخ کې د (غفج) پر ځاى (غفد) راغلی دی چې سم نه دی ځکه بايد ووايو چې په خپله بله قطعه کې ددې پېښې ، کال مياشت او روځ داسې ښودلې دي:

دويم د محــرم ، ورځ دشنبه کـــال دغفـــج
نه غشي وو نه تـــورې چـې مغولـو وکـړ پـج

شينوارو اپريديو د ډکې خوارو موممندو
روپۍ په خروار يووړې مهران واړه په چج

(دخوشحال ختك كليات، ۲/ ۲۱۶)

د خوشحال خان ختك له لوړې يادونې ښكاري چې په لنډي خانه او تاتره كې دمغلي فوج د ماتې دا پيښه د ۱۰۸۳ هـ ق كال د محرم پر دويمه واقع شوې وه. خو باچا ته ددې ماتې خبر د محرم پر ۱۲ مه ورسيد (۱۶۷۲ م ،مى) نو د احتياط له مخې يې له محمد امين خان سره دمرستې لپاره د لاهور والي فدايي خان ته حكم وكړ. چې پيښور ته ولاړ شي، كه چېرې افغانان بيا كوم يرغل كوي او يا دپيشقدمۍ نيت ولري، نو به يې مدافعه وشي.

فدايي خان دمحرم په ۳۰ مه له لاهوره د پيښور په نيت روان شو، له ده سره خزانه هم وه. خوشحال خان دا وخت په نظام پور كې و. د قبيلې خلكو ورته مشوره وركړه، چې خزانه بايد لوټ شي . خوشحال خان ورسره موافقه ونه كړه او دا يې وويل: زما زړه له مغول داغ داغ دى ،بې ګناه يې قيد كړم . خو د خزانې لوټول نمك حرامۍ سره مترادف كار دى. سره له دې چې دده ماغزه مغلو ته له غيظ و غضبه ايشېدل او ددوى خلاف يې د عملي ګام وچتول هم غوښتل، خو ده دنمك او خپل محسن محمد امين خان پاس درلود. خان د دومره عالي اخلاقو او سجاياوو خاوند و، چې د دښمن په وړاندې يې له داسې وسيلو او وسلو كار نه اخيست چې دده له شان سره به برابر نه وو.

همدا مهال دخان مشر زوى اشرف خان دوه ځله د صوبه دار دليدو لپاره پېښور ته ورغى ،صوبه دار ډېره مهرباني ورسره وكړه اود خوشحال خان د احوالو پوښتنه يې ځينې وكړه. خان عليين مكان كه هر څو مغلو غوښت ، خو دى نه ورته او دا به يې ورته ويل، چې زما خپله قبيله قيام ته اماده ده ،چېرې فساد جوړ نه كاندي . د قبيلې بندو بست كوم.

كله چې فدايي خان له اباسينه واوښت اوخير اباد ته ورسېد، اشرف خان هجري يې هركلى وكړ اوتر پيښوره پورې ورسره ولاړ . فدايي خان له اشرف

خان نه د محمد امين خان دماتې اودشاهي پوځ د تباهی خال وپوښت او بيا يې له نورو خلکو څخه هم هغه څه واورېدل، چې اشرف خان ورته ويلي وو. فدايي خان چې پېښور ته ورسېد، نو ارباب مستجاب خان يې وواږه . دده له وژنې او ځينو ضروري کارونو له انتظام وروسته له پاچهي فرمان سره سم بېرته هندوستان ته ولاړ.

دا وخت صوبه دار محمد امين خان هم هندوستان ته دتللو اراده وکړه، د تللو په وخت کې يې له ښاره بهر په شاهي باغ کې له خوشحال خان سره وليدل خوشحال خان بيا زيار وايست ، چې دی له افغانانو سره له جنګه واړوي،خوده بيا خوشحال خان ته پېغور ورکړ. او دواړه دوستان داسې سره جلا شول چې بيا يې سره ونه ليدل.

د ارباب مستجاب خان مومند تروژلو وروسته دده تره بازيدخان اونورو مومندو مشرانو له خوشحال خان سره وليدل . خبرې يې سره وکړې. دغه وخت خان خپله کورنۍ له سرای نه خوړې ته انتقال کړه، ځکه چې سرای دلارې پر سر و او له مغلو سره د دښمنۍ په صورت کې داځای خوندي نه و. خان غوښتل چې اټك ونيسي او د مغلو د تګ راتګ لار وتړي. خو په صوبه کې د محمد امين خان موجوديت دې عملي اقدام ته نه پرېښود.

له مغلوسره دخوشحال خان څرګندمخالفت :

که څه هم محمد امين خان له اورنګزېب نه غوښتنه کړې وه چې ده ته دې د افغانانو سره دجنګ بيا يو ځلي موقع ورکړل شي، څو دی دتېرې پېښې تلافي وکاندي. مګر باچا د مير خان په مشوره دده غوښتنه رد کړه او مهابت خان يې دکابل صوبه دار مقرر کا ،ده درې ځله دمځه د افغانانو پر ولايت حکومت کړی و.

کله چې مهابت خان دافغانانو ولايت ته راغی.نو ده دافغانانو خلاف دتوړې په نسبت سياسي چالونو او نيرنګونو ته ترجيح ورکړه.

هغه مومند ملکان - د مستجاب خان دترونو بوچه خان او بازيد خان په شمول - چې د ارباب مستجاب تر وژلو وروسته خوشحال خان ته راغلي وو.

هغو د مغلو پر دولتخواهی رضا شول. خوشحال چې له دې خبرې خبر شو، دهيښتيا يې حد نه و.

کله چې مهابت خان له هندوستان نه روانېده، نو يې خوشحال خان ته پرله پسې د خطونو لېږل پيل کړل.

خوشحال خان ته يې ليکلي وو. زه ستا پر دوستی ويار کوم، ته زما هر کلي ته راشه، دواړه به د ملك پر بندوبست مشورې کوو. خوشحال خان دابلنه ونه منله او په ځواب کې يې وليکل:

ګفتم که مغل شوم به شمشیر زدن
افغـان را کـه بـس بريـدم ګردن
اخـر نشـدم مغـل همـان افغـانم
حيف است زکس کوشش بی جا کـردن

(تاريخ مرصع، ص ۲۹۹)

دا وخت د ا.باب مستجاب تره بازيدخان، خوشحال خان ته ليك واستاوه او د سلا مشورې لپاره يې وغوښت، خو خان له ورتګ انکار وکړ.

د خوشحال خ ن له وينا وو ښکاري چې دی دا وخت نور د مغلو ملازمت اختيارولو او د مهابت سره مرستې ته تيار نه و.

کله چې خوشحال خان د مهابت خان د دوه رنګيو نيرنګو نو او چالونو، دمغلو اوافغانانو تر منځ يو بل د نه باور او خرابو اړيکو يادونه کوي.نو ورسره هغه احسانونه هم يادوي چې مهابت له بنده دده دخلاصون اوخپل هېواد ته د بېرته ستنېدو په لاره کې له ده سره کړي وو.

خوشحال خان په خپل بياض کې دا هم ليکلی دی، چې زما پر ده اعتبار نه و، ځکه وخت نازك و او د افغان مغل ترمنځ، اعتبار ختم شوی و. خو زه د ده بدخواه نه وم. ما اراده وکړه، چې دده له مخې لرې شم، د ترې بولاق تر منځ چې کوم نفاق پيداشوی و بېرته يې په اتفاق کړم. دهمدې مقصد لپاره خان عليين مکان لاچی ته ولاړ.

تاسې د همدې څېړکي په پیل کې ولوستل چې دلنګر ګوټ د ودانولو په وخت کې هم خوشحال خان له مهابت سره مرستې او د منصب له منلو انکار کړی و، او اوس یې هم غاړه وغړوله. مهابت دخوشحال خان له دې رویې څخه سخت برهم شو. او دخوشحال خان پرېشانولو ته یې لاس واچاوه.

خوشحال خان په لاچۍ کې و، چې یې مشر زوی اشرف خان د مهابت خان مخې ته خیر اباد ته ورغی، هر کلی یې ورته ووایه. که څه هم مهابت خان له خوشحال خان سره دخوابدۍ په وجه د اشرف خان هم مخالف و، خو د مصلحت له مخې یې خلعت ورکړ او تر نوښاره یې له ځان سره بوته او له هغه ځایه یې رخصت کړ، خو د رخصتۍ پر وخت یې د ا ضمانت ځینې واخیست چې پلار به په خپله سیمه کې نه پرېږدي. خوشحال خان لیکي چې ده ته مناسب نه وو، چې دا ډول ضمانت ورکړي او کولای یې شول ولیکي: ((زه ددې خبرې ضامن یم چې دی به شورش نه کوي)).

دا وخت خوشحال خان په لاچۍ کې ناروغ پروت و، د ناروغۍ په حالت کې خوړې ته لاړ. له اشرف خان نه د نارضایت او غصې په حالت کې یې دا فیصله وکړه، چې ارام به اوسي.

د اشرف خان دضمانت ورکولو له غندنې وروسته خوشحال خان لیکي: ((زما زړه د اورنګزېب له بې انصافۍ نه داغ داغ و، او دامې ارمان و، چې یوځل د مغلو خلاف توري ته لاس کړم. خو د قبیلې کارو او زړ بودۍ او .... د نمك حق، ما بې وفايي ونه کړه. زما ارا ده وه چې د هغوی نوکري به نه کوم او په یو ګوښه کې به کښېنم ا و پاتې عمر به د خدای تعالی په عبادت کې تېروم، دزامنو روزنه به کوم. کله چې له لاچۍ نه نظام پور ته راغلم ما دا غزل وویله:

د فساد فکر مې نشته خدای حاضر دی
خپل ساعت به تېروم عمر اخر دی
اطاعت داولولامر څکه نه کړم
خلیفه د زمانې په زړه کافر دی

پلار يې وو اڼه په بند ورونه په توره
په ازار د مومنانو بهادر دی
د ابليس غونډې مکرونه يې په زړه کې
په فريب کې تر ابليسه لا ماهر دی
په باطن يې ودانۍ ته نظر نشته
په ظاهر کې و داتيه ته ناظر دی
د چاړزه به څينې روغ په دنيا نه وي
دخوشحال خټک چې چاو دځينې خاطر دی»

(خوشحال خټك كليات ۱/ ۳۲۹)

سر او لاف کړو په خپل اثر (پښتانه) کې دخيبر تر پېښې وروسته له مغلي واکمنو سره د خوشحال خان د ښکاره مخالفت د علتونو په اړه ليکلي دي : «خوشحال خان يقيناً چې د پرديو پر ضد په خپله وينه کې تضاد درلود او دا د ټولو پښتنو نژادي خصلت دی. خوشحال خان دهر بل پښتانه په شان د پرديو منت اوجګ رغ پر ځان نه مانه .داسې خلك يوازې په دوستۍ او احترام کې وفادار پاتې کېږي. وفاداري ددوی شخصي ملکيت دی.له چاسره يې کوي هغه هم ددوی دزړه غوښتنه ده.دابېخي ګرانه خبره ده. چې دسعړې وينې امپراتور او سرزورې قبيلوي خان دې سره جوړ شي. دپښتونولۍ ويار دې تر پښو لاندې کړي او امپراتور ته دې سر ټيټ کړي. درې سوه کاله دمخه په ډېره عادي خبره قبيلوي خلك راپاڅېدل او د خپلې ازادۍ لپاره يې هر ډول تړون او ساخت و بافت له منځه ووړ. دوی په خپله قانون وو او ددوی يوازينې اطاعت ننګ او پښتو ته و او بس . ننګ د پښتانه شرف او عزت و. خوشحال خان بله لار نه درلوده بې له دې چې د خيبر له جګړې وروسته د امپراتور پر ضد بغاوت

وکړي. څکه که خوشحال خان ارام پاتې وای نو دامپراتور ساره منطق به دا ښودله چې خوشحال خان ریا کاري کوي......)) [66]

د سراولاف کرو لوړ تحلیل د پښتنو له اجتماعي روحیې او ځانګړنو څخه ، رنګ اخلي او تر ډېره حده پر ځای دی. خو لکه چې دمخه یې د خوشحال خان د خپلو یا دونو او خوشحالپوهانو له اثارو یادونه وشوه. خوشحال خان له اورنګزیب سره دتول نفرت تر څنګ له ځینو امراوو سره شخصي دوستي ، احسانونه او د نمک حق تل په پام کې وو، او دیوه احسان منونکي افغان مشر په توګه یې خپله مبارزه په دلایلو او منطق برابره پیل کړه.

د واکمنو په لاسوهنه دخان په خپل کور کې مخالفتونه:

په مخنۍ بیان کې تاسې ولوستل ،چې د کابل مغلي صوبه دار مهابت خان، اشرف خان د خپل نومیالي او ننګیالي پلار پر ضد وهڅاوه. خو لکه چې استاد کامل کښلي دي، مهابت خان د اشرف خان له کارونو مطمین نه و او د پلار پر ضد د تشې ضمانت ورکول یې کافي نه ګڼل. نو د خوشحال خان د زیاتې پرېشانۍ په خاطر یې دده له درېیم زوی بهرام خان سره ساز و باز پیل کا.

بهرام د سردارۍ ډېر شوقي و. څنګه چې د خوشحال خان د بند پرېشانۍ په دروان کې مغلي واکمنو د قبیلې او سیمې سرداري اشرف خان ته وسپارله ، خوشحال خان هم دده پر سردارۍ راضي و. بهرام له پلارنه هم پدې رویه ناخوښی و. نوځکه دی مهابت خان ته ورغی او هغه ته یې ډاډ ورکړ چې پلار پر ضد هر اقدام ته تیار دی، که اړتیا پېښه شي . پلار او اشرف خان دواړه به بندیان ګاندي. مهابت خان هم له خپله لوري بهرام ته د مرستې ډاډ ګیرنه ورکړه .بهرام له صوبه دار نه یوفرمان تر لاسه کړ او رخصت شو.

---

[66] کرو. پښتانه ، د شېر محمد کریمي ژباړه، د افغانستان دکلتوري ودې ټولنه (جرمني)دانش کتاب پلورنځی پېښور ۱۳۷۸ش ۳۶۱ مخ

استاد کامل په دې عقیده دی، څنګه چې بهرام هر څه دمغلي حکومت په مرسته کول، نو له همدې ځایه د خوشحال او مغلو تر منځ عملي دښمني پیل شوه (خوشحال خان ختك ۱۴۸ مخ).

• خیره دا ده چې دمخالفت اغاز د لنګر کوټ د جوړېدو له پیل شوی و ، د محمد امین خان ترماتې وروسته ، چې مهابت بیاصوبه دار شو. خان یې مخې ته ورنغی دا دمخالفت بل علني پړاو و.هماعه و،چې مغلو دده پریشانی ته ملاوتړله او اشرف خان یې په شا وټپاوو. پروفیسور پرېشان ختك په دې عقیده دی چې دخوشحال په ژوند کې د اشرف خان او بهرام خان تر منځ دمنصب دحاصلو لو لاتجه روانه وه، مغلو یوله بل سره جنګاوه ،کله به یې یو لیرې کړ بل یې راووست او کله بل . څو کورنۍ جګړې جاري وي (پشتون کون؟ ۴۶۲ مخ).

کله چې بهرام د پلار او ورور پرضد عملي اقدامونوته اماده شو او له مهابت نه یې فرمان تر لاسه کړ، نو دده او پلار تر منځ جګړې هم پیل شوې . تر دې وروسته پېښې داسې راغلې دي:

- د ۱۰۸۳ هـ ق په ذیقعده / ۱۶۷۳ م کال مارچ کې د خوشحال خان او بهرام خان تر منځ څه وړې غټې جګړې وشوې، دخان پله ډرنه وه.
- د ذیحجې په میاشت کې د خان زوی عابد خان پر پاچاهي لاره حمله وکړه ، لس پنځلس مغل او لاروي ووژل شول.
- د ذیحجې پر ۱۶ مه (اپریل اوایل) عابد خان او ورور یې عبدالقادر خان پر خیر اباد حمله وکړه . د کلا دروازې یې ماتې کړې دننه ننوتل . له سلو) زیات کسان ومړل، غنمیت مالونه غوایې ، اسان او اوښان یې تر لاسه کړل.
- د ۱۰۸۴ هـ ق کال محرم کې دخوشحال خان اوبهرام تر منځ جنګونه وشول، خوشحال خان بریالی شو.
- همدا مهال خوشحال خان ته د دریا خان اپریدي لیك راورسېد . دریا خان له مغلو سره دښولې په باره کې د خوشحال خان مشوره غوښتې وه. ایمل

خان او دریا خان دواړو دا وخت له مغلو سره د سولې فیصله کړې وه. ځکه د دریا خان ورور تاتار خان او د ایمل خان ورور له مغلو سره وو. خوشحال خان اشرف خان هجري د سولې د خبرو لپاره دریا خان ته واستاوه. خو هغه سوله ونشوه.

- د ۱۰۸۴ هـ ق کال د ربیع الاول اوایل د ۱۶۷۳ م کال جون دخوشحال خان او بهرام خان تر منځ بیا له سره جنګونه پیل شول.
- په هغو شپو ورځو کې خوشحال خان دچراټ په غرونو کې د توتکی په کلي کې اوسېده - داسیمه دختکو او اپرېدو پر برید واقع ده- مهابت خان بهرام ته درکه کړې وه، چې که پلار له دې سیمې ونه باسي نو سرداري به اشرف خان ته وسپاري.
- د چراټ د اوسنی چوني جنوب ته په ببلا ببلو ځایونو کې له دواړو لوریو واړه ،غټ جنګونه وشول او خوشحال خان بریالی شو.
- تر دې وروسته خوشحال خان څه موده له اپرېدو سره واوسېد ، کوهاټ ته ولاړ، په ببلو ببلو ځایونو کې تر قیام وروسته، خو تېرې ته ولاړ. دا وخت دی دلښکر په ټولولو او جرګه بوخت و. د کوهاټ له سیمو نظام پورته راغی او بیا یې له بهرام سره د جنګونو اراده وکړه. بهرام په سونیاله کې و، خو په ځان کې یې دمقابلې تاب نه لیده، له هغه ځایه وتښتېد او (مراجې) ته ولاړ. خوشحال خان دچراټ چوني په شمال کې واقع شاه کوټ ته مخه کړه. له ده سره دختکو او اپرېدو څلور زره لښکر هم و. پدې لښکر کې درې سوه سپاره او نور پیاده وو. په لاره کې یې بختي کلی وسوز اوه ، د شاه کوټ هم همدا سرنوشت په برخه و. بیا یې سپین کانی وسوزاوه اوبیا یې مراجې وسوزاوه او بهرام له دې ځایه هم وتښتېد. دلته خوشحال خان ته وویل شول ، چې د دښمن دلښکر تعقیب لپاره دې سواره وټاکل شي. خو خوشحال خان ځواب ورکړ، ((هغوی نه کافر دي او نه مغل، بدبخت ختک دي که هغوی ووژنم ، نو ګویا خپل قوت له لاسه ورکوم)) له مراجې نه د کاکا صاحب زیارت ته راغلل او پر دښمن یې

هجوم ور وړ، ځیني پیاده کسان ځیني ووژل شول او څه یې ونیول شول او څه غنمیت هم لاس ته راغی. تر دې فتحې وروسته خوشحال خان د زیارت کاکا صاحب شمال ته په ولی کې قیام وکړ، له هغه ځایه سرای ته روان شو، پر سرای یې - د پلار نیکه دمسکن په توګه - تعرض ونه کړ. کوز ایسوړی، ډنګرزی، شیدو او نړی کلي یې وسوزول. تر دې وروسته خوشحال خان خیراباد ته لاړ، پردې ځای یې هم اور ولګاوه، مخامخ د اټك له کلا نه توپو نه سرشول او نغارې وړغېدې، دخوشحال خان لښکر هم د برې شادیانې وکړې. دغه پېښې چې د ۱۰۸۳ ه ق کال له اواخر و پیل شوې وې د ۱۰۸۴ کال تر نیمایي زیات وخت یې ونیو. په دغه نقل وحرکت کې د خان کورنی هم له ده سره وه او په لښکرو کې اپریدي او مومندي ختك شامل وو.

- د همدغو پېښو په دوران کې خان خپله ډېره لوړه او غرا قصیده وویله چې له مغلو سره یې د جنګ اعلان پکې کړی دی، افغانان یې اتحاد او دمغلو پرضد جنګ او مبارزې ته بللي او هم یې د ازاد او باعزته ژوند تېرولو بلنه ورته ورکړې ده. دخان قصیده داده:

پــــروردہ کـــه دمغلــــو پـــــه نمــــک یم
د اورنـګ لـه جـوره هـم لـه غریـوه ډک یم

په نـــاحق یې په زنـدان کـړم یـو څوکالـه
خدای خبردی که په خپل ګناه زه شـک یم

پښتنـــــو سـره زړه تــــور دی دمغلـــــو
خبرداریې په نیتونو یـک پـه یـک یم

که سره که ناسره راته معلوم نه دي
په داکارکې په معنی لکه محک یم

یا زه باز وم یا شاهین و شاه جهان ته
اورنګزیب وته کارغه یا مښګیرک یم

هغه زیست چې د عزت له مخه نوي
چې یې کا په هغه زیست پورې هک پک یم

او ر یې پورې په منصب په نوکری شه
چې تر فهم و تر نظر دمغل کک یم

په خپل نام وننګ چې راشم لېوني شم
خبر دار کله په سود و زیان ډلک یم

چې په تمه د اورو ځغلي وشست ته
ګومان مه کړه چې هغه ناپوه سمک یم

تر قضا پورې د هیچا چاره نشته
او که نه تر زاړه ذئب لازیرک یم

وبینا ووته سور مهر یم د زرو
په دلیل د نابینا لکه پوچک یم

هيڅ له قدره مې وګړي خبر نه دي
که رښتيا وايم د سترګو مردمک يم

د چنبې ترکلو دېر دی زما قدر
و بې شناختوو ته ګل د پېرک يم

لکه باز په لوی لوی ښکار زما نظر دی
نه چې ګرځي ګونګټ نيسي بادخورک يم

چې په غوښوېي روزګار هغه مزرې يم
نه چې ولې د وښو خوري هغه مږک يم

په داسپينه ږيره شرم عزت نه دی
څه به نورې چارې کړم مګر خوردک يم

په دانش په شعورنه ده په قسمت ده
چې داهسې سرګردان لکه پتک يم

هر پښتون چې د مغلو نوکري کا
که دې زده دهغو وارو بهترک يم

چې منصب مې دمغل خور يو ملک وم
چې منصب د مغل نشته يو ملک يم

د فرمان د پروانې حکم يې نشته
شکر داچې په خپل حکم په خپل وک يم

نه مې کار په خاص و عام نه په ديوان دی
نه په ور ولاړ دهر يوه مردک يم

نه تصديق شته ، نه ياداشت شته نه توجيه‌شته
نه په فکر دسند نه د دستک يم

هر ګيدی به چې له ما سرکوزي غوښته
دهغه دسر يا توره يا کوتک يم

هر ساعت رابانديې عيدداستغنادی
که په نور عالم ژړازه په فرسک يم

ښتانه لره شري اندېږي بس دی
نه په فکر دګليم نه د توشک يم

ازادي ده په ساده سپينه جامه کې
خلاص له غمه د زربفت او دميلک يم

د ونو جونګړي هسې راته ښي شوي
وايې ناست په محلونو د لهک يم

که اوګره د ښوشته په شرمبو سپينه
د مغلو پولاوپاتوډېرپري ډک یم

چې نيولی مې دا هوډ دننګ و نام
که له خپله هوده واوړم کنيزک یم

دا قصيده ټوله ۵۲ بيته ده، ټوله د راوړو وړ ده، خو زه دلته دطوالت دمخنيوي لپاره د پای د برخې څو بيته را اخلم:

مومندي زما دکډې لاس وپښې دي
راضي من داپرېديو په کمک یم

ډېر چېښې چې تر اوش وکا درياب شي
چې ليده شم اوس خو دايم يو بولک یم

کرلاني سړبن هرڅوکه پښتانه دي
زه د ننګ په کاز له واړو مشترک یم

دافغان په ننګ مې وتړله توره
ننګيالی د زمانې خوشحال خټک یم

(دخوشحال خټك کليات ۲/ ۸۳ - ۸۷ مخونه)

دا قصيده اروانباد استاد کامل يوه ملي ادبي شهپاره بللې ده. د استاد خبره پر خپل ځای سمه ده. سړی چې اوس داقصيده لولي، په وجد راځي. بايد ووايو چې داقصيده يې په ۱۰۸۴ هـ ق کال کې ويلې ده.

ښکار اوتفریح:

له دغو ټولو کړاوو او مصروفیتونو له فراغت وروسته ،خوشحال خان د ښکار او تفریح لپاره (زیړه) ته ولاړ، څو ورځې یې هلته ښکار او تفریح دواړه وکړل، غرڅنۍ او ځنګلي وزې یې ښکار کړې او بیا بېرته کورته راغی.

له اپریدو سره جرګه:

همدا مهال خوشحال خان ته د شاه بېګ خان لیکونه پرله پسې رسېدل او ترې غوښتل یې چې پر کوهاټ برید او له ما سره مرسته وکړه.

خوشحال خان پدې باره کې دریا خان اپریدي ته لیک واستاوه، هغه خپل ورور تاتار خان او ځینې اپریدي خوشحال خان ته واستول ، خو شحالخان په راجګړ کې اپریدو ته میلمستیا وکړه او بیا یې له خپلو مېلمنو سره جرګه وکړه، او په اتفاق سره یې پر کوهاټ دحملې فیصله وکړه دا جرګه په ۱۰۸۴ هـ ق کال شوې وه. خوشحال خان لښکر تیار کړ اوپر کوهاټ د حملې لپاره د ادم خېلو اپریدو سیمې ته تر کنډیالۍ پورې ورغی. داوخت ملك لعل بېګ سعید خان او ملك خواص خان کوهاټي د یو وفد په توګه خوشحال ته راغلل او وې ویل چې د افغاني ننګ خاطر وکړئ. هغه مغل چې له موږ سره مقیم دي، هغه وباسئ. خوشحال خان له کنډیالۍ نه شاه بېګ ته سواره ولېږل او ورته یې احوال وکړ چې ستا مد عیان راغلي دي، ته هم راشه، څنګه چې ستا خوښه وي هغسې به وکړو.یوه شپه تېره شوه، خو شاه بېګ رانغی ، دویمه شپه هم په انتظار کې تېره شوه په پای کې خوشحال خان یو خط او نور سواره واستول ، مګر هغه بیا رانغی او په پای کې یې خوشحال خان ته یو خط وروا ستاوه او دایې ورته وکښل چې لعل بېګ او دانور ووژنه او ته له لښکر سره د کوهاټ خواته راشه، زه ستا مرسته کوم او کلا نیسو.

خوشحال خان د شاه بېګ په لیك برهم شو او د اپریدو جرګه یې راوغوښته ، د شاه بېګ خط یې ورته ولوست جرګې هم دا خبره بده ومنله . جرګې ټول اختیار خوشحال خان ته ورکړ.

خوشحال خان لعل بېګ او سعیدخان رخصت کړل، او د شاه بېګ خط یې هم دوی ته ورکړ. هغوی د بر خوشحاله ترې رخصت شول.

د سرک جوړول:

کله چې خان بنګښ مشران رخصت کړل ، نو غوریزو ته راغی اوله هغه ځایه یې د ختیځ لور ته تر اباسینه پورې دیو سړك د جوړولو اراده وکړه. د سینیو خټکو یوې ډلې ته یې دا کار وسپاره او اصف خان نومی یې پرې نګران مقرر کا او خپله بېرته راځکړ ته راغی.

په نوښار حمله :

خوشحال خان له اپرېدو سره بیا بله جرګه وکړه او پدې جرګه کې یې پر نوښار د حملې فیصله کړې وه ، تاتار خان د خوشحال خان له کوره له بېرته ستنېده سره سم د اپریدو لښکر تیار کړ او خوشحال د تری بولاقو خټکو لښکر تیار کړ او د خوړې خواته یې وخوځاوه. او له هغه ځایه یې قرمزی ته اوبیا ډاګ اسمعیل خېلو ته راغی. په همدې وخت کې د اپریدېو لښکر هم راورسېد او دواړه لښکرې دلته یو ځای شوې. د اپرېدو او خټکو د لښکرو مجموعي شمېره شپږ اوو زرو ته رسېده. له سلامشورې وروسته یې ډاګ اسمعیل خېلو نه د جبې خواته کوچ وکړ او له هغه ځایه جلوزو ته راغلل ، لس سواره یې ملك سلیمان ترقومنداني لاندې واستول اودجلوزو پر کورونو یې اور ولګاوه. بیا پیرپاني ته ورسېدل، پیرپانۍ هم وسوزاوه او له هغه ځایه مخ په نوښار وخوځېدل . په رڼا ورځ د نوښار کلا ته نزدې شول. خوشحال خان د ټوپکو ګولۍ وویشلې. اپرېدي د جنوب ختیځ له لارې او خټکو د شمال

لويديځ له لارې پر کلا حمله وکړه. په کلا کې د ننه نږدې درې زره مغل او افغانان وو. لومړی ختک او بيا اپرېدي کلا ته ننوتل. ددواړه لوريو تر منځ سخته مقابله وشوه. په کلا کې لاجنګ روان و، چې اپرېديو د غنيمت مالونه اوږوته کړل او د باندې ووتل. ختک يوازې پاتې شول او دوی د کلا خلکو پرشا وتمبول. خوشحال خان چې دا حالت وليد،خپله د کلا د دروازې خواته راغی، دوه زامن يې عبدالقادر خان او عابد خان هم ورسره وو، د ښمن د دروازې له سره غشي ويشتل او ډبرې يې اورولې، خو ختکو ځوانانو دروازه ماته کړه او د ننه ور داخل شول. مرګ ژوبله وشوه او غنيمت مالونه يې تر لاسه کړل. خوشحال خان د کلا افغانان وبخښل. خوشحال خان غوښتل چې په نوښار کې تم شي،خو مازيګر د کوچ نغاره وشوه ،ځکه چې اپرېدو له کلانه ځوافغاني مېرمنې نيولې اوځان سره بيولې وې. دهغو ښځودخلاصولو لپاره خوشحال خان په اپرېدو پسې وخوځېد. خوشحال خان وايي چې زما په زړه کې د هغو ښځو احترام و. څه اسيران چې له ختکو سره وو هغه يې خوشې کړل.

خوشحال خان غوښتل چې بېرته نوښار ته لاړشي او څه ودانيو ته اور واچوي ،خو زوره ور باران وشو، نويې د بېرته تګ اراده پرېښوده او په هغه باران کې يې ځان نظام پور ته ورساوه اوبيا له هغه ځايه راجګړ ته لاړ،ځکه چې کورنۍ يې هلته وه.

د نورښار تر جګړې وروسته ډېرو افغانانو د دوابې په سيمه کې د مير حسين تر قوماندې لاندې مغل پوځ ته ماتې ورکړه، ددوابې جنګ پر مغلو د افغانانو دويم لوی برې و. استاد کامل ليکلي دي، چې ددې جنګ حال نه دی ښکاره. (خوشحال خان ختک ۱۵۵ مخ)

روه ته د شجاعت خان راتګ:

په ماثر عالمګيري کې راغلي دي چې مهابت خان ، لکه څنګه چې ښاېېدل، افغانان سرزنش او پايمال نه کړل. بلکې حريف ته يې ((مابه خيرو شما به سلامت)) وويل او خپله کابل ته روان شو.

د باچا دا چلند خوښ نه شو، نو يې د افغانانو د تنبیه لپاره د ۱۰۸۴ هـ ق کال د شعبان پر ۱۶ مه ، ۱۶۷۳ م نومبر شجاعت خان دې خواته راولېږه او د جمرود تهانه دار مهاراجه جسونت سنګهـ ته هم له شجاعت خان سره د مرستې حکم ورکړل شو. زموږ د داستان اتل خوشحال خان د نوښار تر جګړې وروسته په کور کې و، چې لږ وروسته دشجاعت خان تر قوماندې لاندې هندوستاني لښکر له خپل سازوسامان سره اټك ته راورسېد. خوشحال خان ته يې ليك واستاوه، چې تسلی او مهرباني يې هم درلودې او ورسره اخطارونه هم. خوشحال خان دغه ليك ته زړه ورجواب ورکا. شجاعت خان او جسونت سنګهـ څه موده په خيراباد کې پاتې شول. د خوشحال خان د مقابلې لپاره يې لښکر واستاوه، خوشحال خان هم خپل لښکر برابر کړ، خو مغلو له خوشحال خان سره دجنګ اراده پرېښوده او پېښور ته لاړل.

له همدې باچا هې پوځ سره شېر محمد خان بنګښ هم له هندوستان نه راغلی و، اپرېديو خوشحال خان ته مشوره ورکړه چې پرده بايد حمله وشي، ځکه دی له هندوستاني پوځ سره راغلی دی او د هغو ملګرتيا کوي. خوشحال خان ځواب ورکړ، چې دی پښتون دی، او وه لس اته لس کاله يې له هېواد ليرې په هندوستان کې د اورنګزېب د معتوب په توګه تېرې کړې دي. له دې اوږدې پرديسی نه وروسته بېرته راغلی دی، نو دا مړنتوب نه دی، چې موږ ورته لار ونيسو.

د کوهاټ بنګښ او ځينې خټك، چې د خان مخالف وو، د شېر محمد خان هر کلي ته ورغلي وو، دی يې کوهاټ ته ورساوه، د خوشحال خان ددغه لوی نيت تر څنګه، شېر محمد خان څارو، چې پر خوشحال خان بريد وکړي.

خوشحال خان دا وخت له راجګړ نه د (زيړه) نومې سيمې مندونې ته راغلی و او څو د شمارمومندي خټك ورسره وو.

شېر محمد خان ته داخبر رسېدلی و چې دی له لږ و نفرو سره په مندونې کې دی، نو يې دا وخت د خان لپاره سازګار وګاڼه او د بنګښو له راټول کړي لښکر سره يې د خوشحال خان د نيولو لپاره پرده بريد وکړ. احمد او جندول

اپريدي چې د شېر محمد خان له حملې خبرشول ،دشېرمحمدخان تر رسېدودمخه له خپلو ملګروسره دخوشحال خان مرستې ته ورسېدل . خوشحال خان دشېرمحمدخان دمقابلې لپاره الله داد کلي ته ورغی خو شېرمحمد خان چې خوشحال خان ته د مرستې له رسېدو خبر شو، بې مقابلې بېرته واوښت.

تر دې وروسته خوشحال خان څوترې ته لاړ. احمدخان اپريدي له سلو سپروسره دخان دليدولپاره څوترې ته لاړ . خوشحال خان ده ته هدايت وکړ، چې لاړ دې شي او د اپريدو لښکر دې تيار کړي، چې له يوې خوا ختک او له بلې خوا اپريدي پر کوهاټ حمله وکاندي. ځينو بنګښو هم خوشحال خان ته اطلاع ورکړې وه چې پدې مهم کې به دده ملګري وي.

د کړپې جنګ:

کله چې شجاعت خان پېښور ته ورسېد ، لږې ورځې هلته تم شو، او له خپل پوځ سره د ګنداو له لارې کابل ته روان شو، پوځ د ۱۰۸۴ هـ ق د ذيقعدې پر ۱۸ / د ۱۶۷۴ م کال فبروري د کړپې له غاښي تېرېده.

ايمل خان پر شاهي پوځ بريد وکړ، له دواړو لوريو سخته مقابله شوه، افغانانو پر شاهي پوځ ګولۍ او ډبرې اورولې او د شاهي پوځ له سازو سامان سره يې مقابله کوله. خو د افغانانو د مقابلې تاب يې ونشو کړای . د پاتې شپې د تېرولولپاره پاتې پوځ پرشا ولاړ، سبا افغانانو له هرې خوا پرشاهي پوځ حمله وکړه. جسونت سنګهـ چې دا حال وليد پنځه سوه سواره يې له توپونو سره مرستې ته راولېږل، له دې پنځو سوو څخه دوه سوه پاتې شول، هغه هم له پاتې مغل پوځ او جسونت سنګهـ سره وتښتېدل او نور زيات شمېر پوځ له شجاعت خان سره پدې جګړه کې له منځه ولاړ او لوی برې د ايمل خان مومند په برخه شو.

پر کوهاټ د دريا خان ناکام بريد:

د خوشحال خان او دريا خان تر منځ پر کوهاټ د بريد په باره کې خطونه او پيغامونه تبادله شوي وو او خوشحال خان په ځو تره کې احمد خان ته دا پرېدو د لښکر د تيارۍ خبره په همدې منظور کړې وه.

خوشحال خان او دريا خان دواړه منلې وه، چې د ستر اختر په ورځو کې به د کوهاټ پر کلا بريد وکړي خو ده مخکې له مخکې تياري وکړه او له تا-کل شوې نيټې نه څو ورځې دمخه يې دا پرېدو له لښکر سره پرکوهاټ بريد وکړ. شېر محمد خان بنګښ د مغلي حکومت په پلوي د هېواد پالو سخته مقابله وکړه او هېواد پال اپريدي يې مات کړل. لږ و ډېر سل کسان يې ووژل شول، ددريا خان ورور تاتار خان هم پدې جګړه کې ووژل شو. مغلو شېر محمد خان ډېر ونازاوه، خلعتونه او انعامونه يې ورکړل.

خوشحال خان په ځوتره کې د لښکرو په تيارى بوخت و، چې پر کوهاټ د دريا خان له بريد او ماتې خبر شو. ده اول باور نه کاوه، خو وروسته معلومه شوه، چې دا خبره سمه ده، پدې کې ددريا خان خط هم ورته راغی، په خط کې يې ورته کښلي وو چې له لښکر سره راشي. دخان په خيال دده داغوښتنه سمه نه وه، خو ده د خپل ملګري په خاطر څه سواره ورولېږل. دغوسورو د بنګښو څوکلي وسوزول. تر دې وروسته خوشحال خان زيار ويوست چې د خټکو او اپرېدو لښکر سره راټول کاندي او پر کوهاټ حمله وکړي خو د مخالفينو د لاسوهنو له امله، د خان خپلې قبيلې هم په دې برخه کې مرسته ونه کړه او د اپرېدو لښکر هم خور شو، نو ځکه په کوهاټ حمله ونشوه.

خوشحال خان په دې عقيده دی، چې په کړ په کې د پاچاهي پوځ تباهي او د ايمل خان برى د دريا خان په زړه کې څه رخه پيدا کړه، او اراده يې وکړه چې، لکه خوشحال خان په نو ښار کې مغلو ته ماتې ورکړه، دغسې زه هم بايد دکوهاټ کلا يوازې فتح کړم، په همدې اساس يې نو د خوشحال خان لښکرو ته معطلي ونه کړه او يوازې يې له خپل لښکر سره بريد وکړ او مات شو.

تر دې پېښې وروسته خوشحال خان د کوهاټ د جنګ د وژل شويو د فاتحې لپاره دريا خان ته ورغی. تر فاتحې وروسته دويمه جرګه هم وشوه او په جرګه کې فيصله وشوه چې خوشحال خان دې تېراه ته لاړ شي. تر دې فيصلې وروسته خان (خوړې) ته ورغی، خو نظام پورته نه ولاړ او خو شپې په (نانو) کې پاتې شو.

دتيرا سفر:

دمخه مو ولوستل چې د خان او اپرېدو تر منځ په جرګه کې فيصله شوې وه چې خان بايد تېراته لاړ شي. خان چې کله خوړې ته ورغی هلته ډېر پاتې نه شو د ۱۰۸۵ ه ق کال دمحرم پر وروستی ورځ د تېرا په نيت روان شو.

پروفيسور پرېشان خټک ليکلي دي چې خپل زامن جلال خان، سکندر خان، ګوهر خان، عجب خان او ددوی ميندې هم پدې سفر کې ورسره ملګري وو. د صفر مياشت ټول پر لاره تېره شوه، دربيع الاول په مياشت کې تېراه ته ورسېد او بيا د تېراه ميدان ته داخل شو. پوره څلور مياشتې يې هلته تېرې کړې اپرېدو يې ښه ميلمه پالنه وکړه. (پښتون کون؟ ۴۹۴ مخ)

خان پخپله يوه قطعه کې هم ميدان ته د رسېدلو تاريخ داسې ښوولی دی:

مياشت د ومړی خور وه	چې داخل شوم په ميدان
کال څه و؟ هفغ و	بيا تحويل د سرطان
هسې شان ساړه وو	لکه نرم زمستان
سرې ورښې لو وې	غنم ډاډه تنکی شان

(ديوان ۳۸۹/۲)

کله چې خان ميدان ته ورسېد. خبر شو چې اورنګزېب لاهور ته راغلی دی.

پروفيسور پرېشان خټک زياتوي: ((خوشحال خان ته د يوسفزو ملکانو ليکونه ورسېدل چې زموږ سيمې ته راشه، او د جسونت سنګه په معرفت د

اورنګزېب ليکلي پېغام هم ورسېد ، که ماته راشې ،نو په انعام او اکرام به دې سرفراز کړم)) (پښتون کون؟ ۴۹۵ مخ)

خوشحال خان دغه مهال د تيرا په ميدان کې خپله يوه غرا قصيده وويله ، چې ځينې برخې يې دلې راوړم:

چې په خواب خاطر نه هسې عيان شي
ځينې څه چارې پيدا په داجهان شي

په لا چې په چوتره وګرځېدلم
اوس مې ګشت د اپرېديو په ميدان شي

لکه باز په يوه غره نظر په بل کا
بيا زما نظر د سوات په کوهستان شي

د مغل منصب مې پرېښود هسې خوښ شوم
لکه خلاص د لويه بنده بنديوان شي

دا نادره عقيده ،لکه زما ده
لا عجب که بل پيدا هسې افغان شي

که مې چېرته ننګيالي په لاسو کښېوزي
پرې به ليرې دازما د زړه ارمان شي

د مغلو نه به هسې کار ښکاره کړم
چې راضي را څخه روح د فريد خان شي

په اعوذو به يې فتح کړم که خداى کا
په دا کار کې که څوک ماوته شيطان شي

که فرښته وي بې بدي به ښکاره نه وي
چې قرين ورسره هر کله بدان شي

چې يې خپله پوهه نه وي ښه هغه دی
چې د بل سري په بند پسې روان شي

اورنګزېب بادشاه زړه ډک په لاهور راغی
ګوره خوعاله به وران خو به ودان شي

ډېرو تا و ته نن لاپې د يارۍ کا
ګانده ستا و سرته کښېني غليمان شي

دمزريومرنتوب په لښکر نه وي
مټ يې هر کله يوازې په خپل خان شي

په جهان د ننګيالي دي دا دوه کاره
يا به وخوري ککرۍ يا به کامران شي

د بازونو د کارګانو مصاف وينم
تر دامنغ به يې د وينو رود روان شي

عاقبت به خدای (ج) ظفر کا د بازانو
تار په تار به اواره واړه کارګان شي

چې وکار ته يې حيران دي دا خولې دي
دېر عالم به وخوشحال وته حيران شي

(د خوشحال خان ختك كليات ۲/ ۱۶۸-۱۶۹ مخونه)

حسن ابدال ته داورنګزېب راتګ :

په افغانستان (روه) يا دهغه وخت په اصطلاح دکابل صوبه کې د هند د امپراتورۍ د پوځونو پرله پسې ماتو . لکه په خيبر او تاترو کې د مخمدامين خان صوبه دار د پوځونو او په کړپه کې د شجاعت خان د پوځونو او خپله د شجاعت خان وژل کېدو د امپراتور وقار او حيثيت ته دېر زيان رسولی و او اورنګزېب يې تر دې حده هيجاني کړی و، چې خپله له لوی پوځ سره سيمې ته راغی.

اورنګزېب د ۱۰۸۵ هـ ق کال د محرم د مياشتې پر يوولسمه (د ۱۶۷۴ م کال اپرېل) له پايتخت نه دحسن ابدال لوري ته وخوځېد. لکه چې مود خان په قصيده کې ولوستل. زموږ شاعر يې لاهور ته له رسېدو د تېرا په ميدان کې خبر شو. ښکاري داسې چې د ربيع الاول په مياشت کې به لاهور ته رسېدلی وي.د ۱۰۸۵ هـ ق کال د ربيع الثاني پر دويمه (د ۱۶۷۴ م کال د جولای اوايل) له دېر لوی پوځ ،حربي سازوسامان او توپ خانې سره حسن ابدال ته ورسېد او هلته ديره شو. (خوشحال خان ختك ۱۶۵ مخ).

حسن ابدال ته په رسېدو سره اورنګزېب د افغانانو دټکولواومطيع کولو اود هند د مغلي امپارتورۍ پر ضد د پيل شوې مبارزې د سرکوبولو لپاره پوځي او سياسي کارونه پيل کړل.

پیر محمد اغر خان يې ددې مهم لپاره له دکن څخه راوغوښت. دغه اغرخان پخوا د یوسفزیو د شورش په تکولو د افغانانو پر ضد څرګندې کارنامې درلودې.

اورنګزیب په خپل دغه سفر کې نه یوازې له وسلې او جنګ څخه کار واخیست، بلکې د زور، انعامونو او جاګیرونو د ورکړې له لارې يې هم ډیر پښتانه د ځان کړل.

جادو ناته سرکار لیکلي دي چې یوسفزو د مشر بهاکو خان زوی او د خوشحال خان زوی پاچاهي ملازمت اختیار کړ. او د دریا خان اپریدي ملګرو له باچا سره وعده وکړه، چې دا یمل خان سر به پرې کړي او پاچا ته به يې راوړي، خو که پدې شرط چې ددوی پخوانۍ خطاوې باچا وبخښي.

د خوشحال خان او اشرف خان په حوالو کې کوم ځای نیم دا خبره راغلې ده، چې په ۱۰۸۵ هـ ق کال کې خوشحال خان سرداري اشرف خان ته وسپارله.

ارواښاد سرفراز خان عقاب ختك، چې د خوشحالیات نومې رساله - په خوشحال خان نامه کې غبرګه شوې- د خان د ژوند پېښو کومه لنډه کرونولوژي وړاندې کړې، نو يې هلته دا خبره کړې ده(خوشحالنامه ، ۲ مخ).

ښاغلی محمد اصف صمیم هم له یادې شوې منبع د خوشحال خان د ژوندد ۱۰۸۵ هـ ق کال په واقعاتو کې راوړې دي: ((خپله خاني يې اشرف خان هجري ته ورکړه)) (ګام په ګام له خوشحال سره ، ۲۳ مخ).

خو ،لکه چې مو د جادوناته سرکار په بیان کې ولوستل ، هجري پداسې حال کې مغلوته ورغی، چې پلار يې له مغلو سره په مبارزه اخته و. اشرف خان پاچاهي ملازمت اختیار کړ او د فدایي خان په سرېو کې شامل و.

پروفیسور پرېشان ختك هم پدې باب یو تفسیر لري ، چې د خوشحال خان د ملي مبارزې په دوران کې د اشرف خان د موقف ښه ښکارندويي کوي : ((د خوشحال خان تحریك پر مخ روان و، چې په دوران کې اشرف خان یوځل بیا له مغلو سره دمنصب لپاره رابطه وکړه ، ځکه مغلوهغه منصب له ده

څخه اخیستی و او بهرام ته یې ورکړی و. خوشحال خان ته د اشرف خان دا پیغام ورسېد. چې زما په منصب کې اضافه شوې ده. مغلو ترې اوبو لاړ ماته راکړل. تاریخ مرصع ،خوشحال خان منسوبه دا جمله لیکلې ده . چې په دې کار ټول خوشحاله شول)). (پشتون کون؟ ۴۸۱ مخ).

اورنګزېب په افغانستان کې د ننه د پوځي عملیاتو لپاره ددې سیمې مختلفو سمتونو ته پوځي ډلې واستولې . لکه :

- اغرخان ، نصرت خان ، میرزا سلطان او نور امرایې له پوځي ډلې او مناسب سازو سامان سره دجمرود اوخیبر افغانانو دټکولو اوتنبیه کولو، لپاره واستول. پېښور ته نزدې مومندو پرې حمله وکړه.
- اورنګزېب د افغانانو مهم شهزاده محمد اکبر ته وسپاره ، او له اسد خان سره یې کابل ته ولېږه . شهزاده او اسد خان دواړه د کوهاټ له لارې کابل ته لاړل. دې کار هغه حمله عملي نه کړه چې خوشحال خان اوملګرو پر کوهاټ ګوله .دوی غوښتل چې په مني کې پر کوهاټ برید وکړي.
- اورنګزېب په خپل دغه سفر کې بل کار دا وکړ چې د مهابت خان پر ځای یې د ۱۰۸۵ هـ ق کال د رجب پر اوومه (۱۶۷۴ م اکتوبر) فدایي خان دکابل صوبه دار مقرر کړ. له زیات ساز و سامان او لښکر سره یې دې خوا ته راولېږه

ده څو میاشتې په جمر ود او ایلم ګودر کې تېرې کړې . همدا مهال ده د خان مشر زوی اشرف خان ته حکم وکړ، چې دخوړې له لارې پر ادم خېلو اپریدیو حمله وکړي. اشرف خان دصوبه دار فدایي خان حکم پر ځای کړ خو داپرېدو له لاسه یې ماتې وخوړه .

فدایي خان خپل دې سفر کې دبېلا بېلو سیمو او بېلا بېلو قبیلو دافغانانو له مقابلو سره مخامخ شو.

د خاپښ جنګ:

د ۱۰۸۶ هـ ق کال په ربيع الاول (د ۱۶۷۵ م کال جون) کې يې مکرم خان ، مير محمد اسحق، شمشيرخان او مير محمد يعقوب له لوی پوځ سره دخاپښ د کوتل له لارې پر افغانانو د بريد لپاره ولېږل.

مکرم خان د کړپې له لارې خاپښ ته مخه کړه. په خاپښ کې د ايمل خان او دريا خان له مکرم خان او شمشېر خان سره جنګ وشو. مغلو ته يې ماتې ورکړه. شمشېرخان ددريا خان له لاسه ووژل شو، مکرم خان باجوړ ته وتښتېد.

د پاچاهي پوځ يوه لويه برخه په خاپښ کې له منځه لاړه. څه چې پاتې وو. پر هغو هم افغانانو پر لارې حمله وکړه. د پاتې لښکر ډېره برخه پر لارې تباه شوه. له ځاني زيان سربېره مغلوته ستر مالي زيانونه هم ورسېدل او افغانانو ډېر غنيمت مالونه تر لاسه کړل. دې جګړې ته له مومندو اپرېدو سربېره د باجوړ تر کلاني هم راغلي وو.

اورنګزېب دپاچاهي لښکر له دې ماتې د ۱۰۸۶ هـ ق کال په ربيع الاول کې خبر شو.

د افغانانو پر ضد د حکومت نورې هڅې:

د خاپښ تر جنګ وروسته دافغانانو پر ضد د کابل د صوبه دار او دحکومت هڅې سرې داسې خلاصه کولای شي.

- د همدې کال دربيع الاول پر دېرشمه سر بلند خان له يو ستر پوځ سره د افغانانو په ټکولو مامور شو. اغر خان ته د جلال اباد تانه داري ورکړل شوه. هر بزخان دچګدلک تانه دار شو او فراق خان يې دلغمان تانه دار مقرر کا. الله داد خان يې دلنډۍ خاني تانه دار اوخنجر خان د بنګشاتو.
- د همدې ۱۰۸۶ هـ ق کال د ربيع الاخر په ۱۷ م تاريخ فدايي خان له پوځ سره له پېش بولاق نه کابل ته روان شو. پر لارې يې له افغانانو سره ډېرې جګړې وشوې. استاد کامل دمستعدخان په حواله ليکلي دي چې

فدایي خان په دې سفر کې د خپلو بهادرو سپاهیانو په مرسته افغانان ډېر پایمال کړل او کورونه یې ورته تاخت وتاراج کړل. اورنګزېب د فدایي خان له دغو مظالمو دومره خوښ شوی و، چې ده ته یې د اعظم خان کوکه خطاب وکړ (خوشحال خان ختک ۱۷۴ مخ).

- د ۱۰۸۶ هـ ق کال د جمادي الاخر پر ۱۴مه باچا ته خبر ورسېد، چې د جګدلک د تانه دار هربزخان او افغانانو تر منځ مقابله شوې ده، هربزخان له خپل زوی او ډېرو نورو سورو سره وژل شوي دي. د باجوړ د اتمان خېلو د سیمې تانه دار عبدالله خان خیشکي تانه پرېښوده وتښتېد او زیات ملګري یې قید او ووژل شول.

د یوسفزوسیمې ته د خوشحال خان سفر:

موږ د مخه ولوستل چې خوشحال خان په تیرا کې و، چې د یوسفزو ملکانو بلنې ورته رسېدلې وې او له خان نه یې غوښتلي وو، چې د دوی سیمې ته سفر وکړي. خان په هماغه تیرا کې و، چې داورنګزېب له راتګه خبر شو

سیمې ته د اورنګزېب راتګ دهغه وخت پر حالاتو او د خان پر کارونو او هڅو خپلې ځانګړې اغېزې درلودې نو ځکه مو خوشحال خان په تیرا کې پرېښود او د اورنګزېب دراتګ او دده د کارونو یولنډ جاج مو واخیست او دادی بېرته دخپل اتل یو نلیك له تیرا نه پسې تعقیبوو.

خوشحال خان د ۱۰۸۵ هـ ق کال له ربیع الاول نه دجمادي الثاني تر پایه ځلور میاشتې په تیرا کې تېرې کړې. خوشحال خان د جمادي الثاني په پای کې ایمل خان او دریا خان د یوسفزو ملکانو له لیکونو، پیغامونو اوبلنو خبر کړل (خوشحال خان ختك، ۱۶۵ مخ).

خوشحال خان د راز علي او حسن په ملګرتیا د اوښانو له کاروان سره دیوسفزو دسیمې د سفر په نیت له تیرا نه روان شو اوبازار ته ورسېد. په بازار کې له ایمل خان سره مخامخ شو. نور بیان دخان د کښنو له مخې د تاریخ

مرصع په ۳۲۳ -۲۴ مخونو کې داسې راغلي دي: ((سره کنبېناستو . خبرې مو سره وکړې، دجاروتو یې راته وویل. خو ماورته وویل . چې که زه پوهېدلای ، چې تـه بـه راځې ، نـو درتـه ایسـار شـوی بـه وای. اپـرېدو ډېر سـتنولم . خوستون نه شوم ، اپرېدي مې رخصت کړل، د څخو بي پر لار د ایمل خان سرې راسره ډ کې ته راغلـه، شپه مې هلتـه تېره کـړه . سبا بېرې راغله پکې پورې وتم.پر مومندو تېرېدو ، ټولو ښه پښتونولي راسره کوله . مېلمستیا یې کوله. مومندمې ښه عالم ولید . خصوصا نظر مومند عجب ځوان و. کمال خان یې ورور و. زما ډېر خوښ شو. ډېر ننګیـالی مېړه و. د پنډیالی پر لار تر سیند پورې و تو. په ملا ګوریو کې موشپه وکړه. د چنـده پـه لار توتي او د ختکو سیمې ته راغلم))

(ګا م په ګام له خوشحال سره، ۲۳مخ) . خوشحال خان څو شپې په ختکو کې وکړې او بیا له هغه ځایه د یوسفزیو سیمو ته ولاړ.

څنګه چې یې د مخه تاسې بیان ولوست د تېرا له سفر وروسته د یو سفزو سیمې ته د خان د ورتګ په شپو ورځو کې ، اورنګزېب په حسن ابدال کې دیره و او دلر غوني افغانستان شرقي برخوان تر کابله پورې سیمو غرواو درو ته متوجه و، او لـه بېلو بېلولاریو یې د افغانـانو دایلو لو منصوبې جوړولـې اودغه جنګي کار وایي د ۱۰۸۶ ه ق کال تر جمادي الثاني پورې روانې وې - اجمالي بیان یې د مخه تېر شوی دی- خوشحال د ۱۰۸۶ ه ق کـال په جمادی الاول کې د مردان شمال د ۲۵ میلې په (برمول) کې و، او هلتـه یې شپې وې. ده هلته برمول کې یوه دده د لوړو خیـالونو ښکارندویه قصیـده وویلـه او د مبارزې او نـهضت جریـان یې پکې ان د خاپښ تر جنګه پورې بیـان کړ. دا قصیده یې د ۱۰۸۶ ه ق د دریمې خور په لومړي تاریخ ویلې ده ټول بیتونه یې ۴۶ دي ، چې ځینې برخې یې زه دلته را اخلم:

بیـا لـه کومـه راپیـدا شـو دا بـهار
چې په هر لـوري یې ملک کړ یو ګلزار

ارغوان دي ، ضمیران ، سوسن ریحان دي
یا سمن دي.نسترن ، نرګس ګلنار

د پسرلي ګلونه ډېر په هرهر رنګ شته
ولې سره لا له دي لاپکې او خار

جونه موتی موتی ګل رډي په ګرېوان کې
د ځوانانو ګلدستې دي په دستار

مغني په چغانه لیندی کښېږده
په نغمو په پردو وغورزه هرتار

ساقي راشه ډکې، ډکې پیالې راکړه
چې دمیو په مستي شمه سرشار

پښتنو زلمیو بیا لاسونه سره کړل
لکه باز منګولې سرې ګاندي په ښکار

سپینې توري یې ګلګونې کړې په وینو
په کړپه یې هم روان کړ دندوکار

ایمل خان دریا خان دواړه مرګیې مه وای
هیڅ تقصیر دواړه ونه کړ وار په وار

دخيبر دره يې سره کړله په وينو
په کړ په يې هم روان کړ دندوکار

ترکرپې تر باجوړه سمې غرونه
په لړزه په زلزله شول په باربار

په هغه لوري چې کېږي ينځم کال دی
هره ورځ دسپينو تورو خر پهار

چې په دا لوري زه راغلم حبطه شوم
زه مرداريم که داخلک دي مردار

په لښکر، لښکر ناري شوم ورته سترې
ها کانه را ته نه مرګوايي نه خار

چې احوال ديوسفزيو رامعلوم شو
لوا غر و ماته بنه و نه مغار

د ختکو سپي بهتر تر يوسفزيو
که ختک دي هم په خوی تر سپي بيکار

درست پښتون تر کندهاره تر اټکه
سره يو دننګ په کار پټ و اشکار

ګوره څو جنګونه وشول په هر لوري
ولې هيڅ ديو سفزيو نشته عار

اول جنګ د لوړې شا دتهترو و
چې ځلوېښت زره مغول شول تار په تار

خوېندې لونه يې په بند دپښتنو شوې
اس ، اوښان ، هاتيان او لجه قطار قطار

دويم جنګ مير حسيني په دو ابه کې
چې يې وټکېده سر لکه د مار

بيا له پسه دنوښار دکوټ جنګ و
چې مې وکېښ تر مغولو خپل خمار

بيا له پسه جسونت سنګه شجاعت خان وو
چې ابمل يې په ګنداب ويوست دمار

شپږم جنګ مکرم خان شمشېر خان دواړه
چې ايمل کړل په خاپښ کې تار په تار

چې زما په ياد دي لوی جنګونه دادي
د هلکو په هر لوري نشته شمار

همېشه فتح و نصرت دي لا تراوسه
پس له دا ده بيا تکيه په کردګار

اورنګزېب راته يو کال وشو چې پروت دی
په صورت حيران پرېشان په زړه افګار

کال په کال امرايان دي چې پرېوزي
چې توفان شولې لښکرې کوم يې شمار

خزانې د هندوستان دي راخورې شوې
سره مهران دي ننوزي په کهسار

بله هيڅ ليدلې نه شي په دا منځ کې
يا مغل له منځه ورک يا پښتون خوار

په داهسې وخت چې وخت د نام ونګ دی
دا بې ننګه پښتانه کاځه رفتار

پښتانه چې نورځه فکر کا ناپوه دي
بې د تورې خلاصې نشته په بل کار

پښتانه په توره ښه دي ترمغلو
که په پوهه پښتانه وي څه هوښيار

(د خوشحال ختک کليات ۳ / ۲۶ -۲۸ مخونه) :

د معاصر دوران ستر خوشحالپوه ارواښاد استاد کامل ددې لوړې قصيدې په باب ليکلي دي: ((دخوشحال خان دا نظم د بيان د قوت د ځيالونو دلوړوالي، د جذباتو د شدت او تاريخ له پلوه د خوشحال خان له بهتر ينو نظمونو څخه يو دی)) (خوشحال خان ختک ، ۱۷۵) مخ

فقيد سر او لاف ګرو، پر همدې لوړه قصيده يوه کوچنۍ تبصره لري ، چې راوړل به يې موږ له مقصده لرې نه ګاندي : ((دا شعر د ستاينې وړ او د ډېر لوړ شعر دی. پدې شعرکې پخپله د خوشحال خان شخصيت او د پښتون کرکتر بيان شوی دی. دا شعر د پښتانه حماسه ، ننګ ، مېړانه او غيرت ښيي خوښحال خان سازشونه غندي ، توره او مېړانه بريالیتوب خوښوي . خدای (ج) ته معتقد او وفادار ملګري ستايي......)) (پښتانه ، ۳۵۷مخ).

د استاد کامل بيان دی : ((په برمول کې ددې لوړې قصيدې تروخته خوشحال خان ديوسفزو په سيمه کې څه کم يو کال اوسېدلی و)). خو دکوم مقصدلپاره چې دی يوسفزو ته تللی و، هغه مقصد پوره نشو، ځکه په يوسفزو کې داخلي رقابتونه وو. که ښه يوه ډله دخوشحال خان طرفداره شوه بله به يې په مخالفت راولاړه شوه نو ځکه د مغلو خلاف- لښکر و د ټولولو په چارکې بريالی نه شو.

د خوشحال خان د خپل بيان مطابق د ۱۰۸۶ هـ ق کال د جمادی الاول پر اوومه سربلند خان له ډېر دروند پوځ سره د باچا له خوا پرڅې مامور شو ، چې په باجوړ کې بند ا مراء لکه مکرم خان او نور راخوشي ګاندي.

ايمل خان او دريا خان هم مقابلې ته تيار ناست دي. ماته يې هم پدې مهم کې د شامليدو په اړه ليکلي دي. د يوسفزو د سيمې ملك عبدل اختر او طالع ماته راغلي دي. غوارې ما لپاره لښکر برابر ګاندي (پښتون کون؟ ۵۰۶ مخ)

د تاريخ مرصع د ۳۲۷ د بيان له مخې ((زه هم ددوی په مصلحت دايم سوات لره روان يم . هر چې د خدای رضا وي هغه به وشي)) (ګام په ګام له خوشحال سره ۲۵ مخ).

سوات ته روانېدل:

مخکې تر دې چې خان علیین مکان سوات ته لاړ شي، دی به په برمول او یا د یوسفزو په کومه بله سیمه کې د مغلو خلاف په کار لګیا و، چې د خوان زوی نظام له مړینې خبر شو، دا وخت د خان عمر د څلوروشپېتو کالو و، پداسې عمر کې د داسې ستر غم برداشت ګرانه خبره ده، اما خان په خورا صبر، سکون او حوصله دا غم وګاله. خان چې د نظام کومې مرثیې ویلې دي، په یوه کې یې دا افسوس کړی دی، چې دی لس میاشتې ناروغ و او زه ورسره نه وم.

خان چې دنظام کومې مرثیې ویلې دي ، یوه پکې قصیده ده، چې څو بیته یې دلته را اخلم:

څه داغونه ږدې په زړه زما فلکه
چې نظام دې له مابېل کړ خوایې دکه
کشکې ځوان د پښتانه په ننګ کې مړ وای
نه چې ګور لره روان شو له تلتکه
چې د قام په ننګ کې ومړ هغه زویه
په عالم کې د خپل پلار غاړه کالکه

(د خوشحال خان خټك کلیات . ۲/ ۱۲۲مخ)

• د لوړو بیتونو له لوسته ، سړی د خان د وچتو ملي افکارو اندازه ځانته لګولای شي، چې خپل هرڅه یې د ملي هدف په تر لاسه کولو کې قرباني کول غوښتل. د زوی ملا ماتوونکې مړګ د خان ملي اراده ضعیفه نه کړه، بلکې د ملي هدف لپاره یې خپل سفر ته دوام ورکړ او سوات ته ولاړ.

خوشحال خان ته په سوات کې هم د یوسفزو د نورو سیمو په څېر . د مغلو خلاف دلښکرو په ټولولو کې مشکلات پېښ شول . دیوسفزو مشرانو تر منځ نفاق او شقاق او د حکومت د لاسپوڅو د لاسوهنو له امله له دې سفره هم د

ملي هدف لپاره په زړه پورې نتيجه پر لاس رانغله . سره له دې چې خان له ډېرو ستړو ارزوګانو سره سوات ته تللی و.

دده دا هیله له دې لاندې بیته ډېره ښه ښکاري:

چې د ننګ توره دې واخیسته خوشحاله
دروهه سوات ته څه ښک څه یې لښکرې

په دې سفر کې خان ته یوه بله ناوړه داپېښه شوه. چې د حکومت پلویانو پر خان د کفر او رفض تورونه ولګول. اصلي خبره دا وه ، چې د سوات خلکو اخوند درویزه او دده مخزن ته زیات درناوی درلود او هغه یې په عقایدو کې د سند په توګه مانه . او خان ته د کربلا د پېښو په اړه د اخوند نظر د اعتراض وړ او دا هل بیت د مینې منافي یې باله.

یوه ورځ یې پر اخوند او مخزن دواړو ځینې خبرې کړې وې.

له دې اعتراضونو دسوات د خلکو پیر، میانور خبر شوی و. میانور که له یوې خوا د اخوند درویزه (رح) اراد تمند و له بله پلوه دحکومت سړی و او د هیواد پالو پرضدیې له حکومت سره سروباز درلود . نو ددغه میانور خلکو په خان پسې ډنډورې وږغولې.

خان د لنګر ښک په کلي کې اوسېده ، یوه ورځ خان د توت د یوې ونې لاندې استراحت کاوه ، چې ملك سنګر ، میا خان او مانکی خوشحال خان ته راغلل، دی یې پاخاوه او ورته یې وویلې ټول سوات کې دې هنګامه جوړه کړې ده، ته لاخوب کوې هیڅ تشویش درسره نشته . بیا یې خوشحال خان ته وویل چې موږ د قوم دمشرانو په توګه دا وظیفه لرو ، چې د فساد مخنیوی وکړو، نو ته یا داخوند درویزه کتاب ومنه او یا د شیخ میانور د اعتراضو ځواب ووایه . خان د اخوند د کتاب له منلو انکار وکا او بالاخره د میانور او خوشحال خان تر منځ مناظره وشوه او شیخ میانور ډېره بده ماته ومونده. بیا خلکو د دواړو تر منځ صفایي وکړه.

خوشحال خان له شيخ ميانورنه دا غوښتنه هم وکړه. چې له مغلي حکومت سره به سازوباز نه کوي. په څرګنده خو شيخ ميانور له مغلو سره د خط کتابت نه کولو وعده وکړه. خو نيت يې ښه نه و او په پټه يې خپل کار کاوه.

خوشحال خان په سوات کې له اوو مياشتو اوسېدو وروسته د مندړو سيمې ته راغی. له سوات نه دخان تر روانېدو وروسته يوسفزيو لښکر راټول کړ او په خان پسې راغلل. مندړو هم لښکر تيار کړ. شهبازګړهی ته نږدې د مغلي حکومت د سړيو او افغانانو تر منځ جګړه وشوه، دحکومت څه سړي او د لنګرکوټ بخشي په دې جګړه کې ووژل شول. او پدې ډول خوشحال خان ديوسفزو او مندړو په سيمو کې هم حکومت ته يو کوچنی ماته ور په برخه کړه.

تر دې وروسته دخوشحال خان ملګرو او پلويانو غله ډېر ته نږدې پر مخالفو ګوجرو لښکر وخېژاوه. ګوجر و سخته مقابله وکړه. هېواد پال افغانان خوشحال په جوش راوستل نو يوه درنه حمله يې پر وکړه. ګوجر تاب رانه وړ او وتښتېدل. درې سوه ګوجر ووژل شول او ډېر غنميت مالونه افغانانو ته په لاس ورغلل.

د ملتفت خان فوجداري او د خوشحال خان موقف:

اورنګزېب دګنج علي خان پر ځای ملتفت خان د لنګرکوټ فوجدار مقرر کړ.

بايد ووايو چې داملتفت خان دخوشحال د يو محسن اصالت خان زوی و. خوشحال خان خپل زوی اشرف خان ته ته چې پخواهم دحکومت ملازم و وليکل چې له ملتفت خان سره مرسته وکړه. دا وخت نو يوسفزو هم نور جنګ کول نه غوښتل او يوڅه د اصالت خان د زوی خاطر هم و، په همدې اساس دجنګ ميدان يو څه سوړ شو.

باید ووایو چې کله خان د یوسفزو سیمې ته د تللو اراده وکړه. نو دمغلي حکومت له خوا ده ته دنقدو روپو وړاندیزونه وشول، تحفې ورته وړاندې شوې ، خو ده هیڅ ونه منل.

امّا دخپل یو پخواني مره دوست اصالت د زوی ملتفت خان د نیکنامی لپاره یې د یوسفزو له سیمې څخه د وتلو اراده وکړه. له دې څخه ښکاري چې له خان سره څو مره د احسان او خپلو محسنانو خیال و.

خان د یوسفزو له سیمې نه دختکو دسیمې ډنګه نګ ته راغی. (خوشحال خان ختك ، ۱۸۵مخ)

پدې توګه خوشحال خان له یوه اوږده سفره وروسته د خپلې قبیلې سیمې ته راستون شو. تیرا او سوات ته د خپلو سفرونو نتیجه یې په یوه رباعي کې ډېره ښه موږ ته انځور کړې ده

تیرا مې ولیده راغلم تر سواته	پښتون مې ولیده دلوی لوی ذاته
عقل همت مې د چا ونه لیده	په بیار ته راغلم ناست یم ملاماته

د اورنګزیب بېرته تګ:

اورنګزیب د ۱۰۸۶ هـ ق کال دشوال پر پنځلسمه د ۱۶۷۵ م کال د دسمبر اخر. له حسن ابدال نه وخوځېد او د ۱۰۸۷ هـ ق کال د محرم پر ۲۲ مه پایتخت ته ورسېد. مورخین لیکي، چې اورنګزیب په خپل دغه مهم کې د افغانانو خلاف کوم څرګند بری تر لاسه نه کړ. زموږ شاعر هم په سواتنامه کې ویلي دي چې اورنګزیب ناکام او خاورې پر سر لاړ.

د اورنګزیب تر تګ وروسته ، د لنګر کوټ فوجدار ملتفت خان باچا ته ولیکل چې د یوسفزو له سیمې نه دخوشحال خان په ایستلو کې بریالی شوی یم . باچا دا ښه ونه ګڼل ، ځکه باچا غوښتل چې خوشحال خان له خپلې قبیلې نه لیرې وي، نو یې ځکه ملتفت خان ته په ځواب کې ولیکل چې ته خوشحال خان ته ولیکه چې بېرته د یوسفزو سیمې ته راشي. د باچا د همدې

خواب پر اساس ملتفت خان خوشحال خان ته د يوسفزو سيمې ته د بېرته تګ بلنه ورکړه. خوشحال خان دا دعوت ونه مانه.

د ګنبت جنګ:

شېر محمد بنګښ د مغلي حکومت حامي او وفادار و. دده په وجه د بنګښو قبيله هم دمغلو وفاداره وه. خوشحال خان غوښتل چې د بنګښو په سيمه کې د حکومت وقار او اقتدار دلړولو او د بنګښ د حکومت له حمايت نه دلړولو او د حاميانو دقوت د لړولو لپاره پر دې سيمه بريدونه وشي. کله چې خان له سوات نه بېرته راوګرځېد لږه موده وروسته يې له شېر محمد خان بنګښ سره د جنګ په خاطر لښکر تيار کړ. له کنډيالي نه تېر شو او د کوهاټ سيمې ته ننوت. څنګه چې له شېر محمد خان بنګښ سره هم څه ختک ملګري وو، نو ځکه ددغو ختکو پر اعتماد، دی د ختکو سيمې ته وړاندې ولاړ، او په ګنبت کې -چې د تېري په سيمه کې واقع دی- د هبواد پالو او د حکومت د طرفدارانو تر منځ جګړه وشوه.

پدې جګړه کې خوشحال خان او زوی يې عبدالقادر خان زخميان شول، د ختکو يوسلو څلوېښت تنه پدې جنګ کې ومړل. د خوشحال خان بل زوی عابد خان هم پدې جنګ کې شامل و. ده په ميدان کې د خپل پلار غچ واخيست د بنګښو سردار شېر محمد خان يې له اسه راګوزار او تيې کړ. دا جنګ د ۱۰۸۶ هـ ق کال د ذيحجې پر ۹ مه واقع شوی دی. پدې جنګ کې ختيان مات شول تر دې جنګ وروسته خوشحال خان خوښری نه ولاړ. دګنبت دجنګ بيان خان په بوه اوږده قطعه کې کړی دی، چې څو بيتونه يې دلته را اخلو:

چې په توره يې شېرخان پر پوست له اسه
په ميدان د عابد خان پهلواني وه

چې سردار د بنګښ پرېوت ختک مات شه
په داهسې رنګې چارې حيراني وه

عابد خان چې په مردي راغي له جنګه
وخپل پلار وته يې بنه ارمغاني وه

پروکلې پروکې يې د بوشالونه لاړل
په سرو وبنو يې چهره ارغواني وه

لاس په لاس يې انتقام د بابلواخيست
په دا کار باندې سزا ثنا خواني وه

چې يې جنګ په ميدان کړ يوخو سواره وو
نور د واړ و بخره تېښت تن اساني وه

د ختيکو په سورو باندې لعنت شه
په يوه جلويې تېښته ځانځاني وه

چې اول ماتې يې ګډه په سورو کړه
په سورو کې چار دجت دعثماني وه

بنه ځوانان چې د ګنبت په ميدان ومړل
دهر ځوان په زړه کې ننګه افغاني وه

همګي خوانان زما دزړه ارمان دي
پکښې بنله دعبدل تانده خواني وه

د غلیم سره په اس غاړه غړی شو
د عبدل د مړنتوب بخره کاني وه

ما داهسې جنګ هر ګز لیدلی نه و
څومې عمر، څو خټک څومې خاني وه

(دیوان ۲/ ۳۵۱مخ)

شهزاده معظم ته دافغانانو مهم سپارل:

د ۱۰۸۷ هـ ق کال د شعبان پر ۱۷ مه \ د ۱۶۷۶ م کال د اکتوبر ۲۵مه اورنګزېب شهزاده معظم ته د شاه عالم بهادر لقب ورکړ او د افغانانو مهم یې ورو سپاره. له لویو امیرانو، خزانې توپخانې او جنګي سازو سامان سره یې د کابل په لوري روان کړ.

د ۱۰۸۸ هـ ق کال په محرم \ د ۱۶۷۷ م کال مارچ کې د شاعالم بهادر په سپارښتنه امیر خان د اعظم خان کوکه (فدایي خان) پر ځای د کابل صوبه دار مقرر شو. اورنګزېب امیر خان هم له شهزاده سره له هندوستانه رخصت کړ.

کله چې اټک ته ورسېد. نو یې خوشحال خان ته د دوستۍ په خاطر لیک واستاوه او هغه یې وغوښت. د مخني فصل کې مو ولوستل چې دغه امیر خان د محمد امین خان په ملګرتیا له بنده د خوشحال خان په خلاصون کې ډېرې مندې کړې وې، او له دې سر بېره دا امیر خان د خوشحال خان د مربي او محسن اصالت خان وراره و.

د خوشحال خان مخې ته د امیر خان خپل احسانونه او بیا د ده د تره اصالت خان او پلار خلیل الله خان دوستی او احسانونه پراته وو. نو يې په جواب کې ورته لیکلي وو، ((ما په ګوښه کې پرېږدئ، که پخوامې بد کړه د تاسې سره يې نه کړم)).

خو له دې ټولو سره سره کله چې خوشحال خان ته د امیرخان خط ورسېده ، نو ناچاره پېښور ته ورغی او د شاه علم بهادر ملازمت يې اختیار کړ. امیر خان له شهزاده نه د مخه خیبر ته کوچېدلی و. تر دې وروسته چې شهزاده وکوچېد نو خوشحال خان هم له ده سره و. امیر خان په غریب خانه کې د شهزاده هر کلی وکړ. کله چې امیر خان ،خوشحال خان ولید، نو د ډېرې خوښی اظهار يې وکړ او د غېږې ستړي مه شي يې ورسره وکړه . دوه زره روپۍ يې د خرځ لپاره ورته ورکړې. کله چې اورنګزیب ته ښکاره شوه ، چې خوشحال خان دشهزاده ملازمت اختیار کړی دی ، نو يې امیر خان او شهزاده دواړو ته ولیکل چې خوشحال خان له لاسه مه ورکوئ ، په څه ډول او په کوم منصب چې دی خوشحالېږي هغه راضي کړئ. کله چې دا پیغام امیر خان او شهزاده ته ورسېد، نو شهزاده د سیف خان په وسیله خوشحال خان ته احوال ولېږه چې پاچا تا ته تر دوه زري پورې منصب درکول منظور کړی دی. تاسې يې قبول کړئ. خوشحال خان وویل چې د باچا له خوا پر ما ظلم شوی دی، زه د باچا د نوکرۍ خواهش نه لرم ، که خدای (ج) ته پادشاه کړې نو په زړه بودۍ کې دې هم نوکري کوم.

امیر خان له خوشحال خان نه دا غوښتنه کړې وه .چې تر کابله پورې ورسره لاړ شي، څو د ده په وسیله له نورو افغانانو سره هم سوله وشي. خوشحال خان د کابل تګ ته اماده نه شو او ځواب يې ورکړ چې زما مقصد ستا لیدل وو، هغه وشول ،پاتې شوه دسولې خبره له دې سره زما څه کار نشته خوشحال خان له فتح اباده بېرته رارخصت شو او زوی يې سکندر خان ورسره کابل ته ولاړ.

درخصتېدو په وخت شاه عالم بهادر خوشحال خان ته یو اس ،خلعت او مرصع خنجر ورکړل، یو اس او سرو پا راجا جسونت سنګه ورکړل. دوه زره روپۍ او سرو پا امیر خان اویوه سروپا راجا رام سنګه ورکړل.

له دې سولې د مخه شپږ اووه میاشتې پرله پسې باران نه وشوی. دقحط او وچکالۍ له امله د دواړو خواوو تر منځ جنګ نه و شوی. خوشحال خان ددې وچکالۍ او دې سولې په باب یوه قطعه لري چې څو بیتونه یې دلته را اخلم:

شپږ اووه میاشتې پــه هنـد پـه خراسـان
چرتـه ونـه شـه پـه سـم پـه غـره بـاران

د اوبـــو د ونـو دېر کمـــامت وشـــو
ځای په ځای شول دغلې نرخونـه ګران

چې باران په جـهان وشـو پس لـه یاسـه
فتـح البـاب و پــه تحویـل د ســرطان

داسد تـر نـه ویشـتمه ورځ پـه ورځ شـي
په باران سـره نـهال شـو درسـت جـهان

په داکال چې شاه عالم راغی لـه هنـده
صلـــح وشـــوه د مغـــل و د افغـــان

دا سږ کال چې یې تاریخ رحمت تم دي
پــه وګړي مبـــارک دی پـــه هـــر شـــان

(دیوان ، ۲ / ۳۳۷-۳۳۸ مخونه)

د وچکالي ، څو کاله پرله پسې جنګونو، دوارو لوريو ته داوښتو زيانونو . دپيښتو او وسيلو له لارې په سميه کې د وطن دوستانو مخې ته د مشکلاتو ايجادولو او همدارنګه د ډېرو افغانانو بې حسي او ورسره د خان د خپلې قبيلې او زامنو بې اتفاقي او د مغلو نوکري، خوشحال خان انعطاف ته مجبور کړ. ده په خپله يوه غزله کې چې يې له چوترې شهزاده ته تر ورتللو وروسته ليکلې ده . د خپل زړه خبرې داسې کړې دي:

د بې ننګو پښتنو له غمه ما
لويې پرېښوه، ونيوله کمه ما

دا هم ښه که په داکار کې هومره کار وي
چې که واخيست انتقام له کرمه ما

چې د ننګ ګوهر مې مات شو د واړه سترګې
په ژړانه کړې يو دم بې نمه ما

هغه درمې په لاس نه راغى، ببريه
ايستاده کړه په ساحل له يمه ما

هغه ملا مې چې په هوډ سره لوى غر وه
په ناکام کړه ومغل ته خمه ما

هم دبخت و ماته شاشوه هم دخلکو
په مغول کړ.خکه مخ له همه ما

که مې لاس وای په رضا مې به کېښول
دمغـول پـه لـوري دود قدمـه مـا

دهغـو د خولـې کـړې خـبرې اورم
چې خـبره ورتـه نـه کـړه سـمه مـا

دم د خپلـو دپرديـو رامعلـوم شـو
که هـر څو ساته خپل ځان لـه دمـه مـا

پـه هغـو لويـو خـبرو شرمسـار يم
چې هـر چـا و تـه ايسـتې لـه فمـه مـا

سـل غندنـې ، پېغورونـه راذوخارشـول
چې بـه ځان سـاته همـيش لـه ذمـه مـا

دا الم مـې هيـڅ الم سـره سـم نـه دی
کـه ليـدلی دی هـزار المـه مـا

مـګر بخـت راسـره بيـا مـدد اغـاز کـا
چې فـارغ کـا دانـدوه لـه سـمه مـا

هـاتي ځکـه پـه سـرلوني تـوري خـاوري
چې خـبر کـړ د خوشـحال لـه غمـه مـا

(خوشحال ختك كليات. ۱/ ۱۹-۲۰ مخونه)

ددې لوړې غزلې لوست سړی پدې باوري کوي، چې حالات او شرايط څنګه يو عظيم انسان دې ته اړ باسي چې ملي رسالت پرېږدي او د خان په اصطلاح (کمه) ونيسي. د غزل له لوسته سړی د لوی خان رواني حالت او هغه درد بنه احساسولی شي چې د غرهاهسې ملا بيا خپل خصم ته ټيټوي. او چې داوعده يې هم کړې وي:

ومغل ته به خبرې په وربوز کړم
سرمې پرېوزه که به سر ورته بيا کوز کړم
چې پښتون شوم په دا هسې سپينه ږيره
نور مې خدای (ج) مه کړه مغل وايم په ځيره
ومغل و ته به نن کړم اټک پوله
ملک به خلاص کړم دمغل له غلا غوله

دا لوړ بيتونه په سواتسنامه کې راغلي دي. ۶۹.۷۷ او ۹۰ مه نومره بيتونه.

د امير خان صوبه داري او افغانان:

شاه عالم بهادر د ۱۰۸۸ هـ ق کال د جمادی الاخر د ۱۶۷۷ م کال د اګست ۲۵مه کابل ته ورسېد. په کابل کې ترڅو مياشتې اوسېدو وروسته د ۱۰۸۸ هـ ق کال د ذي حجې پر ۶مه (۱۶۷۸ م کال دجنوري د برشمه بېرته دهلي ته ستون شو. او اميرخان د ۱۰۸۹ هـ ق کال دربيع الاخر په ۲۷مه ۱۶۷۸م کال دجون ۱۸ مه خپل ځای ته راغی او د صوبه دارۍ کارونه يې تر لاسه کړل.

په همدې وختونو کې اغر خان په لغمان کې يوه کلا جوړه کړه ، افغانان چې د کلا له تعميره خبر شول نو يې پر اغر خان دحملې فيصله وکړه. په اغر نامه کې ددې کلا او د افغانانو دعکس العمل خبرې داسې راغلې دي:

حصاري دران عرصه بنياد کرد — به اندک توجه قلعه اباد کرد
چو ان قلعه گرديد انجام تمام — شدش زان سبب اغر اباد نام

* * *

افاغين زهر سوبر انګيخت سر — همه بسته برخون اغر کمر
زحد اټک تاحد قندهار — بد بد امد لشکر بې شمار
همه جمع ګشتند بهر مصاف — تو لشکرمګو بلکه یک کوه قاف
مسلح همه ګشته از بهرکين — رسيد ند بر حد لمغان زمين

کله چې امير خان پر اغرخان باندې د افغانانو د حملې له نيته خبر شو، نويې توپ خانه او زر سواره د اغرخان مرستې ته ورولېږل . اغرخان هم خپل پوځونه تنظيم کړل. له بلې خوا ايمل خان هم خپل پوځونه مرتب کړل او په زور او شور جنګ ته اماده شو.

د مقابلې په دوران کې هېواد پالو پاچاهي پوځ ته زيات زياتونه واړول، خو وروسته حکومتي پوځ غلبه وکړه او د خافي خان په قول، چې د خيبر او لغمان د افغانانو له ماتې وروسته ايمل خان پر خپل ځای ټينګ ولاړ و. اغر خان دښمنان (افغانان) وژل، نژدې و، چې ايمل خان هم ووژني، خو ځينو افغانانو دی د جنګ له ميدانه ويوست. افغانان په درو او غرونو کې پټ شول . اغرخان د دې فتحې عرضد اشت له ډيرو قيديانو او اووه لس سوه سرونو سره پاچاته واستول، او د باچا د عنايت وړ وګرځېد.

د دې پېښې بيان او پر افغانانو د مغلو د بري کوم حالونه چې خافي خان ليکلي دي استاد کامل هغه مبالغه امېز بللي اوداېې ويلي دي، چې په دې بيان کې حقيقت فوت شوی دی. استادکامل پر مخ ليکي چې جادو ناتهه سرکار د امير خان د صوبه دارۍ په وخت کې د پاچاهي پوځونو او افغانانو د جنګونو تفصيل نه دی ليکلی او صرف دومره يې ليکلي دي، چې کله د جلال اباد ضلع کې د ايمل خان پر ځواکونو د امير خان لومړنی حمله ناکامه شوه، بيا نو امير خان د افغانانو خلاف له سياسي حربې نه کار واخيست. که چېرې موږ د خافي خان لوړ بيان ومنو هم، نو له دې خبرې انکار نشو کولای چې خافي خان د مغلو برې ډېر غټ کړی دی. بايد وويل شي چې مغلو پر افغانانو

برې د جنګ په میدان کې نه بلکې د سیاست په میدان کې حاصل کړی (خوشحال خان ختک ۱۹۵-۱۹۸ مخونه).

د دودې جنګ :

د ګنبت په جنګ کې د ختکو له ماتې وروسته، ختکو څو ځله پر بنګښو حملې وکړې، خو پوره غچ يې نه و اخیستی. په ۱۰۹۱ هـ ق کال خوشحال خان د شپږ اووه زره ختکو لښکر تيار کړ او د بنګښو پر علاقه يې برید وکړ. په دې جنګ کې دیوې ډلې قومانده دخان د لمسي افضل خان په لاس کې وه. افضل خان په ښادي پور کې او له هغه ځايه يې د بنګښو په سیمه کې پیش قدمي وکړه. د بنګښ پرڅو کليو يې تالان ګډ کړ ډېر افراد يې مړه او اسير شول. څه چې بچ شول، د دودې په کلا کې يې پناه واخیسته. ختکو له دوو لوريو پر کلا برید وکړ. محاصره شوي بنګښ په تنګ شول او پناه يې وغوښته. ختک سواره او پلي کلا ته نزدې ورغلل او د کلا پر خلکو يې ګولۍ وچلولې، په زور کلا ته داخل شول. (۱۶۰) تنه پکې ووژل شول، څوک چې پاتې شول، امان ورکړ شو. اسیران يې ازاد کړل او ډېر غنیمت مالونه يې ترلاسه کړل. په دې جنګ کې د خان دوو زامنو عابد خان او صدر خان هم برخه درلوده.

خوشحال خان ددې جنګ په اړه يوه اوږده قصيده ليکلې ده چې ۷۶ بيتونه لري، او څو بيته يې ره دلې را اخلم:

خو وانخلـــي لـــه غليمـــه انتقـــام
مـرد نـه خـوب کـا نـه خـوراک کـا نـه ارام

چې د ننګ او د نـاموس انـدوه يـې نـه وي
د هغـه ســري بــه نــه وي احـــترام

که همت اوحميت غيرت پکې وي
تر ښنتنه نه بهتر ګنه غلام

په ورو ورو پرې قدم ږدي ورباندې خېژي
په يوه ځله ځوک نه خيژي په بام

په طلب کې که سستي نه وي باورکړه
د ژوندون اوبه به بيا مومې په کام

واړه ورځې سره نه دي برابرې
کله درد کله دارو کله ايام

د مردي د نامردي تر منځ ميل نه دی
تفاوت يې په زړه دی يا په ګام

چې د بل تر لاسه ورغی د بل شو
مردبه خپل لري د خپل فکر زمام

* * *

د ګنبت غصه مې ووته له دله
خدای(ج) چې راکړ په دوړه د فتحې کام

چې په مخ يې فتح درومي عابد خان دی
په هرځای د خپل بابا کا تازه نام

* * *

د قصيدې په پای کې يې ويلي دي:

ددې جنګ نارې به دروميي په ملکونه
پرې خوښېږي به همه پښتون په نام

چې ددې سوبې او ازوشي په هند کې
بيا به ږغ شي دبادشاه په خاص و عام

چې په نام پښتون غوخېږي پرې خوښېږي
اورنګزېب هسې بادشاه دی د اسلام

د اسد تحويل زر يو نوي رجب و
په دريم د جنګ اغاز شو دا کلام

په کاغذ کښلي خبرې پاتوکېږي
د ابيان په بياض څکه شو ارقام

په غليم باندې دې هسې فتح تل وه
لکه دا فتح چې وشوه والسلام

(خوشحال خان کليات ۲/ ۷۰ -۷۶ مخونه)

د خوشحال خان او اشرف خان خوابدی:

د ډوډې له جګړې د مخه د خان او مشر زوی اشرف خان تر منځ څينې غلط فهمي او خوابدی پيدا شوې وې. ددې خوابديو علت دا و ، چې خان له خپلو خو زامنو سره تری اوبولاقو ته راغلی و او ديوټ په مقام کې ديره شوی و، پدې کار کې له اشرف خان سره مشوره نه وه کړې. د ډوډې له جنګ نه

وروسته د پلار او زوی تر منځ خوابدی نورې هم زیاتې شوې او حتی د پوځي کار وايیوتر حده ورسېدې. خو اشرف خان خپله د پلار مقابلې ته رانغی. خوشحال خان په لاچۍ کې د اشرف خان سرې محصور کړل. اشرف خان خپل زوی افضل خان ته ویلي وو، چې لښکرې تیار کا او محاصره شوي دې راخوشې کا او یا دې له نیکه سره مصالحه وکړي.

محاصره شويو د امان غوښتنه وکړه ، خوشحال خان د لاچۍ پر کلا تالان ګډ کړ. داشرف خان سړیو هم پر کلیو چپاوونه وکړل او په لاچۍ کې د تانې په جوړولو کې برياليي شول. د تری او بولاق خلکو هم دې خواته رجوع وکړه.

بیا دغو خلکو خپلو کې سلا او مشوره وکړه او یوې کې خوشحال خان ته جرګه ورغلل . تاسو خپل منځ کې زوی او پلار یاست ، خوستاسې له بې اتفاقۍ نه موږ برباد یوو. تاسې په نظام پور کې چې څه غواړئ په خپلو کې یې سره وکړئ ، خو موږ مه پایمالوئ. د خلکو په غوښتنه خوشحال خان بېرته نظام پورته ورغی.

د افضل خان له لیکنو سره سم اشرف خان د خپل پلار دلجويي وکړه (خوشحال خان خټك ۱۰۲ مخ). خان دا وخت په نظام پور کې خپل حال په یوه رباعي کې داسې ښودلی دی:

مغل بې قدره پښتون بې ننګه
توبه له تورې توبه له جنګه
تسبیح په لاس کې په نظام پورکې
ناست په مسجد کې جمدر تر څنګه

(دیوان ۲/ ۷۲ مخ)

تر دې پېښو لږ وروسته له فوجدار ترین خان سره د بنګښو مخالفتونه پیل شو. امیر خان صوبه دار اشرف خان ته امر وکړ چې د ترین خان مرسته وکړي. اشرف خان د ترین خان مرستې ته روان و، چې شګۍ ته ورسید . او غوښتل یې له پلاره سره ووینې، مګر هغه ونه مانه. دا خبرې د افضل خان د تاریخ

مرصع په ۳۵۰ مخ کې دا ور راغلي دي: ((خان جنت مکان (اشرف خان) چې په شګې ورغی چې له نظام پوره دوه کروه فاصله لري. زه افضل خان يې وخان عليين مکان واستولم چې کـه حکـم وشـي چـې زه د خـان عليـيـن مکـان پـه ملازمت ورشم، خان عليين مکان په سبب د ازرده ګۍ ليدل د خان جنت نښان قبول نه کړ. ويي فرمايل : هر ګاه چې له دې مهمه راوچار وزي . بيـا دې هالـه ما ووينې.

خان جنت مکان هم په فرموده د خان عليين مکان په کناره تېرّ شه ښادي پورته . زه بيا ورغلم د خان عليين مکان ليدوته. د شال څېره يې راوغوښتـه ازروی مهرباني يې په خپـل لاس دسـتـار زمـا پـه سروتړله او راتـه يـې وفرمـايـل چې پلار دې يعنی خان جنت مکان ته ما سرداري نه ده ورکړې په خپل اختيار سردار شوی دی.تاته سرداري ما درکړه ، تسليمات مې په ځای راوړل . چې له خان عليين مکان رخصت شوم، ووتم د ستار مې لـه سره کوز کړپه بغل کې مې کښېښوه د نيلاب په غاښي چې په خان جنت مکان پسې ورسېدلم ، دی د غاښي په سر ناست و، تماشا يې د ملك کړه، چې زه يې وليدلم تبسم يـې وفرمايه چې خان دې وليد؟ د ستار مې له بغله وکښه، هـر چې خان علييـن مکان فرمايلي وو په عرض مې ورسول خوشحال شه . ويې فرمايل چې دا د- ستار تبرك دی، کښې يې ږدئ. نور خان جنت مکان له ډېر لښکر سره پـه ګنبت ورغی....)) (دزنځيرونو شاعر، ۳۲، ۳۳ مخونه).

تاسې لوړ د افضل خان په بيـان کـې ولوستـل ، چـې خوشـحال خـان خپـل لمسي افضل خان ته ويلي و چې ستا پلار ته ما سرداري نده ورکړې. استاد کـامل پـه دې ارتبـاط د (خوشحال خـان ختـك) پـه ۲۰۱ مـخ پـه حـاشيـه کـې ليکلي دي: ((خوشحال د اشرف خان پر سرداری راضي و)).

خان نظام پورته تر راتګ وروسته يوه اوږده (۱۵۷) بيتيزه قصيـده ويلې ده. پدې قصيده کې يې د خپل ځان کورنۍ د حالونو د بيان تر څنګه له خپلو مشرانو زامنو په تېره اشرف خـان نه ډېر سرټکولی دی او سړی پوهېږي چې خان خپل کور کې څه ډول مشکلاتو سره مخامخ و.

ددې قصيدې مطلع ده:

راشه واوره دا داستان — نېک وبد پکې بيان

ځينې برخې يې دلته راوړل کېږي:

چې په عمر شوم اتلس — د شباب په عنفوان
راکړه راغله جينی — پلار نيکه يې بدذاتان
بل هنر کسب يې نه و — سفيهان و پاده وان

* * *

مشران زويه مې واړه — خداى (ج) ددې نه کړل عيان
ددې هسې مور پنځه دي — چې دا شان لري سګان
زړه مې خوړ په يوه نه شو — خوړ دزړه دي خوړ د ځان
واړه يوتربل اخته دي — په خپل کور کې جنګ جويان
نه يې ننګ شته نه يې شرم — څه نابود دي داسګان
زه غليم داورنګزېب يم — تل په غره په بيابان
زه په ننګ دپښتانه يم — دوى نيولي مغولان
لکه سپي هسې جاروزي — د مغول په اش و نان
دمنصب په اضافو دي — تل په ماپسې روان

* * *

چې يې پلار سره غليم وي — هم هغه يې زړه اوځان
چې په واړو کې ارشد دی — نن يادېږي اشرف خان
په ژوندون مې خپل ځاى ورکړ — باندې زه شوم مهربان
زر يې تول کړه په لکونو — طبيلې يې عراقيان
لوى زما په نوم په توره — خواروي مې فرزندان

* * *

دی نامرد له نامردی،
ښه لایق زویه مې نور دي
زین د زرو په خره پروت دی
تربیت زما په ده و

تل له ورونو نه ترسان
ولې خدای(ج) کړل کشران
په ښه اس باندې پالان
په ښوره باندې باران

* * *

زه په لویو اندېښنو کې
په دا دوه کاره خو ښېږي
چې زما سره څوک نه وي
زما زویه له ما نیسي
و مغلو ته مجرا کا

دی په کور کې دی غران
دا احمق سفله نادان
بل چې سور مې وي دېګدان
اقربا برا دران
چې خپل پلار مې کړ داشان

* * *

د مغل په زورېې لاندې
نه یې مال و ماته پرېښه
رسوایي شوه تر منځ پېښه
چې اساس د تورې کښېږدم
که کښېنم نام و ناموس ځي
په دې کش مکش کې تېر شو
پښتنو وکړې ګټې

زما ملک کړ درست ترخان
نه نوکرنه غلامان
نه څه ورک نه یې څه زیان
دا نامرد یې کا غلطان
که پاځم پاخي توفان
په ما عمر رایګان
زما کور دی هسې وران

(خوشحال ختك کلیات ۲/ ۹۷-۱۰۹ مخونه)

دا قصیده په یوه خاصه زماني مقطع کې د خان د ژوند یو څنګ روښانوي .هولو هغو دسیسو ته اشارې لري،چې د مغلي حکومت چارواکو ده ته کولې، د هغو اورونو شغلې پکې سرې ویني چې ده ته په خپل کور کې بل شوي وو.

ددغو حالاتو تر څنګه دده هوډ هم سړي ته ښکاري، چې لا پرخپل ځای دی او خان د مغلي باچا دښمن بولي.

الفنستن ددې قصيدې څه برخه په خپل کتاب (د کابل سلطنت بيان) کې اخيستې ده. پر دې قصيده د تبصرې په ترڅ کې ليکي: «دی (خوشحال) پدې قصيده کې د يو وا لاس Wallace شاعر په توګه په ډېر زړه ور توب او د هېواد پالنې په روحيه خپلې مجاهدې بيانوي» . (افغانان ۱۹۳ مخ).

ددې لوړې قصيدې په باب يوه بله يادونه دا ده، چې د خوشحال خان دکليات په زياترو چاپونو کې ددې قصيدې هغه مسرۍ چې تاريخ لري داوړ ده: «کال زريونوي هجرت دی» (کليات ۵۸۳ مخ، ګام په ګام له خوشحال سره، ۲۸ مخ).

په مرغلرې کې داسې راغلې ده (کال يوزز نوي هجرت دی) خود خوشحال خان خټک کليات (د کابل چاپ) په ۱۰۰ مخ کې دا مسرۍ په دې ډول ثبت ده (کال زر دوه نوي هجرت دی) داسمون يې د ۱۰۹۹ هـ ق ليک قلمي نسخې له مخې کړی دی، خو د خوشحال خان د ژوند پېښوله تسلسل او د ډوډې له جنګ وروسته نظام پورته راتګ او له اشرف خان سره خوابدي ګرده ښيي چې قصيده به د ۱۰۹۱ هـ ق کال په رمضان کې ويل شوې وي. که څه هم د قصيدې په لومړيو برخو کې خان له خپلو ټولو مشرانو زامنو- دتوتيا له نسه – سرټکولی، خو ډېره برخه يې اشرف خان ته متوجه ده او د مخه مو د خان او اشرف خان د خوابديو يو بيان هم ولوست. بهرام هم په خپل وارخان ته مشکلات پېښ کړي وو. داوخت حال دا وړ و: هغه مهال چې د خوشحال خان او مغلو سوله وشوه ، په هغوشپو کې بهرام د پلار مطيع و.

کله چې خوشحال خان د يوسفزو په سيمه کې دلښکرو په ټولولو بوخت و، بهرام په جلبۍ کې و او د اشرف خان سړيو پرې له سرای نه بريد وکړ. بهرام وتښتېد او پلار ته ورغی ښښو ته يې ولوېد. خوشحال خان يې خطا وې و- بخښلې ،کله چې خان د يوسفزو له سيمې بېرته راوګرځېد ، نو بهرام يې له خانه سره راووست. اشرف خان ته يې دده سپارښتنه وکړه ،دمشر ورور ښې

يې هم وتيولې، اشرف خان هم وباخښه. کله چې امير خان د کابل صوبه دار شو، نو يې صوبه دار ته د بهرام دمنصب سپارښتنه وکړه او منصب يې بيا مونډ. بهرام په څرګنده د پلار او مشر ورور منونکی و. خو په پټه يې ريښې ځغلولې چې د اشرف خان منصب او جاګير ده ته تکيه وکړي.

استاد کامل ليکي چې په ۱۰۹۰-۱۰۹۱ هـ ق کلونو کې موږ بهرام د خپل پلار (خوشحال خان) پر ضد په جګړه اخته مومو.

(خوشحال خان ختک ص ۲۰۲)

د پښتنو او افغانانو د تاريخ او ادبياتو په څېړنو کې تل بهرام د يوې تورې څېرې په توګه ياد شوی دی. پدې کې شک نشته چې خان ترې سرټکونې لرلې دي، چې دا سرټکونې له نورو هم دي او له اشرف خان تر نورو زياتې. مګر دده په باب زياتره نظريې د تاريخ مرصع د کښنو مطابق قايمې شوې دي. ځينې مؤرخين لکه پروفيسور پريشان ختک پدې باب ځينې خبرې لري چې د اورېدو او پاملرنې وړ دي. پروفيسور ختک ليکلي دي: افضل خان همېشه د بهرام له نامه سره بد فرجام ليکي. هغه مؤرخ چې د نامه له ليک سره چاته ښکنځل کوي، نو له هغه سره به انصاف څنګه وکړي ؟ افضل خان چې د بهرام څېره څه ډول انځور کړې ده له بده مرغه وروستيو مورخينو هم پر افضل خان اعتماد کړی او دايې هغسې ښودلی دی او له بهرام سره يې انصاف نه دی کړی.

موږ ته ښايي چې د کورني رقابت د دوران ټول حالونه او پېښې په پام کې وساتو او بيا رايه ټينګه کړو. (پښتون کون؟ ۴۵۳ مخ).

د اشرف خان نيول کېدل:

اميرخان صوبه دار په دوو درې مسالو کې له اشرف خان نه خوابدی شو، يو دا چې د اشرف خان خپښ ازاد ګګياني له امير خان نه سرکشي وکړه او بله دا چې امير خان له اشرف نه غوښتلي وو، چې له ده سره کابل ته ولاړ شي ورسره نه ولاړ. په همدې اساس يې له باچا نه دده د نيولو اجازت واخيست او

دي یې ونیو. د نیولو جریان یې په تاریخ مرصع په ۴۹۱-۴۹۵ مخونو کې راغلي دی. یوه برخه یې دلته رااخلم: ((د خان جنت مکان شکوه شکایت د پر ور وکوېښي، باچا اختیار ورکړ چې ته صوبه دار یې ، هر چې پوهېږې هغه کړه. د خان جنت نښان حکم یې د قید راجه رام سنګه ته چې په جمرود و واستوه ، هغه زمیندار وقبول یې نه کړ، چې دا کار د ما نه دی. بیا یې سید بهولا چې د شهامت خان زوی و، په پېښاور کې هغه ته یې وکښل چې په هر فن و فریب خان جنت نښان قید کا. راجه رام سنګه خان جنت مکان په د پر خواهش جمرود ته وباله . دده په زړه کې هیڅ نه وو، دپادشاه په دولتخواهي مغرور ورغی. په سن زر دوه نوي اخر ثوریا اول جوزا راجا رام سنګه یوسروپای، یتواس اویوه غاړې دهدهکی ورکړه. نوریې رخصت کړ ورته ا-شارت وکړ چې په پښا ورمه ګه بېرون درومه، اخراز راه دولتخواهي ورغی د سید بهولا کره، پخپله ورغی چې اشنادی دی وګورم ، نور به درومم ، هغه له خدای تعالی همداغوښتل ورته یې وویل چې ((ته کښېنه ، زه کور ته لاړ شم چې طعام راستوم . طعام وخوره هاله درومه . دی یې کښېناوه ،نور یې خلق ترې چاپېر کړل، پروانه یې دامیر خان ورښکاره کړه په قید یې کړ)) (د زنځیرونو شاعر ، ۳۶-۳۷مخونه)

خوشحال خان دا وخت په نظام پور کې و، افضل خان له کورنۍ سره نیکه ته ورغی. خوشحال خان خپل لمسی افضل خان له عابد خان سره سرور میلې ته واستاوه او خوشحال خان هم وریسې سرور میلې ته ورغی. هلته څه جرګې وشوې او خوشحال خان بهرام د جرګې لپاره زیارت کاکا صاحب ته راوباله .خوشحال خان هم دقبیلې له خلکو سره هلته ورغی او افضل خان په سرور میله کې پاتې شو.

په دې جرګه کې خاني بهرام ته وسپارله شوه اوداهم وویل شول چې بهرام دې له خپله رسوخه په استفاده حکومت ته ووایي چې اشرف خان راخوشي کا او منصب دې ورته ورکړي او دا هم وویل شول چې د باچا په حضور کې دې واوسي.

تر جرګي وروسته خوشحال خان سرور ميلې ته ولاړ او بيا له هغه ځايه له افضل خان سره نظام پورته ورغى. تري اوبولاق خوشحال خان. بهرام ته وسپارل. پدې کې خبر را ورسيد چې اشرف خان يې په ګواليار کې قيد کړى دى.

تر دې وروسته افضل خا د خوشحال خان ا وعابد خان په ملتيا د سلو تنو شاو خوا يو لښکر تيار کړ او اټك ته نزدې يې پر پاچاهي لاړ حمله وکړه. تر دې وروسته له بهرام سره ځينې جنګونه وشول. بهرام خان چراټ ته نزدې په لاشوړه کې ماتې وخوړه او وتښتېد.

دا وخت بهرام د غوريه خېلو او يوسفزو يوه جرګه خوشحال خان ته ولېږله او خان ته يې پيغام واستوه ، چې زه دې زوى او افضل خان دې لمسى دى، خوښه ستا ده ،چې سرداري چاته سپارې. خوشحال خان جرګې ته وويل چې خبره د سردارۍ نه ده، بلکې خبره دا ده چې اشرف خان په کومه ګناه قيد شوى دى.

خوشحال خان جرګې ته ټولې هغه سپارښتنې وريادې کړې، چې د زيارت کا کا صاحب جرګې د اشرف خان په اړه بهرام ته کړې وې، تر دې وروسته جرګه ولاړه شوه.

د افغاني نهضت خورېدل:

امير خان صوبه دار پر افغانانو د جنګ په ميدان کې قاطع برى تر لاسه نه کړاى شو، خو دى ارام کښېنناست ، بلکې له سياسي حربو او نورو نيرنګونو يې کار واخيست او پدې وسيله يې هغه څه تر لاسه کړل چې يې د جنګ په ميدان کې نشواى تر لاسه کولاى.

ده د افغاني قبايلو له مشرانو .سره د دوستۍ جالونه خواره کړل. پيسې يې خورې کړې، موږ وليدل چې زموږ له شاعر او ملي اتل سره په همدې دوران کې څه وشول؟

نواب صمصام الدوله شاهنواز خان په ما ثرالامرا کې لیکلي دي چې امیر خان و حشي نژادي په دوستی او اخلاص داسې ښکار کړل، چې اوس یې ځانونه د اطاعت په غمچینه تړلي دي. امیر خان د خپلو دوستانو په وسیله په قبایلو کې مخالفتونه او نفاق راوپارول او افغانان یې له حکومت سره د جګړې پر ځای په خپلو کې په جګړه اخته کړل. جالبه لا دا وه چې دمنازعې هره خوا به د مشورې او سلا لپاره امیر خان ته ورتلل. خو له دغو تولو ناخوالو او دمغلي حکامو له شیطانتونو سره سره ایمل خان وکولای شو، چې افغانان د مغلو خلاف سره یو ځای کړي.

او ورو ورو دده دا جمعیت دومره ستر او ځواکمن شو، چې امیر خان نې د صوبې پر پوځونو مقابله مصلحت نه ګڼله.

د امیر خان مشاور پښتون عبدالله خان خیشکی و، له هغه سره یې له مشورې وروسته په تدبر دافغانانو ټولی داسې سره خور کړ، چې بیا یې یو ځای کول ممکن نه وو.

عبدالله خان خیشکي د قبایلو مشرانو ته خطونه واستول، چې موږ له پخوا منتظر وو، چې د افغانانو خپل سلطنت قایم شي الحمد لله چې دا پخواني امید مو پوره کېدونکی دی. خو ستاسې باچا (ایمل خان) له طور طریقو موږ خبر نه یو که هغه د باچا هی وړ وي، نو موږ ته هم خبر راکړئ، چې هغه ته ځان ورسوو، موږ دمغلو نوکري له مجبوریته غوره کړې ده.

د قبایلو مشرانو په ځواب کې د ایمل خان توصیفونه وکښل او د مغلي حکومت امیرانو ته یې د راتګ بلنه ورکړه.

عبدالله خان خیشکي بیا ددوی په ځواب کې ولیکل،څه چې تاسو لیکلي دي سم دي، خو حکومت لپاره عدل، انصاف او مکافات ضروري دي. ددغو خبرو داندازه کولو لپاره تاسې ایمل خان ته وواياست، چې نیولې زمکې ستاسې تر منځ وویشي.

قبایلي مشران د عبدالله خان خیشکي د غولونې په دام کې ګیر شول او له ایمل خان نه یې وغوښتل، چې له مغلي حکومت نه ازادې کړې سیمې دې

، ددوی تر منځ وویشي. ایمل خان په لومړي سر کې داخبره نه منله ، خو وروسته دقبایلي مشرانو د اصرار په وجه یې دا کار وکړ.

د ماثر الامراء مولف لیکي چې ایمل خان په دې وېش کې د خپلوانو او خپلې قبیلې زیات رعایت وکړ، نو د قبایلو تر منځ اختلاف پیداشو او ټول ناخوښي خپلو سیمو ته ولاړل.

له دریا خان سره هم داسې څه وشول.مغلو پر تیرا حمله وکړه ، دریا خان د مغلو مقابله وکړه ، پخپله په جګړه کې ټپي شو او حامیان یې خوست ته ولاړل. (خوشحال خان خټک ، ۲۰۶ مخ) پدې ډول مغلي واکمنو هغه افغاني نهضت چې د خوشحال خان ، ایمل خان اودریاخان تر مشرۍ لاندې د تاریخي افغانستان په شرقي برخو کې ان تر کابله پیل شوی و او کلونه کلونه یې اورنګزیب ناارامه کړی و، په دسیسو او توطئو کې خور کړ.

پنځم څپرکی

((۵))

په کړاوونو کې راګیر خوشحال خان

(د ژوند وروستي کلونه او مړینه)

درزي لاګز لري مقراض سوزن لري
یو جمدرګوټی خوشحال خیرن لري
کوچ یې اسان دی مشکل هیڅ نه دی
غم د یارانو درد د وطن لري
(خ.خ.خ)

د خوشحال خان د اثارو له مطالعې دا خبره په وضاحت څرګندېږي ، چې د خان دژوند وروستي کلونه د مصیبتونو او کړاوونو په ملتیا تېر شوي دي.
که څه هم دده ټول ژوند دمصیبتونو او کړاوونو داستان دی او د استاد کامل خبره : ((د خوشحال خان د ژوند د استان له پیله تر پایه ، ټول له مصایبو ، تکلیفونو ، ازمېښتونو او ازمېینو څخه ډک دی. خو د مصیبتونو

په تيارو کې کله د بريو رڼا يي او د تکليفونو په تورتمونو کې د کاميابيو روښنايي هم ليدل کېږي. اما دخوشحال خان د ژوند وروستي کلونه، چې کابو لس کاله کېږي، په کلي ډول د غمونو الامو او ناکاميو زمانه ده))[٦٧]

هغه منظوم اثار چې خوشحال خان له ۱۰۹۱ هـ ق نه وروسته ليکلي دي ښکاري چې د مصيبتونو ورته مخه ده او د ژوند له ډېرو کړاوونو سره مخامخ دی. (راشه واوره دا داستان) قصيده پدې برخه کې ډېره لارښوونه کولای شي.

په ۱۰۹۲ هـ ق کال کې د هجري نيول کېدل - بيان يې په تېر فصل کې تېر شو- دده د رنځونو په زياتولو کې بې پدله نه و.

خان د خپلې هغې اوږدې قصيدې (زه د شعر په کار هيڅ نه يم خوشحال) په پای کې چې څه ويلي دي، له هغو څخه موږ د ده د پرېشانۍ او کړاوونو اندازه لګولای شو. دا قصيده خان د ۱۰۹۵ هـ ق کال په محرم کې ويلې ده. د قصيدې د پای بيتونه دا دي:

قدردان زما د کار شاه جهان و
د اورنګ بادشاه ښکاره دی خود احوال

چې دده د بادشاهۍ دور وشو
په دوران يې لور په لور دی اختلال

په دوران يې درست جهان سره ګډوډ شو
ته به وايې زما نه شوه د دجال

چې په خپل بابا يې نه ده صرفه کړې
د جفا يې په دانو ورڅه اهمال

[٦٧] خوشحال خان ختك، ۲۰۸ مخ.

چې د ښو سړيو قدر باندې نشته
ځکه زه ورځينې ګرځم په جبال

لکه دی زما زوال وته ناظر دی
زه لا نه غواړم دده هسې زوال

داهمه زما د توري صدقه ده
ښتانه چې پرګني خوري ليوړغال

نن به درست دهندوستان دولت ددوی و
ښتانه که کم همت نه وای جهال

يګانه ځوانان که زر له ماسره وای
نور زما به وپنجاب باندې يرغال

که هر څو يې سازوم رانه ساز نه يي
ښتانه دي د نرو کانيو ديوال

هو مره قام هومره عالم سرداري هسې
سرګردان ګرځه په تيښته د امنوال

د دانا سردار د تيښتې شرم نشته
چې علاج ګا د غليم د استيصال (۶۸)

(۶۸) د خوشحال خان ختك كليات ۲ / ۶۰-۶۱ مخونه

سره له دې چې پدې بيتونو کې له خپلې اواره ګۍ او دخپل قام له کم همتۍ او ناپوهۍ شکوې لري، خو له دې سره سره اراده او عزم يې لوړ دی.
په همدې قصيده کې يو ځای بل هم د اورنګ هجولري.که چېرې موږ د خان د وروستي ژوند کړاوونه شمارو، نو هغه هم په لاندې ساحو کې ليدلای شو.

(۱)د قام په حيث د پښتنو بې اتفاقي ، بيا د قبيلو خپل منځي شخړې او نفاقونه ناپوهي او د حکومت د پيسو او منصب په وړاندې سرټيټول او د خپلو مشرانو په وړاندې درېدل، هغه عمده رنځ و، چې خوشحال خان غوندې يو بهادر تنګيالی يې چې د پنجاب د نيولو عزم يې په سر کې پاله او مغول ته يې اټك پوله کوله ، ډېر ځوراوه. د خان د ځوانۍ او مبارزې په دوران کې هم دې قوم دا رنځونه درلودل. خو دده د زړبودۍ په دوران کې په تېره له ۱۰۹۰ ه ق کال نه وروسته دومره ډېر او هراړخيز شول، چې بالاخره يې نهضت پای ته ورساوه.

(۲)د مبارزې دملګرو، لکه ايمل خان او دريا خان مړينه ، استادکامل ليکلي دي . چې دجمعيت افاغنه له خوربدلو او دحکومت له بري وروسته د ايمل خان او دريا خان حالونه پټ دي او د خوشحال خان له کلامه دومره ښکاري چې د افغانيت د پساله دا دوې مرغلرې او د خوشحال خان وفا دار ملګري ، له دنيا تللي دي، خو د مړينې وخت او نور تفصيل يې نه دی ښکاره .[۶۹]

خوشحال خان په خپلو دوو غزلونو کې د ايمل خان او دريا خان د مړينې يادونه کړې ده.

نه مې زړه په سر دار يې څه خوشحال دی
نه زما د خيلخانې څه حال احوال دی

[۶۹] خوشحال خان ختك ، ۲۰۸-۲۰۹ مخونه.

د خټک ولس په ننګه نه پوهېږي
کار يې درست د نادیده وو په خصال دی

پښتانه لکه مګس وربانديې ګرځي
ورته ایښی د مغل د حلوا تال دی

نورې واړه تکیې تار په تار خورې شوې
اوس په منځ کې یو کرم د ذولجلال دی

ایمل خان، دریا خان دواړه خور د بین لاړل
اوس خو پاتو و مغل ته یو خوشحال دی

چې خون په غاړه کېږي له دې کاره څه خوغم دی
یاران زما په ګور کې زه په ګور کې یم ستم دی

چې هومره ښه مخونه په داخاوره کې په ګور دي
چې دوی لره ورد رومم ګور و ماوته ارم دی

پیري راغله زبون شوم، که څه نور څه علالت شو
چې زه کړم هغه نه شي هغه ملک هغه عالم دی

که ښه وایم و چاته هم يې بدنیسي په زړه کې
یا بخت دی د مغلو یا زما څه عقل کم دی

نه بخت دئ د مغلو نه زه هيڅ په عقل کم يم
دا کل واړه پيري ده چې مې کار درهم برهم دی

مغلو ته چې ګورم هغه هسې مغل نشته
د تورو واريې تېر شو او س ورپاتې يو قلم دی

پښتون په زرو نيسي په فرېب په تېتالونو
په ما يې اثر نه شي لا په ما د خداى (ج) کرم دی

نه مچ يم نه کارغه يم چې په کړو مړو ګرځم
يا باز يم يا شاهين يم په خپل ښکار مې زړه خرم دی

که ما غوندې نورهم واى په دا کار به ډېر خوشحال وم
چې ماغوندې څوک نشته، ځکه پروت راباندې غم دی
ايمل خان، دريا خان دواړه په ښه رنګ تېر شول په ننګ کې
د دواړو په فراق کې زما تل اه وماتم دی (۷۰)

لوستونکيو ته به ښکاره شوې وي چې پدې دواړو غزلو کې دخپلې مبارزې د قهرمانو ملګريو : ايمل خان او دريا خان د فراق د وير تر څنګه د هغه دوران حاکمه وضع هم ښيي، د پښتون حال هم څرګندوي او دا ټولې کمبوتې ده ته درد او رنځ زېږوي. خو ورسره ده ثبات لوړ عزم او استقلال هم ترې زبا تېږي، چې لا په زړبودی کې هم مصايبو ته لکه غرهسې ټينګ ولاړ دی.

(۷۰) دخوشحال خان خټك كليات ۱/ ۳۱۵-۳۱۶ : ۳۴۷-۳۴۸ مخونه.

(۳)د کورنۍ بې اتفاقي . لکه چې تاسې د مخه ولوستل دا بې اتفاقي مغلي حکامو د خان په کور کې هغه وخت پيدا کړه، چې خان په ملي مبارزه بوخت و او د مغلو پر ضد يې د پښتنو پر ګڼې سره يو کولې او د افغان په ننګ يې ملاتړلې وه.

د مبارزې په دوران کې د اشرف خان او بهرام خان تر منځ پر منصب ، جاګير او سردارۍ دا کش مکش روان و. د اشرف خان تر نيول کېدو وروسته ، د خان د ژوند په وروستيو کلونو کې د بهرام او افضل خان تر منځ دا لانجه روانه وه او کړاوونه يې ننګيالی او اتل خوشحال خان ته متوجه وو. د خان دا لاندې غزل به تاسې ته هر څه پخپله په ډاګه کړي:

نن زما په خېلخانه کې څو مره غم دی
چې حيران زموږ په کار پورې عالم دی

د اشرف د ملکونديو غم لا نه و
د افضل د اغزکيو لاستم دی

نا خلف زويه اغزي کري خپل پلار ته
د خلف زويه ګلزار له عمره سم دی

نا قابل فرزند دوزخ غوندې پيدا شي
ښه قابل زويه په خونه کې ارم دی

ښه فرزند د پلار په خونه کې څراغ دی
بد فرزند د پلار په خونه کې تورتم دی

په لويـوالي کې يې خـوی د دام و دد شـي
اوس د زويـه خوبـي هومـره وي چې کـم دی

نـا لايـق زويـه نـېک نـام بابـا بدنـام کـا
کـه ولاړ يـې د نيکـه دپـلار علـم دی

د قـابل سـره بـه غـم د نـام و ننـګ وي
نـا قـابل پـه غـم نيـولی د شـکم دی

چې داهسې رنګه سپي ځنې پيـدا شـول
لا په شـک يم چې خوشـحال کلـه ادم دی [۷۱]

د خان دژونـد پـه وروسـتيو دوو دريـو کلونـو کـې دخـان پرضـد د بـهرام شرمناکې هڅې د ېرې دردونکې وې.
استاد کامل ليکلي دي: د اشرف خان تر بندي کېدو وروسته، خوشحال خان غوښتل ،چې سرداري د اشرف خان مشر زوی افضل خان ته وسپاري، خو افضل خان ته د تره په وړاندې مقابله ګرانه وه، چې لا د حکومت مرسته هم ورسره وه. بلـه دا چې د قبيلې تمايل هم دا و چې بهرام خان سردار شي. په همدې اساس يې افضل خان ته وويل چې له سرداری نه لاس په سر شي. افضل خان د نيکه خبره په اکراه و منلـه. لـه دغـو پيښو ښکـاره ځرګند ېږي چې دحکومت پيسو دده قبليه تر کومه حده پورې رام کړې وه.
د خوشحال خان دا خيال و چي بهرام ته به د سرداری په رسېدو سره خپل ذليل حرکتونه پرېږدي او قبيله به له خانه جنګی او مرګ ژوبلې وژغورل شي. خو بهرام خپل دغه برى کافي ونه ګاڼه ،بلکې د خپل سپين ږيري او واجب الاحترام پلار د ترخه ژوند د لا تريخوالي لپاره يې متې راونغښتې ، په

[۷۱] دخوشحال خان خټك کليات ۱/ ۳۴۷ مخ.

تېره د خان د ژوند په وروستيو دوو کلونو کې دا ناروا وې خورا زياتې شوې.
٧٢

يو ځل يې خپل زوی مکرم خان له زولنو او يوې ډلې وسله والو سره په خان پسې واستاوه، چې دی ونيسي. په دا ورځ له خان سره يې دوه زامن ګوهر خان او نصرت خان هم وو. کله چې دوی مکرم خان وليد، درې واړو ټوپک راواخيستل، دغره لور ته ولاړل ا مورچې يې ونيوې. خان عليين مکان پر مکرم او ملګرو رېغ کړ که نران وئ زما مقابلې ته راشئ، خو دوی د خان په وړاندې دکوم اقدام جرأت ونه کړای شو، او مکرم خان بېرته ولاړ. وايي چې بهرام خان له خپله زويه خوابدی شو، او دويم ځل يې له لښکر سره واستاوه، چې خپل نيکه ونيسي.

په دې شپو ورځو کې افضل خان لوړې ته راغلی و. خوشحال خان، ګوهر خان افضل خان ته استولی و، او نصرت خان هم ورسره نه و. خان په يوازې ځان دې ته اړ و، چې مقابله وکړي.

افضل خان ختک په تاريخ مرصع کې راوړي دي چې لښکر و څوکۍ جوړې کړې او پدې فکر کې وو، چې خان غافل شي او وې نيسي. د لمانځه وخت شو، پر لښکر يې غږ وکړ، چې نا اهلو دومره وخت راکړئ، چې زه اودس او لمونځ وکړم، داځل هم د بهادر خان سړي.بريالي نشول چې خان ونيسي. خان يې له منګولو ووت.

بهرام خان دا وخت امير خان صوبه دار ته وليکل چې خوشحال خان دده په محاصره کې دی، د نيولو لپاره سړي راولېږئ.

چې وې نيسو. خوشحال خان بيالړه موده وروسته توتکي ته ولاړ داسيمه د چراټ جنوب ته دختېکو او اپرېدو د سيمو پر بريد واقع ده. افضل خان له لوړې نه دده ليدلو ته راغی، او زړه يې وروساته.

خوشحال خان له توتکي نه له خپلو زامنو: ګوهر خان صدرخان او نورو سره زېرې ته لاړ، دلته نو د بهرام سړيو له سرای اکوړي بريد پر وکړ.

---

(٧٢) خوشحال خان ختک، ٢١٠ مخ

خوشحال خان پر لاس نه ورغی، خو د خان ځو ملګري چې د بهرام سړیوته په لاس ورغلل هغه یې مړه کړل. خوشحال خان بریالی شو، چې داپرېدو سیمې ته ځان وباسي. داخل یې موسی درې ته نژدې د ډنبرې په غره کې پناه واخیسته. خان په خپلوشعرونو کې د اشرف خان په څېر د بهرام هم ډېره هجو کړې ده.

څه نمونې یې دا دي:

بهرام هغه خنزیر دی
چې لایق دی د تفنګ

دا هم ځای دی د تعجب دی که یې وینې
چې لښکرې په خوشحال کا بهرام خان

نه دایوعیب زمانه سل هنره
چې بهرام زماپسرزه یې پدریم

په یوه غزله کې څېره داسې راښيي:

تا هنر د سرداری نه زده بهرامه
سرداري دې په خپل دور کړه بدنامه

هم تمامې خېلخانې لره بلا شوې
هم خپل ځان لره بلا شوې بد فرجامه

تاطاهرد کم عقلۍ په جرګومرکړ
اوس فارغ شوې دطاهرله انتقامه

تـا خپـل ځان لـره د مــرګرخنــه پيــدا کــړه
خپلخانـه دې پـه بدخــوی کــړه بــې ارامــه

پـه دا هسې بدخويــی بــې بختــه نــه يــې
چې لانــه يــې د خونــې هــاتې تــر ژامــه

مشر ورور دې پـه زنـدان کـړ تـه خـاني کـړې
داَ خــاني دې شــه پــه ځان پــورې حرامــه

چې خانـی تـه دې هـوس د زړه پـه زوركـړ
لا ځايــې وه ســتا د زړه انــدېښنــه خامــه

نــور دې نــوم زمـا د زويــو پـه شــمارمه شـه
دخوشــحال خــتک وينــاپــه دا تمامــه

(خوشحال خان ختك كليات ، ۱ / ۲۳۷ مخ)
دا فضل خان او بهرام خان د رقابتونو په اړه د پروفيسور پريشان ختك د لاندې بيان په راوړو دا بحث پای ته رسوم ((دهغې زمانې (دخان د ژوند وروستي كلونه) د حالاتو په اړه چې كوم تفصيلونه افضل خان په تاريخ مرصع كې ليكلي دي، مركزي نكته يې يوه ده . خپله بنېګڼه او د بهرام بدګڼه ... په هغو ورځو كې د افضل خان او بهرام خان تر منځ زركړی جنګ په زور كې و. دواړو د اكوړښې كاوه ، چې څنګه د كابل مغلي صوبه دارته دا باور وركړي ، چې دسر داري او منصب لپاره يو له بل نه زيات موزون او حقدار دي. خوشحال خان ددواړو په منځ كې نښتی و)) .دپروفيسور پريشان دا لوړ تحليل په خپل ځای سم دی. په تاريخ مرصع كې د افضل خپلو ځينو ليكنو

او د خان د يوې نيمې يادونې پر اساس افضل خان هم لوی خان ته څه کړاوونه ور پېښ کړي وو.

ما نا دا چې د خوشحال خان د سرداری دعوېدارانو ، اشرف خان ، بهرام خان او افضل خان درې وارو په خپل خپل وار خان ته ستونزې او مشکلات ورپېښ کړي وو.

د کورنۍ د ځينو غړيو مړينې:

د کړاوونو او مصيبت په دې کلونو کې د خان د کورنۍ ځينې غړي هم وفات شول ، چې د غو مړينو يې هم کړاوونه او رنځونه ورزيات کړي وو.

۱/ په ۱۰۹۷ هـ ق کال سيمې ته قحط راغی او بيا وبا راغله. دې وبا د لوی خان د کورنۍ ځينې غړي هم ور څخه بېل کړل ، لکه:

- درويشت کلن ځوان زوی بختناك يې وفات شو. خان دده پر مړينه ويلي دي:

بختناک په دوه هفتې شي	تر فاني جهانه تير
ژونديې و درويشت کاله	زلميتوب شو باندې زلير
د پلار په زړه يې مرګدی	لکه زخم د شمشير
که ډېر وو تور تمونه	په دا غم شول واړه هير

(دخوشحال خان کليات ۲/ ۲۸۰)

- د بختناك مور او د بخت ناك يوزوی همدې وبا د مرګ کومې ته وغورځول ، خان ويلي دي:

دغواض دکال وبا	خدای يې مه راولـه بيا
بختناک مې پکې ومړ	مور يې هم بوته قضا .

یو هلک یې و راپاتې ورپسې شه زر فنا

(ګام په ګام له خوشحال سره، ۳۱ مخ)

- د خان یو لمسی سرفراز خان (د سعادت خان زوی) لېوني سپي وچیچه، هغه هم مړشو. خان یې یاد داسې کړی دی:

سرفراز د سعادت و بنه نمسی مې و زیبا
په دا کال له ما قضا کړ په ارمان ارمان جدا

په ۱۰۹۸ ه ق کال کې هم پر خان ځینې نور درانه غمونه راغلل خو ده یې سهلوته سینه سپر کړې وه.

- په همدې کال د بهرام خان زوی معظم خان وفات شو. دا لمسی، لکه افضل خان، خوشحال خان ته ګران و، او د اینده خانۍ لپاره یې خپل امیدونه ورسره تړلي وو. لکه چې ویلي یې وو:

د بي بي اولاد همه ګیدړ میدړي په افضل په معظم لګي نظر

دمعظم مرثیه، خوشحال خان ویلې، چې مطلع یې دا ده:

څه د بدو ږغ وچې ماښام رابـاندې وشو
تندر او یا توپ و پرې مې تخنې تخنې زړه شه

دا مرثیه د کابل چاپ کلیات لومړی توك د ۱۸۱ مخ په (و) ردیف کې چاپ شوې ده. سمه نه ده. دا غزله باید د (ه) په پټۍ کې چاپ شوې وای.

- په دغه کال د خان زوی عابد خان بې لارې شو. تر دې چې د ستر خوشحال خان سره به له ګستاخۍ هم نه شرمېده ده به کله له بهرام سره او کله له افضل خان سره سرخوځاوه او کله به نظام پور ته راته، دا وخت خوشحال خان په نظام پور کې و. ده مومندي خټك ډېر تنګ کړي وو، د هغوی پر

درمندونو به يې اسونه تېوان خوشې کول او داسې پسې نور.....
مومندي تنګ شول بهرام خان ته يې شکايت وکا. بهرام ورته وويل چې تاسې يې اسونه زخمي کړئ او که هغه خپله راشي ، هغه هم مه پرېږدئ. مومنديو دغسې وکړل اود عابد خان ځينې اسونه يې زخمي کړل. عابد دخپلې کورنۍ ځينې ځوانان پسې ولمسول او د مومنديو پر درمندو نو يې اور ولګاوه. مومندي هم په دوی پسې راووتل. پدې نښته کې د خوشحال خان ځوان زوی طاهر خان ووژل شو. (خوشحال خان ختک ۲۱۲ مخ)

خان د خپل زوی طاهر خان مرثيه ډېره دردناکه ويلې ده او خپل نور دردونه او غمونه يې هم پکې ښه راښوولي دي:

ډېر مين په تازه مينه سره تېرشي
په هجران يې خوږ ژوندون زهر و ګند هېر شي

لا پوغم مې تمام نه وي څه نصيب دی
چې ناڅاپه نور غمونه را برسېر شي

زه په وير د معظم په غم کې ډوب وم
خبرنه وم چې طاهر به تېروبېر شي

لکه ربړه د طاهر نوې په زنې
د هر هر وبنته يې غم راباندې ډېر شي

خدايه هسې غم بل ماته پيدا مه کړې
چې په ده مې طاهر خان له دله هېر شي

(کليات ۱/۳۸۹)

د قهرمان مړينه:

په تېر بحث کې مو ولوستل چې خان د بهرام له ازار اوشرارته د اپرېدو دسيمې (ډنبره) نومي ځای ته ولاړ. دا نورډده دژوند وروستي وختونه وو. نور ډېر ژوندی پاتې نه شو.

د ۱۱۰۰ هـ ق کال د ربيع الثاني پر اته ويشتمه، دجمعې ورځ (د کب اول) د ۱۶۸۹ م کال د فبروري ۲۰ مه د اته اويا کاله پر باره ژوند نه وروسته له سترو ملي ارمانو نو او وچتو ارادو سره دکړاوونو اوبې ارزې په يوه تورتم کې له دنيا نه ستوګې پټې کړې او سړی فکر کولای شي، چې د ژوند په هغو وروستيو شېبو کې به يې خپل دابيت:

((پښتانه چې بې ننګي کا څوك يې څه کا ګورستان لره به درومو له ارمان)) په مغزو کې را ګرځېده.

د ننګيالي ځوان خان مړينه په داسې حالاتو کې واقع شوه، چې د خپل مرګ په باب کړې پېش ګويي رښتيا راوختله. ده ويلي و:

> چې جامه يې پاتې نشي مرده شوی ته
> خدايه ورکړې وخوشحال هسې رحلت

د مړينې تاريخي قطعې او مرثيې:

د ستر خوشحال خان خټك دمړينې درې تاريخي قطعې، اشرف خان هجري ويلي دي. هجري دا وخت په بيجا پور کې بندي و. دا درې سره قطعې په درې ژبه دي او دده په دري ديوان کې خوندي دي. [۷۳] يوه قطعه يې دلې را اخلم:

---

[۷۳] هجري، اشرف خان: ديوان اشرف خان هجري (فارسي) به کوشش هميش خليل. اداره علم وفن پاکستان، پشاور، جدون پريس ۱۹۹۴، ص ۱۴۳.

رفت ان میرروه شاه ختک — که به خوبي امیر افغان بود

بلکې افغان همه چون تن بوده — اندران اوبه رتبه جان بود

ماه و تاریخ فوت او جستم — خردم زین قبل سخن ران بود

روز ادینه از ربیع دوم — بیست وهشتم اوان اذان بود

سال هجران او اګر خواهي

((موطن خیر، مجد و احسان)) بود

د خان بل زوی ګوهر خان ختک هم دده د مړینې تاریخ په یوه دري مثنوي تو ته کې ویلی دی چې دلې یې راوړل دبخث دتکمیل لپاره لازمي ایسي:

خـــان خانـــان و قـــدوه افغـــان
ان حکیمـــی ســـرخرد منـــدان

چـون بـه هفتادوهشت سـال شـده
چـو الـف بـود همچـو دال شـده

روز ادینـه بـودچـون زجـهان
رفـت و مـاندیم مـا بـه اه و فغـان

غـرۀ مـاه مـهر بـود ان حـوت
کـه بـه لـب مینـهاد مـهر سـکوت

بیسـت وهشـتم ربیـع اخـر بـود
کـه امـین جـان پـاک او بربـود

چون ز تاریخ فوت خان خبرم
شد زما رفت زین جهان پدرم [۷۴]

د خان پر مړینه ښایي ډېرې مرثیې ویل شوې وي، تر اوسه موږ ته دا لاندې مرثیې ښکاره دي:

(۱) اشرف خان هجري چې د پلار پر مړینه کومې رثائیه قصیدې ویلې دي [۷۵] دمرثیه نګارۍ د ادابو د کلماتو د انتخاب او په قصیده کې موجود درد و سوز له اصله د پښتو په ډېرو عالي مرثیو کې حسابېږي او په خپل ادبي قوت کې دشیخ اسعد سوري له رثائیه قصیدې سره اوړه وهي: پدې دوو کې یوه دوه ویشت بیته ده. چې څو بیته یې دلې را اخلم:

دهنر بحر چې تالیده سراب شه
هغه ښهر د عظمت کوره خراب شه
هغه تن چې همه کان د مروت وه
نن په خونه د لحدموتی تراب شد

د خټکو ولس سنګ و بې وقاره
هغه سنګ یې له مجلسه زرناب شه

خان په قصد د ارم کوچ وکړ له دهره
پستنه یې ولس ډوب په اوبه اب شه

(۷۴) تاریخ مرصع، ۴۸۲ – ۴۸۳ مخونه.
(۷۵) هجري اشرف خان: دیوان هجري (پښتو) د همیش خلیل په زیار، شاهین برقي پریس، پېښور، ۱۹۵۸، ۱۳۹ – ۱۴۸ مخونه.

رفت ان میرروه شاه ختک　　که به خوبي امیر افغان بود
بلکې افغان همه چون تن بوده　　اندران اوبه رتبه جان بود
ماه و تاریخ فوت او جستم　　خردم زین قبل سخن ران بود
روز ادینه از ربیع دوم　　بیست وهشتم اوان اذان بود
سال هجران او اګر خواهي
((موطن خیر، مجد و احسان)) بود

د خان بل زوی ګوهر خان ختک هم دده د مړینې تاریخ په یوه دري مثنوي توته کې ویلی دی چې دلې یې راوړل دبخث دتکمیل لپاره لازمي ایسي:

خـــان خانـــان و قـــدوه افغـــان
ان حکیمـــی ســـرخرد منـــدان

چـون بـه هفتادوهشـت سال شـده
چـو الـف بـود همچـو دال شـده

روز ادینـه بـــودچـــون زجـــهان
رفـت و مـاندیم مـا بـه اه و فغـان

غـرۀ مـاه مـهر بـود ان حـوت
کـه بـه لـب مینـهاد مـهر سـکوت

بیسـت وهشـتم ربیـع اخـر بـود
کـه امـین جـان پـاک او بربـود

مسـافر شـه هغـه شـېرد جبـالونو
چـې زهـره ځينـې اوبـه د اورنګشـا ده

نـه يـې زويـه پـرې حـاضر نـه بـرادر وه
سـايي قبضـه لـه غمونـو پـه صحـرا ده

نـه يـې مـخ د خپلـو وليـده پـه سـترګو
نـه يـې کـړې چاپـه رنـځ کـې دلا سا ده

لايـې رب پـه حـال خـبر يـازه پوهـېږم
چـې لـه خپلـو يـې ليدلـې څه جفـا ده

پروفيسور محمد نواز خان طاير د اشرف خان هجري ددې مرثيې په باب په يوه لنډه تبصره کې ويلي دي: ((د جذباتو احساساتو د زور سره سره چې کومه فني ښکلا په دې مرثيه کې موجوده ده ، دپښتو ژبې د پېرۍ کمې مرثيې ددې همسري کولی شي . په دغې مرثيه کې ټول يو کم پنځوس اشعار دي ، هر يو شعر يې لکه چې خان جنت نښان اشرف خان هجري د خپل زړه په وينو ليکلی وی)) (۷۶)

(۲)عبدالقادر خان ختک د خپل توريالي پلار په وير کې يوه قصيده لري، چې څو بيته يې دلته را اخلو:

اوښکې هـم د وڅـېدو لـه وېرې ولاړې
لـه تـودې تبغـنې مـې ګرمـه تر لا ده

(۷۶) طاير، پروفيسور محمد نواز: روهي ادب ، پښتواکادمي ، پېښور . جدون پريس ، پيښور ۱۹۸۶ ، ۲۹۸مخ

د فراق په اور دې وسونو مې وچ شو
اوس مې تل په وچو سترګو ستا ژړا ده

په بهانه رآه خپل دم راځنې دروميي
له همدمو بېهوده ګيله زماده [۷۷]

(۳) داستان پر داز صدر خان ختک ، هم د خپل باتور پلار پر مرګ په يوه قصيده کې ژړلي دي. دده رثائيه قصيده استاد حبيب الله رفيع راپيدا کړې او خوندي کړې ده (۷۸) څو بيته يې دا دي:

چې سرته د پښتانه وې ځينې ولاړې
ځکه اوس واړه بې سره پښتونخواده

که ته باز دپښتانه د غرونو نه وې
سکه بې تاپې دغرو چار سپکه چراده

که لويي دغره د چارې له تا نه وه
چار يې ولې اوس ترسمې کوزه لاده

که ته شېر د پښتانه د درک نه وې
پکې ولې دګيدړو اوس غوغاده

(۷۷) ختک ، عبدالقادر خان : د عبدالقادر خان ختک ديوان ، دنورالله ، ولسپال په زيار ،پښتو ټولنه ،کابل ، د ولتي مطبعه ، ۱۳۶۸ ه ش .

چې پخوا د مغل دم خوت په دا ورځ کې
اوس بې تـايې لـه چالـړ کلـه پـرواده

هونيره در ګوهر پـه نظـم شـول لـه کومـه
کـه سـينه د تانـه بحـر نـه دريـا ده

د ملي اتل وروستى وصيت:

د افغانستان دتاريخ په ځينو کتابونو او دخوشحال خان دژوند پېښو په ځينو اثارو کې دخوشحال خان ختټك وروستی وصيت هم راغلی دی.

د پښتانه شعراء پـه لومړي ټوك(د خوشـحال خـان برخـه) ۱۳۲۰ ش / ۱۹۴۱ م کال چاپ کې دا وصيت داسې راغلی دی: ((ماهلته ښخ کړئ، چې دمغلو سيوری مې په خاوره ونه سي او دمغلو دسپرو دپښو ګرد مې په هديره ونه لوېږي)) (ادبي سوغات ، ۱۱۸ مخ)

استاد اجمل ختټك چـې د پښتانـه شـعراء د لومړي ټوك کومـه خلاصـه دپېښور د اداره اشاعت سرحد لپاره تياره کړې اومنځ منځ کې يـې خپلـې سمونې او زياتونې هم پکې کړې دي ، هلتـه يې بيا راوړي دي: ((مـا خپـل وطن ته ورسوئ او هلته مې په داسې ځای کې ښخ کړئ ، چې د مغلو سيوری مې په خاوره ونه شي او دمغلو دسورو ګردونه مې په قبر نه پرېوزي)) (پښتانـه شعراء ، ۱/ ۱۴۰) .

استاد کامل بيا د(خوشحال خان ختټك) په ۲۱۶ مخ کې دا وصيت په دېرو الفاظو کې لږ نور هم په تفصيل راوړی دی چې ترجمه يې زه دا وړ کولای شم ((زما قبر پـه داسې ځای کې جوړ کړئ، چې دمغلو سيوري قدرې هم پر ونه لوېږي ، او دمغلو سپرو د اسونو دپښو ګرد زمـا قبر تـه ونـه رسـي. مـا د مغلو بهترين پوځونه د خلو خاشاکو په دود الوزولي دي، نو په دې اساس زماقبر پټ وساتئ، چې يې بې احترامي ونه کړي)).

دخان بابا دې وصيت ته علامه اقبال لاهوري اردو نظم جامه وراغوستې او، دعلامه په بال جبريل نومې مجموعه کې راغلی دی. د علامه اقبال ددغه اردو نظم پښتو ترجمه اروانباد قاضي عبدلحکيم اثر (۱۹۱۰- ۱۹۸۷ م) داسې کړې ده:

دملت په يو وحدت کې قبايل دې ورک کړي خان
چې پرې نوم دافغانيانو په دنيا کې شي بلند

زه په هغو تورزنانو شاه ځلمو باندې مين يم
اچوي چې کوم په ستورو داسمان باندې کمند

له مغل ځيني هيڅکله لاندې نه دي په يوځيز کې
دادغرونو نازولي چې په غرونو کې کړي ژوند

ای ملګريه وبه وايم تاته زه دزړه خبره
خوشحال خان هغه مدفن کړو خپل ځان لره پسند

چې سيلی د غرونو هلته زما لورته راوړی نشي
دمغلو شهسوارانو دوړې پښونه د سمند

(د پښتو شعر د ادب تاريخ ، ۳۱۴ مخ)

دننګيالي مزار:

د خوشحال خان ختك د احوالو په زياترو کتابونو او مقالو کې راغلي دي، چې د خوشحال خان مړی يې د اپرېدو له سيمې څخه سرای اکوړي ته راووړ او د خپل کلي اکوړي نه جنوب اړخ ته غره کې د ايسوړو او چشمې منځ ته داسې ځای کې ښخ کړ چې ((د زمانې خيرن بادونه ا وسپېره سوری نه ورسي)).
(پښتانه شعراء ۱/ ۱۴۰)

استاد کامل هم دغه ځای ښودلی او لیکلي دي: ((د خان علیین مکان لاش یې داپرېږدو له ولایت نه راووړ او له سرای اکوړي نه څو میله لرې، جنوب لور ته لږکی ختیځ ته اسوړي بالاکې خاورو ته وسپاره او ترکافي عرصې پورې ددغه قبر پټ وساتل شو)) (خوشحال خان ختك ۲۱۷ مخ).

د اروابناد استاد رښتین په نومیالي شاعران نومي اثر ۷۸ مخ کې راغلي دي: ((اود هو ډي د غره تر خنګ د ابدي ارام غېږې ته وسپارل شو)). کله چې د استاد رښتین د پښتو د ادب تاریخ دریېم ځل چاپ شو، نو هلته یې هم لیکلي دي: ((او په هوډي کې ښخ دی)) [۷۹]. په دریېم چاپ کې ددې جملې په لوست سره مې په ذهن کې وګرځېدل، چې په لومړي چاپ کې به یې په دې باب څه لیکلي وي. خو چې لومړی چاپ مې وکوت په ۴۶ مخ کې یې راغلي دي چې په سرای کې ښخ دی.

پدې ورځو کې زموږ دخوشحال فرهنګي ټولنې ملګرو، چې په پېښور کې د خوشحال خان ختك د زوکړې دڅلورسومې کالیزې په مناسبت کوم سیمینار جوړ وي، دمقالو په لست کې یې یو عنوان داسې دی: ((دخوشحال خان زیارت په ډمبره که په اکوړي کې)) ددې عنوان له لوسته ماته داسې ښکاره شوه، چې لاځینې خلك ښایي په دې عقیده وي، چې د خان مړی به یې له ډنبرې څخه نه وي راوړی او هلته به ښخ وي؟

په هر صورت اوس همدامقبره چې د اکوړي جنوب ته په غره کې د ایسوړو او چشمې په منځ کې واقع ده، د ستر خوشحال خان بابا مبارك مزار منل کېږي او د نوښار پښتو ادبي جرګې (۱۹۳۲ م کال تاسیس) له خواپرې د شلمې پېړۍ په لومړۍ نیمايي کې مشاعرې جوړې شوې دي. ښاغلی پښتون نومې مجموعه دهمدې ټولنې له خوا په ۱۹۴۰ م کال کې چاپ شوه. پدې مجموعه کې دخوشحال خان بابا په باب د اروابناد سید رسول رسا (۱۹۱۰ -

---

[۷۹] رښتین، پوهاند صدیق الله: د پښتو ادب تاریخ دریېم چاپ پېښور، ۱۳۷۷ هـ ش ۴۸ مخ.

۱۹۹۰ م) يوه مقاله او د څوتنو شاعرانو شعرونه راغلي دي.(خوشحالنامه، ۲۱۹ مخ).

پردې مقبره دا څه د پاسه شپېته کاله مشاعرې کېږي. غونډې پرې جوړېږي، عام وخاص ورته ورځي او دخپل ننګيالي ،توريالي او فرهنګيالي بابا اروا ته دعاوې کوي.

د خوشحال خان پر قبر يوه وړه ګومبتي ودانې جوړه شوې ده. دقبر تعويز يې د افغانستان له مرمرو په کابل کې جوړې شوې او د پښتو ټولنې ديوهيئت له خوا پښتو نخوا ته وړل شوي او بيا نصب شوي دي. استاد اجمل خټک يې د نصبولو افتتاح تاريخ ۱۹۴۸ م کال ښودلی دی[۸۰]

د خوشحال خان خټک
عقايد ، اخلاق او عادتونه

خوشحال خان خټک سني ، حنفي مذهبه مسلمان و. دده د کلياتو او ځينو نورو اثارو له مطالعې داخبره څرګنده ښکاري. دده په ديوان او نورو اثارو کې دده د اسلامي عقايدو په اړه ډېرڅه سرې پيدا کولای شي. دا څو نمونې راوړل ماته بې ځايه نه ښکاري:

زما دايمه خدايه موجوده
وجود د هر چا دی ستاله وجوده
معبود بل نه لرم معبود مې ته يې
معبود مې بل مه کړه زما معبوده

زما دايمه قايمه خدايه
په خپل صفت کې قدرت نمايه

(۸۰) خټک : اجمل : لعل او ايرې ، پلوشه ، کليزه ګڼه ، ۱۹۹۸ م ، ۹ مخ.

تا مسلمان کړم، تا زه کامران کړم
عزيزدې راوستم عزيزمې بيا يه

(ديوان ۲/ ۹۸)

که په مينه د صديق ولاړ صادق يم
هسې ما ګڼه په مهر دعمر
په عثمان باندې به څه وايم چې څويم
په هزار رنګه مين يم په حيدر
محبت د خاندان لرم په زړه کې
دولس واړه امامان مې دي بصر
پاکيزه سني مذهب يم نور څه نه يم
چې مې نور څه ګڼي خاورې يې په سر
رافضي خارجي دواړه توکه نه دي
ديوه ستړګې په سيخ د بل څګر
زه خوشحال چار ياري يم خوښ له خدايه
چې سني راغلم په دين د پيغمبر(ص)

ديوان ۲/ ۳۵۶ مخ

استاد کامل کښلي دي، چې د خان په کلام کې ځينې داسې اشعار هم پيدا کيږي، چې دځينو شيعي عقايدو مظهر دی، خو د خان د نورو صريحو او څرګندو بيانو نو له مخې مونږ دی له سني پرته بل څه نشو منلای (خوشحال خان ختك ، ۲۱۹ مخ)

خان سخي ، فياض ، خو د دار ، دلوړې ارادې خاوند تينګ عزمی اومبلمه پال انسان و. ددې تولې خانی او سردارای سره سره قرباني او زکوة پر ادا نه و مکلف مانا دا چې دنصاب خا وند نه و. د خپل سخاوت په باب يې يو ځای ويلي دي:

سخاوت مې په تقلید په رسم نه دی
زه له ځایه د سخي بابا پسر یم
نه زکوة په ما واجب شو
نه په درست عمر قربان

خان په خپل ټول ژوند کې له ځوانی تر پېرۍ پورې درې عمده مینې پاللې دي. ده یو ځای ویلي دي:

دایم راغلم په دا عمر چې مې وینې
زلمیتوب را څخه یوور ږیرې سپینې
یو د ښکار، بل دکتاب بل د دلبرو
په جهان کې نورې نه شوې دا درې مینې
دهمت جامه مې سپینه پاکیزه ده
پرې دوستي دزرو څه وه لکه وینې

(د خوشحال خان خټك کلیات ، ۱۰/ ۴۶۱).

د خان ، عاداتو، اخلاقو او عقایدو په باب اروانښاد استاد کامل په خپل ډېر مهم اثر (خوشحال خان خټك) سربېره دخوشحال خان خټك کلیات په مقدمه کې ډېرې کوټلې خو جامع خبرې کړې دي. زه دخان دسیرت ددې بحث د بشپړ تا به لپاره هغه خبرې راوړل دلته لازم ګنم. استاد کامل لیکلي دي: ((خان د نمونځ ، اودس او روژې ډېر پابند و ، او د سخاوت یې دا حال و، چې سره د امیرۍ او خانۍ او سردارۍ صاحب نصاب شوی نه و ، وضع فقیرانه وه. ډېر رښیتنی او صاف ګوسړی و. اګر که جنسي جذبات پرې ډېر غالب وو ، خود هغو دتسکین دپاره یې ناجایزې طریقې نه وې استعمال کړې. په حرم کې یې وینځې هم وې ، خو ددې دپاره د هغه زمانې دمعاشرت حالات ذمه وار وو. که په دې کې خان په خپلو ځینو مزاحیه اشعارو او هزلیاتو کې مبالغه کړې وي،نو له هغو به څه نتیجه اخذ کول محفوظ نه وي. خان د ارادې ډېر

کلك او مضبوط ډېر توروزن ، شجاع او خود داره سړی و... خان دښکار ډېر شوقمن و، د ټوپك غشي او باز هر قسم ښکار به يې کولو. بازونه او اسونه به يې ډېر ساتل . په کتاب ، سرود او ښايست ډېر مين و. دغه شوقونه تر اخره عمره په ځای وو)) (خوشحال خا ختك کليات ۲/ اتم ، نهم مخونه ، مقدمه).

دا بحث به پدې خبره پای ته ورسوو، چې زموږ اتل شاعر سره له دې چې له درباروڼو ، امراوو او دهغه زمان نورو سترو رجالوسره يې سروکار و، خو ده ،لکه نورشعراء د چا مدح نه ده کړې، په ځينو ځايو کې يې خپل محسنان په ښو نو مونو ياد کړي دي او داکار هم دده د عالي اخلاقو ښکارندويي کوي. ما نا دا چې خان سره له دې چې مداح نه و، احسان فراموش هم نه و، د چا لږ ښه يې ډېر ډېر يادول او خان يې دهغه مرهون ګڼه . خان په خپله يوه قصيده کې ويلي دي:

زه مداح د هيچا نه يم ّبې د ښکليو
د نور چا په صفت نه لرم يو قال
زه څه خدای په ښکلي مخ باندې مين دی
ګوره احسن القصص په استدلال
نه مې تمه له چاده چې مدح ګوی شوای
نه مې چاسره لبناس شته نه تيتال

(دخوشحال خان ختك کليات ۲/ ۵۸ - ۵۹ مخونه) .

يو بل ځای يې ويلي دي:

دهغه شاعر مخ تور شه چې په طمع و هر در و هر دربارو ته ولاړدی

د خان اولاد :

خوشحال خان خان ختك څو ودونه کړي وو. له نکاحي مېرمنو سربېره ده په حرم کې وينځې هم درلودې له دغو مېرمنو او وينځو يې د شپېتو شاوخوا زامن او يو دېرش لونې زېږېدلي وو. (خوشحال خان ختك ۲۳۰مخ).

دتاريخ مرصع په ۲۵۸ - ۲۵۹ مخونو کې راغلي دي: ((.... واضح دې شي ، خان عليين مکان ته حق تعالی شپږپنځوس فرزندان نارينه کرامت کړه، په دا وارو کې خان جنت مکان والانتبان چې والد د مولف دی، ارشد او ولي عهد و.... سعادت خان خان ، بهرام خان ، نظام خان ، يحيی خان او شهباز خان داشپږ واړه له يوې مورنه و...))

(دزنځيرونو شاعر، ۱۴ مخ).

خان هم په خپل ديوان کې وخت په وخت دخپلو زامنو شمېره ښودلې ده ، داشمېره يو ډول نه ده. کله زياته او کله لږه ، لکه په يوه رباعي کې وايي:

په شمار مې زويه تر شپېته زيات دي
نيمګي به مړه وي نيمګي حيات دي
چې راخرګند شول په کاروبار کې
تر دې ژونديو بهتر اموات دي

(ديوان ، ۲/ ۱۳۹)

په يوه بله قطعه کې بيا ويلي دي:

که پنځوس دي که شپېته دي داغ د زړه دي
يو څولا پکې افت شول تر داميانه

بله قطعه کې وايي:

اته ويشت لرم زويه نشته يو د بل په رنګ .

د خان دخپلو ځينو زامنو د زوکړې تاريخي قطعې په دری نظم کې ويلې دي او دا قطعې افضل خان ختك په تاريخ مرصع کې را اخيستې دي.

له اشرف خان ، سعادت خان ،بهرام خان، نظام خان، يحيى خان او شهباز خان سربېره چې له يوې موره وو، دنورو څو زامنو نومونه يې چې د خان له کلامه او تاريخ مرصع نه لاس ته راغي دا دي: عبدالقادر خان ، صدرخان، عابد خان ، نصرت خان ، سکندر خان ، ګوهرخان ، عجب خان ، ازاد خان، عبدالعزيز خان ، خالد خان، طاهر خان ، بختناك، جلال خان، عادل خان ، جعفر خان ، اکبر خان ، عبدالرحمن خان ، نجابت خان ، ابوالخير خان ،فرحت خان، مومن خان ، زاهد خان، حامد خان، عادل خان ، بشير خان، اسمعيل خان، يوسف خان ، کمال خان ، محبت خان علاءالدين ،فتح خان ،نوروزخان ،شاه علي خان ،جنګي خان ،شکرالله خان اونور. د خان د لوڼو شمېر تاريخ مرصع ۳۱ ښودلی دی، خو په فراقنامه کې خان داشمېره دوه د پرش ښودلې ده.

د لوڼو په نومونو کې يې د دوو نومونه موږ ته ښکاره دي يو بي بي تاج اوبله حليمه . خان دخپلو اولادونو روزنه زياتره په خپل لاس کړې ده. په زامنو لوڼو او لمسيانو کې يې هم ډېر لوی شاعران ، عالمان اوليکوال تېر شوي دي، چې د خان پرايستلې فرهنګي لار يې قدمونه ايښي دي. وروسته په يو بل څپرکي به زه د خان د کورنۍ د شاعرو او ليکوالو غړيو يادونه هم وکړم.

((٦))

شپږم څپرکی
فرهنګيالي خوشحال خان

نه به زما غوندې بل ننګيالی راشي
نه به زما غوندې بل جنګيالی راشي
څنګ لا پرېږده په درست افغان کې
عجب که هسې فرهنګيالی راشي

(ديوان، ۲/ ۲۲۸ مخ)

په تېرو څپرکو کې مو د خوشحال خان د تورې او ننګ خبرې ولوستې، داخبره سمه ده چې خان دخپل وخت ستر توريالی او ننګيالی و، مګر تر ده وروسته په افغانانو کې داسې توريالي او ننګيالي پيدا شول چې دده هيلې او ارزوګانې يې په افغاني ننګ او توره تر سره کړې، افغاني ملي حکومتونه او افغان امپراتوری يې جوړې کړې.

مګر دفرهنګ په برخه کې د خان پېش ګويي سمه ده. پښتو زاړه ادب کې دخان جوګه بل فرهنګيالی موږ نه لرو. خان د خپل دوران او تر ده د وروستيو

د ورانو نو واحد فرهنګیالی دی، چې اثاریې د کمیت او کیفیت، فکر او هنر له نظره بل ساری نه لري.

خان علیین مکان خوشحال خان د خپلې مورنۍ ژبې په علمي فقر پوه او دا ورته ښکاره وه، چې داژبه د نورو ژبو په پرتله څومره فقیره ده. چا ورته څه نه دي ورکړي او دده په اصطلاح ((بکره)) پرته ده. لکه چې خان په خپله یوه رباعي کې ویلي دي:

که تازي ژبه هر ګوره ښه ده
فارسي هم ډېره په خوند خوږه ده
چاپې پلو دجمال وانه خیست
پښتو لاهسې بکره پرته ده

(دیوان، ۲/ ۸۶ مخ)

دوکتور راج ولیشاه ختک د خان په اثارو کې له دغسې اشارو - لوړه نمونه – نه دا نتیجه اخیستې ده: ((نوبه دا سبب هغه د خپل مثالي علمیت او قابلیت په وجه په ډېرو سنګینو او ناوزګارو حالاتو کې دومره څه تصنیف کړل چې پښتو یې یو دم د تکمیل بام ته وخېژوله.

خوشحال خان د یو شعوري زیار په سبب خالص نوی اد بي تحریک شروع کړو...)) [۸۱]

خوشحال خان ختک چې کله میدان ته راغی، نو ده ته یوازې دروښانیانو او اخوند درویزه ننګرهاري (۹۴۰- ۱۰۲۸) هـ ق اثار معلوم وو، دغه اثار یې پدې ډول نقد کړل:

په پښتو شعر چې ما علم بلند کړ
دخبرو ملک مې فتح په سمند کړ

---

[۸۱] پښتو ادبي تحریکونه، ۱۶۴ –۱۶۵ مخونه

يو په حال او په ماضي کې هسې نه و
چې ښکاره يې دخبرو راته خوند کړ

د ميرزا ديوان مې ومانده په ګوډي
مسخره مې ارزاني خيشکی زمند کړ

دروېزه مې له مخزن سره ونغړد
پير روښان مې ياوه ګوی سره مانند کړ

که دولت و ، که واصل وکه دا نور وو
په خبرو مې د هريوه ريشخند کړ

قتلمې مې ورته سازې کړې د قندو
د وربشو په ډوډيو چې چا شخوند کړ

لال ودر مې ورته وپيل د نظم
د مشکېو بنجاره مې مستمند کړ

(خوشحال خان ختك کليات ۲/ ۴۶-۴۷ مخونه)

د خان ادبي او علمي مقام ته په درناوي د خان په دې لوړ نقد کې يو څه شاعرانه تصلف خپله برخه لري ، که نه وي په نورو ځايوکې يې بيا د يو واقعبين د اور په توګه د همدغو ځينو يادو شويواو نورو شاعرانو په باب ويلي دي:

له چا نه په پښتو کې ما ميزان ليدلی نه دی
ميرزا په دا زبان کې ويل کړي دي تللی
(د خوشحال خان ختك کليات ۲/ ۱۷۶ مخ)

چــې لاف وهـــي دشـــعر
نـــن پـــه دادور دي ډېر

خدای دې نـه کـا چې بـه وايم
حـال ددويـــو تـــيرو بـــېر

څوک پاوي څوک نيم پـاوي دي
قلنـــدر پکـــې نيـــم ســـېر

زمـــوږه پـــه حســـاب دی
هيڅ مـې نـه دی واصـل هـېر

بـل دولـت فقـير درې پـاوه
زه تـرې څو شـېر شـاهي تـېر

(ديوان ۲/ ۳۵۳-۳۵۴ مخونه)

خان عليين مکان خوشحال خان دده د محيط فرهنګي وضعې تـه پـه پاملرنه د خپلې ژبې د مروچتيا او غښتلتيا لپاره متې راونغښتې او د خپل عالي استعداد په وجه يې داسې اثار پښتو ادب ته وبخښل ، چې د پښتانه فرهنګ يې په سيمه کې د سيلانو سره سيال کړ.

خان په پښتو نظم او نثر ډېر اثار کښلي او ترجمه کړي دي، چې شمېره يې په بېلا بېلو اثارو کې ډول ډول ښودل شوې ده.

په پښتنو څېړنو کې موږ لولو ، چې هانري جارج راورټي (۱۸۲۵- ۱۹۰۶ م) د خوشحال خان د اثارو شمېره (۲۵۰) ښودلې ده[۸۲].

---

[۸۲] پښتانه شعرا ۶، ۱/ ۱۴۷ مخ.

فرانسه یي پښتو پوه جیمز ډارمستتر (۱۸۴۹-۱۸۹۴ م) بیا ویلي دي: ((خوشحال خان خټك د تالیفاتو د شمېر له مخې تر اخوند درویزه کم نه دی او په نظم او نثر یې د پنځوسو ټوکو په شا او خوا کې اثار کښلي دي))[۸۳]

اروا ښادې مېرمن خدیجه فېروز الدین چې ، دخپلې P.H. D تیسس یې په ۱۹۴۲ م کال کې پر خوشحال خان باندې بشپړ کړی دی د خوشحال خان د اثارو شمېره درې نیم سوه ښودلې ده(پشتون کون؟ ۳۱۷ مخ) .

استاد کامل د خوشحال خان خټك ، په ۲۲۴ مخ کې ویلي دي چې د خان علیین مکان د تصنیفاتو اوتالیفاتو د شمېر په اړه له مبالغې څخه کار اخیستل شوی دی . ځینو ددغو اثارو شمېر ۲۰۰ او ځینو تر ۳۵۰ پورې بیان کړي دي.

له دغو ټولو یادونو سره تر اوسه پورې دده ځینې منظوم او منثور اثار ښکاره شوي دي، دځینو یې نومونه ښکاره دي او اثار لاتراوسه نه دي پیدا شوي. تاسې به لږ وروسته په همدې څېرکي کې وګورئ ، چې د خان ځینې اثار د شلمې پېړۍ په وروستیو دوولسیزو کې راپیداشوي دي او امید دی ، چې نور اثار یې هم را پیداشي.

تر دغه لنډ مقدماتي بحث وروسته ، زه پدې څېرکي کې لومړی دده منظوم اثار ښیم ،بیا منثوراثار. منظوم به یې دوې برخې ولري، لومړی دده خپل نظم کړي اثار او ورپسې منظومې ترجمې ، بیا به یې د هغو اثارویادونه وشي چې نومونه یې ښکاره دي. خو اثار تر اوسه ورك دي. د ځنځیري لیکدود پرایجاد خبرې ورپسې راځي او بیا به په نورو ژبو دخان د اثارو پېژند ګلوي وشي. او په پای کې به په نورو ژبو د خوشحال د اثارو پر ترجموهم اجمالي خبرې وشي.

---

(۸۳) جیمز ډارمستتر: د پښتو نخوا د شعر هارو بهار، مقدمه ، ددوکتور فرهادي ژباړه ، دحبیب الله رفیع په زیار ، پښتوټولنه ، کابل.د ښوونې او روزنې مطبعه ، ۱۳۵۶ هـ ش ، ۱۲ مخ .

الف: منظوم اثار:

د خان د منظومو اثارو تر پېژندنې د مخه لازمه ایسي، پدې وپوهېږو چې خان کله په شعر ویلو شروع کړې ده.

د خان د یوې قصیدې په یوه بیت کې راغلي دي:

په شل کاله کې دیګ زما د شعر په اور بارشو
په دا دورمې پوخ کړ چې شپېته کاله مې تللی

(دخوشحال خان ختك کلیات، ۲/ ۱۷۷)

دپورتنی یادونې له مخې ویل کېږي چې خوشحال خان ختك په شل کلنی کې په شعر ویلو پیل کړی دی او کال به یې نو ۱۰۴۲ هـ ق وي.

خوشحالپوهان ده دا لاندې شپږ بیتیزه غزله ، د خان لومړنی غزل بولي:

عقل سل د مصلحت بندونه جوړ کا
چې د عشق سېلاب پرې راشي واړه توړ کا

ماته مه وایه عاقله چې عشق څه دی؟
که مین شي تابه هم له عقله موړ کا

زه به هیڅکله له عشقه وانه وړم
عقل څه په قهر تل د ګوتو مروړ کا

زه که هر څو خپل پیوند شلوم له عشقه
ولې ما او عشق به خدای له وبله جوړ کا

زما عمر په حساب تر شلو زيات دی
د عشق غم به مې په ديرش کاله کې زوړ کا

که يې چېرې د خپل يار په وصال لاس شي
بيچاره خوشحال به هم خاطر پرې سوړ کا

(دخوشحال ختـك كليات ۱/۳۱)

پروفيسور پرېشان ختـك وايي: ((د ده لومړی غزله چې لاس ته راغلې کلام کې شامله ده او د شاوخوا شلوکلو په عمر يې ليکلې ده، د يوه پاخه شاعر کلام ښکاري او ابتدايي شاعري يې سرې نښې منلای)).

پروفيسور پرېشان پدې عقيده دی، چې ده به له هلکتوبه په شعر ويلو پيل کړې وي او په شل کلنۍ کې به يې خرګنده کړې وي (پشتون کون؟ ۳۶۵ مخ)

داسې ښکاري چې خان عليين مکان دژوند تر پايه.د شعر ويلو مشغله پالله.دخان د ديوان هغه خطي نسخه چې دده په ژوند ليکلې شوې او د ۱۰۹۹ ه ق سنه ځو ځايه پکې راغلې ده، د استاد حبيب الله رفيع په قول چې پدې نسخه کې وروسته ليکل شوې برخې – چې په حاشيو او سپينو ځايوکې دي- بې له شکه د خوشحال خان په خپل قلم دي [۸۴] هغه وروستى تاريخ چې له دې نسخې ښکاري، هغه د ۱۰۹۹ ه ق د ذيقعدې دی. دا تاريخ ديوې رباعۍ په پای کې کښل شوی دی.

نو پدې حساب تردغې نېټې د خان شعر ويل بې شکه موږ ته ښکاره دي. تر دې نېټې کابو پنځه مياشتې وروسته نور هم زموږ شاعر ژوندی و. امکان لري پدې پنځو مياشتو کې يې هم شعرونه ويلي وي؟.

---

[۸۴] رفيع، حبيب الله: زنځيري، پښتو اکادمي، پېښور پوهنتون، جدون پريس، ۱۹۸۵، ۱۷ مخ.

د لوړ تفصيل په پای کې موږ ويلای شو ، چې خان له ۱۰۴۲ هـ ق نه تر ۱۱۰۰ هـ ق کال پورې شاوخوا اته پنځوس کاله باقاعده شاعري کړې ده ، او پدې اته پنځوسو کالونو کې يې په پښتو نظم کې دېر څه موږ ته پريښي دي ، چې شرح يې لاندې وړاندې کېږي:

(۱) **کليات:**

د خوشحال خان ختېك دشعر ديوان چې په پښتو خپرنو کې دکليات په نامه يادېږي او د کليات په نامه چاپ شوی هم دی ، د خان دغه اثار پکې شامل دي.

الف: غزلې : د خان دديوان يوه غټه برخه دده غزلونه دي، چې ټولې ۸۶۰ غزلې پکې شته. داغزلې په کابل کې لومړی ځل په ۱۳۵۸ هـ ش کال او دويم ځل په ۱۳۵۹ هـ ش کال ځانته په يوه ټوك کې چاپ شوې دي(پښتو برخه ۵۰۴ مخه). په نورو چاپونوکې له نوروشعري اصنافوسره يو ځای راغلې دي.

ب - قصيدې : دديوان بله غټه برخه دقصيدو ده ، دخان ټولې ۵۲ قصيدې په کليات کې موجودې دي.

ج: رباعيات : که څه هم په ځينو ماخذوکې رباعيات دخوشحال خان يو ځانته اثر ښودل شوی دی [۸۵]. خوپه عام ډول رباعيات د ديوان جز بلل کېږي. دخان د ديوان (کليات) په اکثرو چاپي نسخو کې ددغو رباعياتو شمېره (۱۶۰۴) ده. خو د خان د رباعياتو هغه مجموعه چې په کابل کې دمعتبرو خطي نسخو له مخې تهيه شوې او په ۱۳۴۹ هـ ش کال ۳۰۳ مخه (دخوشحال رباعيات) په نامه په يوه ځانګړې مجموعه کې دپښتو ټولنې له خوا چاپ شوې ده، ټولې ۱۶۷۴ رباعی پکې راغلې دي. بايد يادونه وکړم ، چې د پېښور د اسلاميه کالج دکتابخانې په خطي مجموعه کې د خوشحال خان د

(۸۵) پښتانه شعراء ، ۱ / ۱۴۸ مخ ، نوميالي شاعران ، ۸۷ مخ

رباعیاتو یوه خطي نسخه موجوده ده، چې ټولې ۸۸ پاڼې لري. په پای کې یې لیکل شوي دي((درمقام جلال اباد شروع شده ، فی مقام پشاور به اتمام رسید.....)) . دانسخه په پیل کې میناتوري لوحه او څه تذهیب شوې پاڼې هم لري.

د - **ټوټې (قطعې)** : د خان په دیوان کې یوه بله غوښنه برخه د قطعاتو ده، دکلیات په عامو نسخو کې دده د ۴۰۵ شاو خوا قطعې خوندي دي. پدې قطعو کې له دوه بیته قطعو نیولې د پنځوسو بیتونو ټوټې هم شته. څو یوبیتي (فردونه) هم ددغو قطعو په لړکې راوړل شوي دي. په کابل کې چې دخان د کلیات کوم متن تهیه شوی دی، دا کلیات ۷ ټوټې (قطعې) زیاتې لري، چې په نورو نسخو کې نشته [۸۶] باید ووایو چې د کابل چاپ (خوشحال ختټك کلیات) په دویم ټوك کې قطعات خوندي شوي دي.

ه : مثلث: د خوشحال خان ددیوان په کابو ټولو چاپي نسخو کې د خان مثلث نه لیدل کېږي. د کابل چاپ کلیات په دویم ټوك کې د خان یو مثلث خوندي دی، [۸۷] چې ټول دیارلس بنده لري .اما اروښاد استاد روهي دکلیات دلومړي ټوك په مقدمه کې چې دخان نوي لاس ته راغلي شیونه معرفي کړي دي هلته یې لیکلي دي .

((ه - دوه مثلثونه:چې یویې ۱۴اوبل یې (۶) کړی دي)) (۸۸) خو ، لکه چې مایې یادونه وکړه په چاپي نسخه کې همدا یو مثلث دی. هغه هم (۱۲) کړی. کېدای شي ، دابل مثلث او د راغلي مثلث یو بندله چاپه پاتې وي. باید یادونه وشي، چې دغه چاپ شوی مثلث له هغې خطي نسخې اخیستل شوی چې په ۱۰۹۹ ه ق کال لیکل شوې ده.

و- **نور اصناف**: د خان دکلیات د متفرقاتو په برخه کې دوه ټوټې مربعونه، یو ه ټوټه مثنوي ، څلور مخمسونه ، دوه مسدسونه ، یو معشر ، یو

(۸۶،۸۸) دخوشحال خان ختټك کلیات (مقدمه) ۱ / ووه دېر شم مخ

(۸۷) دخوشحال خان ختټك کلیات ، ۲/ ۲۸۱- ۲۸۲ مخونه

ترکيب بند، يو ترجيح بند خوندي دي. همدا راز دخان مشهور ترکيب بند ذولقافيتين هم د خان دکليات دمتفرقاتو په برخه کې خوندي دی. که به ما ځوک ګرم نه کړي، زما په پوهه دا ترکيب بند ذولقافيتين د خان يو ځانګړی اثر دی، چې دا اثر خپل ځانګړی موضوعي ارزښت هم لري.

بيتونه يې دوه سوه شل (ديوې منظومې رسالې هومره) او په رښتهبور کې يې ويلی دی. څنګه چې خان د خپلې نيونې او بند حالات رښتهبور ته تر رسېدو پورې پکې راوړي دي، نو ما چې په هندکې د خان پر ويلو او ليکلو ا ثاروکومې خبرې کړې دي. هلته مې دا ترکيب د خان ديو ځانګړي اثر په توګه معرفي کړی دی [89]

خان دخپل ديوان په باب په خپله يوه قصيده کې ويلي دي:

قصيدې لرم غرا له هره بابه
په حکمت په نصيحت کې ما لامال

په تعريف ددلبرانو غزلونه
په صفت دسترګو، ورو ځو، زلفو خال

رباعي ده که قطعه که مثنوي ده
همکي واړه ګوهر دی در و لال

درست ديوان مې لکه باغ د علم ګنج دی
پکې هررنګه ګلونه هر نهال

(۸۹) په هندکي د پښتو ژبې او ادبياتو د ايجاد او ودې پړاوونه ، ۲۰۶ - ۲۰۷ مخونه .

ددیوان که مې بینت ،بیت سره حساب کړې
تر څلوېښت زره به تېر شي په سرکال

دغه قصیده - چې لوړ بیتونه پکې راغلي دي- خان په ۱۰۹۵ ق کال دمحرم په میاشت کې ویلې ده. مانا دا چې ددیوان بیتونه یې ترهغه وخته څلوېښتو زرو بیتونو ته رسېدل . لکه چې ښکاره ده خان دژوند تر وروستیو میاشتو له شعر ویلو لاس نه دي اخیستی نو د ژوند په پاتې پنځو کلونو کې به یې هم شعرونه ویلي وي. نو که اوسني چاپ شوي دیوانونه وګورو د خان ښوولې شمېره نه پوره کوي او دا خبره ترې ثرګندېږي ، چې دخان د دیوان ډېر شیونه لا تر اوسه نه دي کشف شوي.

د ټولو معلومو خطي نسخو لټون هم ښایي یو څه مرسته وکولای شي . د خوشحال خان د دیوان (کلیات) خطي نسخې په افغانستان پښتونخوا ، پاکستان ، هندوستان، بریتانیا او ځینې نورو ځایونو کې پیدا کېږي. یوازې ښاغلي رفېع یې ده ته معلومې څوارلس خطي نسخې موږ ته راښودلې دي. (۹۰) د خان د دیوان نورې نسخې هم شته .له دغو نورو نسخوڅخه چې ماته معلومې دي ، یوه هم د بنګال ایشاټك سوسایټي (کلکته) نسخه ده ، چې په ۱۱۵۶ هـ ق کال په شاه جهانپور کې کښل شوې ده. (۹۱) دغسې نورې هم وزیسې درواخله.

دخان کلیات (دیوان) په څرګندو نسخو کې زړه نسخه د ۱۰۹۹ هـ ق لیك، چې د افغانستان د علومو اکاډمي په کتابخانې پورې اړه لري.بله نسخه یې د ۱۱۰۸ هـ ق کال ده او د هند د رامپور په رضا لایبریری کې ساتل کېږي.(دانسخه په دوو ټوکو نو کې ترتیب شوې ده . لومړی ټوك کې قصاید او رباعیات او په دویم ټوك کې غزلونه ،قطعې او متفرقات راغلي دي).

(۹۰) زنځیري ، ۱۳۴- ۱۴۱ مخونه.

(۹۱) هېواد مل ، زلمی : د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، د پښتو ټولنه ، کابل ، دښوونې او روزنې مطبعه ، ۱۳۶۳ هـ ش ۶۳-۶۵ مخونه.

د خان د بشپړ ديوان تر چاپ د مخه يې د کلام منتخبات چاپ شوي دي. د خان څه شعرونه تر هر څه د مخه هانري جارج راورټي په ګلشن روه [92] کې چاپ کړي دي. بيا پادري هيوز په کليد افغاني [93] کې هم دده منتخبات خوندي کړل.

بهارستان افغاني [94] او شکر ستان افغاني [95] د پښتو نظم و نثر هغه پخوانۍ دوې مجموعې دي، چې د خان د ديوان منتخبات پکې چاپ شوي دي. وروسته بيا دخان منتخبات ډېر چاپ دي، چې تفصيل يې اوږد ېږي. د پېښور پښتو اکادمي د (منتخبات خوشحال خان خټک) په نامه دخان د اثارو يو منتخب په ۱۹۵۶ م کال کې د يو ځانګړي کتاب په شکل چاپ کړی دی.

د خان ديوان لومړی ځل پېښور د جيل په مطبعه کې د دوکتور بليو په زيار د سلطان بخش داروغه په اهتمام چاپ شوی دی. ددې نسخې لومړۍ برخه ۸۹ مخه ده په ۱۸۶۹ م کال چاپ شوې. دويمه برخه يې چې په ۶۰۸ مخ کې پای ته رسېدلې په ۱۸۷۰ م کال چاپ شوې ده. دواړه برخې يې يو ځای صحافي شوې او په يوه ټوک کې وړاندې شوې دي. دا چې د پښتو نځوا د شعر هاروبهار په مقدمه کې د دوکتور بليو په زيار چاپ شوی ديوان دچاپ کال ۱۸۶۹ م ښودل شوی سم نه ښکاري [96].

دا ديوان دويم ځل په ۱۹۲۹ م کال د پروفيسور عبدالمجيد افغاني په مقدمه په هوتي مردان کې چاپ شو. د خان د ديوان تحقيقي متن لومړی ځل پوهاند عبدالحی حبيبي تهيه او په ۱۳۱۷ هـ ش / ۱۹۳۸ م اکال يې په

---

(۹۲) راورټي، هانري جارج: ګلشن روه، هر تفرد، ۱۸۶۰ م کال، ۱/ ۳۲ – ۷۲ مخونه.
(۹۳) پادري هيوز: کليد افغاني، لاهور، ۱۸۷۲ م کال، ۳۲۹ – ۳۶۰ مخونه، ۳۷۴ – ۳۷۵ : ۳۹۶ مخونه.
(۹۴) رضواني ميرا احمد شاه: بهارستان افغاني: لاهور، ۱۸۹۸ م: ۸۳-۹۰ مخونه
(۹۵) رضواني مير احمد شاه: شکرستان افغاني، لاهور، ۱۹۰۵، ۱۹-۳۸ مخونه.
(۹۶) د پښتونخوا د شعر هارو بهار (مقدمه) ۱۲ مخ.

کندهار کې چاپ او خپور کړ. بل تحقیقي متن یې داستاد کامل مومند دی، چې لومړی ځل په ۱۹۵۲م کال او دویم ځل په ۱۹۶۰ م کال د اداره اشاعت سرحد پېښور له لوري چاپ شوی دی.[97]

ارمغان خوشحال اروابناد رسا تهیه کړی دی. پدې متن کې له دیوان سر بېره د خان ځینې نور اثار هم راغلي دي. د خان دیوان نیمګړی په لاهور کې هم چاپ دی. دا دیوان نور چاپونه هم لري، چې تفصیل یې دلې نه ځایېږي.

په کابل کې دپښتو ټولنې ځینو غړیو هم د خان دکلیات پر ترتیب کار کړی دی. د دیوان برخه یې په دوو ټوکونو کې چاپ شوې ده. لومړی ټوک کې غزلې او دري اشعار راغلي دي. په دویم ټوک یې، قصیدې قطعې او متفرقات راوړل شوي دي. رباعیات پدې دوو ټوکونو کې نه دي شامل، دا ځکه چې پښتو ټولنې رباعیات تر دوو ټوکونو ډېر د مخه په ځانګړې مجموعه کې چاپ کړي وو.

دخوشحال خان کلیات د کابل چاپ د موادو په لحاظ غني دی، اما دمتن څېړنې دموازینو له پلوه ډېرې تشې لري او له دې سر بېره ډېر غلط چاپ دی- په تېره دویم ټوک- د چاپ موظفینو خپل مسئولیت په ښه ډول نه دی سرته رسولی نو ځکه ډېره ویسا نشي پر کېدای.

د خان دکلیات شکلي معرفي تاسې ولوسته او دا ښکاره شوه چې د خان په دیوان کې کوم ژانرونه موندل کېږي او شمېره یې څومره ده؟ اوس باید پوه شو، چې دکلیات شعرونه څه ډول مضامین رانغاړي. کاندید اکادمیسین محمد صدیق روهي یوځای لیکلي دي: « دخوشحال خان په اثارو کې هر ډول مضامین پیدا کېږي: عشقي، اجتماعي، سیاسي، فلسفي، علمي، عرفاني، تربیوي، تاریخي، انتروپالوجیك، مذهبي، طبي، جغرافیایي، دیالکتیکي،

---

(۹۷) هېواد مل زلمی: فرهنګ ادبیات پښتو، جلد دوم، کمیته دولتي طبع و نشر، کابل، مطبعه دولتي ۱۳۶۵ ه.ش ص ص ۱۶۶-۱۶۷.

نجومي،هزلیات،اوداسې نور...)) (٩٨) له ټولو اثاروکه ورتېرشو ، د خان کلیات دغه لوړ یا دشوي مضامین رانغاړي او په دغو ټولوموضوعاتو کې موږ دخان په کلیات کې شعرونه او نظمونه پیدا کولای شو، چې د خان د ذهني وسعت اومعلوماتي احاطې ښکارندويي کوي.

هانري جارج راورتي په دې اړه نسبي ښه ارزيابي کړې ده((دشاعرانه مضامينو په تنوع کې خوشحال خان دمشرق د شاعرانو په نسبت دمغرب شاعرانو ته نږدې دی. دهغه د شاعرۍ د پاره د انساني ژوند هر اړخ يو موزون مضمون دی ،ځکه چې هغوی په قادر کلامي سره په ادبي رنګ کې پيش کولی شي، پدې (برخه) کې دی دپښتو ژبې په ادب کې يکتا دی.)) (٩٩)

مارتيروس ګريګوروويچ اسلانوف (١٨٩٧-١٩٧٧) چې د خوشحال خان د ديوان مطالعه درلوده، ددغه ديوان په باب راورتي ته کابو نږدې نظرلري: ((دده (خوشحال خان خټك) ديوان چې څوځله چاپ شوی دی دده ستره هنري شهکاري ګڼله کېږي. دده ژبه ساده او نه صلابت نه ډکه ده . خوشحال د اسې نظمونه ليکلي دي، چې تقريباً هر ډول اجتماعي پېښې او دده شخصي ژوند پکې انځور شوی دی. دده د موضوعګانو لړۍ ډېره پراخه ده)). (ادبي څېړنې ، ٢٣٤ مخ)

له دغو خارجيانو نه ډېر پخوا د سوزندې وينا خاوند پيرمحمد کاکړ(١٢١٦ هـ ق ژوندی) هم د خوشحال خان خټك د ديوان د رنګارنګۍ يادونه يو ځای داسې کړې ده:

که څوك بحر مواج وايي ورته ښايي
په ديوان کې يې مونده شي هر سان شعر

(پير محمد کاکړ ديوان ، ٤٢مخ)

---

(٩٨) روهي، کانديد اکادميسن محمد صديق،دخوشحال په اثارو کې دمضمون او شکل تنوع، زيري (جريده) د ١٣٥٨ هـ ش کال ٣٣ ګڼه.

(٩٩) بريکوټي ، شېر افضل خان : د پښتو شعراو ادب تاريخ ، ملت پرنټرز ، لاهوري ، ١٩٩٥ ، ٢٩٥ مخ

(۲) فراقنامه :

د خان بل مور ته رسېدلی اثر دده فراقنامه ده، چې د بند په دوران کې يې درنتهبور په مهيب کوټ کې په ۱۰۷۵ هـ ق کال بشپړه کړې ده. په فراقنامه کې بايد د خان د بند د دوران ټول شعرونه موجود وای، مګر داسې نه ده. د فراقنامې کومه خطي نسخه، چې د پېښور موزيم کې ساتل کېږي، دخان ځينې محدود حبسيات پکې خوندي دي. د حبسياتو يوه درنه برخه په کليات کې شامله شوې ده. د فراقنامې په موجود متن کې څلورويشت بشپړې غزلې راغلې دي، چې له دغو څلورويشتو څخه درويشت يې په کليات کې هم خوندي دي. دوې نيمګړې غزلې دوې رباعی، درې فردونه، دوې ټوټې او يوه قصيده هم پکې راغلې ده، قصيده يې په ديوان کې موجوده ده. د فراقنامې اساسي برخه مثنوي ده. ددې مثنوي ځينې بيتونه په تاريخ مرصع او دستار نامه کې هم راغبرګ شوي دي.

د فراقنامې مثنويات د اجتماعي او سياسي انتقاد يوه درنه پانګه لري. د وطن، يارانو کورنۍ او د خان د مينو په فراق او بېلتانه کې له سوزه ډک بيانونه لري.

د فراقنامې يوازينۍ نسخه د پېښور په ميوزيم کې خوندي ده. لومړی ځل ما دا متن رانقل کړ، بيا مې حاشيې پر وليکلې، مقدمه، تعليقات او لغتنامه مې ورسره مله کړل او متن مې چاپ ته چمتو کړ. زما تهيه کړی متن په ۱۳۶۳ هـ ش / ۱۹۸۴ م کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي له خوا چاپ شو. فراقنامه په پېښور کې هم د ښاغلي همېش خليل په زيار چاپ شوې ده.

(۳) پښتو منظومه بازنامه :

د بازونو له ساتلو (باز دارۍ) او پر بازونو له ښکار سره د خوشحال خان د زړه مينه وه. باز دده په شاعرۍ کې د تورې او مېړانې د سمبول په حيث جوت ځای لري. د بازونو روزنې او ساتنې چمونه ورښکاره وو. پر ناروغيو پوهېده او درمل يې هم ور معلوم وو. د خان په قصيدو کې دوې قصيدې هم د

باز داری په باب دي. له دې سربېره په ۱۰۸۵ هـ ق کال یې په (رستم) نومې ځای کې ځانګړې باز نامه هم په پښتو مثنوي نظم کړه. خان د همدې باز نامې په پای کې ویلي دي:

په نهه سوه نولس بیته تم شوه
خاتم ددې بنه نظم په رستم شوه
که ښینه، که علاج که غزلونه
همګي لري اوه څلویښت فصلونه
زر پنځه اتیا کلونه دهجرت دي
درجب ورځې اخر شوې نهایت دي
په لړم کې مې شروعه باز نامه کړه
په شپږ ورځې مې تمامه په خامه کړه

باید ووایو چې خان سوات ته د تګ په لاره کې د مردان په رستم نومې ځای کې ایسار شو او د تمېدو د دوران په شپږو ورځو کې یې باز نامه په ۹۱۹ بیتونو کې بشپړه کړه. د باز نامې خطي نسخې پیدا کېږي. د افغانستان په ملي ارشیف کې یې یوه نسخه شته (۱۰۰)نورې نسخې یې هم لیدل شوي. لومړی ځل د اروانښاد استاد رښتین په زیار په ۱۳۳۲هـ ق / ۱۹۵۳ م کال د پښتو ټولنې له خوا په کابل کې چاپ او خپره شوه. باز نامه وروسته بیا هم په کابل او پېښور کې چاپ شوې ده.

(۴) سوا تنامه:

خان د سوات د سفر په ترڅ کې په پښتو مثنوي کښلې ده، ټول بیتونه یې ۳۹۱ دي. د خان له بهترینو اثارو څخه شمېرل کېږي.

(۱۰۰) مشتري، عبدالقدیر: فهرست نسخ خطي پشتوی ارشیف ملي، ریاست کلتور و هنر، کابل، مطبعه دولتي، ۱۳۶۵ هـ ش ص ۴.

اروابناد کانديد اکاډميسن محمد صديق روهي چې دا کتاب څېړلی دی، وايي چې سواتنامه د ټولنيزو اصلاحاتو هنداره ده، او دغه لاندې موضوعات يې پکې مرلي دي: جغرافيايي برخه ، اقتصادي برخه ، سياسي برخه ، کلتوري برخه او د ادبي نقد برخه.

سواتنامه ، افضل خان ختك په تاريخ مرصع کې هم را اخيستې ده. نورې نسخې يې هم شته. لومړی ځل اروابناد رسا په ارمغان خوشحال کې چاپ کړه، بيا د تاريخ مرصع په چاپي نسخه کې هم راغله. تحقيقي متن يې د تاريخ مرصع او ارمغان له مخې اروابناد استاد عبدالحی حبيبی چاپ ته اماده کړ او په ۱۳۵۸ هـ ق کال ددوی لـه شروحو او مقدمې سره د افغانستان د علومو اکاډمي له خوا چاپ شو.

(۵) فضل نامه :

دا د خان يو بل منظوم اثر دی ، چې د خفيف بحر په مثنوي کې يې په ۱۰۸۹ هـ ق کال نظم کړی دی او نوم يې پرې فضل نامه ايښی دی،ده ويلي دي:

چې تمام مې په خامه کړ مايې نوم فضلنامه کړ

خان د ۱۰۸۹ هـ ق کال په روژه کې د فضل نامې په نظمولو پيل کړ او د اختر په ورځ ترې فارغ شوی دی. لکه چې ويلي يې دي:

په روژه کې التيام شه د اختر په ورځ تمام شه

د فضل نامې خطي نسخې په کابل ، پېښور، رامپور او بريتانيا کې موندلې کېږي، [۱۰۱] لومړی ځل په ۱۹۵۲ م کال د محمد عبدالشکور په

(۱۰۱) د هند دکتابخانو پښتو خطي نسخې، ۲۲۱ مخ.

اهتمام په پېښور کې د اداره اشاعت سرحد له خوا چاپ شوې ده. په ارمغان خوشحال کې هم راغلې ده. [۱۰۲]

نور چاپونه هم لري [۱۰۳] چاپي نسخې يې نېمګړې دي.

چاپي مثنوي يوولس بابه او ۱۱۸ فصله لري. ما د رامپور په رضا لايبرېري کې د فضل نامې يوه داسې نسخه ليدلې ده ، چې ۱۴ بابه او ۱۵۶ فصله لري. حمد ، نعت ، سبب تاليف او خاتمه هم ورسره مله دي.

په فضل نامه کې ديني او فقهي مسايل بيان شوي دي. د بيتونو شمېر يې څلور زرو شاو خوا دی.

استاد کامل ويلي دي: ((په دې کتاب کې خان عليين مکان د عقايدو و اعمالو ډېر زيات مسايل ډېر اسان او په قريب الفهم طريقه بيان کړي دي. د تاليف مقصد يې دا دی چې طالب العلم ضروري احکام او مسايل په اسانی سره زده کړي)). [۱۰۴]

(٦) فالنامه :

د فال ايستلو داکوچنی رساله ، ټول ۷۲ بيتونه لري. ددې رسالې خطي نسخې ، ځانګړې هم پيدا کېږي او له فضل نامې سره يو ځای هم راغلې ده . دا رساله هم ، لکه فضل نامه د خفيف بحر په مثنوي کې نظم شوې ده. فالنامه د خوشحال خان د ځانګړي اثر په توګه ، لومړی ځل د استاد حبيب الله رفيع په زيار ميدان ته راووتله . دده له مقدمې ، شروحو او تعليقاتو سره په ۱۹۸۵ کال د پېښور اکادمی له خوا چاپ شوې ده.

خان ددې رسالې په پيل کې ويلي دي:

لون - لون دي فالونه	طور- طور دي فالونه
درمال، د منجم دي	د جفري د نورو هم دي

---

(۱۰۲) ارمغان خوشحال: دسيد رسا په زيار ، يو نيورسټي بك ا يجنسي ، پېښور ۱۹۶۴ ، ۸۰۱-۹۷۲ مخونه.

(۱۰۳) ګام په ګام له خوشحال سره ، ۱۱۴ مخ.

(۱۰۴) خوشحال خان خټك ، ۲۲۶ مخ .

هر سړی چې مسلمان وي   د هر کار پېشوا قران وي
په قران دې يې نظر شي   کا دې هسې چې فال ورشي (۱۰۵)

استاد حبيب الله رفيع په فضل نامه کې راغلې د خان لاندينی بيت :

((ترجمه يې هم يو نوم دی   که يې بولې څوک موسوم دی))

په استناد وايي چې خان فضل نامه ترجمه کړې ،خو دا چې فالنامه د فضل نامې جز هم ده ، نو ځکه امکان شته چې دا دې هم ترجمه وي. (۱۰۶)

د خان خپل صراحت او د استاد رفيع تفسير دواړه سم دي، چې دا دواړه اثره بايد ترجمه وي. خو دا چې اصلي ماخذ يې نه دی ښودل شوی ، نو ځکه مو ذده په تاليفاتو کې راوړل . که ترجمه هم وي، ډېره ازاده او روانه ترجمه ده ، چې سړی يې د خان له نورو منظومو اثارو سره فرق نه شي کولای.

(۷)   طب نامه :

د زاړه طب نسخې يې په پښتو نظم کې راوړې دي. دنسخو تر څنګه ځيني نور له صحت سره مربوطې خبرې هم پکې بيان شوې دي. دا کتاب زياتره په مثنوي دی. يوه قصيده ،يوه غزله هم پکې راغلې ده (زنځيري ۶مخ).

اروانباد پروفيسور تقويم الحق کاکا خېل دطب نامې په باب ليکلي دي: ((ددې کتاب مختلفې نسخې د طب خوشحال خان او صحة البدن په نوم ځای په ځای مونتې شي. په کليات خوشحال خان او فضل نامه کې هم د طب په باب کې څه قصيدې او ابيات شامل دي)) (۱۰۷)

---

(۱۰۵) ختك ، خوشحال خان : فالنامه دمصحف ، دحبيب الله رفيع په زيار ، پښتو اکېډمي – پېښور دجدون پرېس ۱۹۸۵ م کال ، ۳۸ مخ .

(۱۰۶) رفيع، حبيب الله : د فالنامې مقدمه ، ۲۳ مخ .

(۱۰۷) کاکاخېل ، پروفيسور تقويم الحق : د طب نامې مقدمه ، پښتو اکېډمي – پېښور ، جدون پرس ، ۱۹۸۵ م، ۷مخ.

د طب نامې خطي نسخې پيدا کېږي. لومړی ځل په ۱۳۴۵ / ۱۹۶۶ م کال د استاد رښتين په زيار پښتو ټولنې چاپ کړې ده. بل چاپ يې د پېښور پښتو اکادمۍ دی ، چې متن يې د پروفيسور تقويم الحق کاکا خېل په زيار تهيه شوی دی. بيتونه يې تر شپږ و سوو اوړي.

دلته د يوې بلې خبرې يادونه ضروري ايسي اوهغه دا چې د طب نامې نسخې د طب شهاب افغاني په نامه ، له ځينو نورو پښتو طبي متونو سره يو ځای په ۱۳۰۷ هـ ق کال د لاهور په مجتبايي مطبعه کې چاپ شوې دي. د خوشحال خان د طب نامې نسخې د هغه کتاب په ۲-۳۷ مخونو کې راغلې دي.

غالب ګمان دی، چې مېرمن خديجه فېروز الدين همدغه طب شهاب ليدلی دی او په خپل تيسس (دخوشحال خان ژوند او اثار) کې يې د صحت البدن تر څنګه طب شهابي هم دخوشحال په اثارو کې شمېرلی دی.

ب: منظومې ترجمې:

منشي ګوپالداس د تاريخ ضلع پشاور په ۳۰۸ مخ کې ليکلي دي ، چې خوشحال خان د لوی علم خاوند و ، د بېلا بېلو علومو کتابونه يې په پښتو ترجمه کړي دي. په ځانګړي ډول يې په طب کې ډېر کتابونه ترجمه کړي دي (پشتون کون؟ ۳۱۶ مخ).

د منشي ګوپالداس له خبرو خو دا څرګندېږي چې خان ډېر اثار پښتو کړي دي خو موږ ته معلوم يې دادي:

(۱) نام حق:

د ماوراء النهر، افغانستان او هند تر نيمې وچې پورې د پرتو سيمو دمسجدونو په درسي نصاب کې د پنج کتاب يا پنج ګنج په نامه يو دري کتاب شامل دی. ددې پنج کتاب دويم کتاب د نام حق منظومه رساله ده. د هرمان اته په قول : مقدمة الصلوة يا نام حق د مولوي شرف الدين بخاري

تاليف (د ۷۰۳ هـ ق د جمادی الاول وسط) دی، چې د نمانځه، روژې او غسل عمده احکام بيانوي.[۱۰۸]

خوشحال خان ختک ته به د خپلې سيمې د جوماتونو په نصاب کې ددغه کتاب ارزښت ځرګند و، نو يې ځکه غوښتی دی چې خپلو خلکو ته يې د دوی په ژبه په پښتو ترجمه کړي. نام حق په ۱۰۶۶ هـ ق کال د دولس څپيزې مثنوي په کالب کې پښتوشوی دی.

د خوشحال خان بابا په اثارو کې دنام حق يادونه دمخه چا نه وه کړې. ښاغلي همېش خليل ته دنام حق د پښتو ترجمې دوې پاڼې په لاس ورغلې او په ۱۹۹۶ م کال کې يې له مقدمې شروحوو او حواشيو سره په يوه رساله کې چاپ کړې او دا خبره ترې ځرګنده شوه، چې خوشحال خان بابا نام حق هم پښتو کړی و. اميد دی، چې يوه ورځ يې بشپړه نسخه هم تر لاسه شي.

ددې ترجمې په پای کې خان ويلي دي:

دا کتاب مې ترجمه په افغاني کړ
افغانانو ته مې کار په اساني کړ

که خبرپه ډېر دانش په دانايي يم
په دا کار کې هم پيرو د سنايي يم

که غلط پکې واقع وي ويې ګوره
په کرم يې اراسته کړه د ما وروره

چې يې لولي يا يې ياد کايا يې کښينه
په خوشحال دې د دعا مهرلرينه

---

(۱۰۸) اته، هرمان: تاريخ ادبيات فارسي، ترجمه دکتر رضا زاده شفق، تهران، ۱۳۵۱ هـ ش، ص ۱۱۹

هغه کال چې مې مقال ددې کتاب کړ
د هجرت سن مې زر شپږ شپېته حساب کړ[۱۰۹]

(۲) اخلاقنامه :

داسې ښکاري ، چې خان عليين مکان د خپل ژوند په وروستيو کلونوکې دحسين واعظ کاشفي (۹۱۰ هـ ق مړ) اخلاق محسني په پښتو نظم اړاوه . اوه لس بابه چې يې ترجمه کړې، نو يې بيا د پاتې برخې دترجمې سپارښت خپل کوم زوی ته کړی دی. دا خبرې د چاپي اخلاقنامې په وروستي باب کې داسې زاغلې دي:

اغازکړمه اوس له مانه
واوره نوم د کتاب جانه
نوم يې شه اخلاقنامه
پرې د نظم خاتمه
تر اووه لس بابه ياره
بابا ووې له ګفتاره

* * *

چې بابا فرمايش ماته
کړی وه نمايش ماته
پس له ما که زما زويه
چې قوت لرې دابويه
تر څلوېښتو بابوپورې
دا کتاب کړه وبله پورې

---

[۱۰۹] ختك ، خوشحال خان : نام حق، دهمېش خليل په زيار ، ارټ سنټر پرنټرز، پېښور، ۱۹۹۴ م کال ، ۲۷-۲۸ مخونه .

په خپل نام يې تمام ته کړه
په ښه رنګ يې انجام ته کړه
او که نه تر ځلوېښت بابه
داقوت نه وي له تابه
په شل بابه اکتفا کړه
په هر پنديې عمل واکړه
زه قوت هومره لرمه
چې ترشل که ورسمه
دا ستا د مهر، دعا وه
چې وماته يې عطا وه
اوکنه زه چې ضعيف يم
ددې کار کله حريف يم
زما شعر خوار وزاردی
لږ قوت اوم مې اشعار دی (۱۱۰)

له لوړه بيانه داسې ښکاري چې د احلاقنامې او وه لس بابه د خان عليين مکان خوشحال خان خټك ترجمه ده.
د اخلاقنامې په پيل کې ترحمد و مناجات وروسته نعت . بيا د څلورو يارانو مناقب او وروسته حسب حال راغلي دی. بيا ابتدا د کتاب، تر دې بحث وروسته ، لومړی باب دی، او لکه چې وويل شول او وه لس بابه يې د خان او پاتې يې د کوم زوی ترجمه ده.
د اخلاقنامې په باب د لاندې خو يادونو له راوړو هم چاره نشته .

(۱۱۰) اخلاقنامه ، د همېش خليل په زيار، قامي ، مکتبه ، پېښور، خيبر پرنټرز، اول چاپ ۱۹۸۲م، ۱۷۰- ۱۷۱ مخونه .

۱ / څنګه چې مو يې د مخه يادونه وکړه. اخلاقنامه د اخلاق محسني ترجمه ده .اخلاق محسني په ۹۰۰ هـ ق کال په څلوېښتو بابونو کې تاليف شوی دی. دهند په نيمه وچه کې يې لوست ډېر رواج پيدا کړی و.(۱۱۱)

۲ / ځينې پښتانه څېړونکي ، لکه : ارواښاد عقاب ختټک او پروفيسور قلندر مومند ، خوشحال خان ختټک ته د اخلا قنامې په نسبت کې شک کوي ددې شک يو ښکاره علت دادی چې د خان نوم ښکاره پدې کتاب کې نه دی يا د شوی. دغو دواړو پوهانو پدې اړه خپلې نظريې او دلايل د مقالو په ترڅ کې د پېښور اکادمۍ په نشراتي ارګان پښتو مجله کې خپاره کړي دي.

په دغسې مواردو کې متني قرينې او د شاعر له نورو اثارو سره د اثر کتنه اوڅېړنه موضوع روښانوي او سړی يوې نتيجې ته رسوي. زما په پوهه خان ته د اخلاقنامې د اوولسو بابو د ترجمې په نسبت کې شک کول سم نه بريښي .که د اخلاقنامې د (حسب حال) تر سرليك لاندې راغلي بيتونه سړی ولولي ، نو د سړي شك زايلېږي. او دا ځکه چې حسب حال بيتونو ته ورته خبرې خان په خپلو نورو اثارو کې په لسګونو ځايو کې کړې دي او دغسې رډې او سپينې خبرې له خوشحال خان بابا پرته بل څوك نشي کولای.

۳ / د اخلاقنامې له اووه لسم بابه وروسته برخې ضرور د خان کوم زوی ترجمه کړې دي. ددغه زوی نوم يې هم متن کې نه دی څرګند. د محققانو سترګې عبدالقادر خان او يا صدر خان ته وراوړي. خو ماته دا دواړه نه ښکاري ، ځکه دا دواړه د اوچتې پايې شاعران دي او د ټول کتاب د ترجمې قوت هم د عمر په لحاظ او هم د استعداد په لحاظ ورسره و. زما په پوهه دا ترجمه به دخان کوم بل زوی کړې وي چې د خان د مړينې ۱۱۰۰ هـ ق شاو خوا کې يې عمر ډېر وي . دا وخت د عبدالقادر عمر کابو ۳۵ کالو او د صدر خان هغې د ۳۲ کالو شاو خوا و.

(۱۱۱) کميا ، خانلری،داکتر زهرا : فرهنګ ادبيات فارسی، انتشارات توس ،تهران ۱۳۶۶ ش ،ص ۳۸.

۴ / د اخلاقنامې متن دُ دستار نامې د هغې خطي نسخې په حاشیو کې راغلی دی، چې د پېښور پښتو اکادمي په خطي مجموعه کې ساتل کېږي. دا متن تر هر چا د مخه استاد حبیب الله رفیع پیدا او بیا یې را نقل کړ. ځو کاله یې پر کار وکړ مقدمه او شروح یې پر ولیکل خطاطي هم شو، خو دچاپ وار یې لانه و راغلی، چې رفیع حاصب مهاجر شو او دا کتاب پاتې شو. د بناغلي همېش خلیل وار ړومبی شو. ده هم دا متن رانقل او چاپ ته اماده کړ او لومړی ځل په ۱۹۸۲ م کال د پېښور پوهنتون د پاکستان سټډي سنټر له خوا چاپ شو.

د خان د معلومو منظومو ترجمو په اړه باید دا یادونه ضرور وکړم، چې ده ترجمې ازادې، روانې او په دواړو ژبو کې یې لاسبري ښې ځرګندېږي. د اخلاقنامې ترجمه هم ازاده ترجمه ده او دا ځو بیته یې د نمونې لپاره وړاندې کېږي.

درته وواېم د عزم
چار د عزم ګنه جزم
عزم قصد دی د مردانو
نه چې چارده د زنانو
مرد چې قصد وکا د چارې
وبه نه دري په لارې
ځو تمام هغه کار نه کا
نه غفلت نه به نورځه کا

* * *

یا دماغ د توري پرېرده
یا وتوري ته سرکښېږده
یا هوډونو و ته شاکړه
یا په هوډ کې کوربیدیا کړه

یــا مـــلا مـــه تـــړه وکارتـــه
یـا تـرې مـــه ګرځه پـــه بیارتـــه

(اخلاقنامه ، ۱۳۳ مخ)

ج : منثور اثار:

د خوشحال خان ختک کوم نثرونه چې موږ ته رسېدلي دي، پدې نثرونو کې د تاراګړه د مهم د پېښو حالونه هم شامل دي. لکه افضل خان ختک چې لیکلي دي:

((هر ګاه چې بادشاه بهادر خان او اصالت خان په مهم دتارا ګړه تعیین کړه خان علیین مکان یې هم وباله له قبیلې له قومه له اولسه سره ورغی. د هغه مهم احوال ده په خپل د سختط لیکلي دي)) (۱۱۲)

د تارا ګړه مهم په ۱۰۵۱ هـ ق کال کې پېښ و (۱۱۳)، که خان دا احوالونه هماغه وخت لیکلي وي ، نو په معلومو نثرونو کې موږ ته رسېدلې پخوانۍ نمونه همدا د تارا ګړه د مهم احوال دي. بنايي خان همدا د ، ۱۰۵۰ هـ ق کال شاو خوا په پښتو نثر لیکلو پیل کړی وي او یا تر دې د مخه (۱۱۴) دا هم امکان لري ، چې د تاراګړه د پېښې احوال دې یې په حافظه کې ساتلي وي او وروسته دې لیکلی وي؟ البته دایو احتمال دی.

هسې چې د خان منظوم اثار له خپلو ځانګړیو فکري او هنري ارزښتونو برخورداردي ، دغسې یې په نثر کې موږ ته داسې څه راپرېښي دي، چې موضوعي ارزښتمني یې تر منظومو هغو څو چنده زیاته ده . د خان دا لاندې منثور اثار موږ ته ښکاره دي.

(۱۱۲) تاریخ مرصع ، ۲۱۶ مخ

(۱۱۳) په دانشنامه ادبیات فارسي ج ۳ ص ۳۷۷ کې یې ددغه مهم کال ۱۰۵۲ هـ ش ښودلی چې سم نه دی،

(۱۱۴) هېواد مل، زلمی؛ د پښتو نثر اته سوه کاله ، ملت پرنټرز، لاهور، ۱۳۷۵ هـ ش، ۲۸۷ مخ.

(۱) بیاض:

د خوشحال خان د منثورو لیکنو درنه برخه هغه متفرقې نوشتې دي، چې په بېلا بېلو وختونو کې یې لیکلي دي. سفري او جنګي ګزارشونه، شخصي او کورني حالونه، وصیت نامه او ځینې تاریخي پېښې پکې راغلې دي. ددغو نوشتو اصلي مسودات تر اوسه نه دي موندل شوي. خو افضل خان له دغو نوشتو څخه په تاریخ مرصع کې د خان د بیاض په نامه ټکي ټکي اوږده اقتباسونه کړي دي او دخان د منثورو نوشتو یوه ذخیره یې تر موږه رسولې ده.

افضل خان په تاریخ مرصع کې د خان د راوړو دغو اثارو اصلي منبع د خان علیین مکان بیاض ښودلی دی،نو ځکه په پښتو ادبي څېړنو کې بیاض دخان یو ځانګړی اثر ښوول شوی دی. او ماهم د بیاض په نامه دلې دروپېژانده.

اروانباد عقاب ختټک ویلي دي، چې افضل خان په تاریخ مرصع کې د خان له بیاض نه شپږ شله ځایه اقتباسات کړي دي. (خوشحالنامه).

نوموړي عقاب یو بل ځای ویلي دي، د خان له بیاض او بیاضونو چې په تاریخ مرصع کې کوم اقتباسونه شوي دي،وروستی اقتباس یې د ۱۰۸۶ هـ ق کال پېښې بیانوي[۱۱۵]. تر دې نېټې وروسته خان څوارلس کاله نور هم ژوندی و ضرور به یې نور منثور اثار هم کښلي وي.

په تاریخ مرصع کې د خان راغلي منثور اثار استاد رفیع پرموضوعي لحاظ سره بېل کړي او څو رسالې یې ځینې جوړې کړې دي. لکه:

هندکوه نامه: د بلخ او بدخشان د سفر ګزارش، چې د یوې سفرنامې حیثیت لرلای شي او په پښتو کې تر ټولو زړه سفر نامه همدا هند کوه نامه کېدای شي.

---

[۱۱۵] عقاب، سرفراز خان ختټک: تاریخ مرصع د چا دی؟ پښتو مجله، پښتو اکادمي، پېښور، د ۱۹۶۹ کال د جون ګڼه ۲۴ مخ.

. وصيت نامه : دا وصيت نامه ، خان د ۱۰۷۶ هـ ق کال دروژې پر لسمه د اشرف خان هجري په نامه د رنتهبور په کوټ کښلې او د عمر اسمعيل خېل په لاس يې روه ته را استولې ده.

ځان نامه : نسبنامه او تاريخنامه . درې نورې نامې دي چې د خان عليين مکان له همدغو منثورو نو شتو څخه ترتيب شوې دي.

(۲) دستار نامه :

د خان د ېر ويا ړمن اثر د ستار نامه ده .دا کتاب خان د ۱۰۷۶ هـ ق د ربيع الاول پر اووه لسم / ۱۶۶۵ م کال د رنتهبور په کوټ کې بشپړ کړی دی. خان دا کتاب په داسې شرايطو کې ليکلی دی چې کتابونه ورسر نه وو. خان خپله دې نقيصې ته داسې اشاره کړې ده: ((کتابونه را څخه نه وو او که نه بنې تکې مې به په دا کتاب کړې وې)) [۱۱۶]

اما موږ ګورو چې په دستار نامه کې د ځينو کتابونو د نومونو يادونه هم شوې. د استشهاد لپاره دری ژبې د ډېرو شاعرانو بيتونه او نور اقوال او امثال پکې راغلي دي. دا ګرده مطالب ده له خپلې حافظې په دستار نامه کې خوندي کړي چې هم يې د قوي حافظې او د مطالعې د وسعت ښکارندويي کوي

د ستار نامه يوه مقدمه لري. دا مقدمه پر دوو فصلونو وېشل شوې ده. لومړی فصل يې د دستار او د دستار د قابليت په باب دی. دويم فصل يې : ((ذکر د ولايت او اسباب سياست او رياست)) .

د کتاب متن پر دوو بابو وېشل شوی دی په لومړي باب کې دا الاندې شل هنرونه : د ځان معرفت ، علم ، خط ، شعر ، تيراندازي، اب بازي، اسپ تازي ، ښکار، شجاعت ، سخاوت، د ازواجو معاشرت، د اولاد تربيت ، تاديب خدم او حشم اسباب معيشت ، زراعت ، تجارت او تحقيق نسب څېړل شوي دي.

---

(۱۱۶) دستار نامه ، ۲۳۸ مخ

په دويم باب کې د سياست په لوازمو کې شامل، دا لاندې شل خصلتونه بيان شوي دي ((مشورت، عزم ، خاموشي، راستي، شرم حيا ، خلقت ، مروت، عفوکرم ، تميز ، عدل و انصاف، توکل، دخپل نوازش ،شرم ، خوف و رجاء، دملك انتظام ، همت، حلم، غيرت، حزم، احتياط،طاعت ورع، استغفار)).

دستار نامه په پای کې يوه خاتمه لري، چې د حماقت علامتونه يې پکې ښودلي دي.

د دستار نامې په مقدمه کې د هدف او د متن له مطالعې څرګندېږي چې په دستارنامه کې خان د مشرۍ صفات ښوولي او دا يې ويلي دي چې ملوك بايد د دستار قابليت ولري، د دستار مقام و منزلت وساتي او درياست او سياست له لوازمو دا شل هنرونه او شل خصلتونه بايد خپل کاندي اوکه دا يې خپل کړل نو بو يه چې دغه ملوك يا امير د دستار سړی او يا مشرته قابل وويل شي.[117]

دستار نامه د خپلو محتوياتو له پلوه د شرقي له ځينو نورو کلاسيکو اثارو سره شباهتونه لري.

علامه عبدالحی حبيبي (۱۳۲۸ – ۱۴۰۴ ه ق) په خپله يوه څېړنه کې ويلي دي چې د دستار نامې ځينې فصلونه له قابو سنامې او سياست نامې سره موافق دي او ځينې يې د خان ابتکار ګڼل کېږي، د ماوردي، جاحظ او غزالي له اثارو سره نزديکتونه هم پکې ليدل کېږي.[118] استاد حبيبي په دې عقيده دی چې له دستار نامې د خوشحال بابا د جهانداری نظريه څرګندېږي.

د ستار نامه له بېلا بېلو اړخونو د څېړنې موارد لري، ځينې خواوې يې لږ ودېر څېړل شوي او نورې ډېرې برخې لا پاتې دي.

---

(117) د پښتو نثراته سوه کاله ، ۲۹۰ مخ

(۱۱۸) حبيبي ، پوهاند عبدالحی: د خوشحال ختك د جهانداری نظريه ، ننګيالی پښتون ، د معتمد شينواری په زيار ، پښتو ټولنه کابل دولتي مطبعه ، ۱۳۴۵ ه ش ۱۲ مخ.

د دستار نامې په ببلا ببلو برخو کې د خان نظريه د ډېر دقت وړ دی.
د دستار نامې خطي نسخې په پېښور او هند کې شته. لومړی ځل دا کتاب په ۱۹۵۲ م کال د محمد عبدالشکور په اهتمام چاپ شو، دويم ځل په ۱۳۴۵ /۱۹۶۶ م کال په کابل کې هم چاپ شوی دی. نور چاپونه هم لري.

(۳) **ساعتنامه:**

د خوشحالپوهنې په مطالعاتو کې د خان ددغه اثر نوم لومړی ځل ښاغلي رفيع ياد کړی دی. د زنځيري په ۸ مخ کې يې ددې رسالې په معرفي کې کښلي دي: ((دا د خان يوه ډېره کوچنۍ رساله ده، چې د ښه او بد شاګوم (شګون) په اساس د اوونۍ ببلا ببل ساعتونه ويشي. متن يې راقم الحروف چاپ ته چمتو کړی دی)).
دارساله د خان د دستار نامې د هغې خطي نسخې په ځنډو کې راغلې، چې اخلاقنامه يې هم په ځنډو کې راغلې ده. د ساعتنامې متن ما خپله نه دی ليدلی، نو ځکه تبصره هم پر نشي کېداې، يوازې د استاد رفيع د ليکنو په استناد يې پر لوړه پېژندنه بسنه وشوه.

د ، هغه آثار چې نومونه يې ښکاره دي:

د خوشحالپوهنې په څېړنو، تذکرو او ادبي تاريخونو کې د خوشحال خان د ځينو داسې اثارو يادونه هم شوې، چې تر اوسه نه دي ميندل شوي. زه ددې څېړکي په دې برخه کې دا کتابونه ښيم:

(۱) **هدايه** : د محمد هوتك په پټه خزانه کې راغلي دي: ((نقل کا چې خوشحال بېګ هدايه په فقه کې په پښتو راوا ړوه)) [119]
هدايه يو فقهي کتاب دی، چې عبدالله الزبير بن احمد الشافعي (۳۱۷ مړ) تاليف کړی دی. سړی نشي پوهېداې، چې دا ترجمه به نثر

(۱۱۹) پټه خزانه، ۸۰ مخ

وي او که نظم. خو په ځینو ځایونو کې یې دستار نامې او بیاض تر څنګه هدایه هم په نثري کتابونو کې یاده کړې ده.[۱۲۰]

(۲) **ریاض الحقیقت** (۳) **فرخنامه** : دا د وه کتابونه مېرمن خدیجه فېروزالدین په خپل تیسس : Life and works of .... Khushal Khan) کې د انګرېز ختیځ پوه بدولف په حواله یاد کړي دي. په (خوشحال خان ختک) ۲۲۶ مخ کې یې ویلي دي چې فرخنامه د تورې او قلم مناظره راغلې ده.

(۴) **عنایه** : دا کتاب د هانري جارج راورټي په حواله د خوشحال په اثارو کې یاد شوی دی. د پښتو نثر هنداره نومي کتاب په ۹۸ مخ کې لولو : ((مستر راورټي د خوشحال خان په نثري کتابونو کې عنایه هم راوړې ده او وایي چې له عربي څخه یې پښتو کړې ده)).

(۵)**ائینه** : استاد کامل لیکلي دي: ((ایئنه فقهي کتاب دی ، چې له عربي څخه پښتو شوی دی)) (خوشحال خان ختک ۲۲۵ مخ)

(٦)**رسالهء مناظره** : مېرمن خدیجه فېروزالدین وایي : دا رساله یې د سوات په سفر کې له میانور سره د بحث په نتیجه کې لیکلې ده[۱۲۱] نوموړې مېرمنې په خپلو ماخذوکې چې د خوشحال کوم اثار ښوولي دي. هلته یې درسایل مناظره یادونه هم کړې ده اودا ترې زباتېږي چې دا رساله یا رسایل مېرمن خدیجه لیدلي وو.

---

(۱۲۰) رښتین ، پوهاند صدیق الله : د پښتو نثر هنداره، یونیو رستي بك ایجنسي ، پېښور ۱۹۹۲ م ، ۹۷ مخ

(۱۲۱) KhadiJah begem. ferozuddin : life and works of .... Khushal Khan . 1942 p. 291.

دا خبره بايد هېره نه کړو چې په سوات نامه کې هم له ميانور سره د خوشحال خان د مباحثې بيانونه راغلي دي[۱۲۲]، خو مېرمن خديجه د خپلو ماخذو په فهرست او همدارنګه د خوشحال د اثارو د معرفۍ په برخه کې سواتنامه بېله او رسايل يا رساله مناظره بېل راوړي . (۲۸۴ مخ).

(۷) **کفايه** : مېرمن خديجه ، کفايه هم د خوشحال په اثارو کې ياده کړې ده. خوشحال خان يو ځای د هدايې او کفايې يادونه داسې راوړې ده :

هدايه ، کفايه دواړه په پښتو کاندي موزون •

(۸) **تفسير سوره يوسف**: د اروانباد محمد نواز خټک (۱۹۱۱-۱۹۸۳ م) په زيار تهيه شوې (د تورې او قلم خاوند) نومې مجموعې په ۲۹ مخ کې د خوشحال خان په تاليفاتو کې د سوره يوسف د تفسير يادونه هم شوې ده.[۱۲۳]

دغه لوړ ياد شوي اته اثرونه چې څېړونکيو د خوشحال خان په تاليفاتو کې شمېرلي دي، زما د معلوماتو له مخې دغه اثار تر اوسه نه دي ليدل شوي. اميد دی، چې يو وخت پيدا شي.

له دې سربېره په ځينو څېړنوکې دنورو کسانو اثار هم خوشحال خان ته منسوب شوي دي. دا چې اوس موږ د خوشحال خان پر اثارو بحث کوو، نو بويه چې دهغو اثارو يادونه هم وکړو، چې ده ته منسوب شوي، خو دده نه دي.

مونټ ستوارت النفنستن (۱۷۷۹-۱۸۵۹) د کابل سلطنت بيان کې ليکلي دي چې خوشحال خان ، د بابل له اسارته تر خپله دورانه پورې د افغانانو تاريخ ليکلی دی[۱۲۴] د النفنسټن د همدې يادونې پر بنا به وي چې

---

(۱۲۲) خټک ،خوشحال خان: سواتنامه . د همېش خليل په زيار ،مرکزي خوشحال ادبي ثقافتي جرګه ، شرکت پرنټنګ پريس لاهور ۱۹۸۶ ، ۸۱-۸۲ مخونه .

(۱۲۳) نوميالي شاعران، ۸۷ مخ.

(۱۲۴) افغانان، ۱۹۴ مخ.

په ځينو څېړنوکې يې د خوشحال خان په اثارو کې يو کتاب (د پښتنو تاريخ) په نامه ښودلی دی. سره له دې چې تر ټولو د مخه هانري جارج را ورتي د الفنستن دغه نظريه ناسمه بللې وه او د خپل ليکلي پښتو ګرامر په مقدمه ۲۸ مخ کې يې ويلي چې الفنستن چې د کوم تاريخ يادونه کړې، دا د افضل خان تاريخ مرصع دی (خوشحال خان ختك ۲۲۹مخ) که څه هم خوشحال خان په دستار نامه کې ديو تاريخ د ليکلو وعده کړې وه، لکه چې ليکلي يې وو: ((که حق تعالی نجات راکړه و داغ ورکړه شي درنتبور ورغلم په کور عليحده تاريخ به انشا شي ، چې يې تماشه شي)) (دستار نامه ، ۱۵۴ مخ) . د بياضونو (ډايري) له ترتيبه داسې ښکاري، چې خان ددغه تاريخ ليکلو نيت درلود ، خو بريالی نشو اولمسي يې داکار وکړ. دغه ډول دکليله و دمنې پښتو ترجمه هم خوشحال خان ته منسوب شوې ده . دا تېروتنه تر ټولو د مخه پروفيسور برنهارد دورن (۱۸۰۵-۱۸۸۱ م) کړې ده. د پښتو منتخبات په مقدمه کې يې ليکلي دي چې عيار دانش ملك خوشحال ژباړلی دی [۱۲۵]

دغه نظريه هم له پخوانه تر اوسه پورې ډېرو پوهانو رد کړې ده او دا يې ويلي دي چې د عياردانش پښتوترجمه د خوشحال خان د لمسي افضل خان ختك ده، چې دخوشحال خان تر مړينې اته ويشت کاله وروسته يې په ۱۱۲۸ ه ق کال کې دا کار سرته رسولي دی. (د پښتو نثر اته سوه کاله ۲۱۹ مخ) .

دخواشينی خبره ده ، چې ددې تېر وتنې له سمون سره سره بيا هم دا تېروتنه تکرارېږي هغه اثار چې په وروستيو پنځو کلونو کې چاپ شوي دي، او دا تېروتنې پکې راغلې دا دي:

(۱) **دپښتو ادبياتو معاصر تاريخ** : پدې کتاب کې د پښتو تاريخ او عياردانش دواړه د خوشحال خان بلل شوي دي [۱۲۶]

---

(۱۲۵) دورن ، پروفيسور برنهارد : پښتو منتخبات (مقدمه) ژباړن .محمد صديق روهي، پښتو ټولنه ، کابل، دولتي مطبعه ۱۳۵۶ ه ش شپږم مخ.

(۱۲۶) سنګروال، شهسوار برنهارد: پښتو منتخبات (مقدمه) ژباړن ، محمدصديق روهي، پښتو ټولنه ، کابل ، دولتي مطبعه ۱۳۵۶ ه ش شپږم مخ .

(۲) **د استاد رښتين**، دپښتو ادب تاريخ دريم چاپ (۱۳۷۷ هـ ش / ۱۹۹۸ م) کې هم دا دواړه کتابونه د خوشحال خان بللي شوي دي او د عيار دانش د پښتو ترجمې د نثر نمونه يې هم د خوشحال خان د نثر د نمونې په توګه راوړې ده[۱۲۷].

(۳) **دانشنامه ادبيات فارسي**: پدې کتاب کې سره له دې چې دا دواړه کتابه د خوشحال خان بلل شوي دي ورسره يې دوې غلطۍ نورې هم کړې دي يو دا چې د پښتو تاريخ يې (تاريخ پشتو) ليکلی دی او بل دا چې ويلي يې دي: ((عيار دانش چې د کاشفي د انوار سهيلي ترجمه ده))[۱۲۸] بايد يادونه وکړو، چې عيار دانش په دری ژبه ابوالفضل ليکلی او افضل خان عيار دانش د علم خانه دانش په نامه ترجمه کړی دی. انوار سهيلي بېل کتاب دی. دغه تېروتنه د استاد ريښتين د پښتو ادب تاريخ په درېيم چاپ کې هم راغلې ده.

هـ، زنځيري:

د خوشحال خان په باب مطالعاتو کې د زنځيري يادونه تر ټولو د مخه. هانری جارج راورټي کړې ده. ده د خپل ليکلي پښتو ګرامر (دويم چاپ) په ۲۸ مخ کې ليکلي دي: ((خوشحال خان يو ډول مخفف نويسي هم ايجاد کړې وه، چې په دغه مخفف نويسۍ باندې يوازې دده کورنۍ پوهېده او بس. دې مخفف نويسۍ ته به دوی (زنځيري) ويل)).

د راورټي دهمدې يادونې له مخې زياترو خوشحال څېړونکيو او خوشحالپوهانو د زنځيري په باب دراورټي نظر ته ورته خبرې کړې او د خان د اثارو په لړ کې يې زنځيري هم ياده کړې ده.

استاد حبيب الله رفيع لومړنی څېړونکی دی، چې د زنځيري مساله يې پسې وسپړله او وخېړله او د زنځيري په نامه يې ځانګړی اثر وکښل. چې

(۱۲۷) دپښتو ادب تاريخ ۴۸ مخ.

(۱۲۸) د انشنامه ادبيات فارسي ۳۷۹/۳.

لومړی ځل په ۱۳۶۱ / ۱۹۸۲ م کال په کابل کې او بیا وروسته په پېښور کې چاپ شو. ده د خپلو څېړنو او پلټنو په مرسته کړه، چې زنځیري نه مخفف نویسي ده او نه مختصر نویسي ، بلکې لیکدو ددی. چې د پښتو د خاصو ږغو لپاره خوشحال خان ختټك ټاکلی دی او زموږ دلیکدود په تاریخ کې د ختټکو د لیکدود په نامه یادېږي.

د خبرې د ښې روښانتیا لپاره ،مزه دلته د استاد رفیع خپلې خبرې را اخلم:

((......له زنځیري نه مطلب کومه مرموزه ژبه ، نه بلکې د خوشحال لیك دود بېل مکتب دی او هم زنځیري دده کوم ځانګړی اثر نه ، بلکې د پښتو د ځانګړو غږونو له پاره د ځانګړو تورو هغه شکلونه دي چې دده او دده د کورنۍ د ټولو اثارو په خطي نسخو کې یې مومو.........)) (زنځیري، ۱۸ مخ) یو بل ځای لیکي:

((زنځیري له دې امله ورته ویل شوی چې خوشحال خان ختټك د پښتو د خاصو غږونو دتورو له پاره(ء) (همزه) ورکړی او پرې نښنه کړي یې دي ....)) چې دا نښنه د زنځیر د ماتې شوې کړۍ غوندې ښه لري او دغو (ء) همزه سره نښلول د زنځیر ښه غوره کوي ....)) (زنځیري ۲۳ مخ).

و، په نورو ژبو لیکلي اثار:

د خوشحال خان ختټك د اثارو له مطالعې څرګندېږي چې دی په عربي ، دري او هندي ژبو پوهېده . دخان زوی عبدالقادرخان (۱۰۶۳ -۱۱۲۶ هـ ق) دګلدستې په مقدمه کې لیکلي دي: ((... په علم عربي کې یې لړ د خل و ، په فارسی کې سرآمد د خپل عصر و . شعر یې فارسي - پښتو انشا کاوه.....))[۱۲۹] خان د خپلې مورنۍ ژبې (پښتو) تر څنګه په نورو ژبو کې هم د څه

(۱۲۹) ختټك عبدالقادر خان: ګلدسته ، دخیال بخاري په زیار ، پښتو اکادمي ، پېښور ، جدون پریس ، ۱۹۸۹ ، مقدمه .

ليکلو او ويلو توان درلود، چې دا دي دا ډول اثارو يې اوس پدې برخه کې در پېژندل کېږي.

الف، دري اثار:

خوشحال خان ختټک د دری ژبې د ډېرو شاعرانو له کلام او اثارو سره اشنا و.

دده د پښتو اثارو له دقيقې مطالعې سړي ته څرګندېږي، چې ده د دري ادب دسترو شاعرانو ،لکه : فردوسي،ناصر خسرو، سنايي ، نظامي ، معزي، مولانا جلال الدين محمد ، سعدي ، امير خسرو ، حافظ، کمال خجندي او نورو د اثارو مطالعه درلوده، پر علمي مقام يې پوهېده، په خپلو پښتو شعرونو کې يې د سعدي ، حافظ ، مغزي او نورو اشعارو ته پاملرنه درلوده.

دوکتور عارف عثمان د خوشحال خان په رباعياتو کې ځينې رباعی په نخښه کړې، چې فکر او نظر يې دخيام له رباعياتو سره يوشانوالی ښيي.(۱۳۰)

ماته خپله د خان د لاندې رباعي:

((ګوره پرې غوږ کړه شپيلی څه وايي
بېلتون پرې ورغی هر ګوره ښه وايي
سينه يې ګوره څو ځايه شوې ده
زار د فراق کا نور څه هيڅ نه وايي))

د حضرت مولانا جلال الدين محمد بلخي(۶۰۴ -۶۷۲ هـ ق) دمثنوي معنوي د لومړنيو بيتونو ازاده ترجمه ښکاري،لکه دا بيتونه :

بشنو از نی چون حکايت ميکند
از جدايیها شکايت ميکند

(۱۳۰) ديوان خوشحال خان ختټک، ۲۱۶مخ.

کـز نيسـتان تـامرا بـبريده انـد
از نفـيرم مـرد وزن نـاليده انـد))

زموږ استاد اکادميسين پوهاند عبدالشکور رشاد په خپله يوه مقاله کې چې (د کدو او چنار مناظره) نومېږي او په پنځوسمو کلونو کې دزيري جريده کې خپره شوې ده. د خوشحال خان د دې لاندې توتې :

((کدوچې د چنار په ونه وخوت
و چنار ته يې اغاز کړه دامقال))

منبع هم پارسي ادب ښوولی دی. له دې سربېره نوموړی استاد په خپله يوه بله مقاله کې چې (دخوشحال په ديوان کې دګلستان او بوستان د ورمو ځرک) نومېږي، د خان دديو ان هغه اشعار ښودلي، چې د سوري شېرازي له بوستان او ګلستان نه ترجمه شوي دي.[۱۳۱]

لنډه دا چې خان له دري او ورسره عربي ادبياتو او اثارونه (د استفادې او ترجمې له لارې) د خپلو اثارو د په غنا کې استفاده کړې ده. ددې استفادې تر څنګه ده خپله هم په دري ژبه نظم او نثر دواړه ليکلي دي.

- دخوشحال خان دري شعرونه :

خان په دري ژبه شعر ويل له پښتو سره کابو همزمان پيل کړی دی. دده تر اوسه ښکاره پخوانی تر لاسه شوی دري شعر ، هغه دري قطعه ده چې يې د اشرف خان هجري پر زوکړه ۱۰۴۴ هـ ق يې ويلې او دده د زوکړې تاريخ يې پکې ښودلی دی:

بـه زاويـای مـه روزه پـاس اول شـب
بـزاد اشـرف وانـدر کنـار دايـه بخفـت

(۱۳۱) رشاد ، پوهاند عبدالشکور : د خوشحال په ديوان کې دګلستان او بوستان د ورمو ځرک ، د زرغونې ياد ، دزلمي هېواد مل په زيار، د پښتو څېړنو بين المللي مرکز ، کابل ، دولتی مطبعه ، ۱۳۶۲ هـ ش

چو بود وقت بهار و شگفتن گلها
حساب سال وی امد «بهار اهل شگفت»

د خوشحال خان د دري اشعارو کومه ځانګړې خطي نسخه ما نه ده لیدلې. دري شعرونه یې دپښتو اثارو او اشعارو په مسودو او بیانونو کې متفرق خوندي شوي دي. دده ددري شعرونو دلته‌ون منابع یو تاریخ مرصع او بل هم دده د کلیاتو او دیوانونو خطي او چاپي نسخې او د ستارنامه دي. که یو څوك وغواړي د امکان تر حده د ده ټول دري شعرونه راټول کاندي، په بشپړ باور سره ویلای شي، چې یو وړوکی دیوان به ځینې جوړ شي.

دده د کلیات په لومړۍ چاپي نسخه کې - د دوکتور بلیو په زیار - یو څلوېښت دري غزلې، څلور دري رباعۍاو یوه دري قصیده چاپ شوي دي. د کلیات په نورو چاپونو کې دغه شمېره ډېره لږه ده. یوازې څونمونې یې ځینې اخیستې دي.اما په ارمغان کې دري برخه ځانګړې ده. د غزلو شمېره یې ۴۴ دي، قصیده یوه، رباعي درې او یوه قطعه هم پکې شته (۱۳۲)

پروفیسور صاحبزاده حمید الله دده پارسي شعرونه په یوه ځانګړې کوچنۍ مجموعه کې چاپ کړي دي. اما ډېردري شعرونه یې د کابل چاپ کلیات کې راغلي دي. په دې کلیات کې ۴۵ غزلې یوه قطعه ۹ رباعي، یو فرد او یوه قصیده خوندي دي په دغو دري شعرونو پسې یې د خان هغه شپږ غزلې هم راوړي دي چې ملمع دي (پښتو - دري) (۱۳۳)

په پېښور کې د ایران فرهنګي خونې په ۱۳۷۱ هـ ش کال د خان څه دري شعرونه د ښاغلي ابو طالبي له مقدمې سره د (خوشحال خان خټك) په نامه خپاره کړي دي.

سملاسي د خان همدومره پارسي شعرونه موږ ته معلوم دي. البته په دې شمار کې د دستار نامې او تاریخ مرصع دري شعرونه نه دي حساب.

---

(۱۳۲) ارمغان خوشحال ۷۸۸-۸۰۰ مخونه.

(۱۳۳) دخوشحال ختك کلیات ۱/ ۵۰۵ - ۵۲۸ مخونه.

د خان د دري شاعرۍ په باب - زما د معلوماتو له مخې - تر ټولو پخوانۍ تبصره دمېرمن خديجه فېروزالدين ده [۱۳۴] تر دې وروسته په افغانستان او پښتونخوا کې دده پر دري سرايۍ بحثونه شوي او اکاډميسين پوهاند دوکتور عبدالاحمد جاويد يو ځانګړې رساله پرکښلې ده. دلته زيات تفصيل ګنجايش نه لري ، صرف دومره بايد ووايو چې :

د خوشحال خان د دري وينا په باب عام نظر دا دی !

(ترجمه) : ((دخوشحال خان په دري شاعرۍ کې شعري موازين سم رعايت شوي دي. له درې ځلور ځايه پرته - چې سم ضبط يې موږ ته نه دی رسېدلی - نور ټول د لفظ او معنی له نظره سالم دي او څه کمبودۍ نه پکې ليدل کېږي او هيڅ تياره نقطه او بازيکه نکته پکې له پامه نه ده غورځول شوې)) [۱۳۵]

د خوشحال د دري شاعرۍ په باب د څېړنو يو اجمالي جاج مايه خپل يو بل اثر (رشد زبان و ادب دري، درګستره فرهنګي پشتو زبانان) کې اخيستی دی [۱۳۶] که څوک له موضوع سره دلچسپي لري کېدای شي هلته يې وګوري.

د خوشحال خان ختک دری نثر:

خان د نظم تر څنګه په دري ژبه نثر هم ليکلی دی او يوه منثوره رساله يې پدې ورو سيتو کلونو کې کشف شوه.

د خوشحال خان په پښتو باز نامه کې يو بيت راغلی دی:

په فارسي مې باز نامه دنثر کښلې
په پښتو مې ورته وکښه نظم کښلې

---

[۱۳۴] Life and works of Khushal Khan Khatack. pp 338-340

[۱۳۵] جاوېد ، اکاډميسين پوهاند : دوکتورعبدالاحمد ، نګاهی به اشعار دري خوشحال خان ختك ، اکادمي علوم مطبعه تعليم و تربيه کابل ۱۳۶۴ ص ۱۵ .

[۱۳۶] هېواد مل زلمی: رشد زبان وادب دري در ګستره فرهنګي پشتو زبانان ، اتحاديه نويسنده ګان افغانستان از اد ، ټاپ پر نتېرز ۱۳۷۶ هـ ش . ض ص ۲۸- ۴۰ .

څنګه چې خان پښتو باز نامه په ۱۰۸۵ هـ ق کې بشپړه کړې ده ، نو داسې ښکاري چې دا دري باز نامه به يې تر پښتو هغې دمخه ليکلې وي، خو په موجود متن کې يې څرګند تاريخ نشته.

د خان د دري باز نامې متن هم په وروستيو دوو لسيزو کې پيدا شوی دی، پخوا په ځينو ځايونو کې يوازې د خان د همدې يادونې له مخې پر دې باز نامه خبرې شوې دي.

په ۱۳۶۱ هـ ش / ۱۹۸۲ م کال ما د افغانستان په ملي ارشيف کې خطي کتابونه کتل. د دري باز نامو په يوه مجموعه کې مې د خوشحال خان خټک پارسي باز نامه پيداکړه. بيا مې کار پر وکړ .لومړی ځل زما د ناچاپو مقالو په يوه مجموعه (د جاج په تله) کې چاپ شوه)) چې د استاد واصف باختري يوه سريزه هم ورسره مله ده. او بيا په ۱۳۶۵ هـ ش کال د خراسان مجلې خپره کړه.(۱۳۷)

دا پارسي رساله د باز د رنګ او تر کيب په باب خبرې لري. بيا يې د باز ساتنې او د باز دناروغيو د درملنې او د ښکار لپاره د تيارولو په خصوص کې لارښوونې ورسره ملې کړې دي. ددې پارسي باز نامې محتوی د خان د هغو دوو قصيدو - چې يې د باز دارۍ پر موضوع ليکلې دي - سره يو شانوالی لري.

پښتو هندي ملمع شعرونه:

د خان په ديوان کې دوې پښتو - هندي ملمع غزلې هم شته. د يوې مطلع يې دا ده:

سور پيزوان دې په زرګربانديې سنواريا
بيا د زړو نو ازار اخلې بارياباريا

او دبلې هغې يې:

(۱۳۷) هېواد مل ،زلمی : خوشحال خان خټک و باز نامه نګاری ، خراسان ، شماره مسلسل ۲۷ ، ۱۳۶۵ هـ ش ، ص ص ۹۷-۱۳۱.

په سینه کې مې اوده مینه پهرجاګی
زما ستامحبت ګوره کیسی لاګی

پروفیسور افضل رضا دا غزل ، د خوشحال خان پښتو نما اردو غزلې بللې دي [۱۳۸] اما موږ دومره ویلای شو ، چې خان له هندي ژبې سره بلد و او د هغې ژبې الفاظ یې د ملمع غزلو په ویلو کې راوړل.

د خوشحال خان خټك د فرهنګي فعالیتونو له دې لنډه جاجه به لوستونکي ته څرګنده شوې وي چې زموږ په زاړه ادب کې خوشحال خان یوازینی سړی دی، چې د پښتو ادب لمن یې له رنګا رنګ ګلانو او مضامینو ډکه کړې ده.

پښتو ته دخوشحال خان بخښنې د کمیت او کیفیت په لحاظ دومره دي. چې موږ یې د پښتنو په پخواني فرهنګي چاپېر کې بل ساری نشو پیدا کولای ، او بویه چې د پښتنو تر ټولو ستر فرهنګي شخصیت یې وبولو. پرپښتو او پښتنو یې حقوق ډېر دي . لکه چې خپله خان هم یوځای ویلي دي:

که دنظم ، که د نثر، که د خط دی
په پښتو ژبه مې حق دی بې حسابه
نه پخوا پکې کتاب و ، نه یې خط و
دا دي ماپکې تصنیف کړل څو کتابه

(دیوان، ۲- ۴۱۵)

څنګه چې مې دمخه یادونه وکړه، په خپله برخه کې د خان فرهنګي زیار او مښود دستاینې څه چې د نمانځنې وړ دی.

پرپښتو ژبه یې حقوق واقعاً له شماره تېر دي. پښتو کلاسیك نظم او نثر واقعاً خوشحال خان بشپړ کړي دي. مګر دا چې: ((پخوا پکې نه کتاب و او

(۱۳۸) رضا ،پروفیسور محمد افضل: اردوکي قدیم پشتون شعراء ، پشتو اکادمي ، پشاور یو نیورستي ،ملت پرنټر ز لاهور ، ۱۹۹۸ ص ۶۶

نه يې خط و)) . يو څه شاعرانه تعالي ښکاري . خان خپله د پير روښان ، درويزه ، مير زاء ارزاني ، واصل ،قلندر د اثارو او ديوانو نو يادونه کوي. هغه اثار که هر څنګه وي ، د پښتو کتابونه دي. له دې سربېره دهماغه زمان افغانستان په جنوبي او جنوب غربي برخو کې ترخان پخوا کتابونه ليکل شوي وو. داسې ښکاري چې هغه اثار خان ته نه وو رسېدلي . په پټه خزانه کې يا د شوي پخواني کتابونه چې زياتره د افغانستان د جنوبي او جنوب غربي برخو کې ليکل شوي دي، هغه هم خان ته نه وو معلوم . له پټې خزانې چې ورتېر شو ، په جنوب غربي برخو کې ځينې نور کتابونه هم ليکل شوي . چې تر خان پخواني دي، لکه د امير تجويد ، چې خطي نسخه يې ۱۰۲۳ ه ق کال ده . ښايي تردې نېټې دمخه نظم شوي وي . خطي نسخه يې دخان تر زوکړې يو کال وروسته ليکل شوې . تر خطي نسخه د افغانستان ملي ارشيف کې خوندي ده [۱۳۹] دغه راز د عيسى کاکړ ديوان د اکبر زميندآوري ديوان [۱۴۰] درحمکار کاکا صاحب يو مريد يو شيخ ادين (۱۰۷۴ ه ق مړ) د خان د بند پر کال وفات شوى ، دغوث الاعظم د مناقبو او غزلو خاوند [۱۴۱] همدارنګه ملا الف هوتك چې دخان تر زوکړې د مخه په ۱۰۱۹ ه ق کال اثار ليکلي دي او دوه کتابونه بحرالايمان او نصيحت نامه يې موږ ته رسېدلي دي. بايد يادونه وکړو ، چې د ملا الف هوتك دا دوه کتابه اروانباد استاد حبيبي ته نظر محمد خان بارکزي امانت ورکړي وو، چې بيا يې بېرته ورسپارلي دي. په دې اړه په طلوع افغان کې لولو: ((نظر محمد خان بارکزي معروف به کاکاجان علاقه دار اتغر کتاب قلمي ملا الف را به ما مرحمت فرموده اند)) [۱۴۲]

---

(۱۳۹) فهرست نسخه هاى خطي ارشيف ملي ۷-۸ مخونه

(۱۴۰) پښتانه شعراء ۱/ ۳۱-۲۵ : ۱۸۷-۱۸۸ مخونه

(۱۴۱) زيارتي ، قاضي عبدالسلام : ادبي سوغات، منظور عام برقي پريس : پېښور، ۱۳۷۰ ، ۲۱۶ مخ .

(۱۴۲) حبيبي ، پوهاند عبدالحئ : تاريخچه شعر پښتو ، طلوع افغان. د ۱۳۱۴ ه ش سنبله ۲۸ / ۱۹۳۵ م سپتمبر ۲۱ ديارلسم کال ۱ ګڼه .

ترجمه: ((دا تغر علاقه دار نظر محمد خان برکزي - چې په کاکا جان مشهور دی - د ملا الف قلمي کتاب پرمونږلور ولی دی))

ملا څالاك او ملا مست دوه نور لکيوال دي چې اثار يې مونږ ته رسېدلي او د مست خو بشپړ کليات له مونږ سره دی[۱۴۳] له دې سربېره د يوولسمې پېړۍ په جريان کې د پر زيات مسجع ليکونکي او شاعران مونږ پېژنو چې په پښتو يې اثار ليدل شوي دي.

اباېکر کندهاري (۱۰۳۴ هـ ق مړ) په هندکې او سيدلی افغان د ی په چې پښتو د سراج العارفين په نامه د نظمونو کتاب لري[۱۴۴] تر ابابکر د مخه د شېر شاه سوري (۹۴۶- ۹۵۲ هـ ق) معاصر شيخ عيسی مشوانی په پښتو، دري او هندي يوه رساله تصنيف کړه[۱۴۵]

نو له دغو ټولو کتابونو سره سره څنګه سړی منلای شي، چې پښتو کتاب نه درلود؟ دغه رنګ د خط موضوع يو څه د تامل وړ ده. څنګه چې د مخه به تاسې لوستې وي، خان د پښتو خاصو ږغونو لپاره ځينې نخښې جوړې کړې، چې له خط نه مراد همدا ليکدود دی. بايد ووايو چې پښتو ته ليکدود پخوا جوړ شوی د سلطان محمودغزنوي په دوران (۳۸۷-۴۲۱ هـ ق) کې حسن ميوندي اصلاح کړی دی. د خوشحال خان بابا نه د مخه بايزيد روښان او بيا اخوند درويزه د پښتو د خاصو ږغونو لپاره ليکد و د وضع کړی دی. چې تفصيل يې مونږ د استاد رفيع په زنځيري کې کتلای شو[۱۴۶].

---

(۱۴۳) فرهنګ ادبيات پښتو ۲/ ۱۷۰ – ۱۷۱ مخونه.
(۱۴۴) حالنامه، ۵۸۷ مخ.
(۱۴۵) هروي، نعمت الله: مخزن افغاني، دويم ټوك. د سيد محمد امام الدين په زيار، ډاکه، زيکو پريس، ۱۹۶۲ م، ۸۲۲ مخ.
(۱۴۶) زنځيري: ۳۴- ۳۶ مخونه.

ز، د خوشحال خان د اثارو ترجمې:

د خوشحال خان د اثارو د ترجمه ، څېړنه او فهرست د یو ځانګړي اثر د لیکلو ایحاب کوي. که به داسې څوك پیداشي، چې دغه ترجمې ارزیابي هم کړي، زما په پوهه بویه چې د P.H.D د تیسس په توګه ومنل شي. مانا دا چې دا تر جمې ډېرې دي، په شرقي ژبو هم دي او په غربي هغو هم.

زما دمعلوماتو له مخې پر دغو لاندې ژبو د خوشحال خان ختك اثار ترجمه شوي دي: دري، عربي ، هندي، پنجابي اردو، بلوڅي، ازبکي پشه يي، روسي ،چکي ، الماني، دنمارکي، انګرېزي،فرانسه يي او نورو.... زه ددغه اثر له شرایطو سره سم پرځینو ژبو دخوشحال د اثارو زړې ترجمې بنيم:

(۱) **په دري ژبه** : دخوشحال خان ختك د يوې قصيدې يوه برخه ،په دري نظم د دريارلسمې پېړۍ د اواخرو او د څوارلسمې د اوايلو شاعر مسافرمروت ترجمه کړې ده. له دې ترجمې کابو تر سلو زيات کلونه تېرېږي.

مسافر دخان د دې قصيدې:

«ای چې خیال کړې په دنیا
دنیا څه ده ببوفاه»

ټولس بيته منظوم ژباړلې دي ،څو بيته يې دادي:

ګرتصور کني تو در دنيا
تو نه بيني دران نشان وفا
يک زمان ګر ترا اکند دلشاد
باز زود اور د به ګريه ترا (۱۴۷)

---

(۱۴۷) مسافر مروت : ديوان ، خطي نسخه ، د افغانستان د علومو اکادمي

بايد ووايو چې د خان دا قصيده اوږده ده پښتو متن يې ۱۱۳ بيته دی(دخوشحال خان ختك كليات ۲/۱-۵ مخونه).

اروابناد لوی استاد پوهاند عبدلحی حبيبي چې پټه خزانه په دري ژباړله ، نو يې دخان يوه غزله دوې رباعی او يوه قطعه هم په دري وژباړلې [۱۴۸]

دغه رنګه دوكتور عارف عثمان دخوشحال خان دسلو رباعيو دري ترجمه د نورو محلي افغاني ژبو سره يو ځای په شپېتمو (هجري شمسي تقويم) كلونو كې خپره كړه.

د الغنستن د كابل سلطنت بيان په دري ترجمه كې بناغلي محمد اصف فكرت هم د خان راغلي منتخبات په دري ژباړلي دي.[۱۴۹]

(۲) په اردو ژبه :

زما دمعلوماتو له مخې په اردو ژبه د خوشحال د اثارو تر ټولو پخوانی ترجمه د قاضي عبدالسلام عمر خېل ده .دا ترجمه په نسب افاغنه كې چاپ شوې ده [۱۵۰]

دشلمې پېړۍ په جريان كې چې په اردو ژبه د خوشحال خان په باب او يا د پښتو شعر او ادبياتو په باب څېړنې شوې په زياترو كې دخان اشعار په اردو

---

[۱۴۸] پټه خزانه ، ۸۱ ، ۸۳ مخونه ، دیادونې وړ ده . چې پټه خزانه په بشپړ ډول په انګرېزي، روسي او الماني ژبو هم ترجمه شوې او په ځانګړې ډول چاپ شوې ده. انګرېزي ترجمې يې دوې دي. يوه ترجمه د اروابناد غلام حضرت كوشان ده چې په كابل كې چاپ ده. دويمه ترجمه يې دخوشحال حبيبي ده چې دا هم چاپ شوې ده. روسي ترجمه يې اروابناد دوكتور دولت محمد لودين كړې ده او الماني ترجمه يې بناغلي نظام الدين سليمان خيل كړې ده. الماني او روسي ترجمې دواړه دپښتو څېړنو د بين المللي مركز له خوا چاپ شوې دي .په دغو ترجمو كې هم د خوشحال خان د كلام منتخبات ترجمه شوي دي.

[۱۴۹] افغانان ۱۹۲-۱۹۸ مخونه

[۱۵۰] عمر خېل ، قاضي عبدالسلام: نسب افاغنه ، رامپور ، ۱۹۱۴م ، ۹۳ مخ.

ژباړل شوي دي. چې تفصيل يې اوږدېږي. دخان د اثارو د اردو ترجمو په باب دغه لاندې يادونې ضروري بولم

۱ / دخوشحال خان خټك د منتخب كلام منظومه ترجمه فارغ بخاري او رضا همداني کړې ده، چې د (خوشحال خان خټك كي افكار) ترنامه لاندې په ۱۹۵۱ م كال كې چاپ دی [۱۵۱] دا مجموعه وروسته بيا چاپ شوې ده.

۲ / دخان د بېلا بېلو كتابونو د منتخباتو يوه منثوره اردو ترجمه د پېښور پښتو اكادمي په ۱۹۵۶ م كال كې (منتخبات خوشحال خان خټك) په نامه چاپ کړې دي. ددې منتخباتو مترجم سيد انورالحق دی.

۳ / د خوشحال د منتخب كلام اردو منظومه ترجمه ښاغلي خاطرغزنوي هم کړې ده او د (خوشحال خان خټك كی شاعری) په نامه چاپ شوې ده [۱۵۲]

۴ / د خوشحال خان خټك د منتخب كلام اردو منظومه ترجمه په (پشتو كا عظيم شاعر) نومې كتاب كې هم راغلې ده [۱۵۳]

۵ / د خوشحال خان د ټول ديوان (كليات) اردو ترجمه هم شوې او په اتو جلدونو كې ترتيب شوې ده. دا اته سره جلدونه د اكادمي ادبيات پاكستان له خوا چاپ شوي دي

- لومړی ټوك كې يې غزليات راغلي دي له ۱۱- ۷۰ مخ پورې مقدمه ده. ټول مخونه يې د اعلامو له فهرست سره (۳۰۳) دي. دا ټوك په ۱۹۸۷ م كال چاپ شوی دی.
- دويم ټوك ،غزليات ، ۳۰۹ مخه ، د ۱۹۸۷ م كال چاپ.
- دريیم ټوك ، غزليات ۳۰۱ مخه ، د ۱۹۸۷ م كال چاپ.

---

(۱۵۱) (۱۵۲) خټك ، دوكتور خالد خان : خوشحاليات ، خوشحالنامه ، مرتبين : پرېشان خټك ، خاطر غزنوي ، اباسين ارټس كونسل پشاور ، ۱۹۸۰ ، ۲۱۹ مخ.

(۱۵۳) تقوی ، نعيم : پشتو كا عظيم شاعر. تجارتي پريس كراچي ، ۱۹۸۱ م ، ۱۲۹- ۱۴۲ مخونه

- څلورم ټوک ، غزلیات ۳۰۶ مخه ، د ۱۹۸۷ م کال چاپ
- پنځم ټوک ، قصیدې ، ۲۹۳ مخه ، د ۱۹۸۷ م کال چاپ
- شپږم ټوک رباعیات ، ۲۷۹ مخه ، د ۱۹۸۹ م کال چاپ.
- اووم ټوک رباعیات ،۲۷۸ مخه ، د ۱۹۸۷ م کال چاپ.
- اتم ټوک ، قطعات او متفرقات ، ۳۱۱ مخه د ۱۹۸۷ م کال چاپ.

ددې تر جمې ببلا ببل ټوکونه د (خوشحال خان خټک) په نامه چاپ شوي دي. د خان د کلیات ددې ترجمې په تهیه او چاپ کې دنومیالي خوشحالپوه او مؤرخ پروفیسور پرېشان خټک هڅه مشکوره ده.

۶/ د خوشحال خان خټک ډېر مهم اثر (دستار نامه) هم په اردو ژبه ترجمه شوې ده . دا ترجمه پروفیسور خاطر غزنوي کړې ده . دا ترجمه په ۱۹۸۰ م کال په کتابي شکل د پېښور - پښتو اکادمي له خوا چاپ ده.

(۳) په انګرېزي ژبه :

د نړۍ په ژبو کې انګرېزي لومړنۍ ژبه ده چې د خوشحال خان خټک شعرونه پرې تر ټولو دمخه ترجمه شوي دي . زه دلته د خوشحال بابا دا ثارو ځانګړې او ځینې مهمې ترجمې بنیم، متفرقې یې زیاتې دي چې راوړل یې دلې اوږدېږي .

الف: د خوشحال خان خټک د دووقصیدو انګرېزي ترجمې ترهر چا دمخه مونت ستوارت الفنستن (۱۷۷۹ - ۱۸۵۹ م) په خپل کتاب د کابل سلطنت بیان کې راوړې دي. ددې کتاب مقدمه د ۱۸۱۴ م کال د جون په ۴ مه په پونه کې لیکل شوې ده.ما نا دا چې کتاب تر دې کال دمخه بشپړ شوی دی. دکابل سلطنت بیان کې دخوشحال خان خټک ددې قصیدې :

راشه واوره دا داستان　　　　نېک وبدېکې عیان

ځینې برخې او دا بله قصیده :

بیا له کومه راپیدا شو دا بهار
چې په هر لوري یې ملک کړ یو ګلزار

په انګریزي ترجمه کړي دي. پردې قدیمه ترجمه زمور استاد اکادمیسین پوهاند عبدالشکور رشاد یوه مقاله لیکلې چې د خوشحال خان خټك د درې سوم تلین د بین المللي سیمینار په مناسبت په ۱۳۵۸ ه ش کال د اریانا مجلې خپره کړه.

ب، د خوشحال خان خټك د ځینو اشعارو دویمه انګریزي ترجمه د هانری جارج راورتي ده. راورتي د خوشحال خان هغه ۹۸ شعرونه چې یې په ګلشن روه کې انتخاب کړي وو، هغه یې په انګریزي ژباړلي او په خپل بل کتاب Selection From the poetry of the Afghans کې یې په ۱۸۶۲ م کال لندن کې چاپ کړي دي.

ج: دریمه ترجمه دټریور چیچلي پلاوډن ده. پلاوډن د کلید افغاني په انګریزي ترجمه کې دخوشحال خان خټك منتخبات انګریزي کړي دي. دا ترجمه په ۱۸۷۵ م کال په لاهور کې چاپ شوې ده.

د ، څلورمه ترجمه ، د بېډلف ده. پدې منتخب کې پښتو متن او انګریزي ترجمه یو ځای په ۱۸۹۰ م کال په لندن کې چاپ شوي دي. ددې ترجمې پښتو متن ۷۴ مخه دی او قاضي محمد حسن پېښوري لیکلي دي. د ترجمې نوم دی Selection from the poetryof Khushal Khan Khatack

هـ ، معاصر نومیالی ختیځ پوه پروفیسور ګیورګ مارګنستیرن (۱۸۹۲-۱۹۷۸ م) په خپل اثر (خوشحال خان او د هغه کلام) کې او په خپله بله مقاله Khushal Khan the National poet of the Afghans کې د خان دځینو شعرونو ترجمې وړاندې کړې دي.

و ، هاول او سراولاف کرو [154] په ګډه د خوشحال خان خټک . اووه قصیدې ، درې قطعې او شپاړس غزلې په انګریزي ژباړلې دي [155] ددوي دا ترجمې په یوه مجموعه کې دپېښور د پښتو اکادمي له خوا چاپ شوې دي. یوه مقدمه پرې اروابناد مولانا عبدالقادر لیکلې . د مترجمانو له لوري مقدمې او په پای کې نوټونه (۷۷ -۹۸ مخونه) هم ورسره مله دي. دا ترجمه لومړی ځلې په ۱۹۶۳ م کال چاپ شوې ده. دویم چاپ هم لري .

ز ، دوکتور میکنزی بل معاصر ختیځ پوه دی ، چې د خان د اشعارو ترجمه یې په یوه ځانګړې مجموعه په ۱۹۶۵ م کال له لندنه خپره کړې ده. ددې ترجمې نوم دی : Poems from the Diwan of Khushal Khan Khattack .

ح ، دخوشحال خان خټک سواتنامه ، صاحبزاده شکیل احمد په انګریزي ژبه ترجمه کړې ده او دا ترجمه په وروستیو کلونو کې د پېښور اکادمي له خوا په کتابي بڼه چاپ شوه.

(۴) روسي ژبه :

د خوشحال خان خټک متفرقه شعرونه د پخواني شوروي ځینو جمهوریتونو او روسیه کې په متفرق ډول ترجمه شوي او چاپ دي. اما دخان د شعرونو د یو منتخب روسي ترجمه په یوه مجموعه کې هم چاپ شوې ده. زه ددې مجموعې یادونه پدې برخه کې ځانې بولم.

دخوشحال خان ۷۰ قصیدې ، غزلې او نور له پښتو نه روسي ته تکي په تکي ولادیمیر . انتونوویچ لیفشیځ ترجمه کړي دي. ددې ترجمې مسوول کتونکي فقید ګیورګ فیو دوروویچ ګیرس دی. مجموعه ۹۴ مخه په ۱۹۸۳

---

(۱۵۴) د کرو ، پښتانه نومې کتاب په پنځلسم څپرکي (خوشحال خان او اورنګزیب) کې هم د خان بابا د اشعارو انګریزي ترجمې راغلې دي. دا کتاب اول ځل په ۱۹۵۸ م کال کې چاپ شوی دی

(۱۵۵) Howell. Coroe: the poems of Khashal Khan Khatak . pashto Academy of peshawer or university . Jalal abad 1988 p. 12.

م کال مسکو کې چاپ شوې او لس مخيزه مقدمه هم گيرس پر کښلې ده [156]
دمجموعې نوم دی : خوشحال خان ختك .

(۵) ډنمارکي ژبه :

پادري جونزانيولډسن ډنمارکي پښتو پوه دخوشحال خان ختك د شعرونو يوه برخه په ډنمارکي ژبه ژباړلې ده. دا ژباړه په ۱۹۶۶ م کال چاپ شوې ده [157]

بايد ووايو چې نوموړي پادري په خپل يو بل درسي کتاب An Introduction to pakhto د درسونو په پای کې د خوشحال خان بيتونه راوړي او وروسته يې انګرېزي ترجمه هم ورسره مله کړې ده [158].

ما پدې ځای کې د نمونې په ډول دځو ژبو ترجمې هغه هم په نمونه يې ډول يادې کړې ، که نه دا داستان ډېر اوږد دی ، چې دفترونه ورته بويه .

د همدغو ترجمو لـه لارې خوشحال خان ختك او دده فکر نورو تولنو او فرهنګونو ته ورپېژندل شوی دی. او د نړۍ بېلا بېل ولسونه دده له درانه نامه او ژورو مفکورو سره اشناشوي دي. همدغه ترجمو ډېر لوی لوی کسان دخوشحال خان او دده افکارو ته متوجه کړي دي او پر خان باندې يې کار کولو ته هڅولي دي.

علامه اقبال لاهوري د خوشحال خان د اثارو د انګرېزي ترجمو له لارې د خان له افکارو سره اشنا شوی دی.

---

[156] د پښتو کيسو او شعرونو دترجمو د يوې بلې پخوانۍ مجموعې په ۱۸۹-۲۱۴ مخونو کې د خوشحال خان ۱۸ پارچې شعرونه په روسي ترجمه شوي دي. دخان غزلې رباعي او قطعې پکې راغلي دي. دا مجموعه په ۱۹۵۸ م کال په مسکو کې چاپ شوې ده.

[157] روهي ادب ، ۴۷۹ مخ

[158] Jens Enevoldsen: An Introduction to Pakhto, Koben haven, 1968
,pp 13,14,25.27.31,33,39-
40,42,43,45,46,48,49,50,51,62,63,68,69,74,75,77,78,84,98,99 .

((۷))

اووم څپرکی
شاعر او ليکوال خوشحال خان

ما خوشحال چې په پښتو شعر بيان کړ

د پښتو ژبه به اوس په اب و تاب شي

همېشه به پرې ناري وي دبلبلو

دا چې ساز کړ نن خوشحال په ويل باغ

په تېر څپرکي کې ما دخوشحال خان خټک پښتو او دري اثار وښودل. په عام ډول شرقي فرهنګ او په خاص ډول پښتني فرهنګ ته مو د خان پربخښنو دکميت له پلوه خبرې وکړې. د اثر له شرايطو سره چې څه لازم وو هغه مې د خپلو معلوماتو داحاطې په چوکات کې تنظيم او وړاندې کړل.

اوس ددې خبرې اړتيا محسوسېږي چې دخان ددغو فرهنګي بخښنو پر کيفي اړخونو او ارزښتو خبرې وشي. پدې څپرکي کې به هغه مسايل مطرح شي ، چې د خان عليين مکان د شاعرۍ اوليکوالۍ ځانګړنې مشخصوي.

ددې بحث په پيل کې به د خان منظوم اثار . بيا منثور اثار او ورپسې دري اثار له دغو جهتونو ارزيابي شي:

(۱) د خان منظوم اثار يا زموږ د پښتو نخوا د ورونو په اصطلاح شاعري: موږ دژانر پوهنې له نظره ګورو او داڅانته څرګندوو. چې کوم ژانرونه (اصناف) ده نوې پښتوته را داخل کړي او تر دې پخوا معمولو ژانرونو کې دده ابتکارونه کوم دي؟

د خان دديوان او نورو منظومو اثارو له مطالعې څرګندېږي ، چې دده ټوله شاعري دشرقي شاعرۍ په شعري قالبونو کې ده. دپښتو دملي شعر په اوزانو او اشکالو کې يې شاعري نه ده کړې. د پښتو ملي اوزان ده ته معلوم وو، ځکه په خپله يوه قصيده کې يو ځای د پښتو شعر دغو اصلي شعري اشکالو ته يوه اشاره لري.

دده په ديوان کې راغلي اصناف ځينې نوي دي، چې پخوا تر ده بل چا پدې اصنافو کې په پښتو شعرنه دی ويلی او ځينې داسې اصناف دي چې تر خان دمخه پښتو ته راغلي وو، لکه :

الف: قصيده:

موږ پوهېږو چې په پښتو کې قصيده تر خان دمخه هم وه. لرغونې پښتو قصيده د شيخ اسد سوري (۴۲۵ هـ ق مړ) ده او بله د ښکارندوی غوري . دا دوې قصيدې په پښتو کې د قصيده سرايۍ يوه عالي لرغونې سابقه موږ ته ښيي. خو زموږ خان ته دا قصيدې نه وې ښکاره. اما د روښانيانو څه دغسې اثار يې ليدلي وو. په روښاني اثارو کې هم قصيده وه ، خو په خپل رنګ کې ، چې نه يې دغوري دوران د قصيدو فني مزيتونه لرل او نه هم پکې د ژوند خبرې وې . د اروانباد استاد حبيبي خبره ، چې خوشحال خان قصيده له لاسه ونيوه ، د روښانيانو له خانقاه يې را وايسته او بيا يې د بزم او رندانوته لې ته راوسته . خان په قصيده سرايۍ کې ادبي زور وازمايه . پښتو ته يې داسې قصيدې ور و بخښلې چې دشرقي قصيده سرايۍ د عنعنې پالونکي او د

شکل او مضمون له پلوه د سیمې له نورو ادبي اثارو د دربېدو او مقابلو جوګه دي، جامعیت او فني اقتدار یې ثابت دی او هغه د استاد علامه حبیبي په وینا: ((دخوشحال خان قصیده دده د شعر یوه جامعه برخه ده، چې دشاعر پیاوړتوب او فني اقتدار او ادبي مهارت ښه ښکاره کوي. هم د فرخي او منو چهري د قصاید و صنعتي ښېګړې لري، او هم د سنايي د حکمت او موعظت معنوي مزایا پکې پراته دي او هم د پښتو او پښتنوالي یوه رڼه هنداره ده))[۱۵۹] له دې لوړ بیانه موږ دا نتیجه اخلو که پښتو کې پخوا قصیده وه هم، خوشحال خان په نوي رنګ ورنګوله او د قصیدو یو غټ دیوان یې موږ ته پرېښود چې په کمي او کیفي لحاظ د پښتو قصیده سرایۍ په میدان کې بل څوک ورسره د منډې توان نه لري.

ب: غزل:

زموږ په ادبیاتو کې له قصیدې نه د غزل روایت وروستی دی، زموږ پخوانی غزل داتمې هجري پېړۍ دی، لکه قصیده زموږ لرغوني غزلې هم موږ ته ډېر لږ رارسېدلې دي او څو محدودې نمونې یې لرو، چې شکلي رغښت یې د شرقي غزلسرایۍ له عنعنو سره سم لرغوني ځانګړنې لري، خو مضامین یې د مینې تومنه او عرفاني ریښه لري. اما تر خان د مخه د روښانیانو په دیوانونو کې موږ د پښتو غزل یوه درنه ذخیره مومو، خو دا غزل بیا هم لکه ددوی قصیدې هومره رنګا رنګي، د شرقي غزل ټول شرایط او اداب نه لري. له ځینو ځانګړو مواردو پرته د روښانیانو غزل محدود مضامین رانغاړي او هغه د استاد تړي خبره: ((د روښانیانو د وخت د غزلو نو ساحه دمضمون په لحاظ ډېره تنګه او په عمومي ډول په عرفاني روحاني او ځینو اخلاقي مضامینو پورې محدوده ده)). اما خوشحال خان خټک لکه قصیده. غزل هم له هغه محدود میدان نه راوایست او شرقي غزل یې په نوي جامه کې خپل

---

(۱۵۹) حبیبي، پوهاند عبدالحی: د پښتو ادب په تاریخ کې قصیده، د افغانستان علومو اکادمي کابل، دولتي مطبعه، ۱۳۵۷ هـ ش ۷۸-۷۹ مخونه

فرهنګ ته ورډالۍ کړ. دپروفيسور رجنا خبره چې ژوند ته يې نږدې کړ[١٦٠] هومره غزلې چې خان موږ ته پاته کړې دبل هيڅ کلاسيک شاعر په ديوان کې يې نښو ميندلای.

دده غزلې د خپل شکلي جوړښت له پلوه دغزلسرايي لرغونې عنعنه پالي مانا دا چې دده غزلې زياتره لنډې د ۵-۸ بيتو دي. اوږدې غزلې يې دغزلونوپه دفتر کې لږې دي. ادبيات پوهان وايي چې لرغونې غزلې معمولا لنډې وې او بيا وروسته اوږدې غزلې پيدا شوې دي.[١٦١]

د خان غزل نه يوازې دا چې دپښتو له لرغونو غزلو او يا د(١٠-١١ هجري پېړيو) له نورو غزلو امتيازي خصوصيات او برجسته ګۍ لري ،بلکې ځينې کسان د خوشحال خان په غزلوکې ځينو نورو ابتکارونو ته هم اشارې لري. چې دا ابتکارونه خان ته دسيمې او نړۍ په فرهنګي بهير کې د درېدو ځای ور په برخه کوي.

پوهاند دوکتور حبيب الله تږي ليکلي دي: ((د روښاني عصر دغزلو نو په تناسب دخوشحال خان غزلونه يو بل لوی مزيت هم لري او هغه د مضمون تنوع او غنا ده. اما کوم شی چې خوشحال خان کلام ته دپښتو ژبې څه چې حتی دمنطقې د شاعرانو په تناسب ببخي خاص امتياز ورکوي هغه دده دخپلو تجربو ، د شخصي ژوند د بېلا بېلو اړخونو او انساني غرايزو ، د اجتماعي او طبيعي محيط د واقعيتونو او مظاهرو رښتينی برالااو مستانه بيان دی))[١٦٢]

---

(١٦٠) رضا، پروفيسور افضل : دپښتو غزل ، پښتو اکادمي ،پېښور ، سپين زر سرو- سز ، ١٩٧٨ م ، ٧٣ مخ.

(١٦١) موتمن ،زين العابدين : تحول شعر فارسي ، چاپ چهار م ، کتابخانه طهوري تهران ١٣٧١ هـ ش ، ص ٥٣

(١٦٢) تږی ، پوهاند دوکتور حبيب الله : د پښتو غزل په غنا کې د خوشحال خان ختک برخه ، ناچاپه مقاله (د استاد تږي په مننه)

پروفيسور صاحبزاده حميد الله په خپل اثر (پښتو غزل) کې د خان پر غزلو لنډ خو زما په پوهه جامع بحث کړی دی. او د خان په غزلو کې يې هغه ښکلې ، برجسته ګۍ او لطيف اندوزۍ ليدلې دي، چې د سيمې د ځينو نامتو دري ژبيو او اردو ژبيو شاعرانو د شاعرۍ مميزه ده. ده د خپلو تبصرو په ترڅ کې د خان د غزل په باب ويلي دي : ((خوشحال خان جنت مکان پښتو غزل د عظمت او رفعت اولوړتيا او سپېڅلتيا وکهکشان ته ورسوله او د پياوړتوب، بشپړتوب او فصاحت وبلاغت ثريا د بابا د تغزل لومړی منزل و))[۱۶۳]

ج: رباعي :

زه د ستر خوشحال بابا پر رباعي سرايۍ خبرې ، دپروفيسور جهانزېب نياز له دې خبرو پيلوم : ((دفارسۍ د طرز د رباعۍ بابا ادم په پښتو کې خوشحال خان ختک ښکاري ....))[۱۶۴] دا خبره په عام او خاص دواړه ډوله سمه نه ده. ځکه تر خان د مخه موږ رباعي لرو او ډېرې لرو . البته د لومړۍ ادبي دورې په اثارو کې موږ ته دوې رباعۍ رسېدلې دي، خو تر خوشحال خان دمخه روښاني شاعران رباعۍ لري. په تېره ارزاني روښاني پدې برخه کې د ځانګړې يادونې حق لري. ده څو رسايل د رباعيو په کالب کې بيان کړې دي . حکايت رسول يې هم درباعيو په کالب کې بيان کړی دی. څومره رباعۍ چې موږ ته له ارزاني پاتې دي ، زما د معلوماتو له مخې د بل شاعر دومره ډېرې رباعۍ ماته نه دي معلومې. له ښاغلي حمد الله صحاف کندهاري سره د يو بې نومه شاعر درباعياتو د دفتر خطي نسخه وه ، خو د هغه دفتر رباعۍ هم د ارزاني هغې هومره نه وې . د خان د رباعياتو دفتر ما

---

(۱۶۳) پروفيسور صاحبزاده حميد الله : پښتو غزل ، افضل شريف پر نترز، لاهور ۱۹۹۳ ، ۳۰ مخ.

(۱۶۴) نياز پروفيسور جهانزېب : دديوان خوشحال خان ختک د يباچه دويمه حصه محکمه . ثقافت صوبه سرحد (د چاپ کال نلري) ۹ مخ

شکل او مضمون له پلوه د سیمې له نورو ادبي اثارو د دریدو او مقابلو جوګه دي، جامعیت او فني اقتدار یې ثابت دی او هغه د استاد علامه حبیبي په وینا : ((دخوشحال خان قصیده دده د شعر یوه جامعه برخه ده، چې دشاعر پیاوړتوب او فني اقتدار او ادبي مهارت ښه ښکاره کوي . هم د فرخي او منو چهري د قصاید و صنعتي ښکړې لري، او هم د سنایي د حکمت او موعظت معنوي مزایا پکې پراته دي او هم د پښتو او پښتنوالې یوه ړنه هنداره ده)) (۱۵۹) له دې لوړ بیانه موږ دا نتیجه اخلو که پښتو کې پخوا قصیده وه هم ، خوشحال خان په نوي رنګ ورنګوله او د قصیدو یو غټ دیوان یې موږ ته پرېښود چې په کمي او کیفي لحاظ د پښتو قصیده سرایۍ په میدان کې بل ثوك ورسره د منډې توان نه لري.

ب: غزل :

زموږ په ادبیاتو کې له قصیدې نه دغزل روایت وروستی دی، زموږ پخوانی غزل داتمې هجري پېړۍ دی،لکه قصیده زموږ لرغونې غزلې هم موږ ته ډېر لږ رارسېدلې دي او ثو محدودې نمونې یې لرو، چې شکلي رغښت یې د شرقي غزلسرایۍ له عنعنو سره سم لرغونې ځانګړنې لري، خو مضامین یې د مینې تومنه او عرفاني ریښه لري. اما تر خان د مخه د روښانیانو په دیوانونو کې موږ د پښتو غزل یوه درنه ذخیره مومو، خو دا غزل بیا هم لکه ددوی قصیدې هومره رنګا رنګي ، د شرقي غزل ټول شرایط او اداب نه لري. له ځینو ځانګړو مواردو پرته د روښانیانو غزل محدود مضامین رانغاړي او هغه د استاد تړي خبره : ((د روښانیانو د وخت د غزلو نو ساحه دمضمون په لحاظ ډېره تنګه او په عمومي ډول په عرفاني روحاني او ځینو اخلاقي مضامینو پورې محدوده ده)) . اما خوشحال خان ختك لکه قصیده. غزل هم له هغه محدود میدان نه راوایست او شرقي غزل یې په نوي جامه کې خپل

(۱۵۹) حبیبي ، پوهاند عبدالحی : د پښتو ادب په تاریخ کې قصیده ، د افغانستان علومو اکادمي کابل ،دولتي مطبعه ، ۱۳۵۷ هـ ش ۷۸-۷۹ مخونه

ځپېزه مثنوي کې نظم کړي دي [۱۶۶] دغه وروسته کشف شوي د نام حق مثنوي او ديوان (کليات) مثنويات يې هم دولس ځپيز دي . مثنوي ويل هم په پښتو کې له اتمې هجري پېړۍ نښلېدلی دی. په اوله ادبي دوره کې موږ دمثنوي په کالب کې نظم شوي کتابونه درلودل ،چې نمونې يې ترموږ رسېدلې دي. په دويمه ادبي دوره کې هم موږ تر خان د مخه مثنويات لرو ،لکه دملا الف هوتك بحرالايمان، د امير تجويد او د ځينو روښانيانو متفرق مثنويات او نور.... خان دغه عنعنه ښه پاللې ده او د مستقلو اثارو د ليکلو او ترجمه کولو لپاره يې دغه شعري قالب ټاکلی دی.

ه ، قطعه (ټوټه):

دخان کليات (ديوان) د قطعا تو يا ټوټو هم يو دفتر لري. چې معرفي يې په تېر ځېرکي کې راغلې ده. دقطعو ويل په پښتو کې لرغوني دي ان دريمې هجري پيړۍ ته تقارب کوي. ابو محمد هاشم سرواني (۲۲۳- ۲۹۷ هـ ق) چې ابي الفيا (۱۹۱ - ۲۸۲ يا ۲۸۳ هـ ق) کوم شعر له عربي نه ترجمه کړی دی، د قطعې په کالب کې دی (پټه خزان ، ۶۰ مخ). تر دې وروسته دخان تر دورانه نور قطعات هم لرو، خو د خان هومره قطعات د بل شاعر نشته . د خان قطعات غني محتوی لري . هرډول مضامين يې پکې راوړي دي. دخان د قطعاتو د دفتر معنوي ارزښتونه تر شکلي هغې لوړ دي.

و، مخمس:

مسدس او مربع هم داسې اصناف دي، چې تر خان دمخه په پښتو کې وو او خان هم پدې اصنافو کې شاعري وکړې.

ز، ترکيب بند:

(۱۶۶) پوهنوال جلال الدين: په پښتو ادب کې د مثنوي پيدايښت، تاريخي او تکاملي سير، د افغانستان د مطالعات مرکز، پېښور ۱۳۷۸ هـ ش ، ۳۵ ، ۶۷ مخونه.

ترجیح بند ،ترکیب بند ذولقافیتین معشر او مثلث داسې اصناف دي، چې تر خان د مخه دِ پښتو نظم په تاریخ کې بل ساری نه لري. دا صنفونه خان پر موږ راپېژندلي دي.

د خان دیوان او نور منظوم اثار د ژانر پوهنې له نظره لږ لږ وښول شول لکه چې تاسې ته څرګنده شوه خان د شرقي شاعرۍ کابو ټول اصناف راخپل کړي دي او پښتو نظم په شکلي لحاظ د خان خوشحال خان ختک په اثارو کې بشپړ شو.

تر ده په پخوانیو موجودو ژانرونو کې چې ده کومه شاعري کړې ده، د کمیت او ځانګړیو کیفیتو نو له پلوه پر پخوانیو ډېر زیات مزیتونه او ښېګڼې لري. ابتکار یې مسلم دی او نوي ژانرونه خو یې پوهیږو چې د خپلې ژبې د غنا لپاره دده لورونه ده.

خوشحال خان د خپل دیوان د رنګیني او جامعیت په باب دده خپله ویلې توته زما په پوهه خورا صادقه ښېږي:

د خوشحال دیوان د کان دجوهري دی
پکې واړه لعل و در یاقوت الماس دي
د جوهر و قدر چا زده جوهري زده
نه هغه چې مرغیچچې یې په لاس دي

(دیوان ، ۲ / ۴۰۷)

(۲) د ختیځ دزړې ادبپوهنې په اساساتو کې د اشعارو معنوي ډولونه هم شته او منظوم اثار له دې جهته هم ارزیابي کېږي . زه دلته دُ خان منظوم اثار له دې جهتونو هم ګورم . دده په شاعرۍ کې دغه انواع پیدا کېږي.

الف: حماسه :

د افغانستان په زياترو ادبي څېړنو کې هغه منظومات، چې د جنګ او ويار او رزم ارايو خبرې پکې راغلې وي، د حماسې په نامه يادوي. حال دا چې خبره داسې نه ده. يوازې هغه اثار حماسه بلل کېداى شي، چې د يو شخص، يو ې کورنۍ او يو قوم د رزمونو او جنګونو کيسې او قهرمانۍ په حکايتي ډول پکې بيان شوې وي. حماسې تاريخي، ديني او عشقي دي. هغه اشعار چې د رزم و حماست خبرې لري هغه حماسي شعرونه دي، موږ بايد حماسي شعر او حماسه سره بېل کړو.

دخوشحال خان خټک په منظومو اثارو کې حماسي شعرونه هم ډېر دي او زما په پوهه حماسه هم پکې شته. زما په نظر د خان هغه قصيده: ((راشه واوره دا داستان)) ديوې تاريخي حماسې شرايط بشپړوي. کېداى شي موږ دا يوه بشپړه حماسه وبولو.

په پښتو کې حماسي اشعار تر خان د مخه هم ويل شوي دي، مګر زما د معلوماتو له مخې ليکلې تر اوسه ښکاره حماسه به همدا د خان وي، ځکه زموږ نورې ليکلې تاريخي حماسې وروستۍ دي. که څه هم موږ په فوکلور کې حماسې لرو، خو هغه شفاهي دي.

اروانباد کانديد اکاډميسين سر محقق محمد صديق روهي (۱۶۷) او اروانباد سر محقق دوست شينواري (۱۶۸) د فتح خان او رابيا او ادم خان درخانۍ نکلونه حماسې ګڼلې دي. کانديد اکاډميسين محمد ابراهيم عطا-

---

(۱۶۷) روهي، کانديد اکاډميسن محمد صديق: دامير کروړ او خوشحال خان د حماسي شعرونو پرتلنه، دامير کروړ ياد، د زلمي هېواد مل په زيار پښتو ټولنه، کابل، د ښوونې اوروزنې مطبعه، ۱۳۶۴ هـ ش، ۶۱ مخ.

(۱۶۸) شينواري، سرمحقق دوست: د پښتو د اولسي ادب لارې، پښتو ټولنه، کابل، دولتي مطبعه ۱۳۵۶ هـ ش، ۴۱ مخ.

یي بیا یوازې فتح خان نکل (حماسه) بللې ده.[۱۶۹] خو ما چې د پښتو نکلونو کومه مطالعه کړې ، له دغو دوو نکلو سربېره د موسی جان او ولي جان نکل هم دحماسې ټول شرایط لري. ما دا نکل هم زموږ په زړو حماسو کې ورویات کړی دی.[۱۷۰]

څنګه چې موږ دمخه یادونه وکړه دخان په دیوان کې حماسي شعرونه شته. دا شعرونه هم ، لکه دخان نوره شاعري له پوره قوت او پیاوړتیا نه برخورداره دي. ارواښاد فضل حق شیدا (۱۹۱۰- ۱۹۸۴) دخان پر حماسي شاعرۍ یوه خونده وره مقاله لیکلې او دخان دا ډول اشعار یې له بېلا بېلو اړخونو کتلي او ارزیابي کړي دي او د خپلې مقالې یو ځای ، دخان د حماسي شعرونو ارزښتونه او پیغام داسې موږ ته راښیي : ((د خوشحال رزمیه شاعري کې قوت ، غیرت، جدت ، طاقت او رجائیت دی. دده حماسي نظمونو کې تنګ تکور او زور شور دی. لوستونکي نه افسرده کيږي ، نا امیدي او خفګان لرشي : دننګ او غور څنګ د غېرت او عظمت خبرې زړه له ډاډ ورکوي ، پرېوتې حوصلې اوچتوي. دغه شاعري کې دخود دارۍ ، برابرۍ اوکامګارۍ درس دی، حرکت او عمل دی، حدت او شدت دی. سره وینه ګرموي اوکلك زړونه نرموي. انسان کې امید ، د ننګ شوق ، هنګامو سره بلدتیا او د پرزولو زور پیدا کوي. انسان جدو جهد ته اماده کوي ، سربازي او جان نثاري ورته ښیي ، د عزت او ناموس د حفاظت د پاره یوه نوې ولوله او جذبه راپیدا کوي...)).[۱۷۱]

---

(۱۶۹) عطایي ،کاندید اکادمیسین محمد ابراهیم : د پښتو پرشفاهي داستان یوه څېړنه ، کابل ،دولتي مطبعه ، ۱۳۷۰ هـ ش ، ۱۰۳ مخ

(۱۷۰) د پښتو نثر اته سوه کاله ، ۱۱۰ مخ.

(۱۷۱) شیدا ، فضل حق : د خوشحال حماسي شاعري ، پښتو (مجله) پښتو اکادمي ، پېښور د ۱۹۷۶ کال د اپریل ګڼه ، ۱۳ مخ.

ب، ویاړنه :

دخان په ځینو قصیدو کې د ویاړنې ټول هغه اداب مراعات شوي دي، چې دختیځ پخوانیو اد بپوهانو ددغه معنوي ډول لپاره ټاکلي دي.
زما په پوهه دا قصیده :

په پښتو شعر چې ما علم بلند کړ دخبرو ملک مې فتح په سمند کړ

د ویاړنې شرایط لري. خو ښاغلی مشتاق مجروح یوسفزي دا قصیده دستاینې (مدحیه) قصیدې په مثال کې راوړې ده.[۱۷۲] زما په پوهه دا قصیده مدحیه نه ده، بلکې فخریه یا ویاړنه ده، چې شاعز پکې خپل کارونه او افتخارونه ستایلي دي. هغه اشعار چې دا ور خصوصیات ولري ، هغه په ویاړنو کې حسابېږي[۱۷۳]

ج: ستاینه :

د خوشحال په شعرونو کې مدح ، لکه چې درباري شاعران شاهانو او امیرانو ته کړې دي، نه لیدل کېږي. خو ځینې مدحې پکې شته ، چې دیني او مذهبي ارزښتونه لري او یایې دمحسنانو او دوستانو مدیحیه یادونې دي.

د، غندنه :

خان پخپله ویلي دي:

که له هجوې له غندنې درته وایم
فردوسي مې په داکار کې نه دی سیال

---

(۱۷۲) یوسفزی ، مشتاق مجروح: زرکانی ، تاج کتب خانه ، تاج پرنټنګ پریس ، پېښور ، ۱۹۹۸ م ، ۱۵۶ مخ.
(۱۷۳) هېواد مل ، زلمی : فرهنګ ادبیات پښتو ، جلد سوم :کمیته دولتي طبع ونشر، مطبعه دولتي ،کابل ۱۳۶۶ ه ش ص ۲۲۰.

فردوسي لري څوبيته له محموده
زه لرم د اورنګزېب د ذم جوال

د اورنګزېب او همدارنګه د خپلو ځينو زامنو غندنې يې ډېرې کړې دي. دشعر دا معنوي ډول هم دده په ديوان کې پيدا کېږي. خان ددې هجوو لپاره خپل دلايل لري او هر ځای چې د وخت پاچا يا خپل زامن او نور څوک هجو کوي، دليل يې هم څرګند وي . دلايل زياتره معقول دي.

هـ ، د اردو ادب د ژانر پوهنې د اثارو له مخې (۱۷۴) زموږ دپښتو نخوا ځينې څېړونکي حمداو نعت هم د شعر په معنوي انواعو کې راولي. بايد ووايو چې دخان په اثاروکې دا ډول هم شته او د ده دراسخې اسلامي عقيدې ښکارندويي کوي.

و، ويرنه (مرثيه) :

د خان په ديوان (کليات) کې د کورنۍ د غړيو او ځينو نورو د مرګ تاريخي قطعې ډېرې موندلې کېږي او مستقلې مرثيې يې هم ويلې دي. د نظام خان ، طاهر خان، معظم خان او نورو مرثيې دده په ديوان کې شته .

د خان ويلې مرثيې دمرثيه ويلو د ادابو تابع دي. الفاظ يې جذبه پارولی شي ، خو د ده د مرثيو په - تېره د نظام خان د مرثيې - اجتماعي او ملي اړخ ډېر دروند دی. شاعر هلته پدې خبره ډېر خوابدی دی چې ځوان په تلتک کې ومړ، کاشکې د پښتنانه په ننګ کې مړ وای. پدې مرثيه کې هغه ملي روح ډېر ښه پالل شوی دی، چې شېخ اسعد سوري د امير محمد سوري پر مړينه ويلې رثائيه قصيده کې پاللی و. سره له دې چې خان ته د شيخ اسعد قصيده نه وه ښکاره . اما دپښتانه د فکري تسلسل يو څرک په لاس راکوي.

ز، سفر نامه :

---

(۱۷۴) هاشمي ، رفيع الدين : اصناف ادب، سنګ ميل پبلکشنز، زاهد بشير پرنټرز ، لاهور، ۱۹۹۸م ،ص ص ۲۳، ۲۵.

خوشحال خان ختټک د سوات د سفر په نتيجه کې سواتنامه نظم کړه. که څه هم دا اثر د اجتماعي علومو د بېلابېلو څانګو له پلوه ځينې ځانګړې ارزښتونه لري، خو له دې سربېره سړی يو ډول سفر نامه هم ورته ويلای شي. د پښتو په زاړه منظوم ادب کې د خوشحال سواتنامه يو سفرنامه ډوله اثر دی، چې تر دې اثر وړاندې موږ بل معلوم دغسې اثر نه لرو.

ح، حبسيات :

د پښتو ادب په تاريخ کې تراوسه خوشحال خان ختټک لومړنی پښتون شاعر دی چې زندان ته تللی دی. خپل ټول ارمانونه ، هيلې ، نا اميدۍ ، بې وسۍ ، بې کسۍ او د بې وطنۍ ، بې کورۍ او بندو قيد دردونه يې د خپل هنري استعداد په برکت په خپلو اشعارو او نظمونو کې رانغښتي دي او د حبسياتو يوه درنه مجموعه يې موږ ته پرېښې ده. دده دحبسياتو ځانګړې مجموعه (فراقنامه) نومېږي. مګر د ده په کليات کې نور ډېر شعرونه او نظمونه شته،چې د خان د قيد او نظر بندۍ په دوران کې ويل شوي دي.

د خان د حبسياتو له مطالعې څرګندېږي چې خان په زندان کې هم د وچتې حوصلې او لوړ عزم خاوند و، د پاچا او حکامو اعمال يې غندلي او کړلي دي. سياسي وضعې ته پر قراينو استواره کره کتنه لري. پدې حبسياتو کې ځينې مثنويات داسې دي چې خان پکې خپل وطن ، خپل ياران ، کابل، اټک او پېښور يادوي او د خپلې کورنۍ د غړيو او اولادونو ياد پکې کوي. دا مثنويات تر ځانګړيو رواني شرايطو لاندې ويل شوي دي. خاص درد اوسوز يې پکې نغښتی دی. د خان حبسيات هم فکري ارزښتونه لري او هم يې شعريت لوړ دی او هنري مزاياوې يې عالي دي.

د خان ددې دوران پر شعرونو د استاد تړي تبصره ډېره پر ځای ښکاري :

((همدا د رنتهبور جبل دی چې خوشحال خان د خپل خواږه وطن په ياد ډېرې

له درد اوسوزه ډکې او ذاسې سندرې پکې لیکلې دي ، چې هنري ارزښت یې تر ملي ارزښت نه غوره دی او ملي یې تر هنري نه ....)) [175]

ط، هزلیات :

محمد هوتك د خوشحال خان په شرح حال کې راوړي : ((او کله کله هزل هم په شعر وایي)) (پټه خزانه ، ۸۰ مخ). د خان کلیات چې سړی وګوري، د هزل نمونې پکې شته .

د (هزل) معنی فرهنګونو مزاخ او شوخي کښلې ده. هغه اشعارو ته چې شوخي او طنز ومسخرې پکې وي مزاحیه شاعري وایي. تر خان د مخه په لومړی ادبي دوره او بیا وروسته د روښانیانو ، دروېزه او دَ خان د معاصرو نورو شاعرانو په کلام کې د هزل نمونې نشته. خان لومړنی شاعر دی ، چې هزلیات یې پښتوشاعری کې د اخل کړل. له پخوانیو ادبي نقادانو او څېړونکیو سربېره اوسنیو هم چې دده اثار صنف بندي کړي دي ، دده په شاعری کې یې د هزلیاتو یادونه کړې ده. [176]

استاد کامل د (خوشحال خان خټك) په ۳۸۸ مخ کې لیکلي دي: ((خان ځینې داسې نظمونه هم لیکلي دي ، چې هزل ورته ویل کېږي .))

خو دی خپله د هزل ویلو او منلو ته تیار نه دی، لکه چې یې ویلي دي:

((که څوك شته چې یې د زړه په غوږ و واروي

مسخرې مذاق مې نه دي دا ارشاد کړم))

دا خبره هم نا سمه نه ده، ځکه دخان مقصد له دوارو نظمونو څخه فحش اوهزل نه. بلکې د بدیو عکاسي او پند ونصیحت کول دی)).

---

(۱۷۵) تږی، پوهاند دوکتور حبیب الله : د خوشحال خان د ظهور اقتصادي او اجتماعي عوامل، ننګیالی پښتون ، پښتو ټولنه . کابل دولتي مطبعه ۱۳۴۵ ه ش . ۲۰۲ مخ .

(۱۷۶) روهي ، کاندید اکاډمیسن محمد صدیق : دخوشحال خان د مفکورو یو لنډ جاج، د خوشحال خټك کلیات (مقدم) دویم ټوك. ۱۳۶۹ ه ش ، اتم مخ.

ميرزا حنان کندهاري (۱۲۹۲ هـ ق ژوندی) هم دخان د شاعرۍ په باب مشابه نظر لري. لکه چې ويلي يې دي:

دخوشحال خټک ويل کل نصيحت دی
په ظاهرېې مسخرې بوله بلکل

(ديوان، ۶۳ مخ)

دخان په منظومو اثارو کې چې مو دختيځې شاعرۍ کوم معنوي ډولونه وکتل. له سفر نامې او حماسي پرته دده نورټول اقسام تر ده د مخه موږ د پښتو په زاړه ادب کې موندلای شو. لومړۍ ادبي دوره کې يې نمونې ډيرې دي. په دويمه ادبي دوره تر خوشحال دوران دمخه پړاو کې بيا ځينې انواع لږ څه تت غوندې دي. يا نشته او که وي هم د لفظ او معنئ له پلوه يې سطح وچته نه ده. خوشحال خان د شعر دغه معنوي اقسام په خپله شاعرۍ کې له شرقي عنعنو سره سم وپالل په ځينو مواردو دده زيار او مبنود پر عنعنو لاسبرى ښيي او ځيني داسې اثار ايجادوي چې د شرق د کلاسيکو اثارو په کتاز کې د ودرېدو حق لري.

(۳) د شکل او معنی له پلوه د خان د منظومو اثارو د ارزښتونو د ښوولو تر څنګه اوس بايد دې خبرې جاج هم واخلو، چې د خان په منظومو اثارو کې شعريت په کوم حد کې دی؟ مانا دا چې په منظومو اثارو کې يې نظمونه څومره دي او شعرونه څومره؟.

د خان د کليات او نورو منظومو اثارو له مطالعې څرګندېږي، چې دده منظوم ديداکتيک اثار چې يې د خپلو خلکو د ښوونې او ديني، اخلاقي روزنې لپاره دترجمې له لارې نظم کړي دي. لکه فضل نامه اخلاقنامه او نام حق د اثارو شرايطو او موضوعي ځانګړنو ته په پاملرنه ګرده نظمونه دي.

دغه راز د خان ځينې علمي او تجربي اثار، لکه طب نامه، باز نامه او سواتنامه هم دغسې خصوصيات لري. مانا دا چې ګرده نظمونه دي، د هنر او شعريت څرک نه پکې لګي. خو په وروستيو دوو کې ښايي ندرتاً سړی يو نيم

بیت داسې پیدا کړي، چې دشعر درشل ته قدمونه ږدي. اما د کلیات زیاته برخه یې شعریت لري. ځینې اخلاقي او دیني موعظې ځینې هجوي او اجتماعي پندونه پکې داسې دي چې شاعر خپلې خبرې سکې سیخې بېله کومې تخیلي ارایې وړاندې کوي. ما نا دا چې شاعر غوښتی دی چې خپل پیغام د نظم په کالب کې وړاندې کړي.

د خان د کلیاتو د بېلا بېلو اصنافو یوه درنه ذخیره دشعریت او هنر په ګانه پسولل شوې او د خیال صورته یې ډېر ښکلي او عالي دي.

دي دځینوقصیدو د تشبیبونو په ښکلي کولو او منظر نګارۍ د پوره استعداد خاوند دی. په رباعیاتو ځینو قطعو او نورو متفرقو اصنافو کې داسې ښکلي او په زېور اراسته شعرونه لري،چې زړونه اوبه پر ځنبي او دیو ښه شعر خوند ځینې اخیستل کېدای شي.

یوه، دوې رنګینې رباعی یې دادي:

په زړه کې ستا دکوڅې غبار لرم
په سر کې ستا د پیالې خمار لرم
پرېشان دزلفو بیمار د سترګو یم
زه دا دوه توکه له تا یادګار لرم

چرګان نارې وهي سحر سبا شه
یار په ارمان کې له ما جدا شه
غم مې هیچېرې په عشق کې نشته
د عشق په کار کې رقیب بلاشه

خان د خپلو اشعارو د ښکلي کولو او په ادبي صنایعو په پسوللو کې بریالی دی. دده په شعرونو کې دا لاندې ادبي صنایع موندل کېږي: ((تجنیس، حسن تعلیل، تلمیح، طباق، الاضداد، ابهام، تنسیق الصفات، لف و نشر

مرتب او غیر مرتب، ردالعجز علی الصدر ،ترصیح، متوازي، المدح بمایشبه الذم،برائمه الاستهلال ،الذم بمایشبه المدح اونور....)) له دې سربېره د خان شعرونه د تشبیهاتو ، استعارو او کنایو هم ښه غوښنه برخه لري او دغه بیاني اجزا هم دده د شاعرۍ په ځینو برخو کې دکمال تر حده ښکلي استعمال شوي دي.

دخوشحال خان خټك دشاعرۍ له مطالعې یو بل ټکی سرې ته دا څرګندېږي ، چې ده دتصویرونو جوړولو ،د اسطورو او تلمیحاتو په انتخاب کې او د شعر د ښکلي کولو د نورو نزاکتونو په کارولو کې زیار ایستلی دی، چې له خپل محیط او فرهنګ نه مواد واخلي. دی که په دې برخه کې دشرقي عنعنې تابعیت کوي، ورسره په څنګ کې زیاته پاملرنه خپل فرهنګ ته او کله چې یې سوچونه د تخیل په نیلي سورېږي، نو جولانګاه یې دلرغوني تاریخي افغانستان دننه .محیط او مناظر دي. ددې خطې مست سیندونه ښکلي رودونه ، ښکلې طبیعي مناظر،ښکلې درې او بیدیاوې ، دغره سرې اوبه او ددغه غرني محیط د خلکو عام فرهنګ دده شعر ته هستي ورکوي. د تصویر جوړونې پر وخت یې همدا محیط او مناظر او فرهنګ پرخیالونو حاکمیت لري. کله چې اسطورې او تلمیحات راوړي په شرقي فرهنګ کې له عامو استعارو او تلمیحاتو سر بېره دده خپل پښتني فرهنګ هم نه دی هېر او د خپل کلام د رنګینولو او پیاوړتیا لپاره یې خپل متلونه هم له پامه نه دي غورځولي.

دکلماتو په انتخاب کې د شعر دښکلا معیار ته په پاملرنه د نورو ژبو ، لکه : دري ، عربي، ترکي او هندي لغات را اخلي ، خو دا لغات د اعتدال په حد کې دي او د شعر د ښکلا لپاره د ښکلو کلماتو په انتخاب کې چې د هرې ژبې وي ، لوی استعدادخدای (ج) ورکړی دی.

د خان په باب اوس دا خبره ټول نقادان مني، چې دی په پښتو کې لومړنی شاعر دی ، چې د خپل شعر د ښکلا دماښې د هسکولو لپاره دخپل هېواد او خپل فرهنګ ، له کانو ، ختیو او نورو کار امد موادو څخه کار

اخیستی دی. په دانشنامه ادب فارسي [۱۷۷] کې لولو: «او (خوشحال) نخستین کسی است که تشبیه ها، استعاره ها وکنایه های ویژه طبع افغانها را در زبان پشتو به کار برده و انها را به پایه فارسی رسانده است....».

ترجمه: «هغه (خوشحال) لومړنی شخص دی چې د پښتنو د طبعې تشبیه ګانې استعارې اوکنایې یې په پښتو کې کارولې دي او هغه یې فارسي پايې ته رسولې دي....».

د دانشنامې دا خبرې مطلقې نه، بلکې په عام ډول تر ډېره حده سمې دي، ځکه موږ تر خوشحال بابا د مخه هم یو ځای نیم په پښتو شعرکې پښتانه خیالونه او دغوخیالو نو زېږولي انځورونه وینو او همدارنګه دفارسي شاعرۍ له ارزښتونو سره د خان بابا د شاعرۍ د ارزښتونو د پرتلنې په باب بیا لویدیځ کره کتونکي بل ور فکر کوي. پر خوشحال مین فقید پروفیسور مارګنستیرن په خپله مقاله Khushal Khan the national poet of the Afghans کې وايي: «دفکر ژوروالی، د لفظي ترکیب باریکیو او د شاعرانه اظهار له مخې په فارسي شاعرانو کې د خوشحال مساوي هیڅوك کېدای نشي» [۱۷۸]

د خان بابا پر هنري کمال د یو کتاب پر حوصله خبرې کېدای شي. زما په پوهه بویه چې د P. H. D یوتیسس دې موضوع ته اختصاص شي. که به د تیسس لیکونکي دموضوع حق ادا کاندي نو به یې په حقه دا تحصیلي درجه تر لاسه کړې وي.

د شعر په ښایسته کولو کې دخان دکمال دڅرګندولو لپاره دا څو بیته له(خوشحال خان خټك) نومي اثر او کلیات څخه را اخلم

تـوري تـورې زلفـې کبـود خـال پکـې کوتـره
راشه که یې ګورې پرې بندي یو څه شهباز دی

---

[۱۷۷] دانشنامه ادب فارسي، ج ۳ ص ۳۷۹.

(۱۷۸) دخوشحال خټك کلیات، لومړی ټوك، د دوکتور ګل محمد نورزي مقدمه، شپږویشتم مخ.

مـرګ لـره یـې واړه ددهلـې لښکـر راغلـي
نه لا د خوشحال په مرګ خان روغ نه ګنې ننګ کړې

مـګر تـا څخـه سـامان د سـلطنت دی
چې په هـوډ مـې سپینه خولـه غـواړې ختکـه

زړه مـې سـتا پـه زلفوبنـد شـو تـا کبـاب کـړ
څوک شـهباز هـم د کبـاب د پـاره نیسـي

زمـا زړه مـې دمـزري تـر زړه تـیری کـا
سـتا د سـترګو وکبلیـو و تـه زیـر دی

کـه پـه زړه شـوای زه بـه اوس د یـار څخـه وم
چـا وې دا چې پښې هـورې دروميې چـې زړه ځي

خیـال یې د زلفینـو عقـل و صـبرو دیـن و زړه وړي
نه پرېږدي په کـور کې ښه کـالي ، د خونې غـل دی

په مخ چې ښایسته شوې که په پسـول پسوللي نـه وې
ساده دوروځیوخال دې د درسـت حسن کفایت دی

ګل چې شګفته شـي عندلیـب بـاندې نـارې کـا
نشـته یـوه کښلـې چـې پـرې وبـولـه بدلـه

د خان د شعر جوړ کړی ګلستان له ډېرو نایابو ګلانو ډک دی، چې په تماشا يې سړی نه ستړی کېږي. د خان د شاعرۍ بله ښېګنه داده چې، دی د شعر د ښکلا پيز او فکري اړخ دواړو ته توجه لري.

د دوکتوراقبال نسيم خټک بيانونه دا ځای د توجيه ښه مورد لري: ((خوشحال د جذبې د امتزاج په برکت، د شعر فن هغه اعلی معيار ته رسولی دی، چې د راتلونکو دپاره نمونه ګرځېدلی ده. خوشحال خان دفن دجمیالي اړخ او مقصديت دواړو خيال ساتلی دی)).(۱۷۹)

((خوشحال د خپل فن د ښکلا او تکميل دپاره په زړه کې ليونی جذبه ،او ولوله لرله، ځکه د هغه فن ژوندی او معياري دی. خوشحال د خپل فن اغاز اګرکه د اخلاقياتو د تبليغ نه کړی دی، خو د دغه تبليغ دپاره هغه د جرات رندانه او شوخي رندانه انداز خپل کړی دی....)).(۱۸۰)

ددې بحث په وروستيو برخو کې ددې خبرې هېرول نه دي په کار چې د خان ابداعي قوت بې سارې دی. دی کله کله داسې مضامين او انځورونه وړاندې کوي ، چې بې بديله دي.

د استاد نوميالي د خوشحال خان په شاعرۍ کې پدې اړه يوې ښې موضوع ته پام وراوښتی دی. او په خپله رساله پښتو ادبيات کې د خوشحال بابا پر ابتکارونو، د فکر پرنوېوالي يو ځای کاږي: ((خوشحال خان سربېره پر هغه چې دپښتو دکتبي ادبياتو ذخيره په ټولو لازمو موضوعاتو کې شتمنه کوي، خو د تخيل په نړۍ کې له پښتني کلتور څخه د پېړيو پېړيو په واټن مخ په وړاندې يو ابتکاري ټوپ وهي او د ايجاد يوه داسې کلتوري پديده تصويروي چې تر اوسه لاهم په عملي توګه دنړۍ په پرمختللو کلتورنو کې

---

(۱۷۹) نسيم خټك پروفيسور دوکتور اقبال: خوشحال او جماليات ، پښتو اکادمي ، پېښور ، ريسرچ سل ، جدون پريس ، ۱۹۸۷ م ، ۴۹۵ مخ.

(۱۸۰) نيسم خټك: پروفيسور دوکتور اقبال - د خوشحال خان د فن نظريه ، جشن خوشحال، مرکزي خوشحال ادبي ثقافتي جرګه (اکوړه خټك) شرکت پرنټنګ پريس ، لاهور ، ۱۹۸۶ م ، ۷۵ مخ.

دنهايي رشد په سويه نه ده پلې شوې. مثلاً دی په هغه کلتور کې چې يوازې د ترهګه په رسميت پېژني پر ښځه باندې ځان کنجوي او خپل ارزښت په ويني:

که زه نه واې تابه خان لره بلل څوک
په پالنګ به دې داهسې درختل څوک

په دې بې ساري ابداع سره دپښتو ادب د تخيل برخه ډېره وړاندې بيايي او د ځان د پاره د نړۍ په سويه د ادبي ابتکار جايزه ګټي.)) (۱۸۱)

سرې چې د خان د شاعرۍ دغسې بې ساريو ادبي ابتکارونو او له خپل فرهنګ سره په اړيکه کې دخيال ډېر دنګ پروازونه ويني ، بې شکه يې دښاغلي شفق دا لاندې نتيجه ګيري زړه ته پرېوزي . ښاغلي شفق په خپله يوه ليکنه کې کنبلي دي ((... د خپل منفرد انداز ، رنګين بيانۍ ، ژورې مطالعې ، بې پناه مشاهدې او د ګڼو علمونو د زده کړې په وسيله چې خوشحال خان پښتو شاعرۍ کې په کوم مقام ولاړ دی ، باور مې نشي ، چې د دنيا لوی شاعران هم دغه مقام ته ورسي. ډېر کم شاعران به ده سره سيالي وکړی شي)) (۱۸۲)

په بيان کې صداقت او ربښتنوالی ، له مسايلو سره انتقادي برخورد هغه امتيازي تکي دي ، چې د خان شاعرۍ ته دپښتو زاړه ادب تاريخ کې خاص امتيازي مقام ور په برخه کوي. د پښتو بل کلاسيك شاعر لا دا مقام نه دی تر لاسه کړی او دسيمې په شاعرانو کې هم د دغسې ځانګړنو لرونکي شاعران ښايي ډېر لږ وموندل شي.

---

(۱۸۱) نوميالی، کانديد اکادميسين محمد انور : دپښتو په کتبي ادبياتو کې دخوشحال دوران ، لېمه ، ۱۱ ګڼه ، ۱۹۹۹ م ، ۵ مخ.
(۱۸۲) شفق ، مشتاق الرحمن : کلام دخوشحال رنګين د بوډۍ تال. جشن خوشحال ، ۱۱۴ مخ.

علامه اقبال لاهوري په خپله مقاله : Khushal Khan Khatack the Afghan warier poet کې د خوشحال دشاعرۍ دغو خصوصیاتو ته متوجه شوی دی او په همدې بنا یې ویلي دي ، چې دده په شاعرۍ کې د عربو د ابتدایي شاعرۍ سا چلېږي . کله چې موږ دده دشاعرۍ مطالعه کوو ، په هغې کې د بیان فطري اصلیت او صداقت په څرګند ډول لیدلای شو. پدې شاعرۍ کې دعربي شاعرۍ په څېر له ازادۍ او جنګ سره اظهار نظر پیدا کېږي، د ژوند په باره کې نقطه نظر او د نقد رنګ او سلیقه هم پکې هماغسې ده)) [۱۸۳]

دخان پر شعر-ددې بحث په ترځ کې دې خبرې ته هم لږ تمېدل په کار دی ، چې خپله د شعر په باب دی څه ډول فکر کوي اوڅه شي ته دی شعر وایي. یو څوك چې په خپل فرهنګي چاپېر کې - ده ته ښکاره - تر خان د مخه - شفاهي او لیکلي ادبیات نقدوي ، نو دی په خپله هم باید د شعر په باب نظر ولري.

خان د شعر په باب خپل نظر په یوه غزله کې داسې ښوولی دی:

لکــه غشــي لــره بویــه تــیرانداز
هســې شــعر لــره بویــه ســحر ســاز

همېشــه دزړه پــه لاس تلــــه د وزن
زیــات وکــم د وزن یــو تــورۍ غمــاز

په تــور اس د حقیقـت نـاوې سـوره کـا
پــه سـپین مـخ پلونیــولی د مجـــاز

---

[۱۸۳] دوکتور سید عبدالله : کلام خوشحال میں شعر عرب کي جهلك ،خوشحال نامه ، ۱۱۷مخ.

سل جلوې ، شل کرشمې سـل مکيزونـه
پـه نظـر کـې يـې ښکـاره دسترګو نـاز

دصنعـت زېور پـه ځورنـګه پـرېوزي
دتشبيه چندنې ،چـووه بـاندې طـراز

دتجنيس پـايلې ځړې پـه پـښو کـړي
دترصيـح منـي پـه غـاړه اوږد ، دراز

دمضمـون د نزاکـت غمـزه ور ځخـه
سرتر پايـه درست صـورت سره يـو راز

که پـه نظـم کـې کـار ګه تپـوس راوړي
هـم د زړونـو پـه ښکـار ګرزي لکـه بـاز

چې يـوه ويـنا يـې وکـړه هوښيـار هغـه
عـاقلان بـه ويـل کـاندي پـه ايجـاز

و پښتـو ژبـې يـې ډېره خوبـي ورکـړه
چې خوشحال کړ په پښتـو شـعر اغـاز

(د خوشحال خان ختټك كليات، ۱ ۸۰-۸۱مخونه)

د خان بابا له دې نظر يې څخه ښکاري، چې خان هر ډول منظوم کلام ته شعر نه وايي ،بلکې ده چې په کوم هنري انداز کې دشعر لوازم موږ ته ښودلي دي ، پرې پوهېږو،چې دی د هنر په زېور اراسته کلام شعر بولي او دا نظريه اوسنيُ نقادان هم وړاندې کوي. د شعر او نظم تر منځ پوله،همدا تخيل او

هنري اسباب او ښکلي وياسي. د شعر په باب د خان نظريه له اوسنيو معيارونو سره برابره ده.

له هنري زېور سر بېره، لکه چې ارواښاد استاد الفت هم ورته اشاره کړې، (۱۸۴). خان (وزن) د شعر لپاره اساسي شرط بولي او بې وزنه کلام ته شعر نه وايي.

لنډه دا چې د ابداعي قوت، د خيالونو د ژور والي او دشعر د لوازمو د رعايت دمضمون او شکل دتناسب، د ژوند د مسايلو د شاعرانه انځور او نورو رندانه او مستانه شوخيو دبريالي مراعت له پلوه موږ په خپل زاړه ادب کې دخوشحال سارى بل نه لرو. او لکه چې زموږ نقادان ادعا لري خان د خپلو ځينو نوښتونو له امله په سيمه کې د ډېرو پرمختللیو ژبو له لويو شاعرانو سره د ودرېدو جوګه او په ځينو ځانګړنو کې تر ډېرو د مخه دی.

دده بل ستر ابتکار دا دی، چې د شرقي ادبياتو جولېزه او مانيزه اړانه يې له پښتني فرهنګ سره پخلا کړه او زه خپله پدې برخه کې ددوکتور راج وليشا ختک له دې وينا سره موافق يم: «د خوشحال نه وړاندې په پښتو شاعرۍ کې يو قامي رجحان خو ښکارېدو ولې د فورم په حيث هغه پښتنه شاعري نه وه او نه دمضمون په لحاظ. خوشحال هغه وړومبی پښتون شاعر دی، چا چې شاعري هم، پښتنه کړه او په شعر کې يې پښتون مزاج واچولو. او دغه هماغه امتيازي نښه ده، چې خوشحال خان ختک ته پرې د پښتو پلار ويلی شي ....» (۱۸۵)

(۴) په تېر ځېرکي کې مو د خان دمنظومو اثارو تر څنګه ددوی منثور اثار هم معرفي کړل دی، لکه چې د پښتو نظم په تاريخ کې د خپلو تلپاتې اثارو سره د يو نامي اتل حيثيت لري، دغسې دنثر په تاريخ کې

(۱۸۴) الفت، ګل پاچا: ادبي بحثونه، سازمان مهاجرين مسلمان افغانستان، شرکت پرنتنګ پريس لاهور ۱۳۷۳ هـ ش، ۸مخ

(۱۸۵) ادبي تحريکونه، ۱۷۶ مخ.

هم دده خپل مقام دی. سره له دې چې تر اوسه لاس ته راغلي منثور اثار يې دمنظومو هغو په څېر ډېر او پراخ نه دي.

هغه وخت چې له بايزيد پرته د نورو روښانيانو نثرونه نه وو ميندل شوي د اخوند درويزه او اخوند کريم داد د مسجع نثرونو تر څنګه روان او ساده نثرونه هم نه وو پيدا شوي، نو دپښتو نثر په تاريخ کې خوشحال خان لومړنی ليکوال ګڼل کېده، چې د پښتو نثر ليکنې مخه يې له مسجع ليکنې څخه بېرته ساده ليکنې ته راوګرځوله.

خو چې کله د ارزاني، مخلص، درويزه، کريمدار او تاريخ افاغنه ساده او روان نثرونه وموندل شول، نو بيا دخان د نثر نګارۍ په باب لوړ حکم د تامل وړوګرځېد او دا ځکه چې تر خان نه وړاندې ځينو نورو ليکوالو ساده او روان نثرونه ليکلي دي. نو ځکه دبازګشت د دغه جريان استازي، نورکسان دي، نه خوشحال خان.

دخان په نثرونوکې موږ عادي اوعلمي نثرونه موندلای شو. دده عادي نثرونه په مجموعي ډول د بياض په نوشتو کې او علمي نثرونه يې زياتره د دستار نامې په نثرونو کې ليدل کېږي. البته په دستار نامه کې دعادي نثرونو بېلګې هم ميندلې کېږي.

دخان په نثرونو کې د بياض نثرونه په عام ډول ډېر پاخه، روان او محاورې ته نږدې دي.

دده د بياض د نثر يوه وړه نمونه دلته راوړم: «په دا منځ کې خبر راغی چې شجاعت خان د ډېر لښکر سره په ګنداب کې ډوب شه.

جسونت سنګه وتښت. ايمل خان لويه فتح وکړه، ډېر پښتون په دا کار خوښ شه، شېرمحمد خوار حيران شه هيڅ يې نه زده وو، چې څه وکړم. شجاعت خان دده وسيله و. ورك شه، دی مغل و، دمغل زور کم شه. دريا خان لره چې د ما خطونه ورغلل، مصلحت يې دا وکړ، چې د نوښار کوټ فلا- نه مات کړ. ايمل خان شجاعت خان ډوب کړ زه به ګوښې په کوهاټ ورشم. د

بل چا نوم راسره نه وي دا فتح به زما په نام شي)) (خوشحال خان ختك ، ۳۹۴ مخ).

استاد کامل دخان د بياض د نثرونو په باره کې ليکي: ((د خان عليين مکان وړې وړې فقرې ،عبارت ترحده زيات زړه وړونکی کوي او لطف وربخښي او هغه ته د خبرو اتر رنګ ورکوي. داسې ښکاري چې خان په هوجره کې ناست دی اوله چا سره خبرې کوي. هغه څه پوښتي او خان نهايت برجسته او لنډ ځواب ورکوي)) (۱۸۶)

دخان د بياض په باب دپښتو نثر ټول نقادان هم دا وړ نظريه لري. دا نثر ډېر روښانه ،ساده ، ښکلی او خوږ نثر بولي.

پروفيسور قلندر مومند دخان ټول نثرونه بې تکلفه ګڼي، خو د بياض دنثرونو په باب کاږي: ((... دخوشحال خان بابا ذاتي ډايري چې اکثره حصه يې افضل خان په خپل تاريخ مرصع کې دبياض په نوم عينا نقل کوې ددې نه هم زيات شګفته نثر لري)) (۱۸۷)

اما د خان د دستار نامې نثر چې پوخ ، قوي له کړکېچونو ازاد او په ډېرو ځايونو کې خوږ نثر دی. خو د بياض يا د پروفيسور قلندر مومند په اصطلاح د ډاير ي دنثر ونو دخوږ لت، رواني او ساده ګي پايې ته نشي رسيداى. اروابناد استاد رښتين (۱۲۹۸-۱۳۷۷ هـ ش) ليکلي دي: ((د دستار نامې په نور نثر کې دجملو د جوړښت له کبله يو څه ګراني او سختي ليدل کېږي او په ځينو ځايونو کې ډېر عربي او پارسي کليمې هم راوړي .....)). (۱۸۸) دموضوع د وضاحت لپاره د خان د دستار نامې يوه ټوټه هم د کتو ده :

((جهان په دوه توکه انتظام اوقوام لري. په علم په توره . که توره نه وي ، علم

(۱۸۶) خوشحال خان ختك، ۳۹۸ مخ.

(۱۸۷) مومند ، قلندر : پښتو ته دخوشحال بخښنې ، توريالی پښتون ، پښتو ټولنه ،کابل ، دولتي مطبعه ، ۱۳۵۰ هـ ش ۲۷۱ مخ.

(۱۸۸) رښتين ،پوهاند صديق الله: خوشحال او دهغه دنثر څېړنه ، ننګيالی پښتون، ۲۶۳ مخ.

بې قوت دی، قوت یې توره دی، دعلم ښبنتن محتاج د تورې دښبنتن دی، دتورې ښبنتن محتاج دعلم د ښبنتن دی. ښه ځوانان هغه دي چې دواړه توکه لري. په یوه لاس کتاب په بل لاس توره. ددې جهان په دولت دهغه جهان دولت حاصل کا)) (دستار نامه ۶۷۰ مخ).

(**۵**)د خان دری منظوم او منثور اثار هم موږ په تېر ځپرکي کې معرفي کړل، ددغو اثارو دکیفي ځانګړنو په باب باید ووایو ، چې :

الف: یوه پارسي قصیده یې چې ترموږ ه رسیدلې ده ، ۲۶ بیته لري او پدې مطلع پیل کېږي:

چشم ظاهر بین مردم ،مردم چشم سراست
عاشقان رادر درون چشم ، چشم دیگر است

خوشحال خان خپله دغه دري قصیده په هغه وزن او بحر کې ویلې ده. چې امیر خسرو دهلوي (۶۵۱-۷۲۵ ه ق) د بحر الابرار قصیده، جامي هروي (۸۱۷ -۸۹۸ ه ق) دلجه الاسرار قصیده ، امیر علي شېر نوایي (۸۴۴-۹۰۶ ه ق) د تحفه الافکار قصیده، کلیم کاشیاني (۱۰۶ ه ق مړ) د نسایم الاسحار قصیده ، ابو المعاني بېدل (۱۰۵۴ - ۱۱۳۳ ه ق) د سواد الاعظم قصیده په همدې بحر او وزن کې ویلې دي.

دوکتور روان فرهادي په خپله یوه مقاله (امیر علي شېر نوایي و خوشحال خان ختك در میدان مشاعره) کې د خوشحال خان او نوایي قصیدې څېړلې دي. په خپلو تبصرو کې یې ویلي دي چې، که څه هم ددغو شاعرانو مورنۍ ژبې دري نه وې خو ددوی ادبي پایه د ومره لوړه او قوي وه، چې دواړه د دري ژبې له سترو شاعرانو څخه هم ګڼل کېږي او هر یوه یې په دري ژبه هم موږ ته خپل دیوانونه پرېښي دي .[189]

---

[189] فرهادي روان ،دوکتور عبدالغفور : امیر علیشیر نوایي وخوشحال خان ختك درمیدان مشاعره ، امیر علي شېر نوایي کابل ۱۳۶۰ ه ش

ځینې نور څېړونکي هم خان د دري ژبې له ښو شاعرانو څخه ګڼي. نعیم تقوی لیکلي دي (ترجمه): ((خوشحال خان ختک سره لدې چې د پښتو عظیم شاعر و د فارسي هم د لوړې پایې شاعر و. هغه په فارسي کې داسې غزل او نظمونه ویلي دي چې د فارسي په معیاري شاعرۍ کې شمارل کېدای شي)) (۱۹۰)

ب: دده د دپارسي شاعرۍ عمده برخې غزلې دي، چې د حافظ او سعدي څه اثرات پرښکاره دي، خو ږلت، ساده ګي او رواني یې عمده خاصه ده.

اروانباد ګویا اعتمادي هم دغسې نظر درلود او په خپله یوه مقاله کې یې لیکلي و، چې دبیان رواني او خوږلت، لفظي ساده ګي او معنوي ښکلا، خواږه اهنګ او لطیفې موسیقۍ دده کلام ته ځانګړی امتیاز ور بخښلی دی. (۱۹۱) دخان دري قطعې او رباعۍ زیاتره تاریخ ګویۍ ته وقف شوې دي. یوه نیمه یې اخلاقي او اجتماعي مفاهیم هم ښندي. دخان دری اشعار یې د الفاظو د انتخاب له پلوه د عراق سبک تابع بللي دي، او په عام ډول، رندانه او عاشقانه مضامین، پندونه او نصایح او اخلاقي مفاهیم رانغاړي. ځینې انتقادي اجتماعي نکات یې هم په دري شاعرۍ کې بیان شوي دي. د خان دری نثر د هند د نیمې وچې له دری نثرونو رنګ اخلي او په هغه سیمه کې د دري لیکنې له مروج سبک تابع ښکاري.

(۶) خوشحال خان ختک په نظم او نثر کې دځانګړي سبک خاوند دی.

دده دنثر اونظم سبک ځانته خپلې ځانګړنې لري. دده د شعر دسبک ځانګړنې لومړی ځل په ۱۳۱۹/ ۱۹۴۰ م کال اروانباد استاد حبیبي په

(۱۹۰) پشتو کا عظیم شاعر، ۹۱ مخ،

(۱۹۱) اعتمادي، ګویا: اشعار دري خوشحال خان، ننګیالی پښتون، ص ۲۷

تاريخچه سبکهای اشعار پشتو [۱۹۲] کې بيان کړې وې او وروسته بيا دده پر سبك نوروهم خبرې کړې دي.

ما چې د افغانستان د ښوونځيو دلسمو او يو ولسمو ټولګيو لپاره د پښتو ادبياتو تاريخ کښلی دی، په هغه کې مې د خوشحال د نظم ونثر دسبك پر ځانګړنو خبرې کړې دي [۱۹۳] او د نثر هغې مې يې ذ اځانګړنې لږ مفصلې (دپښتو نثر اته سوه کاله) [۱۹۴] نومي کتاب کې راوړې دي. ماته دلې د هغو ليکنو غبرګون دېر ورڼه ايسي، که څوك په دې برخه کې دځانګړې مطالعې شوق ولري کېدای شي هلته رجوع وکاندي. که نه وي په هغو دوو کتابونو کې چې دخوشحال د شاعرۍ او نثر نګارۍ دسبکونو کومې ځانګړنې ماده وار بيان شوي دي، دحاضر کتاب په دغه څپرکي کې او وړومبي څپرکي په يو څه زيات تفصيل بيان دي.

دخوشحال د نظم او نثرسبك دده د کورنۍ شاعرانو او هم ځينو نورو پښتنو شاعرانو پسې پاللی دی. زه دلته ددغه اثر له شرايطو سره سم دخوشحال خان دسبك پيروان ښيم.

(۱) **اشرف خان هجري**: دخوشحال خان مشر زوی دی، دزوکړې تاريخ يې ۱۰۴۴ هـ ق کال د رمضان د مياشتې نهم يا اوه لسم دی. د اشرف خان هجري د ژوند پېښنو په اړه ځينې بيانونه په دې کتاب کې راغلي دي. دی په ۱۰۹۲ هـ ق کال په پېښنور کې نيول شوی او بندي يې هند ته بيولی دی. دګواليار ،کړکی او بيجاپور په کوټو نو کې يې بند تېر کړی دی او په ۱۱۰۶ هـ ق کال په بيجا پور کې مړشوی دی.

---

(۱۹۲) حبيبي ، عبدالحی: تاريخچه ، سبکهای اشعار پشتو ، سالنامه کابل.۱۳۱۹ هـ ش ، ص ۲۰۴ .

(۱۹۳) هېواد مل ، زلمی : دپښتو ادبياتو تاريخ لومړی ټوك ، دانش خپرندويه ټولنه ،پېښور ۱۳۷۹ ، ۱۴۶ -۱۴۷ مخونه

(۱۹۴) دپښتو نثر اته سوه کاله ، ۲۹۷- ۲۹۸ مخونه

اشرف خان هجري دپښتو ژبې زبردست شاعر دی. پښتو او دري ديوانونه ترې پاتې دي. د اشرف خان هجري پښتو او دري ديوانونه د ښاغلي همېش خليل په زيار پېښور کې چاپ شوي دي. ښاغلي انځور دهجري پرشرح حال يوه رساله ليکلې چې (د زنځيرونو شاعر) نومېږي او په ۱۳۶۴ هـ ش کال په کابل کې چاپ شوې ده.

هجري دخوشحال خان دسبك په مقدرو پيروانو کې شمار شاعر دی. په ديوان کې يې غزلې ،قصيدې قطعې او رباعی پيدا کېږي (دزنځيرونو شاعر ۶۵ مخ).

(۲) **عابد خان**: دخوشحال خان ختك زوی دی. په ۱۰۵۸ هـ ق کال زوکړی دی. دمړينې تاريخ يې نه دی ښکاره .په ډېرو جنګونو کې يې ګډون درلود. خان په ډېرو ځايونو کې دعابد خان ډېره ستاينه کړې ده، خو د خان د ژوند په وروستيو کلونو کې دخان دازار سبب شو. دده دمړينې تاريخ نه دی څرګند .دی هم د پښتو ژبې شاعر دی دوې غزلې او يوه قصيده يې استاد حبيب الله رفيع موندلې دي او په ادبي ستوري کې يې خوندي کړې دي.. دعابد خان دا دړې واړه لاس ته راغلي شعرونه مرثيې دي چې شاعر دخپل ځوانيمرګ زوی شاهد خان (۱۰۹۰-۱۱۱۸ هـ ق) په وير کې ويلې دي[۱۹۵]

(۳) **عبدالقادرخان** : د خوشحال خان ختك له عالمو او دانشمندو زامنو څخه يو هم عبدالقادر خان ختك دی، چې د ۱۰۶۳ هـ ق کال د ذولحجې پر ۲۵ مه زوکړی دی. خوشحال خان به له نازه د (بابا دل) باله .

ده د نوښار اوګنبت په جنګونو کې ګډون درلود ، اما په عام ډول صوفي مشربه سړی و. دنقشبنديه تصوفي طريقې پيرو او په دې طريقه کې دشېخ سعدي لاهوري مريد او خليفه و. دپښتنو په فرهنګي حلقو کې په خليفه مشهور و.

(۱۹۵) ادبي ستوري ، ۲/ ۲۹-۴۱ مخونه.

عبدالقادر خان دژوند په وروستيو کلونو کې په نوښار کې اوسېده. له افضل خان خټک سره د مخالفت له امله په ۱۱۲۵ هـ ق کال افضل خان بندي کړ (تاريخ مرصع ۴۰۸ مخ). په ځينو ځېړنو کې راغلي دي، چې عبدالقادر خان ،افضل خان وژلی دی. دګلدستې کومه خطي نسخه چې د پېښور اسلاميه کالج دکتابخانې په خطي مجموعه کې موجوده ده او د ۱۱۲۶ هـ ق درجب المرجب پر ۲۷ مه کښل شوې، په دې نسخه کې دکاتب (قطب الدين) له اختتاميه ليکنې ښکاري چې عبدالقادر خان به دا وخت مړ و.

ده د تاليف او ترجمې له لارې د هر څه موږ ته پرېښي دي هانري جارج راورتي دغه شمېره تر شپېتو پورې ښودلې ده(۱۹۶) اما ټول اثار يې موږ ته نه دي رسېدلي. معلوم اثار يې دا دي:

الف : د اشعارو ديوان : چې لومړی ځل لوی استاد پوهاند عبدالحی حبيبي په ۱۳۱۷ هـ ش کال په کندهار کې چاپ کړی دی.

ب : ګلدسته : دسعدي شېرازي دګلستان ګلچين دی ، چې نظم يې په نظم اونثر يې په نثر ژباړلی دی. ددې کتاب له ترجمې په ۱۱۲۴ هـ ق کال کې فارغ شوی دی. ګلدسته لومړی ځل په ۱۹۶۱ م کال د پېښور پښتو اکادمي چاپ کړې ده.

ج: يوسف زليخا: د عبدالرحمن جامي هروي يوسف زليخايې د پره خوږه پر ۱۱۱۲ هـ ق کال په پښتو نظم راژباړلې ده. لومړی ځل په ۱۲۸۸ هـ ق کال په دهلي کې چاپ ده. (فرهنګ ادبيات پښتو ۲/ ۲۱۹).

د : نصيحت نامه : ددې رسالې له وجوده موږ محمد هوتك خبر کړي يو. ځينې برخې يې په چاپي ديوانونو کې راغلي دي.

هـ : څلوېښت حديثونه : عبدالقادر د حضرت پيغمبر(ص) څلوېښت حديثونه په پښتو نظم ترجمه کړي دي. مايې متن د دوو معلوموخطي نسخو

(۱۹۶) راورتي ، هانري جارج : دپښتو ګرامر مقدمه ، دويم چاپ ، لندن ، ۱۸۶۰ م . ۲۹ مخ.

له مخې چاپ ته اماده کړي دي او مقدمه مې هم پر کښلې ده . تر اوسه دا رساله نه ده چاپ .

و: **دقصيده برده پښتو ترجمه** : د امام بوصيري قصيده برده عبدالقادر خان ډېره ښکلې ترجمه کړې ده ،دا ترجمه دمياشرف ننګرهاري او محب الدين له ترجمو سره يو ځاى په ۱۳۲۶ هـ ق کال په دهلي کې چاپ ده.

عبدالقادر خان خټك دنظم او نثر دميدان پهلوان او په دواړو برخو کې دخپل نوميالي او فرهنګيالي پلار پيرو دي.

(۴) **سکندر خان خټک** : شيرين بيان شاعر سکندر خان خټك دخوشحال خان بل زوى دى، چې دزوکړې کال يې ۱۰۶۸ هـ ق اوازي. دتيرا په سفر کې د خان ملګرى و. دکابل صوبه دار امير خان سره کابل ته هم تللى و. دکورنيو شخړو په دوران کې د افضل خان طرفدار و. ژوند يې تر ۱۱۱۶ هـ ق يا ۱۱۱۸ هـ ق پورې يقيني دى.

ديوان يې په ۱۹۵۳ هـ ق کال د استاد کامل په زيار پېښور کې چاپ دى. دا نسخه ناقصه ده. دده د ديوان يوبشپړه نسخه د پېښور دپښتو اکادمۍ په خطي کتابخانه کې شته ،چې يوه ښکلې قصيده او يو ښکلى ترجيح بند ترې استاد رفيع په ادبي ستوري کې رااخيستي دي.

ليلى ومجنون : دا مثنوي سکندر خان په ۱۰۹۰ هـ ق کال بشپړه کړې ده. لومړى ځل په ۱۲۹۴ هـ ق کال په دهلي کې چاپ ده. دويم ځل په ۱۳۵۸ هـ ش کال پښتو ټولنې په کابل کې چاپ کړه.

شمايل نامه او پند نامه : دا دوې وړې منظومې رسالې دسکندر خان د ديوان په چاپي نسخه کې ناقصې دي. ما د خطي نسخې له مخې بشپړې کړې او په ۱۳۶۴ هـ ش کال په کابل کې يو ځاى چاپ شوې. له مقدمې او تعليقاتو سره .

د سکندر په دیوان کې د یوسف زلیخا د داستان یوه برخه او د ختم احزاب مثنوي هم شته. هانري جارج راورتي د سکندر په اثارو کې دمهر و مشتري د کیسې یادونه هم کړې ده، چې تر اوسه نه ده ،پیدا شوې.
(ادبي ستوري ۲/ ۳۲۵ - ۳۳۱ مخونه)

(۵) **صدرخان ختک** : د صدر خان ختك دزوکړې تاریخ ۱۰۶۵ هـ ق ښودل شوی دی. ژوند یې تر ۱۱۲۴ هـ ق کال پورې یقیني دی. د ډوډې په جنګ (۱۰۹۱ هـ ق) کې شریك و. په کورنیو شخړو کې یې دریځ ثابت نه و. کله دبهرام او کله د افضل خان ملګری و، په ۱۱۲۰ هـ ق کال دتېرې فوجداري ده ته سپارل شوې وه. هغه وخت چې لوی خان خوشحال خان ختك په ۱۰۷۴ هـ ق کال مغلو ونیو اوبندي یې هندوستان ته واستاوه، لوی خان ته لومړنی لیك دصدر خان رسیدلی و.

صدر خان په خپلو شعرونو کې صدر خوشحال او ابن خوشحال د تخلص په توګه راوړی. ده هم په پښتو ډېر اثار موږ ته پرېښي دي:

الف: دلي او شهو: دپښتو دغه فوکلوري داستان لومړی ځل ده د نظم په قالب کې واچوه او لیکنی بڼه یې ورته ورکړه. دا داستان ده په ۱۱۰۰ هـ ق کال نظم کړی دی. دا مثنوي دپېښور پښتو اکادمي چاپ کړې ده. سریزه پرې خیال بخاري لیکلې ده.

ب: ادم خان درخانی: دا هم د پښتنو په فوکلور کې شامله یوه عشقي حماسه ده. چې صدر خان د نظم په کالب کې اچولې او له نظمه یې په ۱۱۱۸ هـ ق کال کې فارغ شوی دی. ددې حماسې د نظم سپارښتنه ورته لوی خان کړې وه. ادم خان درخانی لومړی ځل په ۱۹۵۹ م کال دپېښور پښتو اکادمی له خوا د پروفیسور نواز طایر له خوا کښل شوې ده.

ج: **معجزات**: صدرخان ختك د اسلام دستر پیغمبر حضرت محمد (ص) معجزات هم پښتو نظم کړي دي. د معجزاتو دا مثنوي تر اوسه نه ده چاپ شوې. خطي نسخې یې ډېرې پیدا کېږي.

د : **جنګنامه شیر علي**: دا یوه بله منظومه رساله ده، چې په پای کې یې د (صدر) نوم د ناظم په توګه راغلی دی. خو تقطعي ډول یې نسبت ده ته ثابت شوی نه دی. سره له دې چې ما په فرهنګ زبان و ادبیات پښتو [197] کې دده بللې ده.

ه : **دیوان** : دده بشپړ دیوان ورک دی. دبناغلي انځور صاحب په وینا دیارلس غزلې، یوه قصیده او دوه مخمسونه یې تر اوسه پورې معلوم شوي او خوندي دي (۱۹۸). د صدرخان نورې غزلې هم په چمن بي عدیل وګلشن بې تمثیل او د حسیب ګل میا په بیاض کې موندلې کېږي.

هانري جارج راورټي دا هم ویلي دي ، چې صدر خان دخسرو شرین کیسه هم په پښتو نظم کړې ده، خو تراوسه نه ده موندل شوې.

(۶) **ګوهر خان خټک** : د خوشحال خان لیکوال ، ناظم او مترجم زوی دی. ما دفراقنامې دتعلیقاتو په (یوځلوېښت مخ) کې ویلي دي چې د ګوهر خان دزوکړې او مړینې نېټې نه دي څرګندې. د زوکړې په باب یې زما خبره سمه نه ده، ځکه چې د تاریخ مرصع په ۲۵۹ مخ کې دده د زوکړې تاریخ دلوی خان په یو دري بیت کې راغلي دی او اروابناد استاد کامل ترې ۱۰۷۰ هـ ق کال استخراج کړی دی (تاریخ مرصع ، ۱۱۸۰ مخ). دا خبرې په لوړ ډول ما (دپښتو نثر اته سوه کاله) په ۳۲۸ مخ کې راوړې دي. خود نثرترکتاب پخوا لیکل شوي او وروسته چاپ شوي (د پښتو ادبیاتو تاریخ) ۱۶۰ مخ کې د ګوهر خان د زوکړې تاریخ په باب لیکل شوي دي: ((دګوهر خان دزوکړې تاریخ صریح نه دی

(۱۹۷) هېواد مل ،زلمی : فرهنګ زبان و ادبیات پښتو ، ج ۱ ،ریاست تالیف و ترجمه ،مطبعه تعلیم و تربیه ، ۱۳۵۶ هـ ش ، ص ۲۶۷ .دغه راز فرهنګ ج ۲ ص ۴۹ .

(۱۹۸) انځور : زرین ، دصدر خوشحال ژوند او اثار ، پښتو اکاډمي ، پېښور ،ملت پرنټرز لاهور، ۱۹۹۶ ، ۷۲ مخ.

ذکر شوی. خو په تاريخ مرصع کې دخوشحال خان له يو بل زوی نصرت خان سره دده نوم يوځای راغلی دی. څنګه چې د نصرت خان دزوکړې تاريخ استاد کامل مومند ۱۰۶۹ هـ ق استخراج کړی دی، نو ښکاری شي چې موږ دغه وخت دده د زوکړې کال هم وګڼو)) دا روايت ضعيف او د نصرت خان د زوکړې پراساس راغلی دی. غالبا چې ۱۰۷۰ هـ ق به دده دزوکړې تاريخ وي. دمړينې نېټه يې نه ده څرګنده.

ده په ۱۱۲۰ هـ ق کال کې دحضرت پيغمبر(ص) د سيرو يو پند کتاب د افضل خان په غوښتنه په پښتو ژباړلی. مقدمه يې خپله پرې ليکلې ده.

تر دې وروستيو وختونو پورې دده همدا يو اثر موږ ته معلوم و. درې څلور کاله دمخه د پېښور پښتو اکادمي ته دده يوه بله ترجمه را ورسيده چې د ـ ينې مسالې يې پکې پښتو کړې دي.ددې ترجمې په پای کې وايي:

د تاريخ يې خاتمه شوه ((قوي افضل نامه))

له (قوي افضل نامه) نه ۱۱۲۳ هـ ق راوزي، نو ښکاری شي چې ګوهر خان خټک به دا ترجمه پدې کال بشپړه کړې وي. داکتاب يې له فارسي نه ترجمه کړی دی. ده ويلي دي

دفارسي ترجمه ګرانه په پښتو کړه ما اسانه

ددې ترجمې خاتمه په نظم ده او نور کتاب په پښتو نثر دی. خطي نسخه يې ۲۵۰ صفحې ده.

ګوهر خان دپښتو او دري ژبو ناظم او شاعر هم دی. له نثرونو سربېره پښتو او دري نظمونه يې موږ ته رسېدلي دي. په پښتو نظمونو کې يې قصيدې، رباعی اوغزل شته (پښتو ادبياتو تاريخ ۱۶۱ مخ)

د خان دکورنۍ له دغو شپږو تنو چې ياد يې تېر شو ، دخان دکورنۍ دځينو داسې غړيو نومونه مخې ته راځي ، چې يويو پاڼکي يې راپاتې دي، ياپې دشاعرۍ خبرې شوې خو اثار يې نه دي معلوم.

په دې ډله کې دخان دکورنۍ دوې ښځمنې هم شاملې دي ، چې يوه يې مېرمن اوبله يې لور ده.

(۱) **توتيا**: د اشرف خان هجري مور او دخوشحال خان مشرې مېرمنې د شاعرۍ خبره هانري جارج راورټي د پښتو ګرامر مقدمه او دپښتو اشعارو منتخبات کې کړې ده . مولوي نورمحمد افغان په تحفة الامير کې دتوتيا يوه غزله خوندي کړې ده.

خو ددې د نامه په باب په ورو ستيو څېړنو کې دوه ډوله روايتونه راغلي دي. زموږ استاد پوهاند عبدالشکور رشاد دګلشن روه ددرېيم چاپ مقدمه کې چې پر اشرف خان هجري کومې خبرې کړې دي هلته يې ويلي دي ، چې مور يې مرجانۍ نومېدله ،چې د الف خان لور ، د ملك سرور لمسۍ او دميرك کړوسۍ ،سينۍ ختکه وه [۱۹۹].

زموږ د استاد اکادميسين پوهاند رشاد پاملرنه به پدې برخه کې دلوی خان لاندې بيت ته وي:

دنطفې اثر مې لاړ پکې ضايع شو
واړه پې دمرجانې لري تاثير

اما اروابناد عقاب ختك بيا په خوشحاليات کې ليکلي دي: ((دخان اولنۍ تبر توتيا ګله ده. دخان ټول مشران زامن دتوتيا ګلې نه شوي وو....))
(خوشحاليات، ۲۴ مخ) دزنځيرونو شاعر ۱۵)

لوی خان په خپله يوه رباعي کې ويلي دي:

[۱۹۹]- رشاد ، پوهاند عبدالشکور : دګلشن روه د درېيم چاپ مقدمه : دپښتو انکشاف ، دولتي مطبعه ،کابل ، ۱۳۵۶ هـ ش ۸۲ مخ .

خوشحاله مه يې په زوی والي وياړه
هم ځينې مهر وفا مه غواړه
هر چه زوولي دي دتوتيا له نسه
دپدر کشو په بوی دي واړه

(ديوان ، ۲/ ۹۵)

خپله دلوی خان په وينا وو کې هم دده دمشري مېرمنې يا دمشرانو زامنو د مور نوم يو ځای مرجانی او بل ځای توتيا راغلی دی.

ځنګه چې دا نوم په ادبي څېړنو کې توتيا راغلی دی ، نو ځکه ماهم د توتيا په نامه ضبط کړ.

ددې يوه غزله په تحفة الامير کې راغلې ده. دا غزله د خان په ديوان کې هم شته. ډېرو د خوشحال خان بللې ده، اما اروانباد عقاب پدې عقيده و. د خان په ديوان کې ددې يوه قطعه يو فيصده او دوې غزلې راغلې دي. د يوې غزلې مطلع او مقطع يې دا دي.

نور به مخ په ائينه برابر نه کړم
نه به دواړې سترګې توري په رانجه کړم
هغه يار مې چېرته دی خوشحال دې اوسي
دی دې خپله خوشحالي کا غم به زه کړم

يو روايت داسې موجود دی ، چې دا شعرونه توتيا هغه وخت ويلي وو، چې خان په هندوستان کې بندي و او دې به هند ته ور استول (دپښتو ادبياتو تاريخ ۱۵۰ مخ). بايد ووايو چې توتيا په ۱۰۴۰ هـ ق کال له خان سره واده کړی و او په ۱۰۸۰ هـ ق کال مړه شوې ده.

(۲) **حليمه** : دخان لور او د عبدالقادر خان خټك سکنی خور وه. دا هم لکه خپل ورور د شيخ سعدي لاهوري مريده وه.

حليمه فاضله او عارفه ښځه وه، قران عظيم يې حفظ کړی و او د قران حافظه وه. محمد هوتك په پټه خزانه کې ددې يو غزل راوړی دي چې مطلع يې داده:

د اشنا ی په فکر خوښه هسې شان شوم
نه پوهېږم چې ممتاز که نورجهان شوم

(پټه خزانه ، ۱۸۱ ، ۱۸۲ مخونه)

اوس څرګنده شوې ده، چې د اکوړي په زړه کلي کې د بي بي حليمې جوړ کړې جومات اوس هم شته ، چې پدې وروستيو کلونو کې له سره مرمت شوی دی.(۲۰۰)

(۳) **ازادخـــــان**: دخوشحال زوی دی. دزېږېدو تـاريخ يې ۱۰۶۵ هـ ق راوزي. دی هم دپښتو شاعر و د اشرف خان هجري دمرګ تاريخ يې په يوه قطعه کې ويلی دی. دا قطعه افضل خان په تاريخ مرصع کې اخيستې ده (دپښتو ادبياتو تاريخ ۱۶۲ - ۱۶۳مخونه).

(۴) **عجب خان** : داهم دخوشحال خان زوی دی. اشرف خان هجري يې په يوه بيت کې د سخن شناسی يادونه کړې ده. او افضل خان يې په تاريخ مرصع کې يو بيت راوړی دی. (فرهنګ ادبيات پښتو ۲/ ۲۷۷)

(۵) **بهرام خان** : دی دخوشحال خان زوی دی ،دزوکړې تاريخ يې ۱۰۵۳ هـ ق او مړينې هغې يې ۱۱۲۴ هـ ق دی. دلوی خان ددې بيت :

((عطارد دې نور قلم له لاسه کښېږدي
چې په دا خوبي بهرام املا انشا کا))

له مخې ادبپوهانو ويلي دي، چې بهرام خان هم دپښتو شاعر او ليکوال و. اما اثار يې تر اوسه نه دي ليدل شوي.

---

(۲۰۰) انشاً دوکتور سهيل : پټې شاعرانې ، شمشاد (مجله) دخوشحال فرهنګي ټولنه ،د۱۳۷۵ هـ ش کال دويمه ګڼه ۳۶۷ مخ.

(۶) **عبدالرحمن خان**: دا هم د خوشحال خان زوی دی،چې دشاعرۍ يادونه يې اشرف خان هجري کړې ده، دده کلام هم تر اوسه تر موږ ه نه دی رسيدلی.

دخان له زامنو ، لور او ُمېرمنې سر ببره دده دکورنۍ وروستيو غړيو، لمسيانو او کړوسيانو په شاعرۍ او نثر نګارۍ کې د خان د سبک اغېزې منلې دي او دده دسبک په پېروانو کې شماره شي. يوازې شيدا او کامګار له دې سنته عدول کړی دی او هندي سبک يې خوښ کړی دی.

د خان د کورنۍ نور وروستي غړي چې دده د سبک پيروان بلل کېږي دادي:

(۱) **بابا سعيد خټک**: ښاغلي همېش خليل د بابا سعيد پښتو د يوان دوه ځله چاپ کړی دی او د دري ديوان له وجوده يې موږ خبر کړي يو. د ده پرغزلو او قصيدو د خوشحال خان دسبک اغېزې ښکاره دي. ښاغلي همېش خليل ويلي دي، چې دی د خوشحال خان د کورنۍ يوفرد و او ژوند يې تر ۱۱۲۴ هـ ق پورې يقيني بللی دی [۲۰۱]

(۲) **افضل خان خټک**: د اشرف خان هجري زوی او دخوشحال خان لمسی دی چې له بهرام سره يې د شخړو يادونه ځای ځای پدې کتاب کې هم راغلې ده. دده زوکړه ۱۰۷۵ هـ ق کال ښودل کېږي او دمړينې کال يې استاد رشاد د وروستۍ څېړنې له مخې ۱۱۵۳ هـ ق سم راخېژي. افضل خان هم دسياسي او فرهنګي سيرت خاوند دی. پر سياسي چال چلند او د کورنۍ له غړيو سره يې پر کړنو دېرې نيوکې شته ، خو د پښتو د ودې او د پښتنو د ښه ژوند لېوال سړی و.

---

(۲۰۱) (۲۰۲) خليل همېش: ورکه خزانه لومړی ټوک دارالتصنيف ، پبلك ارټ پريس ،پېښور ، ۱۹۶۰ م ، ۳۶۸ مخ ، ۳۵۶ مخ.

ده تاريخ مرصع ليکلی دی، چې يوه برخه يې د نعمت الله هروي د مخزن ترجمه ده. په پاتې برخو کې يې د خپل نيکه ټول کښلي يا د ښتونه عيناً راغبرګ کړي دي. ځيني نور مطالب يې پرې خپله ليکلي دي. له دې سربېره افضل خان کليله و دمنه يا عيار دانش هم د علمخانه پې دانش په نامه په پښتو ژباړلی دی. ا فضل خان د پښتو نثر يو درنه ذخيره موږ ته راپريښې ده. منظومات يې هم شته. دده په غوښتنه ډېر اثار په پښتو ترجمه شوي دي. او له دې سربېره د لوی خان ټول اثار ده ترتيب او تنظيم کړي دي.

(۳) **خوشحال خان شهيد**: د سعد الله خان زوی او د افضل خان لمسی ، د پښتو غزلسرا شاعر دی. د خوشحال سبک پېروي يې ډېره ښه کړې ده. د پلار د سرداری په زمانه کې د تېري حاکم و. د احمد شاه بابا په پوځي کار روايیو کې دخيل سړی و او په ۱۱۷۲ کال په جنګونو کې وژل شوی دی.

(۴) **نواز خټک** : دا سړی لومړی ځل اروابناد دوست محمد خان کامل پرموږ راوپېژاند. بيا وروسته ښاغلي همېش خليل په ورکه خزانه کې ځای ورکړ. دا سړی د سعد الله خان لمسی او د افضل خان کړوسی ښودل شوی دی.[۲۰۲] خو پروفيسور افضل رضا د خوشحال خان شهيد زوی ښودلی دی.[۲۰۳] دی هم د پښتو غزلسرا شاعر او د هغه سبک پيرو دی ، چې خان يې اساس ايښی دی.

دخان د کورنۍ له غړيو چې ورتېر شو ، د سيمې ځيني نورو شاعرانو په نظم او نثر کې هم د خان د سبک اثرونه منلي دي ، او ياې هم دخان د شاګردانو اغېز منلی دی او په ادبي خبرنو کې دده پيروان بلل شوي دي. زه دلته د دوی يوازې نومونه اخلم:

---

[۲۰۳] د پښتو غزل ، ۱۰۹ مخ .

(۱) **شاعران** : اشرف خلیل، فیض محمد، فاضل، حسین، علیم، موسی، افضل، عبدل، عثمان، ابراهیم، فضل او احسن ځینو اد بپوهانو، لکه استاد رښتین[۲۰۴] او پروفیسور رضا (پښتو غزل، ۱۱۶ مخ) مسري خان ګګیاني هم د خوشحال خان د سبك په ملګرو کې یاد کړی دی. دمسري خان د دیوان له مطالعې دا نظر په دسرې زړه تـه پرېوزي.

ما د پښتو ادبیاتو تاریخ کې دا شاعر د خوشحال په پیروانو کې نه دی یاد کړی. دلته باید داخبره وکړو چې ځینو ادبپوهانو ځینې نور شاعران هم د خوشحال بابا دسبك په پیروانو کې شامل بللي وو. دا هغه وخت و، چې ددغو خلکو اثار نه وو کتل شوي. کله چې یې اثار وکتل شول، نو ښکاره شوه چې دا شاعران د بابا د سبك پیروان نه دي. دا ډله شاعران ما د پښتو ادبیاتو تاریخ (۱۶۷-۱۶۸ مخونه) کې په نخښه کړي دي.

(۲) **نثر لیکونکي** : محمد مظفر د تاریخ اعثم کوفي ژباړن، عبدالحلیم، د اختیارات بدیعي او نورو ډېرو اثارو مترجم، فخر الدین صاحبزاده، مسعودبن عبدالله (دواړه د ادم خان درخانی د کیسې لیکونکي). د قایدالاثام الی البیت الحرام لیکوال او نور ...

د خان بابا د سبك په پیروانو کې یو هم په ژانري او موضوعي پراختیا کې د خان پایې ته نه دي رسېدلي، خو په هنري ارائیه او دلیك په روش کې د ده دسبك د پیروانو په اثارو کې ښایي ځینې داسې برجسته ګۍ تر سترګو شي، چې د سبك د موسس پر اثارو څه برلاسی وښیي. دا کار طبیعي هم دی. که به داسې یو حرکت اوتمایل په ادبیاتو کې ونه لیدل شي، نو به دا وایو چې د انکشاف څرك په ادبیاتو کې نه ترسترګو کېږي.

---

(۲۰۴) رښتین، پوهاند صدیق الله : د پښتو ادبي مکتبونه، یو نیورستي بك ایجنسي، پېښور، ۱۹۸۸ م. نومیالي شاعران، ۱۲۷ مخ.

ښاغلي ضيا جعفري يو ځای د خان او پېروانو د اثارو د پرتلنې پر وخت دغسې خبره کړې ده (ترجمه):

((عبدالقادر خان له خپل پلار نه هم سليسه او زياته صافه ژبه ليکلې ده او د پښتو نثر د سلاست او رواني خواته يې يو قدم وچت کړی دی)) (۲۰۵)

ددې بحث په پای کې دا يادونه لازمه بولم، چې که خان بابا له يوې خوا ګرانبيه او نه پناه کېدونکي اثار خپلې ژبې او خپلو خلکو او فرهنګ ته ډالۍ کړي دي، ددې تر څنګه يې د خپلې کورنۍ د غړيو يوه ډله هم خپلې ژبې او فرهنګ ته د خدمت لپاره ورروزله. دې ډلې هم په خپل وار سره د پښتو ژبې د اثارو په بډاينه کې پوره برخه واخيسته او پرهغې لاري يې قدمونه کښېښودل، چې خان د خپلې ژبې او ادب د روزنې په منظور ايستلې وه.

(۲۰۵) جعفري، ضيا: پښتو ادب، کراچي، ۱۹۵۶ م، ۵۳ مخ.

اتم څپرکی
((۸))

مفکر ، عالم او فیلسوف خوشحال خان

مګر زه يې چې ګويا په شاعري کړم
پښتانه به پوهول ايزد تعال

د خوشحال خټک په ژبه برکت شه
چې ويل کا په پښتو له هره بابه

ما په تېرو دوو څپرکو کې په عام ډول زموږ فرهنګ ته د خان پربخښنو خبرې وکړې او هم مې هغه نظريې او خبرې راوړې چې دلوی خان دشاعرۍ او ليکوالۍ د ځنګه والي پر مساله يې رڼا اچوله او دده څېره يې تر يوه حده د ليکوال او شاعر په توګه موږ ته راوښودله.

اوس به پدې څپرکي کې دده د اثارو پر فکري ، نظرياتي او علمي خواوو خبرې وشي او زيار به وايستل شي ، چې دده د خپلو اثارو او دنورو پوهانو نظريوته په پاملرنه دده پر علمي اوفکري صلاحيتو نو او نظريو خبرې وکړو.

د خوشحال په اثارو کې د اجتماعي علومو دبېلا بېلو څانګو او حتی د طبيعي علومو د ځينو څانګو مستقل اثار او د نورو اثارو په ترڅ کې ضمني بيانونه ميندل کېږي. هغه علوم چې ده په خپلو بېلا بېلو اثارو کې بيان کړي دي ، دا دي:

الف،ديني او فقهي علوم :

تاسې دده د اثارو په لړ کې وليدل چې خان هدايه اوځينې نور فقهي او ديني اثار ترجمه کړي، چې تر اوسه موږ نه دي تر لاسه کړي ، خو په ديني او فقهي اثارو کې يې فضل نامه او د نام حق پښتو ترجمه زموږ په واك کې دي.

ب: تصوف :

موږ پوهېږو چې خان په خانقاه کې ناست صوفي نه و، خو دده د مطالعې وسعت ، د شرق د سترو صوفيانو له اثارو سره دده اشنايي او بيا دده دخپل دوران لويو روحاني او علمي شخصيتونو ، لکه لوئ ولی اﷲ حضرت شيخ رحمکار کاکا صاحب ، مولانا عبدالحکيم سيالکوټي او شاه اويس ملتاني سره دده ناسته ولاړه ، دا ټول روابط او مطالعات دده پر روان ، ذهن او ضمير اغېز من وو. دعرفان او سلوك پلوشو يې هم زړه روښانه کړی او د باطن په صيقل کې يې ترې ګټه اخيستې وه.

استاد کامل په دې باب ويلي دي (څه د علمي تبحر او مطالعې د پراختيا او څه دروابطو په وجه د خان په کلام کې د صوفيانه مذاق د لوړې پايې نظمونه پيدا کېږي)) (خوشحال خان ختك ، ۲۵۲ مخ) . لکه چې استاد کامل ويلي دي د خان د کليات پرځينو نظمونو صوفيانه رنګ خپلې وزرې غوړولې دي. دا لاندې صوفيانه قطعه يې د کتو ده:

راشه وغړوه سترګې دجهان ننداره ګوره
چې ښايست لري په ستوريو د اسمان ننداره ګوره
ددې خپل وجود په باغ کې په هر شان ننداره ګوره
چې هر ګل وته نظر کړې دباغوان ننداره ګوره

(خوشحال خان ختك ۲۵۳مخ).
باید ووایو چې دخان صوفیانه ویناوو هم زموږ د ځېړونکیو پام وراړولی دی. اروابناد استاد حمزه شینواری (۱۹۰۷ - ۱۹۹۴) دخان د یوه بیت :

((په هر څه کې ننداره د هغه مخ کړم
چې له ډېرې پیدایښې ناپدید شو.))

په عارفانه تشریح کې یو کتاب لیکلی دی، چې د (خوشحال خان ختك یو شعر) نومېږي.

ج . اخلاقي مضامین :

د خان د کلیات یوه برخه د اخلاقي مسایلو بیان ته وقف شوې ده. له دې سربېره د اخلاقنامې په نامه یې د اخلاق محسني اووه لس فصله هم پدې نیامت ترجمه کړي دي، چې له مطالبو او حکایاتو یې پښتانه پند واخلي او په خپله اخلاقي روزنه کې ترې استفاده وکړي.

دا خبره باید هېره نه کړو ، چې تر خان د مخه چې موږ کوم پښتو اثار لرو، په زیاترو کې دیني او اخلاقي مسایل بیان شوي دي. البته خان ددغو اثارو په ترجمه او نظمولو سره زموږ د ژبې د دیني او اخلاقي اثارو پله درنه کړې ده او اخلاق محسني او هدایه او نام حق تر خان پخوا چانه وو پښتو کړي - که وي تر موږ نه دي رسېدلي - خان تر اوسه پدې برخه کې داولیت حق لري.

د : طب :

تر خان د مخه په پښتو کې موږ داسې اثار نه لرو چې طبي موضوعات او مسایل دې پکې بیان شوې وي . خوشحال خان ختك لومړنی عالم دی، چې د خپل دوران د مروج طب نسخې او لاربنوونې یې په پښتو نظم کړې دي . ما دمخه دده طبعي اثار بنودلي دي.

اروابناد پروفیسور تقویم الحق کاکا خیل (۱۹۹۹ م مړ) له طب سره دخان تعلق په اړه ډېره ښه توجیه وړاندې کړې ده ، چې دلې یې راوړل مفید

ايسي: ((خوشحال خان ختك ددې هر څه سره سره طبيب او حكيم هم و. طب دهغه كسب نه و، او نه دطب عمومي استعمال ته هغه وزګار و. خو طب په هغه زمانه كې د علم و ادب يوه حصّه وه او د ضرورت مطابق ددې علم حاصلول ضروري وو .... په انساني طب كې هغه خپل تجربات راجمع كړي دي)) . [۲۰۶]

دطب نامې له مطالعې څرګندېږي چې ځينې نسخې يې د خان د خپلو تجربو زېږنده ده. ځينې نسخې يې د زاړه طب له بېلا بېلو كتابونو را اخيستې او بيايې چې نسخه ترې جوړه كړې خپله يې هم ازميلې ده. لكه چې په طب نامه كې يوځاى لولو:

په لوی طب کې مې ليدلي بيا په خودمې ازمايلي [۲۰۷]

ه : هيئت او نجوم :

د خان د كليات له ځينو اشارو او ځينو نظمونو په ډاګه څرګندېږي، چې ده د هيئت په علم كې مطالعه درلوده.

په يو غزل كې يې راغلي دي :

ودې زېږي فرزنـــــــــد
د بابــا پـــه غـــولي ، ونـــد
د مريــخ پــه كوكــب شــوى
شــوخ ، بــې بــاک بــلا لونــد
دزهــره پــه ســتوري زيــږه
خوښ ، خرم خوشحال خورســند

[۲۰۶] طب نامه (مقدمه) ، ۷ مخ.

[۲۰۷] ختك ، خوشحال خان،طب نامه ، پښتو (اكادمي ، پېښور ، خوشحال ريسرچ سل ، جدون پريس ، ۱۹۸۵ م ، ۳۹ مخ.

نحس او سعد اووه ستوري
تر دا نورشته لا بلند

(د خوشحال خان ختك كليات، ۱/ ۴۶)

يو بل ځای ستور پوهنه کې د خپل صلاحيت په باب وايي:

چې کوکب مې ياري نه کا
په دا څه که کوکب دان شوم

(ديوان ، ۲/ ۳۲۳)

ادبپوهانو هم زياتره په نجوم اوهيئت کې دخان لاس لرلو ته اشارې کړې دي. پروفيسور محمد نواز خان طاير ، خوشحال خان ختك د يو ذهين او وچت خياله هيئت دان په توګه پر موږ راپېژندلی دی[۲۰۸]

و ، جغرافيا:

دخان د بياض له ځينو ليکنو او په سواتنامه کې دسوات د جغرافيې حدودو له ښوولو دا خبره څرګندېږي چې خان په جغرافي مسايلو پوهېده. له دې سربېره دخان په ديوان کې دفصلونو د تغير، د مياشتو، ورځو فلکي اجرامو او دې ته ورته ځينو نورو مسايلو په باب هم اشارې او يادونې لري. لکه پروفيسور طاير چې ليکلي دي (ترجمه) «دزمکې ګرځېدل دفلکي اجرامو حرکات ، دستوريو اوسيارو مشاهده له ډېرې پخوا زمانې دمفکرينو او فلاسفه وو ترکتنې لاندې وو . خوشحال هم پر دې موضوع پوره قلم فرسايي کړې ده .....» (خوشحالنامه ۱۴۲ مخ)

دخان دا ډول اثار د طبيعي جغرافيا له بېلا بېلو څانګو سره اړه پيدا کوي او موږ دده په اثارو کې د جغرافيا په ځينو څانګو پورې مربوط اثار مونداې شو. دا اثار او اشارې موږ ته دا افاده راکوي چې خان د پخوانيو جغرافيا والو

(۲۰۸) طاير ، پروفيسور ، محمد نواز خان : جغرافيه دان خوشحال ، خوشحالنامه ، ۱۴۲مخ.

اثار لوستي وو. ماته خپله ترخانه دمخه په پښتو اثارو کې جغرافي مسايل او بيانونه نه دي تر ستر ګو شوي.

ز: تاريخ:

دخان په کليات کې ځينې واغلې قصيدې، قطعې، ترکيب بند ذوالقافيتين او ځينې نور پارکي تاريخي ارزښت لري. دخان د بياض نوشتې زياتره تردغه حکم لاندې راځي او مونږ دخان له دغو ليکليو او نظم کړيو موادو د هغه دوران د تاريخ په ليکلو کې ښه استفاده کولای شو. خوشحال څېړونکيو ډېرو دخان بابا په اثارو کې تاريخي موادو ته اشارې کړې دي او دی يې مورخ بللی دی.

ما چې د ۱۹۴۹ م کال چاپ يوه درسي کتاب کې دخوشحال کوم بحث ليدلی دی [۲۰۹] په هغه کې تر ښلا ښلو عناوينو لاندې پر خان بحث شوی دی، يو بحث يې (مورخ خوشحال خان) دی. دغه راز ښاغلي شاه جهان انور هم پر خوشحال خان بابا خپله يوه څېړنه کې د (مورخ خوشحال) تر سرليک لاندې دخوشحال خان پر هغو اثارو خبرې کړې دي، چې تاريخي ارزښت لري اودی يې ښه مورخ بللی دی. [۲۱۰] ښايي ځينې ښاغلي دا اعتراض وکړي چې تاريخ ليکل خوځانته ميتودونه لري، ايا دخوشحال ددغو څو نظمونو او د بياض دنوشتو له مخې مونږ ده ته مورخ ويلی شو؟ ددغسې احتمالي اعتراضونو او پوښتنو په ځواب کې ژما په پوهه سړی ويلای شي، دده کوم منظم تاريخ زمونږ په لاس کې نشته چې سړی يې دتاريخ دميتودولوجۍ له نظره وګوري. دده په ځينونظمونو کې تاريخي پېښې بيان شوې دي، او د ځينو واقعاتو يادښتونه يې ليکلي دي، چې لمسی يې په تاريخ مرصع کې اخيستي دي. دغه اثار

[۲۰۹] محمد ايازخان: پښتو انرزګاييد، ما ستر خان ګل منظور کتبخانه، منظور عام پريس، پېښور، ۱۹۴۹ .۵-۱۸ مخونه.

(۲۱۰) انور، نور شاه جهان: د خوشحال خان خټک قطعات او متفرقات (سريزه) ديوان خوشحال خان خټک ۲۹۰-۲۹۴ مخونه.

تاريخي ارزښت لري او په تاريخ ليکنه کې د استفادې وړ دي. په تاريخ پوهېدنه او له تاريخ سره مينه دده له اثارو ځرګند ېږي.

د تاريخ يو معاصر متخصص دوکتور وقار علي شاه کاکاخېل ، دخوشحال ختك پر تاريخ ليکنه يو ځانګړی کتاب ليکلی دی او دده د تاريخي ارزښت لرونکي اثار يې پکې څېړلې دي او په تاريخ کې يې د خوشحال خان ختك دصلاحيتونو په باب کښلي دي:

((تاريخ نويسي يو ګران فن دی ، ولې سړی چې د خان بابا په کلام کې د تاريخ نويسي ځينې نمونې وګوري ، نو ګوته په خوله حيران پاتې شي چې دا فن هم دخوشحال خان بابا لاس کې و. او نه صرف ، داچې هغه پرې پوهېدو ، بلکې پوره پوره عبور يې پرې لرلو. د خان بابا پدې فن کتابونه ليکل کېدای شي....)) (۲۱۱)

ح: اتنوګرافي او اتنولوجي :

د خان اثار له دې پلوه هم غني مواد لري . په تاريخ مرصع کې دخان دبياض ځينې راغلې نوشتې ، ددستار نامې ځينې بخشونه او دمنظومو اثارو ځينې يادونې او اشارې ، د نن ورځې اتنولوجست او اتنو ګرافر ته د کار مواد برابروي . کانديد اکادميسين محمد ابراهيم عطايي د خان ځينې اثار له دې جهته کتلي دي. (۲۱۲)

ط: کلتوري انتروپالوجي :

اروانباد کانديد اکادميسين محمدصديق روهي په خپله يوه ليکنه کې په دې اړه راوړي دي:

---

(۲۱۱) کاکا خېل دوکتور وقار علي شاه: خوشحال خان ختك او تاريخ نويسي ، يونيورسټي بك ايجنسي ماستر پرنټرز، پېښور ۱۹۹۲م ، ۲مخ.

(۲۱۲) عطايي، کانديد اکادميسين محمد ابراهيم : د ختکو په ادبي اثارو کې د اتنوګرافيکي ځېړنو لپاره د پاملرنې وړ مواد: هجري ياد. دزلمی هېواد مل په زيار ، پښتو ټولنه ، کابل دولتي مطبعه ۱۳۶۴ هـ ش. ۱۰۳ - ۱۳۴ مخونه.

((دسواتنامې له لوستلو نه په اسانۍ سره پوهېدای شو چې خوشحال خان د (کلتوري انتروپالوجي) متخصص دی او تر اوسه پورې پښتنو کې داسې شخص نه دی پیدا شوی . چې دده په اندازه د پښتنو اجتماعي سایکالوجي تشخیص کړي)) [۲۱۳]

د استاد روهي په لوړه اقتباسي توته کې راغلي وو. چې پښتنو لا دخان په سویه بل څوك نه دی پیدا کړی چې د پښتنو اجتماعي روان تشخیص کړي . ده ته دخپلې تولنې او خپلو خلکو روان ډېر ښه معلوم و ،اجتماعي نیمګړ تیاوې یې ښې ورڅرګندې وې او ده هم هغه د علامه اقبال خبره بې باکانه او یا په عامه اصطلاح بې هر اسه په خپلو تلپاتې اثارو کې منعکسې کړې.

ی: بازداري:

موږ دخان د اثارو د معرفۍ په څېرکې کې دده دپښتو او دري ځانګړیو بازنامو یادونې ولوستې دغسې په کلیات کې په دې ارتباط دوې قصیدې، دوې پښتو غزلې ، او یوه دري غزله ، هم لري. پدې اثارو کې دباز او نورو ښکاري مرغانو د ډولونو روزلو او ددوی د ناروغیو دعلاج ، ښکار او دې ته ورته مسایلو په باب بیانونه راغلي دي. زموږ دفرهنګ په تاریخ کې دخان دا کار بې ساری دی. دی لومړنی افغان عالم دی ، چې دې مسالې ته یې توجه کړېده او د پښتو لمن ته یې دباز دارۍ مسایل هم ورغور ځولي دي. له دغو اثارو سربېره خان ددستار نامې دهنرونو دبرخې اووم هنر دښکار تشریح ته وقف کړی دی . [۲۱۴]

پروفیسور تقویم الحق کاکا خېل لیکلي وو، چې : ((د هغه (خوشحال) زیات شعف خو د مرغیو د طب سره و او پدې سلسله کې دهغه باز نامه جواب نه لري)) (دطب نامې مقدمه ، ۷مخ) خان د بازونو له ښکارسره لېونۍ مینه

---

(۲۱۳) دخوشحال خان خټك دمفکورو یولنډ جاج ، دخوشحال خټك کلیات ، ۲/ پنځم مخ.

(۲۱۴) دستار نامه ، ۵۴-۶۷مخونه .

درلوده او پر بازونو ښکار يې د هر چا کار نه باله. په يوه غزله کې يې ويلي دي:

د بـــازونو ښکـــار دچـــا دی دزردار
هـــم زردار هـــم بـــې پـــروا قلنـــدروار
دهغـــه سـړي څه کـــار دی پـــه بـــازونو
چـــې بنـــده دی د درم او د دينـــار
دښکـار کـار په مصلحـت پـه سـيالی نـه دی
د ايـو عشـق دی چـې يـې ورکـا کـرد ګار
زه خوشـحال بـه دبـازونو ښکـار پـرې نـږدم
څو ژونـدی يم دا مـې کـار دی دا روزګار

(کليات ، ۱/ ۵۹)

دهمدې مينې له امله يې د بازونو د تربيې لارې چارې په نظم ونثر په پښتو او دري ژبو په بېلا بېلو اثارو کې راوښودلې. د بازونو دناروغيو دعلاج لپاره يې تجربې وکړې او خپلې دغه تجربې يې هم په کتابونو او دفتر ونووخېژولې.

په يو غزل ډوله نظم کې يې چې د باز يوه ناروغي او بيا يې دناروغی علاج ښودلی ،نو بيا په پای کې ويلي دي:

دا سـنګتاو کـه د اوبـو سره بـاز چښينـه
فـــايده يـــې تجربـــه ده د خوشـــحال
کـه يـوه ذره لونـــګ ،هـــم پکـــې وينـــه
په ښيښنه کـې يـې سـاته پـه مـاه وسـال

ک ، حربي مسايل :

موږ تاسې پوهېږو چې خوشحال خان ختك په يوه داسې کورنۍ کې پيدا شوی و، چې د خپلې سرداری ،منصب اوجاګير دساتنې لپاره جنګ ته اړ و. د

وخت د حکومتونو لپاره یې له خپلو او پردو دواړو سره جنګونه کول.سیمې اوقبیلې یې په توره ایلولې. تاسې خپله ولوستل چې خان خپله جنګي سردار و. دحکومت په طرفدارۍ او پر ضد یې پـه لسګونو جنګونو کې ګډون کړی و.

خان په خپلو اثارو کې هر ځای خپلو جنګي کار روایيوته اشارې لري ، خپلې ماتې اوبریاوې دواړه يادوي ، په جنګونو کې د خپلو ټپونو خبرې کوي او دا وايي چې یو پرهار به مې جوړ نه و، چې بل به راپورې شو. ددې ټولو خبرو مانا داده ، چې خان دخپل وخت د جنګونو په فنونو پوهېده او دجنګ ډولونه اوشرایط ور معلوم وو. ده پخپلویادښتونو (بیاض) او دستار نامه کې دحرب په فنونو او ډولونو هم خبرې کړې دي، او دخان ځېره تر ې ددې فن دیوماهر په توګه راڅرګندېږي.

په دستار نامه کې یو ځای لولو: ((درې وجې دجنګ لويې وجې دي: یوصف جنګي ، بل قذاقي ،بل شبخون)) دهغه زمان په جنګونو کې د جنګ له دغو روشونو استفاده کېده.

که څه هم خان یو جنګیالی سردار و،خو ددې ترڅنګه د یو پوه او مدبر مفکر په توګه پدې پوهېده، چې هغه کار چې سیاست او تدبیر کولای شي، جنګ یې نشي کولای. خان یو ځای ویلي دي:

خو په تورو په توبریو په نیزوشي
صد چندان شي په تدبیر په هنرونه

(کلیات ۱/ ۲۴۷)

ل، ادبپوهنه :

دخان په اثارو کې موږ ځینې داسې بیانونه او خبرې هم پیدا کولای شو، چې د ادبپوهنې د ځینو څانګو په کالب کې د مطالعې ځای لري. که به موږ د پښتو ادبپوهنې په دغو څانګو کې کار کوو، د خان دغه وړ اثار یې د اساس حیثیت پیدا کوي.

د خان په دستار نامه کې یو بحث دی (هنر د شعر چې پیرو د علم دی)
پدې بحث کې خان د شعر او د شعر د لواز مو په باب خبرې لري. د شرفي شاعرۍ ژانرونه ، لکه : قصیده، غزل ، رباعي، قطعه ،مخمس ، مسدس او نور را معرفي کوي او تعریفوي.

دپښتو په زړو اثارو کې ماته خپله تر خان د مخه او وروسته تر معاصر دورانه پورې بل داسې اثر نه دی ښکاره چې دا ورړ معلومات دې ولري. دخان دا لنډې یادونې په پښتو کې د ژانر پوهنې اساس ږدي.

دغه راز په سواتنامه کې دی د اخوند درویزه د مخزن الاسلام یو نقد وړ اندې کوي، چې دا نقد هم په خپله برخه کې یو پخوانی نقد دی او زموږ د ادبي کره کتنې د تاریخ په پیلامه کې د مطالعې ځای لري. ددې نقد څو بیتونه دا دي:

درویزه چې بیان کړی خپل کتاب دی
نوم یې مخزن الاسرار کړی خباب دی
که یوه مسره په شل بله په سل ده
نامربوطه ناموزونه په ویل ده
قافیه یې لا م و دال سره وهلې
په ردیف کې یې نون واو سره پیلې
قصیده دبو صیري ترجمه کړې
عربي یې تر پښتو مضحک راوړې
هر هر بیت د قصیدې چې درمرجان دی
په پښتو کې تر اوربشو لا ارزان دی

* * *

مسالې یې نظم کړې په پښتو دي
درته څه وایم چې څه دي د ایستودي

په دا هسې شان کتاب يې مباهات دي
دجامي تر هفت اورنګ ورته ناويات دي
ګنده پز، د ګنده خور سره جوړېږي
خاص په خاص او عام په عام ويل خوښېږي

(سواتنامه ، د کابل چاپ، ادبي څېړني ۲۵۲ - ۲۵۳ مخونه)

د خان په دستار نامه کې د بېلا بېلو علومو او فنونو ، لکه : موسيقي ، نقاشي، شطرنج ، تجارت، تيراندازي ، زراعت او نور و په باب خبرې او بيانونه شته او له دغو علومو او فنونو د خان د خبرتيا او پوهېدنې ښکارندويي کوي . د خان دستار نامه له دې پلوه د څېړنې ډېر مواد لري چې له بده مرغه د چا پام لانه دی وراوښتی . اروابناد کانديد اکادميسين محمد صديق روهي پر ځای ويلي دي : ((سره له دې چې د دستار نامې له ليکلو څخه د خوشحال خان هدف د مشرۍ د اوصافو او خواصو او د پښتنو دپاره د ليډر شيپ دخصوصياتو بيانول دي، خو په ضمن کې يو زيات شمېر فلسفي ، تربيتي او اجتماعي مسايل طرح شوي دي، چې زياتو څېړنو ته انتظار باسي)) (۲۱۵)

* * *

تر دې ځايه مو د خان پر علمي صلاحيتونو يوه تته رڼا واچوله ، اوس به دخان د اثارو پر فکري ارزښتونو څه خبرې وکړو او دده مفکورې او نظريې به لږ څه وڅېړو.

۱ د ښوونې او روزنې نظريه :

دخوشحال خان د ستارنامه کې ډېر مهم او اساسي مسايل بيان شوي دي . اروابناد استاد روهي په خپلو بېلا بېلو مقالو کې د خان دا ډول نظريې څېړلې دي. يو ځای يې کښلي دي:

(۲۱۵) روهي ، محمد صديق : د خوشحال د روزنې فلسفه ، د زيري فوق العاده مجله ، ۱۳۵۵ هـ ش ، ۷ مخ.

((د خوشحال خان دستار نامه د ښوونې او روزنې ټول عمده مسایل ، لکه د ښوونې او روزنې ایډیال او هدف ، تعلیمي نصاب، د تدریس میتود ، د چاپېريال او وراثت موضوع او داسې نور په ډېره عالمانه توګه څېړي....))

استاد روهي ویلي دي چې خوشحال خان د ښوونې او روزنې په برخه کې له اروپايي فیلسوفانو سره د پرتلې وړ دی. استاد زیاتوي:

د ساري په ډول انګرېز فیلسوف جان لاك د سپینې لوحې Tabularasa د نظریې په وړاندې کولو سره په فلسفه کې انقلاب راووست . په تعجب سره وینو چې خوشحال خان بابا په همدې وخت کې د سپینې لوحې نظریه وړاندې کړې ده. جان لاك (۱۶۳۲-۱۷۰۹ م) عقیده درلوده ، چې د ماشوم ماغزه د سپینې لوحې په شان دي او له تجربې نه مخکې په ماغزو کې کومه فطري مفکوره نشته . خوشحال خان (۱۶۱۳-۱۶۸۹ م) وايي: ((د هلك زړه لکه سپین کوره کاغذ هسې دی، هر څه چې پرې وکاږې هغه حرف پرې پرېوزي)) د جان لاك جنټلمین د خان د (دستارسړي) سره ورته والی لري.

خوشحال خان په ښوونه او روزنه کې د جنس ،طبقې او اجتماعي-اقتصادي موقف توپیر نه کوي. د خان په نظر بادار او غلام ، نر او ښځه ټول د علم په زده کړه مکلف دي. پدې برخه کې دده نظر يې د کامینیوس له نظر یو سره ورته والی لري.

دغه راز خان بابا د نرانو او ښځو لپاره سره جلا نصاب ټاکي ، تشویق ته هم ارزښت ورکوي او د چاپېريال او وراثت کومه نظریه چې خوشحال خان وړاندې کړې ده ، د استاد روهي په قول دا نظریه د زیاترو څېړنو په وسیله تایید شوې ده. (۲۱۶)

په ښوونه او روزنه کې د خان د نظر یو د څېړلو او د غربي فیلسوفانو له نظریو سره د کتنې په صورت کې استاد روهي یو ځای ویلي دي: ((دخوشحال د ستار نامه څو معیارونو ته اشاره کوي چې د دستار سړي دپاره لازم شرایط

(۲۱۶) د خوشحال خان د مفکورو لنډ جاج، د خوشحال ختك کلیات ، ۲/ پنځم ـ اتم مخونه .

ګڼل کېږي. د ښوونې او روزنې د فلسفې په تاريخ کې دپلوتارك (مورالينه) او دکوينتيليان (د بلاغت اصول) چې د محتوياتو له پلوه د خوشحال له دستار نامې سره پوره شباهت لري، د نور ماتيف فلسفې غوره نمونې دي. همداغسې چې پلوتارك، کوينتيليان، کامينيوس او داسې نور د ښوونې او روزنې د نور ماتيف فلسفې په وړاندې کولو سره د فيلسوفانو په حيث شهرت موندلی دی، خوشحال خان هم ددغه لقب مستحق دی....)) [217]

ددې خبرې يادونه ضرور ده، چې خان ته په ځينو نورو ځايونو کې دفلسفې خطاب شوی دی. د مثال په ډول محمد ايازخان چې په خپل ترتيب کړي درسي کتاب (۱۹۴۹ م کال چاپ) پر خوشحال بابا کوم بحثونه کړي دي، يو بحث دی، (فلسفي خوشحال). د استاد روهي او نورو له څېړنو دا راوزي چې خان ته موږ په زغرده د ښوونې او روزنې فيلسوف ويلی شو.

د خان د کليات له دقيقې مطالعې څرګندېږي چې د خان پر ځينو پارکو د فلسفې افکارو نرۍ شمال لګېدلې دی.

دخان بابا په آثارو کې د جمال دتصور لټون هم د فلسفې نظريو څرك پر لاس راکوي. اروابناد پروفيسور تقويم الحق کا کا خېل په خپله يوه مقاله کې چې (خوشحال خان کا تصور جمال) نومېږي، دخپل عصر پر فلسفه باندې د خوشحال خان د عبور او پوهې خبرې کړې دي. [218] له فلسفې نه د خان خير تيا، لکه د نورو پوهنو په څېر دده پر ځينو اثارو خپلې اغېزې ښکاره کړې دي. د فلسفې افکارو د بېلا بېلو خانګو له نظره د خان د اثارو کتل هم د يوه تيسس موضوع کېدای شي.

---

[217] روهي، کانديد اکادميسين محمد صديق: د خوشحال د ښوونې او روزنې فلسفه، ادبي څېړنې، ۲۱۱ مخ.

(۲۱۸) کاکا خېل، پروفيسور تقويم الحق: خوشحال خان کا تصور جمال، خوشحالنامه، ۱۳۱-۱۳۹ مخونه.

۲ ملي نظريه :

په مخنيو څپرکو کې مو ولوستل چې خان د خپل ژوند په يوه خاصه زماني مقطع کې له يو فکري تحول سره مخامخېږي، او دده په اصطلاح لويې انديښنې ورسره پيدا کېږي. ددغسې انديښنو دعملي کولو لپاره فرهنګي پشتوانه هم ضرور ده. ده د همدې اړتيا په بنا چې لادهند مغلو د رنتهبور په کوټ کې بندي و، د مشرۍ دخصوصياتو د څرګندولو لپاره يې دستار نامې غوندې يو کتاب وکښ، چې د استاد حبيبي په قول دده دجهاندارۍ د نظريو ښکار ندويي کوي. کله چې له بنده خوشې شو کورته راغی، او هغه وخت راورسېد چې عملي مبارزه پيل کاندي، له نورو مشرانو سره جرګې مرکې وکړي، خلک اتفاق او اتحاد ته راوبولي او د پردو پر ضد توره په لاس ميدان ته راووزي. نو يې دخپلې نظريې د تقويې لپاره ځينې داسې اثار نظم کړل، چې دده ملی نظريه جوړوي او دی په افغانانو کې د يو منظم ملي (نشنلستي) فکر بنسټ اېښودونکي په توګه راپېژني.

تر خان دمخه رو ښانيانو هم له مغلي واکمنو سره په توره مبارزه وکړه، خو په نظرياتي لحاظ ددوی په لاس ته راغليو کتل شويو اثارو کې لکه د خان هغې څه ځانګړې اشارې نه ليدل کېږي.

د خان په کليات، سواتنامه او فراقنامه کې موږ دا ډول يادونې ډېرې پيدا کولای شو، چې دا يادونې په عام ډول دده د ملي نظريې بنسټ جوړوي. زه به دلته دنمونې لپاره څوبيتونه راواخلم:

په يوه ژبه خبرې په پښتو کړو
ولې هيڅ نه شوله يو بل خبردار

د افغان په ننګ مې وتړله توره
ننګيالی د زمانې خوشال خټک يم

درست پښتون تر کندهاره تر اټکه
سره يو د ننګ په کار پټ و اشکار

زه په لويو انديښنو کې
دی په کور کې دی غران

ومغل وته به نن کړم اټک پوله
ملک به خلاص کړم دمغل له غلاغوله

د يوې رباعۍ په يو نيم بيتي کې يې ويلي دي:

غم د يارانو درد د وطن لري
داهم ځای د تعجب دی که يې وينې
چې مغل کاندي بازۍ په افغان

دا لوړ راوړل شوي بيتونه او دده د کلام ځينې نورې برخې په کامل ډول يو ملي (نشنلستي) فکر ارائه کوي.

دلته بايد دا خبره ياده کړو چې په غرب کې د نشنليزم مفکوره د خان له زماني وروسته پيداشوې ده. دوکتور راج وليشاه ختک ليکلي دي: ((د ژبې په بنا د قوميت تصور چې په مغرب کې د فرانس له انقلاب نه پس پيدا شوی دی.... خوشحال خان ختک هغه ړومبنی عالم دی، چا چې په وړومبی ځل د پښتون نشنليزم تصور وړاندې کړو)).

(پښتو ادبي تحريکونه ، ۱۶۰)

استاد روهي بيا د خوشحال خان نشنلستي مفکورو په باب وايي چې دا مفکوره يې دايتالياي هېواد پال مبارز مادزيني له مفکورو نه کمه نه ده:

(دخوشحال خان ختک سواتنامه ، ادبي څېړنې ، ۲۳۳ مخ).

(۳)انتقادي مفکورې:

د خان په دیوان (کلیات)، سوانتنامه او فراقنامه کې مونږ له ځینو داسې نظمونو سره مخامخېږو چې د خان د انتقادي افکارو ښکارندویې کوي او دا اثار مونږ ته راښیي ، چې خان له قضایاوو سره انتقادي برخورد لري. ځینې مسایل په منظم ډول نقد وي.

دده په اثارو کې مونږ ادبي نقد ، اجتماعي اوسیاسي او دده پر خپل ځان نقدونه پیداکوو. په تېر بحث کې مویې د ادبي نقد مساله یاده کړه ، دلته به یې په سیاسي او اجتماعي نقدونواو پر ځان انتقاد خبرې راوړو. دلته زه څو نمونې راوړم:

الف سیاسي انتقادونه : .

خان د خپل دوران په سیاسي نظام ډیرې نیوکې اوکړه کتنې لري، د باچا اعمال او ځینو درباریانو کړه وړه غندي. زما په پوهه ددغو انتقادي برخوردونو او هجوو تر منځ باید مونږ ترپیر قایل شو.

زه له فراقنامې دده ددغه ډول انتقادونو نمونې دلته را اخلم:

یا پاچاه په ځان جهود دی
د مومن ازار یې سود دی
په دا منځ کې داور خدای دی
ورمعلوم د هر چا رای دی
بادشاهان چې ستم ناک شي
په خلل د خلقو ژواک شي
بادشاهان چې نا انصاف شي
خلق خوار په هر اطراف شي
پادشاهان چې بې تمیز شي
چې عزیز وی نا عزیز شي
خدای خبر په دا بادشاه دی
چې ګمراه دی ډېر ګمراه دی

که رښتيا وايم ابليس دی
ډک په مکر په تلبيس دی
ظلم کار دی ستم کار دی
نه په زويه نه په پلار دی
ټول ارکان دده ګورګان دي
تعيين شوي په جهان دي

* * *

پلار ترېلی پادشاهي کا
سل ناحقه ګمراهي کا
د داد خواه وزر اهونه
لور په لور او چارملکونه
سکه وروني قتل کړي
ده يې مال ګنجونه وړي
د سکه و راره عورته
په ستم کړه فضيحته
زر ناسازي زر فساده
دم وهه له عدله داده
په دا هومره رسوايي
دم وهه له پارسايي
الحذر له دې زمان
الامان له دې سلطان
دا بادشاه نه دی بلادی
چې راغلی په دنيا دی

(فراقنامه، د کابل چاپ ۱۳۶۳ هـ ش)

په یوه رباعي کې د درباري خانانو او امراګانو وضعې ته دا وړکره کتنه کوي:

دا چې خانـان دي یـا امـراګان دي
په هند کې ګرځي په هـر مکـان دي
غـوښې هډونـه دمظلومـانو خــوري
زمــا ترفهمـــه واړه ددان دي

(دیوان ۲/ ۱۸۰)

ب : اجتماعي انتقادونــه : خان خپله ټولنه او د ټولنې جوړونکي اقشار تر هر چاښه پېژندلي او هغه یې انتقاد کړي. دده کلیات او په نورو اثاروکې په تېره سواتنامه کې دا ډول انتقادونو ډېرې ښې نمونې وړاندې کولای شي. دلته یې څو نمونې وړاندې کوم:

دسوات دخلکو کړه وړه داسې ښیي:

چې د سوات په ملک کـې مـا نیـداره وکـړه
بـل ولــس تــر یــو ســفزیو نشــته خــوار

زورزیـاتي خــود پســندي خصلــت د واړو
هـر سـړی یـې طمـع خواسـت وتـه تیـار

که په کور کې مال دولت لـري سترګوړی
ملکـان یـــې لا تــر نــورو دي مــردار

حقـه چـار بـــه د عزیزکـــاندي ناحقـــه
کـه پـه بـډې رشـوت مومـي یـو دینـار

خټکی له خټکي نه رنګ اخلي
عالمان، شېخان يې لا دي نابه کار

چې مې وليدل له نورو خبر نه يم
دا خو واړه يا غوايه دي يا حمار

(کليات ، ۱/ ۶۹)

پښتانه د بدنيتی، د خصومت دي
په حيا په شجاعت يې وکړه شاش

قديمي د پښتنو جهل، خر توب و
اوس په طمع په خرص دروغي له ميانه
که رښتيا وايم شېرشاه دا هسي نه و
لکه مور يو نن پيدا له کوهستانه

که په نور خلکو کې بنه سړي مونډل شي
ولې بنه سړي به لږ وي افغانان
د عفريت دي کعه دديو دي که ددد دي
د الام له نسله نه ګڼم افغان
که هر څو ورته د پند خبرې وايې
د پلار پند يې هم نه لګي په ځان
هره چارد پښتانه تر مغل بنه ده
اتفاق ور څخه نشته ډېر ارمان
دبهلول او د شېرشاه خبرې اورم
چې په هند کې پښتانه وو پادشاهان

شپږ، اووه پېړۍ يې هسې پادشاهي وه
چې په دوی پوری درست خلک وو حيران
يا هغه پښتانه نور وو،داخه نور شول
يا د خدای دی اوس داهسې شان فرمان
که توفيق داتفاق پښتانه مومي
زوړ خوشحال به دوباره شي په دا ځوان

(کليات ۱/ ۱۵۳-۱۵۴ مخونه)

دا جاهل شېخان ، شېخان نه دي شيطان دي
چې فساد يې پيدا کېږي له تهليله

دا چې وتاته شېخان پيران دي
بد خوا دخلقوبد خوا دځان دي
علم وعمل بوينه مرشد د لارې
چې دايي نه وې واړه سګان دي

(ديوان۲/ ۱۷۲ مخ)

ملا هر ګوره په ځان مغرور يي
بحث جدل کړي په هر چا سور يي
زه دې دننه په حال خبريم
زما په پوهه پوتش تنبور يي

پښتانه واړه بدخوی دي
کوربه کور کاندي غورزی
بو چې سر کاندي په پورته
بل يي ووهي مغزی

دمغـــــل دســـــتر کوته یــــــې
ای خوشـــــحاله نــــــن اغـــــزی

ج: پر ځان انتقاد: خوشحال خان دیوه زړه وراو سترګه ورنقاد په حیث که د نورو اعمالوته کره کتنه کوي خپله ټولنه او خلك راسپړي، دغسې يې خپل ځان هم هېر نه دی. پر ځان هم انتقادونه لري. یوځای يې ویلي دي:

دمغـل نمـک مـې وخـوړ شـېر پـېرې
مـا د زرو پکـې روغــې کـړې بـېرې

رعیـت مـې یوسـفز یـه، درسـت خـټک وو
په عـزت او پـه حرمـت کې مـې څه شـک و

دمغـــل د پـــاره مـــاتورې وهلـــې
پښتنـو بـــه راتـــه کـــړې ډېرې ښکنځلـــې

ګـه ورکـز یـه کـه بنـګښ او کـه یوسـف دي
دیوهمـــه د مـــا د تـــېغ پـــه تاسـف دي

پښتانـــه مـــې پـــه زرګونـــه دي وژلي
پـه سـرونو بـه يـې خېره غوایـه وولښلـــې

لا تـــر اوســـه د ســـرونو يـــې انبـــار دی
پـه اټک پـه پېښور کـــې يـــې منـــار دی

په دوران د اورنګزېب پادشاه په بند شوم
بې تقصيره ، بې ګناهه دردمند شوم

درې ، څلور کاله په بند د اورنګزېب شوم
خداى چې خلاص کړم انتقام ته ناشکېب شوم

نن د وارو پښتنو په ننګ ولاړ يم
دا چې هسې په هر در ، هر درنګ ولاړ يم

چې پښتون شوم په داهسې سپينه ږيره
نور مې خداى مه کړه مغل وايم په ځيره

دا پوهېږم چې مغل لره که ورشم
تر اوله به زه لا ، په چار بهتر شم

مخامخ به يو څو ورځې بنه نمانځه شم
پسې شابه حرام خور ګيدى ښکا نڅه شم

په ورتله به بيا خدمت را څخه غواړي
پښتانه چې سره وژنو ديو پرې وياړي

(سواتنامه . د ادبي څېړنې ، ۲۴۵-۲۴۶ مخونه)
خان له دې لوړه انتقاده سر بېره پر خپل ځان نور انتقادونه هم لري او خپلو تولو کړووړو ته کره کتنه کوي. دخان دا لوړه کره کتنه د هغو کسانو لپاره د ېر ښه ځواب دى ، چې وايي خان تر نيول کېدو اوبند دمخه دمغلي

دربار منصبدار و ،هغوی ته يې تورې وهلې ،خو کله چې مغلو بند کړ، نويې بيا دعقدې له مخې خپل فکري مسيربدل کړ او د مغلي دربار پرضد شو.

اروابناد استاد روهي پدې برخه کې يوه توجيه لري . چې زمانه پوهه په زړه پورې ده: ((... هيڅوك دمور له ګېډې نه عالم فيلسوف او سياستمدار نه زيږيږي بلکې تولنيزشرايط: (روزنه ، طبقاتي او اجتماعي موقف . د ژوند پېښې ناسته ولاړه ، دشعور سطح او نور) د انسان پر شخيصت باندې اغېزه کوي. ډېرې يو زيات شمېر انقلابيون ،له لومړۍ ورځې څخه انقلابيون د نيا ته نه دي راغلي، هر وخت چې دوی سمه اراده پيداکړې ده.له هماغه وخته دکرېدت مستحق دي) (ادبي څېړنې ، ۲۴۵).

دخان د اثارو انتقادي پانګه ډېره ګټه وزه او زموږ د زاړه ادب يوه درنه فکري ذخيره جوړوي د ارايې روش يې کله مخامخ اوسك سيخ وي او کله هم دطنز او ادبي نغښتو په کالب کې . اروابناد لوی استاد پوهاند عبدالحی خبيبي ، دخان د انتقادي اثارو دڅانګړنو په باب يوڅای کنبلي وو: ((دخوشحال دهنر يوه غوره پانګه هغه ده ، چې دې ازاد او دکره کتنې خاوند شاعر د خپل عصر او ضاع او اخلاق اوسياستهاو دخلکو کره وړه يعنې څان او جهان دواړه په کره سترګه کتلي او په خپل شعر کې يې په خورا ساده ګی اوملاحت او ازاده ژبه اوکله کله په طنزي او هنري توګه هم انتقاد کړی دی....)) [۲۱۹]

د لوی استاد په خبرو کې د طنز يادونه وشوه. دخان د طنزونو او نقدونو په اړه يو وخت ما د استاد اجمل ختك په اردو رساله (پښتو ادب) کې لوستي وو(ترجمه) : ((طنز اومزاخ او نقد (کره کتنه) چې د ادب ډېرمختللي دوران پيدا واردي ، خوشحال خان يې له نن نه درې نيم سوه کاله مخکې په پښتو شاعري بنسټ ايښی دی)). [۲۲۰] د استاد اجمل ختك خبرې پر خپل

(۲۱۹) حبيبي ، پوهاند عبدالحي: دخوشحال خان په شعر کې انتقادي پانګه ، عرفان مجله ، د ۱۳۶۰ هـ ش کال ۳۰-ګڼه ، ۶۴-۶۵ مخونه

(۲۲۰) ختك، اجمل : پښتو ادب ، اټك کی اسپار ، ۱۱۰ مخ.

ځای د اهمیت ورږدي ځکه چې د خان د اثارو دغه ابتکاري اړخ ته یې نظر وراوښتی دی. د خان د اثارو ډېر اړخونه دغسې نوې او ابتکاري خو اوې لري او د نن ورځې له ادبي او علمي معیارونو سره برابر راځېږي.

دخان د اثارو پیاوړي انتقادونه ،چې دخپل قوم ځان ، قبیلې ، کورنۍ ، ټولنې او د وخت حکومت او عمالو ډېر رازونه یې موږ ته پکې رابرسېره کړي دي او پرته له ملاحظې او وېرې یې بیان کړي دي، که ترخه هم وي پرچا بد نه لګي او دیواجتماعي مصلح ، ملي بومیا او یو مشر دپندونو په څېر دمننې اولوستې وړ دي. علامه اقبال لاهوري ، له همدې امله خان ته دحکیم ملت او افغانشناس خطابونه ورکړي وو. علامه ویلي دي:

خوش سرود ان شاعر افغان شناس
ان که بیند باز گوید بي هراس
ان حکیم ملت افغانیان
ان طبیب علت افغانیان
راز قومی دیدو بي باکانه گفت
حرف حق باشوخی رندانه گفت

د خان بابا اثار دومره جامع او پراخ دي ، دومره عام او خاص موضوعات پکې رانغښتل شوي او دومره باریکو او تالیکو نکاتو ته پکې اشارې شوې چې کتابونه او دفترونه یې څېړلو ته په کار دي. دهغه دوران د فرهنګي ،سیاسي او اجتماعي وضعې یو کامل جاج موږ د خان له اثارو اخیستلای شو.

دپېښو او مسایلو په بیان او ارائه کې خان دهیڅ ډول ملاحظې خیال نه دی ساتلی. څه یې چې لیدلي ، کتلي او حس کړي دي ،هغه یې همغسې بیان کړي دي. که به ده دملاحظو خیال ساتلی او یایې څه پټولای نو به یې پر خپل ځان ، خپله قبیله او خپله کورنۍ ډېر شدید او بې رحمانه انتقادونه نه کول.

دی که د مغلو منصبدار و اوکه بيايې ضد و ،خپل ځان هغسې ښيي ، لکه چې و.

دخان د فکر او نظر جاج اخيستل او دده پر علمي صلاحيتونو بحث کول اسانه خبره نه ده. ما پدې څېړکي کې دخان دخپلو اثارو او خوشحالپوهانو د اثارو پر بنا ځو اساسي اوکلي کرښې راوايستلې ، پر فروعاتو او جزئياتو يې لا ډېر کار ته اړتيا ده. بويه چې نور ښاغلي دالار پسې ښه وپالي.

نتيجه او وړانديزونه

دا حاضر کتابګوټی چې په پيل کې يوه سرېزه او بيا په اتو څېرکيو کې دلوی خان خوشحال خان ختټك احوالونه له زوکړې او کوچنيوالي تر ځوانی اوبيا تر مړينې پورې لنډ لنډ بيانوي ، دده د منصبداری ، بند او بيا دمبارزې د دوران حالونه هم تر ممکنه حده لنډ راښيي او له هغو بخښنو او لور يينو مو خبروي چې لوی خان خوشحال خان ختټك پر خپل فرهنګ کړې دي.

ددې لنډې څېړنې په پای کې ويلای شو چې :

۱ / دپښتنو په سياسي تاريخ کې خوشحال خان د يو سياسي اوملي نهضت بنسټ اېښودونکی دی، چې د ا نهضت د روښانيانو په ملي مبارزو پسې جوخت راوټوکېد او د روښانيانو له نهضت نه يې جوت او څرګند توپيرونه درلودل او د تورې تر څنګ يې دملت ديو ځای کولو او ددوی د ويښولو لپاره فرهنګي پشتوانه هم ورته برابره کړې وه.

د خوشحال خان ختټك له خپلو ځينو اشارو ، يادونو او د دستار نامې له ليکلو او هدفونو سړی پوهېدای شي چې خان دپښتنو د افغاني حکومت دجوړولو خوبونه ليدل ، حتی دا ارمان يې هم ښودلی که همسنګره ، همدله او همرازه ځوانان ورسره وي د پنجاب نيول هم ورته ښخي اسان کار دی. په هند کې دافغانانو دلرغونيو حکومتونو او پادشاهيوله بيانونو ، د بهلول

اوشېرشاه بيابيا يادونې او دمغلو پر لاس دپښتنو دحکومت نسکورېدلو پر مساله تأسف ، دده د ژورو او لويو اندېښنو ښکارندويي کوي او دا خبره هم دسړي زړه ته غورځوي چې په هند کې د افغانانو دحکومت دبيا احيا فکر هم ورسره و.

۲/ د پښتنو په اجتماعي تاريخ کې دخوشحال خان غوندې پياوړی اجتماعي مصلح اودخپلې ټولنې او خلکو اجتماعي کمبوتيو او روان پوه شخصيت د اسلامي دوران په يو ولسو لومړنيو پېړيو کې بل نه دی تېر شوی.

دخان په اثارو کې چې د پښتنو اجتماعي روان او ددوی اجتماعي ناروغی په کوم ډول تشريح شوې او ښودل شوې دي، له بده مرغه چې په دې څلور سوو کلونو کې يې ډېر جزيي تغير هم نه دی کړی. هغه رواني اواجتماعي ناروغی چې د هغه په وخت په پښتنو کې وې حتی، ډ اوسني دوران په تعليميافته دلوړو زده کړو خاوندااو جهانديده پښتون کې هماغسې ليدل کېږي. دبېسواده او کليوال پښتون په برخه کې خو دا پوښتنه هيڅ مطرح کېدای نشي . له دې يادونو دا مساله دسړي ذهن ته پرېوزي چې پښتنو کې د اجتماعي رشد مساله ډېره سوکه روانه ده. ډېر لږ پښتانه ښايي موږ اوس ومومو چې پر هغو ناروغيو نه وي اخته چې لوی خان موږ ته په نخښه کړې دي. دا لاځه کوې، دهند په نيمه وچه کې له مارګلې او د سند هـ د ايالت له حدودو نيولی تر تاميل ډدو اوشرقي بنګاله پورې په ميليونونو خواره پښتون کې د خپلې ژبې اوفرهنګي خصوصياتو له لاسه ورکولو سره سره لاتراوسه دپښتنو د اجتماعي ناروغيو ځينې توکي ،لکه بې اتفاقي ، تربګني اوهنډه ليدل کېږي.

۳/ د پښتنو په لرغوني فرهنګي تاريخ کې دخوشحال خان ختک هسې بل لوی مفکر او د ژوند د چارو دسمون لپاره بل داسې نظر يه پردازنه دی تېر شوی.تر خان دمخه موږ يوبل مفکر هم لرو، چې هغه بايزيد روښان دی،مګردهغه فکري چوکاټ محدود دی ، او دعرفان پر محور چورلي. اجتماعي اوملي مسايلو ته که متوجه شوی هم دی هغه دخوشحال خان په

اندازه جامعیت ، صراحت اوپراختیا نه لري. خوشحال خان ته موږ د پښتنو دملي اجتماعي اوفرهنګي سمون د پر ستر نظریه پرداز ویلای شو.

خوښحال خان که له یوې خوا پښتانه اتفاق ، توري ،جنګ او دپردو له یو- غه خلاصون ته هڅوي ، ددې تر څنګه دوی اجتماعي پرمختګ ، دژوند ښه والي او ابادی ته یې هم پام دی. د سواتنامې زیاتره بیانونه دخان د اجتماعي اصلاح دنظریو ښکارندویي کوي. په کلیات کې هم موږ دغسې بیا نونه وینو.

۴ / خان ته دخپلې ژبې او خپلو خلکو علمي فقر تر هر چا ښه څرګندو او دا چې ویلي یې وو:

«چاپې پلو دجمال وانخیست پښتو لاهسې بکره پرته ده»

هسې تشه پابېزه خبره یې نه وه کړې او په تمام قوت ده د خپل قوم فرهنګي فقر احساس کړی و. په شعوري دول یې خپلې تولې قواوې ددې ژبې دخدمت لپاره په کار اچولې وې . روان پوهان عقیده لري چې شعور بشپړ په کار اچول یو نادر عمل دی. موږ وینو چې خان دخپلې ژبې دفکري هنري او فرهنګي ذخیرې د پیاوړتیا لپاره ددغه نادرعمل مرتکب شو.

دوکتور درویش د خوشحال د رواني څېړنې په ترڅ کې یو ځای لیکلي دي «دشعور د پوره قوت په کار رلوستل هغه نادر عمل دی چې خوشحال ته یې د امتیاز تاج په سر کړی دی» (۲۲۱)

خان دخپلو شعوري فرهنګي هڅو په نتیجه کې:

- ده د پښتو نظم ذخیره په کمي لحاظ پیاوړې کړه اوپه کیفي لحاظ یې دومره زموږ ادبیات ښکلي ، رنګین او له محتوا ډک کړل ، چې د

(۲۲۱) دوکتور درویش : د خوشحال نفسیاتي څېړنه ، جشن خوشحال ، ۱۰۶ مخ.

خوشحال په برکت موږ د سیمې اوحتی نړۍ له کلاسیکو ادبیاتو سره خان په یوه ردیف کې د ودرېدو جوګه یولو.

- پښتو نظم دده د هڅو په نتیجه کې بشپړ شو. ما نادا چې پښتو د خان په شاعرۍ کې دشرقي شاعرۍ کابو ټول صنفونه خپل کړل.
- په نظم او نثر کې یې ځانګړې لارې وایستې، چې د خپلو مشخصاتو له پلوه دپښتو سبکپوهنې په تاریخ کې ساری نه لري. دېر پیروان یې وموندل او پیروانو یې هم دېر ځه زموږ ژبې ته ورکړل.
- خان له فکري او فرهنګي هڅو سربېره خپل زامن داسې وروزل چې زیاتره د وچتې پایې شاعران او لیکوال شول. د پښتو ځولۍ یې له رنګارنګ ګلانو ډکه کړه. یوه مېرمن یوه لور او یو ورور یې هم شاعران وو.
- خان او دده کورنۍ له پښتو سربېره د افغانستان پر بله ژبه (دري) هم اثار وکښل او د هغې ژبې له غني فرهنګ نه یې اثار په پښتو وژباړل. دا دواړه فرهنګونه یې سره نژدې کړل او د افغانستان د قومونو او ولسونو دفرهنګي اتحاد او همکارۍ کوم اساسات چې پخوانیو ایښي وو، روښانیانو ښه وپالل. خان او دده کورنۍ یې په روزنه کې دېره ستره ونډه واخیسته.

(۵) دپښتنو په تاریخ کې د خان هسې ګڼ اړخیز یا څو بعدي شخصیتونه دېرلږ پیدا شوي دي او که دي هم د ګوتو په شمار دي او هغه نبوغ چې لوی خدای (ج) ده ته ورکړی و، بل چا ته لا زموږ په تاریخ کې دغسې نبوغ نه دی په برخه شوی. زه خپله د پروفیسور طایر له دې خبرو: ((که په حقیقت کې وکتی شي ،نو که په پښتو نخوا کې چېرې هم څوك نابغه زېږېدلی دی، نو هغه د خان علیین مکان د ذات دی)) (روهي ادب، ۲۹۲ مخ) سره سل په سلو کې موافق یم او دا پر زیاتوم ، چې خان داسې نابغه و، چې له خپل نبوغ نه یې دخپل فرهنګ په ګټه ښه استفاده وکړه.

که څه هم دخوشحالپوهنې بنسټ څه کم درې سوه کاله دمخه په پټه خزانه کې محمد هوتك ایښی دی او د نولسمې پېړۍ په دویمه لسیزه کې الفنستن

دا پوهنه په نوي بڼه او نوي رنګ بيا پيل کړه او له هغه دورانه تردې دمه ډېرو څېړونکو او فرهنګي تحليلګرو د خان د جوړ کړي نه زمولېدونکي فکري اوفرهنګي بڼ د بېلابېلو ګلانو او ګلبوټو ننداره کړې او ددې ګلبوټو او ګلانو په وصف کې يې څه ليکلي او ويلي او يا يې دا بڼ خلکو ته تفسير او تشريح کړی دی، خو زما په پوهه دخان له دې بڼه لا د استفادې ډېر نور موارد شته او د ګلانو او ګلبوټو او نورو جوړوونکيو توکيو د پېژندنې لپاره يې لا نور کار ته اړتيا ليدل کېږي.

معاصر فرهنګي شخصيت او په خوشحالپوهنه کې د ځينو باريکو نکتو راسپړونکی اروابناد کانديد اکاډميسين سرمحقق محمد صديق روهي يو ځای ډېر په ځای ليکلي دي: «له علمي تحقيقاتو څخه دا خبره اثبات ته رسېدلې ده، چې دخوشحال په اثارو کې داسې مهم او جالب ټکي شته، چې کېدای شي د غرب له مفکرينو سره دده افکار مقايسه کړو. پدې اساس خوشحال خان ختك نه يوازې د پښتو نخوا ملي شخصيت دی ،بلکې د خپل عصر يو جهاني شخصيت هم ګڼل کېږي. دا د پښتنو ليکوالو او محققانو وظيفه ده، چې ددغه عظيم انسان افکار او اثار د دنيا په مشهورو ژبو نورو خلکو ته هم ورو پېژني» (۲۲۲).

د استاد روهي لوړې يادونې ته په پاملرنه ، زما په پوهه په خوشحالپوهنه کې دغولاندې کارونو ته اړتيا ليدل کېږي.

الف: که څه هم دنولسمې او شلمې پېړيو په ترڅ کې د خان د اثارو منتخبات دنړۍ په ډېرو ژوندیو ژبو ژباړل شوي دي، مګر زما په پوهه په اروپايي عمده ژبو دفراقنامې او سواتنامې او د کلياتو د يو منتخب ترجمې ته نهايي اړتيا ليدل کېږي ، دا کار بايد وشي. سربېره پر دې دخان په منثورو اثارو کې د دستار نامې او د بياض د ځينو رسالو ترجمه تر منظو مو هغو هم ضروري ايسي .

---

(۲۲۲) روهي، کانديد اکاډميسين محمد صديق : خوشحال پېژندنه په معاصر افغانستان کې . کابل مجله د ۱۳۶۶ کال لومړی ګڼه ،۱۹ مخ.

ب: دخوشحالپوهنې د کارونو يوې منظمې ببلیوګرافۍ ته ډېره شدیده اړتیا حس کېږي. که څه هم په ۱۳۵۸ / ۱۹۸۱ م کال ښاغلیو ستوده او مدرسي دغه کار په دريو ټوکونو کې بشپړ کړی دی. خو ما چې هغه وخت هغه ببلیو ګرافي (کتابپوهنه) کتلې وه، نیمګړې راته ښکاره شوه. د اوسني او تاریخي افغانستان دننه ددې ساحې ډېر کارونه پکې نه دي راغلي اوس له چاپه هم څه د پاسه شل کلونه تېرېږي، پدې دوران کې هم د خان په باب ډېر کتابونه مقالې او رسالې لیکل شوې دي. دا اثار باید ګرده پدې نوې ببلیو ګرافۍ کې معرفي شي. دا ببلیو ګرافي باید په یوه ژوندۍ ازوپايي ژبه هم ترجمه شي. دلته باید داخبره هم توضیح کړو، چې خوشحالپوهنه کې دخان په باب له لیکنو او مطالعاتو سر بېره دده دکورنۍ او سبك دپیروانو مطالعه هم شاملېږي. دا کار بویه چې دغه اصل ته په پاملرنه بشپړ شي.

(ج) : د خوشحال خان د درې سوم تلین د بین المللي سیمینار دمقالو چاپ له دوو جهتونو ډېر مهم دی:

اول دا چې دهغه سیمینار تاریخي ارزښت پرې خوندي کېږي او دویم دا چې په هغو مقالو کې ځینې ډېرې عمده مقالې وې چې هغه باید چاپ شي.

(د) : که څه هم ښاغلي دوکتور یارمحمد مغموم خټك (دخوشحال فرهنګ) جوړ کړی او چاپ کړی دی، ددغه کار دسمون اوبشپړتابه لپاره ضرور دی چې زموږ د استاد اکادمیسین پوهاند رشاد جوړ کړی دخوشحال فرهنګ هم بشپړ او چاپ شي. زه د خپل استاد له درانه حضور نه هیله کوم چې له خوشحال څېړونکیو سره دمرستې په خاطر دا کار ژر بشپړ کاندي.

(ه) دکابل پوهنتون، ننګرهار پوهنتون، پېښور پوهنتون کوټې پوهنتون او ګومل پوهنتون په پښتو څانګو کې دې د خوشحالپوهنې کرسۍ تقویه شي. او په نصاب دې یې تجدید نظر وشي. د نو یو منابعو او معلوماتو په رڼا کې درسي مواد تهیهٔ شي. د کندهار، هرات او مزار شریف په پوهنتونونو کې که د پښتو دیپارتمنتونه جوړېږي، نو بویه چې هلته هم د

خوشحالپوهنې مضمون په نصاب کې شامل وي ، ځکه د پښتو ادبياتو مطالعه بې خوشحال خانه نيمګړې څه چې ناشونې ده.

(و) : دخان پر باب په کښنل شويو ،کتابونو ،رسالو، مقالو، او يادونو کې چې کومې تېروتنې راغلې دي، دا تېروتنې بايد يو څوك راټولې کړي او په يو ځانګړي اثر کې يې دې چاپ کړي ، چې نور څېړونکي دخوشحالپوهنې د خارجي منابعو دغه تېروتنې تکرار نه کړي.

(ز) د خوشحال په باب چې د نړۍ په کومو هېوادونو کې مقالې ليکل شوي ، دغه مقالې دې تشخيص ، دنورو ژبو مقالې دې په پښتو ترجمه او ټولې عمده مقالې دې ، په يوه مجموعه کې چاپ شي.

(ح) : د خوشحال فرهنګي ټولنه او د بابا په نامه په اکوړه کې دوه نور موجود انجمنو نه بايد خپل کار ونه له سره منسجم او خپل منځني روابط بايد ټينګ او دوستانه کړي. د بابا د لوړ نامه او دده فرهنګي ميراث دځلولو په برخه کې بايد کار وکاندي.

(ط) د پېښور پښتو اکادمي کې جوړ شوی (خوشحال ريسرچ سل) او ددې (سل) خپرنی ارګان (خوشحال ريويو) دې بېرته فعال شي او هغه رکود چې د (سل) اومجلې په کارونو کې راغلی و، هغه دې تلافي شي.

(ی) د خان دري ديوان او دري بازنامه دې په ځانګړي ډول ترتيب او چاپ شي . دخان د ورکو اثارو د لټون سلسله دې جاري وساتل شي . د اکوړې شيدو ، تيرې او نورو خان خېلو خټکو کتابخانې او د خطي اثارو مجموعې دې وپلټل شي او ناياب ، ناچاپ اثار دې ځينې راوايستل شي.

(ك) په اکوړې کې جوړه شوې دخوشحال خان ليبرېري بايد دومره بشپړه شي ،چې دخوشحالپوهنې لپاره په خاص ډول او دپښتو ادبياتو لپاره په عام ډول يوازينی منبع وي. پښتو خطي اثار هم بايد ورته ورټول شي.

ومن الله التوفيق.

ماخذونه

(۱) اته ،هرمان : تاريخ ادبيات فارسي، ترجمه ، دکتر رضا زاده شفق . تهران ، ۱۳۵۱ هـ ش.

(۲) ارونووا ، اوګېرس: خوشحال خان،ختك ستر روسي دايرة المعارف مسکو، ۱۹۹۰ م .

(۳) اعتمادي ګويا : اشعار دري خوشحال خان ، تنګيالي پښتون، کابل ، ۱۳۴۵ هـ ش .

(۴) الفنستن ، مونت ستوارت : ګذارش سلطنت کابل (افغانان) ترجمه ، محمد اصف فکرت ، بنياد پژوهشهاى اسلامي ، ايران، ۱۳۷۳ هـ ش .

(۵) الفت، ګل پاچا : ادبي بحثونه ، پېښور ، ۱۳۷۳ هـ ش .

(۶) انځور ،زرين : د زنځيرونو شاعر (د اشرف خان هجري ژوند ليك) ، کابل ، ۱۳۶۴ هـ ش .

(۷) انځور ،زرين : د صدر خوشحال خان ژوند او اثار ، لاهور، ۱۹۹۶م.

(۸) انشأ، دوکتور سهيل: پټې شاعرانې ،شمشاد مجله ، پېښور، ۱۳۷۵ هـ ش .

(۹) انوشه ،حسن : د انشنامهٔ ادب فارسي، جلد سوم، تهران ، ۱۳۷۵ هـ ش .

(۱۰) انيولډسن، جونز : An Introduction To Pakhto ، کوپن هاګن، ۱۹۶۸ م

(۱۱) بارکزي،حنان : د حنان بارکزي ديوان . د محمد دين ژواك له مقدمې سره ، کابل ، ۱۳۳۶ هـ ش.

(۱۲) بچکا، ژېري: (خوشحال خان) د اسيا او افريقا دليکوالو فرهنګ ،لومړى ټوك ، پراګ ، ۱۹۶۷ م.

(۱۳) بریکوټي ، شېر افضل خان: دپښتو شعر او ادب تاریخ ، لاهور ۱۹۹۵ م
(۱۴) تري،پوهاند دوکتور حبيب الله : پښتانه ، پېښور، ۱۳۷۷ هـ ش .
(۱۵) تري، پوهاند دوکتور حبيب الله : دپښتو غزل په غنا کې د خوشحال خان ختك برخه ، (ناچاپه مقاله)
(۱۶) تري: پوهاند دوکتور حبيب الله: د خوشحال خان د ظهور اقتصادي او اجتماعي عوامل ، تنکيالی پښتون ،کابل، ۱۳۴۵ هـ ش .
(۱۷) تقوی ، نعيم: پشتو کا عظيم شاعر ، کراچي، ۱۹۸۱ م .
(۱۸) جاوید، پوهاند دوکتور عبدالاحمد : نگاهی به اشعار دری خوشحال خان ختك، کابل ، ۱۳۶۴ هـ ش .
(۱۹) جلال الدين : په پښتو ادب کې د مثنوي پيدايښت تاريخي او تکاملي سير، پېښور، ۱۳۷۸ هـ ش.
(۲۰) جعفري، ضيا: پشتو ادب ،کراچي ، ۱۹۵۶ م
(۲۱) جيمز دارمستتر: د پښتو نخوا د شعر هار و بهار ، د حبيب الله رفيع په زيار ، کابل ۱۳۵۶ هـ ش.
(۲۲) حبيبي، پوهاند عبدالحی : تاریخ مختصر افغانستان، چاپ دوم،پشاور،۱۳۶۸ هـ ش .
(۲۳) حبيبي، پوهاند عبدالحی : پښتانه شعراء ، لومړی ټوك، لاهور، ۱۹۹۳ م .
(۲۴) حبيبي، پوهاند عبدالحی : د خوشحال خان د جهانداری نظريه ، تنکيالی پښتون ، کابل ، ۱۳۴۵ هـ ش.
(۲۵) حبيبي، پوهاند عبدالحی: تاریخچه شعر پشتو ، طلوع افغان ، کندهار ، ۱۳۱۴ هـ ش.
(۲۶) حبيبي، پوهاند عبدالحی : دپټې خزانې – دری ژباړه (له پټې خزانې سره يو ځای) تهران – ۱۳۳۹ هـ ش.

۲۷) حبيبي، پوهاند عبدالحی : دپښتو ادب په تاريخ کې قصيده، کابل، ۱۳۵۷ هـ ش.

۲۸) حبيبي، پوهاند عبدالحی : تاريخچهٔ سبکهای اشعار پشتو، کابل کالنی، کابل، ۱۳۱۹ هـ ش.

۲۹) حبيبي، پوهاند عبدالحی : د خوشحال خان په شعر کې انتقادي پانګه، عرفان (مجله) کابل، ۱۳۶۰ هـ ش.

۳۰) پروفيسور حميد الله (صاحب زاده) : پښتو غزل، لاهور ۱۹۹۳ م.

۳۱) ختک، اجمل : لعل او ايرې، پلوشه، کليزه ګڼه پېښور، ۱۹۹۸ م.

۳۲) ختک، اجمل : پښتو ادب، اټک کې اسپار، (د چاپ کال نه لري).

۳۳) ختک، افضل خان : تاريخ مرصع، د دوست محمد خان کامل مومند په زيار، پېښور، ۱۹۷۴ م.

۳۴) ختک، دوکتور اقبال نسيم: خوشحال خان او جماليات، پېښور، ۱۹۸۷ م.

۳۵) ختک، دوکتور اقبال نسيم : د خوشحال د فن نظريه، جشن خوشحال، لاهور، ۱۹۸۶ م.

۳۶) ختک، پروفيسور پرېشان: پښتون کون؟ پشارو، ۱۹۸۴ م.

۳۷) ختک، دوکتور خالدخان : خوشحاليات، خوشحالنامه ۱۹۸۰ م.

۳۸) ختک، خوشحال خان : د خوشحال خان ختک کليات، لومړی ټوک، کابل، ۱۳۵۹ هـ ش.

۳۹) ختک، خوشحال خان :طب نامه، د پروفيسور تقويم الحق کاکاخېل په زيار، پېښور، ۱۹۸۵ م.

۴۰) ختک، خوشحال خان : دستار نامه، د پروفيسور پردل خان ختک په زيار، پېښور، ۱۹۹۱ م.

۴۱) ختک، خوشحال خان : دخوشحال ختک کليات، دويم ټوک، کابل، ۱۳۶۹ هـ ش.

۴۲) ختك ، خوشحال خان : ديوان خوشحال خان ختك ، دويمه حصه ، پېښور (دچاپ كال نه لري)
۴۳) ختك ، خوشحال خان : فراقنامه ، د زلمي هېواد مل ، په زيار، كابل ، ۱۳۶۳ ه ش .
۴۴) ختك ، خوشحال خان : باز نامه ، دزلمي هېواد مل په زيار ، كابل ، ۱۳۶۴ ه ش .
۴۵) ختك ، خوشحال خان : فالنامه د مصحف ، دحبيب الله رفيع په زيار ، پېښور، ۱۹۸۵ م .
۴۶) ختك ، خوشحال خان : نام حق ، د همېش خليل په زيار، پېښور، ۱۹۹۶ م .
۴۷) ختك ، خوشحال خان : اخلاقنامه ، دهمېش خليل په زيار، پېښور، ۱۹۸۲ م .
۴۸) ختك ، خوشحال خان : سواتنامه د همېش خليل په زيار ، پېښور ، ۱۹۸۶ م .
۴۹) ختك ، دوكتور راج وليشاه : د پښتو ادبي تحريكونه ، پېښور ، ۱۹۸۹ م .
۵۰) ختك ، سرفراز خان عقاب : خوشحاليات ، پېښور، ۱۹۷۵م .
۵۱) ختك ، سرفراز خان عقاب : خوشحال نامه ، دزلمي هېواد مل په زيار ، كابل ، ۱۳۶۵ ه ش .
۵۲) ختك ، سرفراز خان ، عقاب : تاريخ مرصع د چا دى ؟ پښتو مجله پېښور، ۱۹۶۹ م .
۵۳) ختك ، عبدالقادر خان : د عبدلقادر خان ختك ديوان ، دنورالله ولسپال په زيار ، كابل ،۱۳۶۸ ه ش .
۵۴) ختك، عبدالقادر خان : گلدسته ، د خيال بخاري په زيار ، پېښور ۱۹۸۹، م .

(۵۵) خديجه بېګم : د خوشحال خان ژوندا او اثار ، (تيسس) ناچاپ
،پنجاب ، ۱۹۴۲ م.
(۵۶) دوکتور درويش : دخوشحال نفسياتي څېړنه ، جشن خوشحال، لاهور
، ۱۹۸۶ م.
(۵۷) دورن ، پروفيسور برنهارد : پښتو منتخبات (مقدمه) د محمد
صديق روهي پښتو ژباړه کابل ، ۱۳۵۶ هـ ش.
(۵۸) راورټي، هانري جارج : ګلشن روه ، هر تفرد ، ۱۸۶۰ م.
(۵۹) راورټي ،هانري جارج ، د پښتو ګرامر مقدمه ، لندن، ۱۸۶۰ م.
(۶۰) رسا ، سيد رسول : ارمغان خوشحال ، پېښور ، ۱۹۶۴ م.
(۶۱) رشاد پوهاند عبدالشکور : د خوشحال په ديوان کې د ګلستان او
بوستان د ورمو څرک، د زرغونې ياد، د زلمي هېواد مل په زيار ،
کابل ، ۱۳۶۲ هـ ش.
(۶۲) رشاد ، پوهاند عبدالشکور : دګلشن روه ،د دريم چاپ مقدمه ،
کابل ، ۱۳۵۶ هـ ش.
(۶۳) رښتين ، پوهاند صديق الله : نوميالي شاعران ، ۱۳۷۰ هـ ش.
(۶۴) رښتين ، پوهاند صديق الله : خوشحال او د هغه نثر څېړنه ،ننګيالى
پښتون ، ۱۳۴۵ هـ ش.
(۶۵) رښتين ، پوهاند صديق الله : د پښتو ادب تاريخ ، دريم چاپ ،
پېښور ، ۱۳۷۷ هـ ش. رښتين ،
پوهاند صديق الله : دپښتو ادبي ميتودونه پېښور ، ۱۹۸۸ م.
(۶۶) رښتين ، پوهاند صديق الله : د پښتو نثر هنداره ، پېښور ، ۱۹۹۲ م

(۶۷) رضا ، پروفيسور ، محمد افضل : دپښتو غزل ، پېښور ، ۱۹۷۸ م.
(۶۸) رضا ، پروفيسور ، محمد افضل: اردو کي قديم پشتون شعراء
،پشاور ، ۱۹۶۸ م.
(۶۹) رضواني ، ميراحمدشاه : بهارستان افغاني، لاهور ، ۱۸۹۸ م

(۷۰) رضواني ،میراحمد شاه : شکرستان افغاني ، لاهور ، ۱۹۰۵ م.
(۷۱) رفيع، حبيب الله : ادبي ستوري ،دويم ټوك ، كابل ،۱۳۵۹ هـ ش.
(۷۲) رفيع، حبيب الله : زنځيري ، پېښور ، ۱۹۸۵ م.
(۷۳) رفيع ، حبيب الله : دفالنامه مصحف ،مقدمه ، پېښور ، ۱۹۸۵ م.
(۷۴) روهي، کانديد اکادميسين محمد صديق: د خوشحال خان دښوونې او روزنې فلسفه ، ادبي څېړنې ، کابل ، ۱۳۶۰هـ ش
(۷۵) روهي، کانديد اکادميسين محمد صديق: د خوشحال ختك سواتنامه ، ادبي څېړنې، کابل ۱۳۶۰ هـ ش.
(۷۶) روهي، کانديد اکادميسين محمد صديق: د خوشحال ختك لنډه پېژندګلوي ، د خوشحال ختك كليات (مقدمه) لومړی ټوك کابل ، ۱۳۵۹ هـ ش.
(۷۷) روهي، کانديد اکادميسين محمد صديق: دخوشحال په اثارو کې دمضمون او شکل تنوع ، زيری (جريده) ۱۳۵۸ هـ ش.
(۷۸) روهي، کانديد اکادميسين محمد صديق: د اميرکروړ او خوشحال دحماسي شعرونو پرتلنه د امير کروړ ياد ، د زلمی هېواد مل په زيار ، کابل ۱۳۶۴ هـ ش.
(۷۹) روهي، کانديد اکادميسين محمد صديق:د خوشحال خان د مفکورو يولنډ جاج د خوشحال ختك كليات دويم ټوك ، کابل ۱۳۶۹ هـ ش.
(۸۰) روهي، کانديد اکادميسين محمد صديق: د خوشحال خان د روزنې فلسفه، زيری، کابل ۱۳۵۵ هـ ش.
(۸۱) روهي، کانديد اکادميسين محمد صديق: خوشحال پېژندنه په معاصر افغانستان کې ، کابل مجله کابل، ۱۳۶۶ هـ ش.
(۸۲) زيارتي ، قاضي عبدالسلام : ادبي سوغات ،پېښور ، ۱۳۷۰ هـ ش
(۸۳) سعيد، سراج الدين او مولوي صالح محمد هوتك: تذکرة الشعراء ،دڅېړندوی عبدالله بختاني په زيار ، کابل ، ۱۳۶۶ هـ ش.

۸۴) سنګروال ، شهسوار : د پښتو ادبياتو معاصر تاريخ ، پېښور ، ۱۹۹۷ م.

۸۵) شفق ، مشتاق الرحمن : کلام دخوشحال رنګين دبوډۍ ټال ، جشن خوشحال ، لاهور ۱۹۸۶ م .

۸۶) شيدا ، فضل حق: د خوشحال خان حماسي شاعري ، پېښورمجله پېښور ۱۹۷۶ م.

۸۷) شينوارى ،سر محقق دوست : دپښتو اولسي ادب لارې. کابل ، ۱۳۵۶ هـ ش .

۸۸) کاکا خېل، پروفيسور تقويم الحق: د طب نامه ، (مقدمه) پېښور ، ۱۹۸۵ م .

۸۹) کاکا خېل،پروفيسور تقويم الحق : خوشحال خان کا تصور جمال ،خوشحالنامه پېښور ، ۱۹۸۰م.

۹۰) کاکا خېل ،وقار علي شاه : خوشحال خان ختک او تاريخ نويسي ،پېښور ،۱۹۹۲م.

۹۱) صميم،محمد اصف: ګام په ګام له خوشحال سره ،پېښور ، ۲۰۰۰ م

۹۲) طاير ، پروفيسور محمد نواز خان : روهي ادب ، پېښور ۱۹۸۶ م.

۹۳) طاير ، پروفيسور محمد نواز خان: جغرافيه دان خوشحال، خوشحالنامه ،پېښور ، ۱۹۸۰.

۹۴) دوکتور سيد عبدالله : کلام خوشحال ميں شعر عرب کى جهلك ، خوشحالنامه ، پېښور، ۱۹۸۰ م.

۹۵) عثمان ، دوکتور عارف: خوشحال خان ختک او دده ادبي مکتب ،کابل ، ۱۳۶۱ هـ ش .

۹۶) عمر خېل ، قاضي عبدالسلام : نسب افاغنه ، رامپور، ۱۹۱۴ م.

۹۷) عطايي ، کانديد اکادميسين محمد ابراهيم : د پښتو پر شفاهي داستان يوه څېړنه ، کابل ۱۳۷۰ هـ ش .

(۹۸) عطايي کانديد اکادميسين محمد ابراهيم : دختکوپه ادبي اثارو کې د اتنوګرافيکي څېړنو لپاره د پاملرنې وړ مواد ،دهجري ياد دزلمی هېواد مل په زيار ، کابل، ۱۳۶۴ هـ ش .
(۹۹) فرهادي روان ، دوکتور عبدالغفور : امير علي شېر نوايي وخوشحال خان ختك درميدان مشاعره ، امير علي شېر نوايي د زلمی هېواد مل په زيار ،کابل ، ۱۳۶۰ هـ ش .
(۱۰۰) کاکړ، پير محمد : دپيرمحمد کاکړ ديوان ، د استاد بينوا په زيار ، کابل ، ۱۳۲۵ هـ ش .
(۱۰۱) کامل ،دوست محمد خان: خوشحال ختك (اردو)اداره اشاعت سرحد ، پشارو ۱۹۵۱ م .
(۱۰۲) کامل ، دوست محمد خان : خوشحال خان او د هغوسکي شاعري ، اتك کي اسپار، د رضا همداني او فارغ بخاري په زيار ، لاهور ، (چاپ کال نه لري).
(۱۰۳) کامل ، دوست محمد خان : د کليات خوشحال خان ختك مقدمه ، پېښور ، ۱۹۵۲ م .
(۱۰۴) کرو، سراولاف : پښتانه ، دالحاج شېر محمد کريمي پښتو ژباړه ، پېښور ۱۳۷۸ هـ ش .
(۱۰۵) کيا ، دکتر زهرا خانلري : فرهنگ ادبيات فارسي ، تهران ، ۱۳۶۶ هـ ش .
(۱۰۶) لاهوري ، علامه محمد اقبال : کليات اشعار فارسي علامه محمداقبال لاهوري ، به کوشش احمد سروش ، تهران ، ۱۳۴۳ هـ ش
(۱۰۷) مارګنستيرن ، ګيورګ : پښتو ادبيات ، اسلامي دايرة المعارف ، لومړی چاپ، ۱۹۶۰ م.
(۱۰۸) محمد اياز خان : پښتو انرزګائيد ، پېښور ، ۱۹۴۹ م .

۱۰۹) مخلص ، علي محمد : حالنامه ، به کوشش نورالله ولسپال ، کابل ، ۱۳۶۴ هـ ش .

۱۱۰) مشتري ، عبدالقدير : فهرست نسخه های خطي پشتوی ارشيف ملي ، کابل ، ۱۳۶۵ هـ ش .

۱۱۱) موتمن ،زين العابدين : تحول شعر فارسي ، تهران ، ۱۳۷۱ هـ ش .

۱۱۲) مومند ، قلندر : پښتو ته د خوشحال بخښنې ،توريالی پښتون ،کابل ، ۱۳۵۰ هـ ش .

۱۱۳) ميلنزي: خوشحال خان، د ختيځو ادبياتو فرهنګ ، لندن، ۱۹۷۴ م

۱۱۴) نورزی ، پوهندوی دوکتور ګل محمد : سريزه د خوشحال خټک کليات ، لومړی ټوك ، کابل ، ۱۳۵۹ هـ ش .

۱۱۵) نوميالی ،کانديد اکاديميين محمد انور : دپښتو په کتبي ادبياتو کې د خوشحال دوران ، لېمه ،مسکو، ۱۹۹۹ م .

۱۱۶) نياز، پروفيسور جهانزېب : د ديوان خوشحال خان خټك د يبا چه ، پېښور (دچاپ کال نه لري).

۱۱۷) هاشمي : رفيع الدين : اصناف ادب ، لاهور ، ۱۹۹۸ .

۱۱۸) هاشمي ،عبدالقدوس : تقويم تاريخي ، اسلام اباد ، ۱۹۸۷ م .

۱۱۹) هاول اوکرو : د خوشحال خان خټك اشعار ، پېښور ، ۱۹۸۸ م .

۱۲۰) هجري ، اشرف خان : ديوان هجري (پښتو) د همېش خليل په زيار ، پېښور۱۹۵۸ م .

۱۲۱) هجري ،اشرف خان : ديوان اشرف خان هجري (فارسي) به کوشش همېش خليل ، پېښور، ۱۹۹۴م .

۱۲۲) همېش خليل: ورکه خزانه لومړی ټوك ،پېښور ، ۱۹۶۰ م .

۱۲۳) هروي ، نعمت الله : مخزن افغاني ، دويم ټوك دسيد محمد امام الدين په زيار ، ډاکه، ۱۹۶۲ م .

PROPERTY OF ACKU
9764

۱۲۴) هوتك ،محمد : پټه خزانه ، دعبدالحی حبیبي په زیار ، دویم چاپ، د دارالتالیف ریاست ، تهران ، ۱۳۳۹ هـ ش .

۱۲۵) هېواد مل ، زلمی : دغلام محی الدین افغان افکار او اثار ، کابل پوهنتون ، ۱۳۶۰ هـ ش .

۱۲۶) هېواد مل ، زلمی : په هند کې د پښتو ژبې او ادبیاتو د ایجاد او ودې پړاوونه ، لاهور ، ۱۹۹۴م .

۱۲۷) هېواد مل ، زلمی : دخوشحال خان خټك دفراقنامې مقدمه ، کابل ۱۳۶۳ هـ ش .

۱۲۸) هېواد مل ، زلمی :دهند د کتابخانو پښتو خطي نسخې ، کابل ۱۳۶۳ هـ ش .

۱۲۹) هېواد مل ، زلمی : فرهنګ ادبیات پشتو ، جلد دوم ، کابل ، ۱۳۶۵ هـ ش .

۱۳۰) هېواد مل ، زلمی : دپښتو نثر اته سوه کاله ، لاهور ۱۹۹۶ م .

۱۳۱) هېواد مل ، زلمی : فرهنګ زبان و ادبیات پښتو ، جلد اول ، کابل ، ۱۳۵۶ هـ ش .

۱۳۲) هېواد مل ، زلمی : رشد زبان و ادب دری در گستره فرهنګي پشتو زبانان ، پشاور، ۱۳۷۶ هـ ش.

۱۳۳) هېواد مل ، زلمی : خوشحال خان خټك ، و باز نامه نګاری، مجله ، خراسان ، کابل ، ۱۳۶۵ هـ ش .

۱۳۴) هېواد مل ، زلمی : فرهنګ ادبیات پښتو ،جلد سوم، کابل ، ۱۳۶۶ هـ ش .

۱۳۵) هېواد مل ، زلمی : دپښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی ټوك ، پېښور ، ۱۳۷۹ هـ ش .

۱۳۶) هیوزدپادری : کلید افغانی ، لاهور ، ۱۸۷۲ م .

۱۳۷) یوسفزی،مشتاق مجروح : زرکانی ، پېښور ، ۱۹۹۸ م .

په دې کتاب کې:

- دخوشحال کورنی زوکړه، دکوچنيوالي اونوې ځوانی حالونه
- دقبيلې مشر، سرداراومنصبدارخوشحال
- دمغلي امپراتوری قيدي خوشحال
- مبارز اوملي اتل خوشحال
- په کړاوونوکې راګيرخوشحال
- فرهنګيالی خوشحال
- ليکوال اوشاعرخوشحال
- مفکر، عالم اوفيلسوف خوشحال

پر عمومي سرليکونو سربېره ترنورو لسګونو عنوانو لاندې د خوشحال بابا پر ژوند، مبارزې، فرهنګي نوښتونو او برياوو رڼا اچول شوې ده. پرخوشحال بابا دليکل شويو اثارو په لړکې دا خورا ډېر مهم اثر دی چې کېدی شي د ژبو او ادبياتو پوهنځي په پښتو څانګه کې د (خوشال پېژندني) مضمون په برخه کې ديوتدريسي کتاب په توګه تدريس شي.

دافغانستان دکلتوري ودې ټولنه - جرمني

VEREIN ZUR FORDERUNG DER
AFGHANISCHEN KULTUR E.V

د خپرونولړ (۳۱)